

Kun József

Belényes monográfiája

TARTALOM

Előszó

1. fejezet Belényes neve, fekvése, betelepülésének néhány előzménye
2. fejezet Belényes és a Fekete-Körös völgyének betelepülése
3. fejezet A szláv őslakosság kérdése
4. fejezet Bélavár
5. fejezet A magyar-román együttélés kezdetei, román települések
6. fejezet Belényes a középkorban
7. fejezet A mohácsi vész után
8. fejezet A belényesi reformáció története
9. fejezet A vidék reformációja
10. fejezet Román nemzeti törekvések a szabadságharc előtt és után
11. fejezet Gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyok az 1848-49-es szabadságharcig
12. fejezet Belényes az 1848-49-es szabadságharc idején
13. fejezet A szabadságharctól az I. világháborúig
14. fejezet Belényes gazdasági élete, ipara és kereskedelme a századforduló előtt és után
15. fejezet Új vezetői réteg az első világháborút követő rendszerváltás után. A város néhány közismertebb személyisége
16. fejezet Belényes politikai helyzete a két világháború között
17. fejezet Belényes belső élete, közművelődési állapota, műveltsége a két világháború között
18. fejezet Belényesi román írók
19. fejezet Bartók Béla Belényesen
20. fejezet Belényes és vidéke a mai irodalomban
21. fejezet A Magyar-Román Baráti Társaság elnökségi ülése Belényesen

Adattár

A felhasznált forrásművek jegyzéke

Rövidítések

Utószó

„Dunának, Oltnak egy a hangja”
(Ady)

*Könyvemet Belényes valamennyi
polgárának - földijeimnek - ajánlom.
Őrizzétek meg édes anyanyelveteket és
őseitek hagyományait az utókor számára,
hogy méltóképpen maradjatok meg
Ti is gyermekeitek emlékezetében!*

A kötet megjelenésének támogatói:

D. Szabó Dániel, a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnoka,
Dr. Hegedűs Loránt, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke,
Dr. Bölskei Gusztáv, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke,
Dr. Márkus Mihály, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke,
Kobold Tamás, Miskolc város polgármestere,
Dr. Csukás Zoltán állatorvos (Miskolc),
Dr. Deák Gábor ny. tanár, igazgató, történész (Miskolc),
Dr. Kiss András ny. orvos (Pócsmegyer),
Dr. Szatmáry Ferenc ny. ügyvéd (Pázmánd),
Zsiskú János református lelkipásztor, költő (Belényes).

© Kun József

Előszó

Amikor Vállaji Sipos Imre tiszteletes uram kiadta 1883-ban „A belényesi ev. reform. egyház története” című könyvét (betű szerint idéztem a címet), a következőket jegyezte meg benne: „Ha majd kerül vállalkozó, aki Belényes és vidékének terjedelmes monográfiáját megírandja, szorgos kutatás által sokat feltárhat a múlt idők homályából. Addig is adjon Isten felvirágzást a városnak, békét s egyetértést lakóinak”.

Szép gondolat ez, és méltó egy nemesebb értelemben vett lokálpatrióta lelkipásztorhoz. Egyrészt szeretné, ha megírná valaki a város és a környék részletesebb történetét - minden bizonnyal a jelenkorig, - másrészt felvirágzást, békét és egyetértést kíván a város valamennyi lakójának, tehát magyarnak, románnak, mindenkinek.

Kedves tiszteletes úr, az óhaj teljesült. Igaz, hogy egy évszázadnál is később, de a kívánt szellemben, mert ez a könyv valóban a város „valamennyi” lakójának szól. Mint minden korábbi írásomban, most is a két nép megbarátkozását tartom egyik legfontosabb feladatommak, elítélve minden korábbi egymás ellen uszító szándékot, amelyek sohasem a két nép bölcsőbb emberei, hanem - Széchenyi kifejezésével élve - a nemzet hitvány, selejtes fiainak ajkáról hangzottak el. Döreségnek tartom a prioritással való érvelést, a történelmi jog minduntalan hangoztatását én is, és teljes meggyőződéssel vallom azt, amit Pach Zsigmond Pál történészünk így fogalmazott meg: „Erdély históriája mind a magyar, mind a román történelem integráns része... sőt az erdélyi németeké is. Mindnyájunké.”¹

Őszintén szólva: írtak már Belényes múltjáról legkiválóbb történészeink és néprajztudósaink közül is néhányan, akiknek az idézése nélkül el sem indulhattam volna könyvem megírásakor, sőt a legmesszebbmenőkig felhasználtam kutatásaikat, mégis szükségessé vált egy folyamatában napjainkig eljutó munkának a megírása, amelynek figyelme kiterjed az utóbbi évszázadok kulturális fejlődésének bemutatására, és nem mellőzi a vidék románságának életét sem, hogy az elmúlt rendszerek „elhallgatási” hibájába essék, ami már - jól tudjuk - egyenlő a történelem meghamisításával.

Nagyon nehezen szántam rá magam ennek a kényes témájú könyvnek a megírására, mert tudtam, hogy múltunk tárgyalásakor nem lehet számos bántó kérdést megkerülni (sohasem voltunk angyalok sem az egyik, sem a másik oldalon), de arra kell gondolnunk, hogy évszázadok óta együtt élünk - jól, vagy rosszul, sokszor közös gondokkal -, s mindannyiunk óhaja csak az lehet, hogy még nagyon sokáig élhessünk együtt magyarként és románként, megőrizve egészséges nemzettudatunkat egy olyan világban, amely tudatosan nemzeti és hagyományos erkölcsi világunk megsemmisítésére törekszik. Teljes szívből kívánom nektek, románok, hogy utódaitok 50, 100, vagy akár 1000 év múlva is tudják majd, ki volt Ștefan cel Mare és Eminescu, s hogy mit jelent minden becsületes román ember számára az a szó, hogy „Miorița”, mint ahogy mi sem akarunk megfélekezni az országalapító Szent Istvánunkról, s arról a Petőfiről, aki önként áldozta fel fiatal életét hazánkért.

Egy nagy gondolkodónk, Szabó Dezső arra figyelmeztetett bennünket a két világháború között: ha meg akarunk maradni a pánszláv és a pán-germán (vagyis a sztálini és a hitleri) túlerő között, szükséges, hogy a kisépek összefogjanak a Skandináv-államoktól akár Indiáig - más út nem lehetséges.

¹ Rácz István szerk.: Tanulmányok Erdély történetéről, Debrecen, 1988, benne: Pach Zsigmond Pál: Miért írunk Erdély-történetet? 21. l.

Ma is azt akarják elhitetni velünk, hogy nemzeti sajátosságainkat, identitásunkat a nagy katlanban is megőrizhetjük, pedig már ma sincs nemzeti tévénk, rádiónk és újságírásunk, tehát tömegtájékoztatásunk, sőt: gazdaságilag, pénzügyileg, politikailag máris gyarmat vagyunk. Ha kivonják a tőkéjüket a bankjainkból, gazdaságilag azonnal összeroppanhatunk. Megvásárolják folyamatosan az ipari létesítményeinket, a gyárainkat, az üzlethelyiségeinket, a közutjainkat, a szállodáinkat, természeti kincseinket, mindenünket. Hatalmas raktáráruháikkal megakadályozzák hazai közép- és kiskereskedelmünk kialakulását. Olyan törvényeket kényszerítenek ránk, amelyekkel sem egyéni, sem nemzeti jogainkat megvédeni többé nem tudjuk. A földjeinket is meg akarják vásárolni, a hazánk földjét, amelyért őseink feláldozták életüket évszázadokon át. S akkor beszélhetünk - e még Magyarországról, Romániáról, szabadon gondolkodó államokról? Soha többé.

Román testvéreim, nekünk most olyan szükségünk lesz egymásra, mint még sohasem. Nehéz idők előtt állunk, nemzeti létünket meg kell védenünk, hogy egy becsületes, békés és szabad Európában élhessünk. S mivel ezt a harcot csak múltunkba gyökerezve vívhatjuk meg, szükség van múltunk feltárására, hogy okuljunk együttélésünk eddigi formáiból, s annak tanulságait levonva alakítsuk ki immár zökkenőmentes együttthaladásunkat.

Becsüljük meg tehát egymást, hogy megtévesztő politikai szándékok ne tudjanak elszínteleníteni s aztán eltiporni bennünket. Hiszen magunkért szeretnénk végre dolgozni és nem másokért, idegen érdekekért.

Erről van szó.

Könyvem kiadásakor ezért én is csak azt kívánhatom olyannyira szeretett szülővárosomnak: adjon Isten felvirágzást e városnak, békét és egyetértést lakóinak!”²

Miskolc, 1999. október 23.

A szerző

² Indítványoznám olvasóimnak, hogy az Előszó után az Utószót olvassák el, s csak azután a többi részt.

1. fejezet

Belényes neve, fekvése, betelepülésének néhány előzménye

Belényes eredete, mint igen sok más településé, a századok homályában vész el, de azt biztosan tudjuk, hogy a 13-ik században már fennállott, és nem is jelentéktelen helyként, hanem egy eléggé elszigetelt vidék fontos központja volt.

Középkori nevei: Benenus (1291), Belenus, Belenis (H. Szabó Károly: Anjoukori okmánytár, III. 372.), Belynes (1422), Belenjes.

Ami a város elnevezését illeti, erről meglehetősen eltérő vélemények láttak napvilágot. Belényes egyik 19-ik századi református lelkésze, Vállaji Sipos Imre régi hagyományra hivatkozik, amely szerint a Belényes név onnan származott, hogy a vidék őserdőségeiben évszázadokon át igen sok bölény élt, a fejedelmi és főúri vadászok ezért gyakran megfordultak itt, s akkor nevezték el a vidék egyik pontját Bölényesnek vagy Belényesnek. Más hagyomány szerint valamelyik Béla király (II. vagy IV.) egy vadászat alkalmával nyestet³ lőtt e vidéken, s a helyet elnevezte Belényestnek, ebből lett a Belényes. De legvalószínűbbnek azt tartja Vállaji Sipos Imre, hogy a „Belényes név a Beleknesi családtól vette eredetét, amely család a 13. században bírta e vidéket, mint kitűnik III. Vincze pápának 1206-ban a kalocsai érsekhez írt leveléből”. A lap alján megjegyzi: „a kalocsai érsekhez írt levelében ezen kifejezés van: in terra filiorum Beleknesi (Pray). Ebből azon következtetést is vonhatjuk, hogy Belényes vidékét talán már a honfoglalás után nyerte Beleknes nevű vitéz.”⁴

Bunyitay Vince szerint kaphatta a város nevét a Belenik szóból is, mivelhogy Belényes vidéke eredetileg a Szent István rokonaként ismeretes Csanádok birtokában volt, akinek egyik őse: Belenik.⁵

„Doboka megye első ispánja István királynak közeli rokona volt, mivel fiát, Csanádot István unokaöccsének mondja a krónikás hagyomány” - olvashatjuk az „Erdély története” című könyvben.⁶

„Az újkor elejéig bölényeiről (vö. Belényes) híres Sebes- és Fekete-Körös menti hegyek és erdők (Királyerdő) a 11-12. században összefüggtek az Igfan/Ygon („szent rengeteg”) néven emlegetett erdőséggel.” (Köpeczi i. m. I. 232. l.)

A Váradi Regestrum kétszer is említ bölényvadászatot a Szilágy megyei határon. Bizonyos, hogy Belényes neve is a bölényekkel van összefüggésben. (Györffy István: „A Fekete-Körös völgyi magyarság”, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 35. l.)

³ Az 1956-57-ben végzett folklórkutatásom alkalmával többször is találkoztam a „nyestmadár” és „nyesmadár” szóval, de senki sem tudta pontosan megmagyarázni a jelentését. Csak azt mondták, hogy valamiféle nagy madár volt. Feltételezhető, hogy sasféle lehetett. De amolyan mesebeli csodás madárnak is elképzelték. (Kun József: „A tárkányi sudár torony” - Fekete-Körös-völgyi folklór, Miskolc, 1998. 74. l.)

⁴ Vállaji Sipos Imre: „A belényesi ev. reform. egyháztörténete”, Nagyvárad, 1883. 9. l.

⁵ Bunyitay Vince: „A váradi püspökség története,” Nagyvárad, 1883. II. 37. l. (H. Knauz N.: Monumenta Ecclesiae Strig. II. 468-469. l. és Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. VII. 429. l.)

⁶ Köpeczi Béla sz.: „Erdély története”, Budapest, 1986. I. 2660. l.

„A Köröstől délre eső terület még a történeti időkben is őserdővel volt benőve, hatalmas vadállatoknak, mint a bölénynek nyújtva biztos bűvőhelyet.”⁷

„Nevét a nemesvadban, bölényben gazdag erdőitől kaphatta, és egykor talán királyi vadász-hely volt.”⁸

Végül hallgassuk meg egy nyelvész véleményét is:

A folyók, tavak, tájak, helységek gyakran a bennük vagy mellettük élő állatokról kapták a nevüket, például: Békás, Csukás, Rákos, Hollód, Belényes. Utóbbi a bölény tájnyelvi alakjából (belén), mivelhogy régen bölények tanyáztak a Bihar-hegység rengetegeiben.⁹

Belényes a Bihar-hegység alatt, a Fekete-Körös mellett, a Nyimojesdi patak mindkét oldalán, a közismerten szép Belényesi völgyben fekvő város, a Belényesi járás székhelye, az egész zárt vidék központja, a nagyvárad-belényes-vaskóhi vasútvonal egyik főállomása.

Fekete-Körös völgyön általában a folyó Tenkén felüli szakaszát szokás érteni, amely két jól megkülönböztethető részre oszlik. A felső szakasza meglehetősen nagy völgyatlan, amelyet Belényesújlaknál tör át a gyors folyású folyó, hogy mintegy tíz kilométeres hosszúságban egy igen szűk szorossal birkózzék meg, és kitörjön Sólomnál a sokkal tágasabb s az innen jól látható gyantai síkságra. Ez már a Körös alsó völgyi szakasza, amely Tenkéig fokozatosan szélesedik ki, aztán kényelmesen megy át az Alföld tájára.

Közigazgatási szempontból a Felsővölgy két járásra oszlott, a vaskóhira és a belényesire, s az Alsóvölgy szintén kettőre, a magyarcsékei és a tenkei járásra. A két vidék történelme nagyon eltérő. Az Alsóvölgy igen sokat szenvedett a török hadak csapásaitól, osztozva az Alföld sorsával, a Felsővölgy pedig lényegesen kevesebb megpróbáltatásnak volt kitéve, mivelhogy élvezte a határtalan erdőségek oltalmazását. Ennek a fekvési különözöségnek tulajdonítható, hogy az Alsóvölgy falvai zömében elpusztultak, lehetőséget adva a Felsővölgy lakosságának, hogy elfoglalja a pusztán hagyott falvakat, s megszakítsa az összeköttetést a hegyvidéki és az alföldi honfoglaló magyarság között.

Természetes, hogy Belényes történetével foglalkozva mi elsősorban ezt a két tájegységet vizsgáljuk, nem kerülhető el azonban annak a figyelembe vevése, hogy Belényes mindenkor élete igen szorosan összefonódott a tőle jóval északabbra fekvő Nagyvárad múltjával, s az őt minden oldalról körülvevő románlakta hegyvidék sorsával is, sőt: nem érthető meg történelme az Erdélyi fejedelemség és a Magyar Alföld múltjának kizárásával. Ezért feltétlenül szükségessé válik egész hegyvonulatának bemutatása. Nem hálátlan feladat ez, mert a Bihar-hegység nemcsak az egykori Magyarországnak, hanem a mai Romániának is az egyik legelszigeteltebb, legvadabb vidéke, turisztikai szempontból is rengeteg szépséget rejt magában: még mindig őserdei maradványokat, gyönyörű és igen változatos barlangokat (köztük európai hírű forrásbarlangokat), karsztforrásokat, karsztos völgyeket, terjedelmes mészkőfennsíkakat, dolinákat, feledhetetlen festői tájakat.

Ha nemcsak az említett Felső- és Alsóvölgyet vesszük figyelembe, hanem az Erdélyi-sziget-hegység-karolta teljes medencét, akkor ennek a csodálatos vidéknek a széleit így határozhatjuk meg:

⁷ Borovszky Samu: „Magyarország vármegyéi és városai”, benne: Bihar vármegye és Nagyvárad, II. r. 455. l.

⁸ Jakó Zsigmond: „Bihar vármegye a török pusztítás előtt”, Budapest, 1940. 168. l.

⁹ Kálmán Béla: „A nevek világa” III. kiadás. Budapest, 1973. 136. l. (Tartalmi idézet.)

Északon a Királyerdő határolja, a barlangi eredetű Révi-szorossal és a Zichy-cseppkőbarlanggal, amely azokra az időkre utal, amikor ez a vidék még teljes egészében a magyar királyok tulajdonában volt, nem ajándékozták oda a nagyváradi római katolikus püspökségnek.

Keleti irányban a Kalota-hegy, más néven a Vlegyásza a tőszomszédja az 1835 méteres csúcsával.

Követi ezt déli irányban a tulajdonképpeni Bihar-hegység a legvadabb tájakkal és a legtöbb kiemelkedő csúccsal, mint amilyen a Rétháti hegycsúcs (Pojana, 1629 m), a Bohogyó (Bohodei, 1654), a Szarvashegy (Cornul Munților, 1652), a Görbehegy (Cîrligați, 1692), a Mérleghegy (Cumpănățelu), a Beszélőhegy (Piatra Grăitoare, 1687), a Bricsei csúcs (Briței, 1757). Ettől északra található a Sfînișoara csúcs (1739) az Ördögmalom vízesés fölött, majd a Szentelő (Botyásza, Buteasa, 1791), keleti irányban pedig a Tolvajszikla (Piatra Tîlharului, 1621) majd a Mikó csúcs (Micău, 1638).

Ezekén kívül is számos 1000 méteren jóval felüli csúcsot sorolhatnánk fel, de az ilyen túlzott részletességnek a mi esetünkben már nem sok értelme volna.

Ennek a nagy hegyvidéknek két turisztikai és üdülési központja az 1100 méter körüli Biharfüred (Sfîna de Vale), amely az Arad megyei Menyháza (Moneasa) fürdős üdülő mellett Románia legcsapadékosabb pontja, valamint a Pádis menedékhely 1280 méter magasságban.

Híres természeti szépségek ezekben a hegyekben a nagy csúcsokon kívül a Szamos-bazár, az Oncsászai csontbarlang, az Eszkimó-jégbarlang (Focul viu), a Meziádi cseppkőbarlang, a Csodavár (Cetățile Ponorului), a Ponor-cirkusz a bűvópatakokkal, a Flóra-rét, a Galbina patak helyenként járhatatlanul vad részeivel, a Jád völgye, a számos vízesés, az Elveszett világ (Lumea pierdută), amely szintén annyira vad, hogy nagyon nehéz eligazodni benne, a Scărișoara-jégbarlang, s mit mondjunk még: képtelenség felsorolni a megszámlálhatatlan szépséget.

Nyugati irányban a Kodru-Móma, más néven a Béli-hegység a természetes határ, a híres Bélavárral, mögötte az 1112 méteres Ilimár (Iermar, Szárhegy, Tarhegy) csúccsal, amely a hegység legkiemelkedőbb pontja.

Délen a Zarándi-, délkeleten pedig az Érc-hegység zárja le a nagykatlan vidéket, s az utóbbi fölött a Torockói-hegyeket (Munții Trascăului) találjuk.

A témánkhoz képest elég részletesen soroltam fel ezeket a hegyeket, de mégsem önkényesen, mert Belényes történelmi, hadászati, kulturális és kereskedelmi múltjának megismeréséhez feltétlenül szükséges ennek a földrajzilag zárt vidéknek alaposabb megismerése; enélkül nem tudnánk tárgyalni például a honfoglalást, népünk végleges letelepülését, a későbbi betelepüléseket, a tatárok és a törökök hadászati megmozdulásait, a szabadságharc egynémely mozzanatát, vagy gondoljunk arra, hogy a fejedelmek korában az Erdélybe vezető postai közlekedés fontos és lerövidített útvonala volt a Várad-Belényes-Gyulafehérvár hegyiút, amely még korábban ipari és kereskedelmi célokat szolgált a virágzó arany-, ezüst, és vasbányászat számára.

Ez a nagyon is zárt jellegű hegyvidék még meglévő hatalmas erdőségei ellenére is kapcsolatot tudott létesíteni az alföldi tájakkal: északon Nagyvárad, délen Vaskóh és Rézbánya irányában, nyugaton a várasfenesi és köröstárkányi gyalogutak kihasználásával.

Próbáljuk meg most hosszában áttekinteni településeinek útvonalát, mondjuk északnyugat felől kiindulva - mivelhogy hegyvonulatait már ismerjük -, s akkor összefüggően áll majd előttünk a Fekete-Körös-vidék táji és települési képe:

Szalonta Csonka-tornyából minden irányban sík vidéket fogunk látni, amelyet elkerülnek az immár kényelmesen kanyargó folyók. Tenke völgyes-dombos vidéke már több változatos-

ságot nyújt; még többet nyújthatna Gyanta, ha nem irtották volna ki Tenke irányában a híres mocsár-tölgyesét, na meg a Cseres erdejét, amelyekben nagyapáink még sokszor elgyönyörködtek. A jobb oldali dombra épült Gyanta kiemelkedésével és szép református templomának tornyával valamelyest mégis kárpótol bennünket. A Hollód vize szerényen húzza meg magát Mocsár és Gyanta határában, egészen jelentéktelen folyócskának tűnik, pedig annyi kellemetlenséget okozott már a két falunak áradásaival, hogy megbocsátásra sem érdemes. A róla elnevezett Hollód községben termett valamikor a görög katolikus püspökség kitűnő bora. Venter bádogos tornya már nem szégyenkezik völgyének szalmatető házaival. Kiépített útja egy kanyarulat után két kősziklás hegy között kivezet a robogányi útra, alatta széles völgyben fekszenek Kapocsány, Szombatság és Kozsgyán falvak. Innen már teljes pompájukban láthatók a felhők felé törtető havasok, fejükön már igen sokszor szeptembertől kezdve hókorona csillog. Robogány szomszédságában a Búti (Beöthy) dombon nagyon rég szétporladt már az a híres kocsmá, amelyben a néhai betyárok gyakran megfordultak, rémületben tartva a magyarcsékei vásárra igyekvő belényesi kisiparosokat: szabókat, szűcsöket, kalaposokat, csizmadiákat stb.

És akkor egy hosszú lejtőn leereszkedünk a Belényes vidéki völgykatlanba, amelynek szélén gyönyörű panorámában emelkedik ki a város négy tornyával, templomával. De nagy hibát követnénk el, ha nem csodálnánk meg jobbra a Pontoskő sziklahegyet, amelyet ki tudja, milyen régen tört át és koptatott el a Fekete-Körös vize, s talán emiatti haragjában takarja el előlünk az immár hátunk mögé került Belényesújlakot. De annál tisztábban látható Petrány, Pokola, szemközt velük Sonkolyos és Jánosfalva. Várasfenest a hosszan elnyúló Szőlőhegy teszi nehezen láthatóvá, amely Köröstárkányig terpeszkedik, de kikandikál belőle - igaz, csak egy pillanatra - élénk fedelű kálvinista tornya. Azonban román (egykori görög katolikus) templomából innen semmi sem látszik. Annál szebben tündököl a háttérben Bélavára fehér romtornya, megirigyelvén a fölötte jóval magasabban kiemelkedő Ilimárt, amely nemcsak 1112 méteres csúcsával büszkélkedhet, hanem azzal is, hogy nyugati oldaláról szemügyre veheti nemcsak Bél és Csermő városát, hanem elképzelhetően - és szép időben - Gyula határát is.

Belényest szíve táján hasítja ketté a várad-belényes-vaskóhi út, s ezzel derékszőgben a Nyimojesdi patak, s most már alig két kilométer megtétele után Kisnyégerfalva határában haladunk el, amelyet csak a mérsékelt zúgású Fekete-Körös választ el Köröstárkány felső részétől, nem úgy, mint a tavaszi nagy hóolvadáskor, amikor félelmetes rohanással és zúgással adja tudomására nemcsak Nyégerfalva és Tárkány, hanem még Belényes lakosságának is, hogy „azért a víz az úr.” De ne felejtjük el, hogy a közelmúlti szabályozások mégis csak erősen megzabolázták, meg kell elégednie most már sokkal kisebb területek elárasztásával.

A Vaskóh és Rézbánya felé vezető úton sok szép vidéket megismerhetünk még.

Szerényen húzódik meg a Bihar-hegység aljában az ősi bányaváros, Rézbánya, ahol már 1342-ben püspöki bányák voltak. 1501-ben mint város és mint kincstári bánya szerepel. Megnézhetjük itt a Körös forrását. Egy kőszikla-barlang, melynek széles nyílásából hatalmas vízsugarak ömlenek át zúgva, füstölve. Megcsodálhatjuk hatalmas sziklakapuját, a Portálét. Tovább haladva a Fonácai cseppkőbarlangot láthatjuk és Vaskóht, melynek vizében régen aranymosás folyt. Római katolikus templomát gr. Csáky Miklós nagyváradi püspök építtette 1744-ben. Igen szép tarka márványból faragott oltára és oltároszlopai a közeli kollekti és kimpai márványból készültek.

Kalugyer falu az időszaki forrásáról lett híres („kalugyeri dagadó”). A szelíd, babonás román pár keresztet vet itt magára, s ha megfürdik a szent vizében, gyógyulását várja.

1882. október 26-án báró Döry József elnöklete alatt mondták ki, hogy Vaskóh és Nagyvárad között vasútépítés szükséges. Ez fel is épült, s a trianoni békeszerződés után mőcsvidéki vasútnak nevezték el, amelyen 50 százalékos kedvezménnyel lehetett utazni, mondván: lehetővé

teszik, hogy a szegény mőcok könnyebben szállíthassák el készítményeiket a belényesi, nagyváradi és más piacokra.

Kiesik ebből a vonalból a Belényestől mintegy 10-12 kilométernyi távolságra északra eső Magyarremete község a kedvesen csörgedező Rossia patak mellett, a nép által Remeci vagy Remetei hegység lábainál, a Jád középső szakaszán, szomszédságában a vidék egyik legszebb és legnagyobb barlangjával, a Meziádi cseppkőbarlanggal.

Bunyitay Vince szerint Belényes a váradi püspökség első alapítású birtokai közé tartozott, s eredetileg királyi birtok volt. Ezt írja ezzel kapcsolatban: „...kétségtelen, hogy e birtokok legjelentékenyebb része Biharmegyére, nevezetesen annak déli tájaira esett. Itt az egymásra megszakítás nélkül következő bikácsi, tenkei, béli, belényesi, vaskóhi uradalmak Szent-László korában királyi birtokok lehettek, amint a velük határos s Erdély felé terjedő hegyek és erdőségek ma is «Királyhágó», «Királyerdő» nevet viselnek, és így, midőn az említett uradalmak később csakugyan a váradi püspök s káptalan birtokában tűnnek fel, alig kételkedhetünk, hogy oda még Szent-László adományából kerültek”.¹⁰

Megismerkedve a Fekete-Körös táji és települési képével, mindenekelőtt ősi múltjával és betelepülésének előzményeivel kell megismerkednünk, hogy képet alkothassunk megszállásának körülményeiről.

A legősibb emberi nyomokat kutatva a csiszolt kőkorszakig jutottak el kutatóink a rendelkezésükre álló leletanyagokkal. Ilyenek például a Nagyváradon talált kőkalapácsok, a kőkésnyél, a lándzsavégek, a különféle edényrészek, kisebb-nagyobb bölényszarvak és szarvasagancs-töredékek, az utóbbiak faragatlan, faragott, hegyezett vagy átfűrt eszközzé alakítva. Robogányban lószerszámot, díszítéseket, boglárkákat, sisakcsúcsokat, derékövrészletet találtak a bronzkorból; a kunhalmokból kő-, bronz- és vaskori tárgyak kerültek elő, s mindezek azt bizonyítják, hogy számos nemzedéknek nyújtott megélhetési lehetőséget ez a vidék.

Az első ember itt a nagy víztömegek mellett hatalmas nádasokat, gyepes és virágos területeket látott és mindenekelőtt vég nélküli erdőségeket, a keleti részeken olyan őserdőket, amelyeknek a megmászása minden bizonnyal feleslegessé tűnt számára, hiszen a táplálékul szolgáló vadak és halak szinte nyüzsgtek az alsóbb részekeken is, de hát menekülési céllal sem mászott fel az áthatolhatatlan bozótokon és szakadékokon a magasabb csúcsokra - meg aztán ki elől menekült volna?

A magasabb hegyeket kivéve a vármegye szinte valamennyi részéből kerültek elő kőkori emlékek, s a lelőhelyek azt bizonyítják, hogy a kőkorszak embere főképpen a Sebes-Körös és a Berettyó mentén tartózkodott, de azért eljutott a tenkei járás területére is, s a Fekete-Körös felsőbb vidékére.

A magyarok bejövetele előtt számos nép lakott vagy fordult meg a mai Dél-Biharban is: a dákok, az agathirsek, a gótok, a hunok, az avarok, a szlávok stb., s hogy melyek jutottak el a belényesi völgykatlanig, és melyek nem, ez is egy megoldatlan kérdés marad. (Borovszky Samu szerk. i. m. 244. l. alapján.)

Ami a Belényesi völgy magyar megszállását, betelepülését illeti: erre a korabeli és a későbbi történetírás nem tud egyértelmű választ adni. A rendelkezésünkre álló hazai krónikák és geszták sem könnyítik meg eligazodásunkat, mert nemcsak egymással ellenkező adatokat szolgáltatnak, de még önmagukkal is ellentmondásba keverednek, vagy könnyen ellenőrizhető tudománytalan megállapításokra hívják fel akaratlanul a figyelmeket. Tisztázatlan beállítás-

¹⁰ Bunyitay i. m. 243-244.

ban kapjuk például azt a kérdést, hogy milyen népet (népeket) találtak a honfoglaló magyarok ezen a vidéken.

Az első gesztyszerkesztésünk (a száraz krónikánál igényesebb történelmi alkotás) 1066-1067 körül keletkezett, mások véleménye szerint már 1060 előtt. Ismeretlen magyar szerzője összefoglalja benne a magyarság addigi történelmét. Ez volna az ún. Ösgeszta, amely azonban elveszett.

III. Béla uralkodása idején (1172-1196) a királyi kancellária személyzetéhez tartozó Anonymus megírja a *Gesta Hungarorum* című művét, amely a magyar történészek szerint sok valótlanyságot tartalmaz, és szövegének első kiadása után (1746) a Glad, Menumorout (Men Marót) és Gelou „ducatus”-okra vonatkozó adataival hatalmas vitát vált ki, ugyanis a román történétírók szerint a honfoglaló magyarok blak (vlah), vagyis román fejedelemségeket találtak a Tiszától keletre, és ezt a magyar történetírás tagadja.

Hogy honfoglalásunkat illetően hányféle elképzelés látott már napvilágot egyik s másik oldalon, ennek igazolására csak néhány példát hozok fel, szigorúan kikötve, hogy egyetlen felfogáshoz sem társulok maradéktalanul, mert ezeket a vitákat már nemcsak elavultnak s egyben politikai szándékúnak látom, hanem teljesen szükségtelennek is egy olyan időszakban, amikor a kisépeknek nem kis kockázattal kell belépniük abba az egységes Európába, amely széthúzásuk esetén nemcsak identitászavarba, hanem az identitástudatuk feladására is vezetheti őket, tehát a megszűnésükhöz. (Erről már írtam, s még írni fogok, s épp fontossága miatt ismétlem meg.) Megkerülni mégsem akarom ezt a kérdést, mert témám természete nem engedi meg, de a magam részéről egyszer s mindenkorra lezártnak tekintem.

Pauler Gyula a következőket írja erről: „Anonymus felfogása szerint is a Tiszántúl, a Marostól délre és északra, oly fejedelmek uralkodtak, kiknek egyikét, Mén Marót, kozárnak, tehát a bolgárok rokonának tartja (c.11.), s róla (c.51.) azzal a kifejezéssel él: «bulgarico corde mandando»; a másikat, Gladot pedig határozottan Bodonból, bolgár földről származtatja, s az ő unokája, Ajtony is összeköttetésben maradt a bolgárokkal.” (Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig, Budapest, 1900. 147.)

A bihari honfoglalásról szóló résznek csak a befejezését idézem Pauler könyvéből: Miután már Pannoniát is elfoglalták a magyarok, „csak egy pont maradt az országból meghódítatlan: Bihar, Ménmarót székhelye. Ezt támadja most meg a magyarok egy serege, nem éjszokról, de dél felől, Csongrádból, Békésből jövet; s Marót, mikor látja, hogy ellenállása hasztalan, megalkuszik, s odaadja leányát és országát Árpád kis fiának, Zoltánnak, és ő csak Bihar várát tartja meg birtokában. Halálával, mely rövid időn belül bekövetkezik, ez is a magyarokra száll, a honfoglalás be van fejezve, s rá Árpád is meghal (c. 50-52)... Az országot végleg azonban csak fia, Zoltán alapítja meg.”¹¹

Találgatások vetődtek fel a tekintetben, hogy Mén Marót várán mit értett Anonymus: a Váradtól északra fekvő tulajdonképpeni Bihar földvárát, vagy pedig a Belényestől néhány kilométerre lévő Fenesi sziklavárat, amelynek Bélavár neve először 1548-ban fordul elő írásainkban, midőn Ferdinánd király egyik hívének, Tahy Ferencnek adományozta, annak ellenére, hogy a királynak ekkor Bihar megyében csak névleges hatalma volt, s a vár tulajdonképpeni birtokosa Fráter György váradi püspök.¹²

¹¹ Pauler i. m. 233.

¹² A teljesség kedvéért említem meg, hogy még Belényesi vár néven is előfordul ez az erődítmény történetírásunkban, például Szalárdi János Krónikája VIII. könyvének 8. részében (Bunyitay i. m. III. 454.)

Történészeink többsége ma már a Bihar földvárát érti Mén Marót várán, s ha így áll a helyzet, akkor messze vagyunk még Bélavártól, Belényestől, a Fekete-Körös völgyének megszállásától.

Felvetődik itt néhány igen nehéz más kérdés is: például milyen irányból (vagy irányokból) szállták meg a magyarok a Kárpát-medencét; egy vagy több szakaszban történt-e az itteni honfoglalás; a székely - és a román kérdés.

- Erdély megszállásáról a magyar történetírásban is különböző nézetek láttak napvilágot. Már több mint száz éve feltételezték, hogy Erdélyt a magyarok több szakaszban foglalták el. Egyes kutatások szerint ez déli irányból, a Maros mentén történt, mások véleménye - Anonymus nyomán - az, hogy a megszállás északról, a Nyírség irányából indult. Ez utóbbit tartja valószínűnek Makkai László akadémikus is,¹³ de csak a gyula és kísérete esetén, aki a már ott lévő magyarok vezetését vette át. Az első gyula, Bogát nevét viselő falvak nemcsak Erdélyben találhatók, de a Nyírségben is. Véleménye szerint Dél-Erdélyt nem a honfoglalás idején, vagyis nem az északi részekkel egyidőben szállták meg a magyarok, hanem később, tehát több szakaszban foglalták el. Őseink sokáig nem mertek fellépni a besenyő-bolgár szövetséggel szemben, de Bogát gyulának sikerült szövetkeznie a besenyőkkel, s e szövetségre támaszkodva tudta 927 körül elfoglalni Dél-Erdélyt, majd utódja, Zombor a mai Bánátot.

- A székely kérdéssel azért kell részletesebben foglalkoznunk, mert - mint Györffy István is megállapította - különösen a Fekete-Körös-völgy felső szakaszán a nép székelynek tartja magát, főleg Tárkányban, de Kisnyégerfalván, Magyarremetén és Jánosfalván is. Az utóbbiak azt hiszik, hogy Jánosfalvát János Zsigmond alapította, a tárkányiak pedig úgy vélik, hogy a Benedek, Mikló, Szatmári és Antal családok őseit Bethlen Gábor fejedelem telepítette be a Székelyföldről a 17. században, s ugyanakkor nemességet is adott nekik.

Györffy István szerint „a mai magyarság a Fekete-Körös völgyén az Árpád-kori magyarság leszármazottja,” s „az adatok egy része a történelmi tények láncolatába kellő kritikával és körültekintéssel szervesen is bekapcsolható.” (Gy. Ruitz Izabella sz. Györffy István: A Fekete-Körös völgyi magyarság, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 22-30.) Ugyanezen könyv előszavában (12. l.) Györffy György azt írja Györffy Istvánról, hogy a székely eredetkérdésbe ütközve csak részgazságokhoz jutott. Szó szerint idézem: „Kétségtelen, hogy a bihari síkon és a Sebes-Körös völgyében a korai Árpád-korban székelyek laktak, egyidejűleg azonban jelentős székely településtömbök helyezkedtek el a Maros-Küküllő vonaltól délre s a Dunántúl és a Felvidék peremvidékén is. A székelyek eredetének megoldatlan kérdésében Karácsonyi János frissiben közzétett elméletéhez, a gyeptűr-teóriához csatlakozott, elfogadva Karácsonyi egyoldalú, túlhajtott elméletét a gyeptűrvonal helyéről és mibenlétéről.”

Makkai László szerint a székelyek a honfoglalás után minden valószínűség szerint valahol Bihar vármegyében éltek. Székelyföldi településeiket ugyanis nem törzs - vagy személynévekről nevezték el, hanem - meglepő módon - helynevekről. Az anyaszéket, a mai Udvarhelyszéket Telegdszéknek nevezték, Telegd nevű község pedig egyetlen egy volt, és van a mai napig - Bihar vármegyében.”

A továbbiakban azt írja Makkai, hogy véleménye szerint a székelyek őse az a három kabar törzs, amely a kazár birodalomból való kiszakadáskor csatlakozott a magyarokhoz. Már Anonymusnál is vannak erre utaló nyomok, szerinte ugyanis Bihar lakói a honfoglalás után kazárok voltak. A székelyek tehát nem előzik meg az egyéb magyarokat. Minden valószínűség szerint Szent István telepítette őket határőrnek a Küküllő és az Olt vidékére, a későbbi Szászföldre, miután elfoglalta a gyula országát. Mai lakóhelyükre akkor telepítették őket,

¹³ História folyóirat 1986. VIII. évfolyamának 2. számában. Erdély betelepülése (3-5. l.)

amikor II. András kiterjedt autonóm területet szervezett a szász településekből, s kiszorultak onnan.

Hóman Bálint elképzelései a székelyek eredetéről:

„A dunántúli avarok egy csoportja engedélyt kapott Nagy Károlytól 804-ben, hogy a szlávok üldözése elől a mai Szombathely és Sopron vidékén telepedjen le. Ugyanezen a vidéken - Hainburg és Győr között - még 875-ben is szerepelnek az avarok keresztény hitre tért utódai. A magyar honfoglalás óta nem hallani róluk, de ugyanitt tűnnek fel az 1116 óta emlegetett mosonvidéki székelyek.” (Hóman Bálint és Szekfü Gyula: Magyar történet, második bővített, teljes kiadás, Bp. 1935. I. 75.)

A továbbiakban az erdélyi székelyekről a következőket írja:

„Az avarokat nem ismerő XI-XIII. századi magyar hagyomány az erdélyi székelységben is ilyen menekülő csoportot látott. Kézai és a későbbi írók szerint a székelyek hun ősei az Attila halála után uralomra jutott nyugati népek üldözése elől húzódtak a Csiglamezőről Erdélybe. Anonymusnak, illetőleg az elveszett Szent László-kori Gesta Ungarorumnak elbeszélése szerint a székelyek előbb Attila király népe voltak, s a Korógyérnél - a mai Szentes vidékén - jöttek a földi révnél átkelő és Bihar vára ellen induló Ösbő vezér elé, kinek serege előtt különféle ajándékokkal önként kezesül adva fiaikat, első hadrendként indultak harcba. Erdélyi hazájukból a Maros völgyén, vagy a későbbi bihari székely telepek vidékéről, a Berettyó mentén jöttek-e Ösbő elé? - erről Anonymustól felvilágosítást nem kapunk. Ha a magyarok csakugyan itt találták őket - s ez a korai hagyományokra tekintettel majdnem bizonyosságnak tekinthető -, a nyugati határszél székelyeivel együtt csupán az avarok, vagy egy avar uralom alá tartozó keleti nép - talán az avar honfoglalással idesoródott kuturgur-bolgár, avagy onogur-magyar töredék ivadékai lehetnek (I. m. I. 75.)... Más nyomok viszont arra mutatnak, hogy az erdélyi megtelepedésük előtt Biharban, a Berettyó és Szamos közén laktak, s onnét a X-XI. században vándoroltak a Meszeshágón és a Felső-Szamos völgyén át erdélyi hazájukba, ahol később a X. század második felében megmozdult besenyőség, majd az úzok és kunok elleni határvédelem feladata hárult rájuk.

Hóman szerint a történelemtudomány - adatok híján - mindmáig nem mondta ki a döntő szót a székelykérdésben... A középkori források egybehangzó vallomása szerint a székelyt mindig a magyarral egy töről szakadt, de tőle mégis különböző, százados távollét után vele újra egyesült népnek tartották. (I. m. 123-124.)

Nem mellőzhetjük egy újabb székelykutatónk, Balás Gábor munkásságát sem kérdéseink taglalásakor. A következőket ragadom ki ide vonatkozó könyvéből:

„A székelység először Alsó-Ausztriában telepedett le nagy számban az avarokkal együtt vagy a szomszédságukban. Amikor az avarok az ott dúló harcok során kiűritették ezeket a területeket, ez valószínűleg úgy történt, ahogy Kézai említi, hogy a Csigla mezejére mentek, és ott békességben éltek. Többen is hosszasan nyomoztak annak kiderítésére, hogy hol volt ez a mezőség, és egyöntetű véleményük szerint csak a Mezőség jöhet számításba.” (Balás Gábor: A székelység nyomában, Budapest, Panoráma Kiadó, 1984. 43-44.) Szerinte a székelység minden valószínűség szerint 781 és 799 között vonult ki Alsó-Ausztriából.

Karácsonyi János és Rásonyi László is ezen a véleményen van.

A „székely” szóról azt mondja Balás Gábor, hogy szervezetre mutat. Jelentése szerint négy lábán és esetleg homlokán is fehér ló, amint azt Rásonyi László elemzése kimutatta, és más vizsgálatok is támogatják a részéről nyelvészeti alapon kidolgozott eredményt, mert még a múlt században is barna-fehér lovakból állt a székely határőr huszárezred törzsmérese, és e lófajta még a 20. század elején is elterjedt volt. A lovasharcok során jelentősége volt annak,

hogyan a hadvezetőség a lovak színéről megismerje, melyik csapat tartozik az irányított lovas-egységhez.

Szervezetre utal a „lófő” szó is; ezt a szót a székelyeknél azokra a lovon katonáskodókra használták, akiket az időnkénti szemléken a lovak fejénél számoltak. (I. m. 54-55.)

A „székely” szó magyarázatát is megtaláljuk Balás Gábor könyvében:

A Székelyföldre település kialakulása után a nemzetiségi kötelék helyett mindinkább előtérbe lépett a területhez való kötődés. Először még csak földrajzi elnevezéseket használtak (pl. sebesi székelyek, kézdi székelyek). 1325-ben jelenik meg elsőként „szék” megjelöléssel Marosszék, mint kifejezetten területi alapon nyugvó szervezet. (I. m. 105.)

Láttuk, hogy a székely „szék” szóról ez volt a véleménye Makkai Lászlónak is.¹⁴

Hogy a Fekete-Körös-völgy felső szakaszán a nép székelynek tartja magát, ez elsősorban a tárkányiakra vonatkozik. Balás Gábor könyve a „tárkány” szó vizsgálatával, eredetével is foglalkozik. Görög forrásokra hivatkozva azt írja, hogy az avarok különféle népek töredékeit hozták be az országba. Jöttek ide tarniachok, kotzagerek, zebenderek is. Balás szerint a tarniachok talán tárkányok voltak, s nevük a török tarkhán-ból származtatható; innen származhat a magyar hadak között Tarján neve is. A zebenderek pedig szabirok, más néven szavárdok. Azt írja még Balás a törökök elől menekülő avarokról, hogy a magukkal hozott népek töredékeivel nem mindig sikerült együttműködniük, de a tarniachokkal igen. (I. m. 31.)

Nem alaptalanul tárgyaltuk ilyen hosszan - már könyvünk elején - a székelykérdést, de történelmünk egyik sarkalatos kérdése ez, és nem maradhat ki a Fekete-Körös vidékének településrajzából sem, mivelhogy Köröstárkány lakói nem minden alap nélkül nevezik magukat székelyeknek. Pauler Gyula is hivatkozik rá, hogy Anonymus a Tiszán túli részeken székelyeket említ, s a Biharban még a 13. század elején is Székelyszáz kerület van. (I. m. 159.) De van erre Székelyhíd,¹⁵ Székelytelek,¹⁶ lejjebb pedig Székudvar nevű település is, ami nem véletlen. A tárkányi ember minden ízében magyar, de bizonyos vonásaiban elüt a környező fajtestvéreiről. Bebizonyítani még nem lehet minden kétséget kizáróan, hogy székely, de még nehezebben tudnánk megcáfolni, hogy az. Ezért a tisztességes állásfoglalásunk az volna, ha máris székelynek nyilvánítanánk, s majd döntse el a kérdést az utánunk megírt történelem, ha kétségei vannak. A tárkányiak mindig székelyeknek fogják tudni magukat.

Erdély és a Részek történelmi múltjának bemutatása nem lehetséges a román nép kialakulásának és történelmének megkerülésével, s ma már ott tartunk, hogy a közös Európába történő belépésünk miatt kötelezően meg is kell ismernünk egymást. Vonatkozik ez minden szomszédunkra.

Makkai László akadémikus a már említett helyen a következőket írja:

A román etnikum megjelenéséről a vita az ún. dáko-román kontinuitás elméletéről folyik, hogy ti. Traianus Dáciát 106-ban meghódító katonái és telepesei - összeolvadva a dákokkal - később milyen sorsra jutottak. Azt tudjuk, hogy 271-ben Aurelianus császár kiűrtette Dáciát,

¹⁴ A Köpeczi-szerkesztette „Erdély története” szerint is a székelyek zöme valószínűleg Bihar megyében élt, ahol - Erdélyt nem tekintve - helynévi és írott adatok alapján a 13. századot megelőzően a legnagyobb mérvű székely megszállást lehet feltételezni. A 11. sz. elején Erdélybe költöztek, hogy ott tegyenek eleget határőri kötelezettségüknek (I. 293.)

¹⁵ A bihari várbirtokok 1217-i felsorolásában szerepel, „ahol székelyek laktak, hadnagyuk Lukács volt, később a Guthkeledéké lett.” (Borovszky S. i. m. 196. - H.: Vár. Reg. 323. par. és Wenczel IX. 196.)

¹⁶ A tenkei járásban.

és - a korabeli történetírók egybehangzó állításai szerint - az egész római népet áttelepítette az Al-Dunától délre eső területre. A „római nép” itt jelentheti a katonaságot, jelentheti a városok polgári lakosságát, de jelentheti - sokkal szélesebb értelemben - az egész romanizált lakosságot is, mely - félve a beözönlő germán barbároktól - szintén követhette a katonaságot és a polgári igazgatást. Annál inkább valószínű ez, hiszen Aurelianus egy új, egy második Dáciát alapított az Al-Dunától délre Dacia ripensis néven...

Hivatkozik Makkai László Vasile Pârvannak az albánok letelepedéséről, Petre Panaitescunak a transzhumáló pásztorkodásról szóló tanulmányára, de ezeket már nem részletezem. Más történészeink szerint a román eredet tárgyalásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a Balkán számos pontján élő román tömegeket. Ezek a tömegek: a makedo-románok, a meglén-románok, az isztro-románok vagy morlákok, a reto-románok vagy ladinok, a tráko-románok és az aromân nevűek. Ezzel a kérdéssel sem foglalkozom.

Végül hallgassuk meg a román nép kialakulásáról a hivatalos román tankönyvek véleményét is, ami a következő:

Mikor Aurelianus császár belátta, hogy már képtelen megtartani uralmát Dáciában az egyre erősödő nyugati gótok támadásai miatt, visszavonta csapatait és adminisztrációs embereit (271-275 között), s vele tartottak Dácia vagyonos emberei is (pl. a földbirtokosok, a kereskedők, a pénzváltók, stb.), de a dákok és a rómaiak keveredéséből kialakult román nép zöme helyben maradt, s folytatta életét a megszállás körülményei között, aztán a megalakult román államok alattvalóiként.

Ez az úgynevezett kontinuitás elmélete.¹⁷

(Akik bővebben szeretnének tájékozódni Belényes régebbi történetéről, vagy újabb adatok és meglátások elsajátítását igénylik elsősorban román vonatkozásban, azoknak azt ajánlom, olvassák el Maria Bocșe „Țara Bihariei” című, nemrég megjelent igen értékes könyvét, mely a történelmi kérdések taglalása mellett különösen a vidék gazdasági életéről és népi hagyományairól ad bővebb felvilágosítást, a tárgyi néprajzzal egészíti ki ismeretanyagát.)¹⁸

¹⁷ Istoria Românei, manual pentru clasa VIII-a, București, 1971. 26. - Románia történelme, tankönyv a VIII. osztály számára, Bukarest, 1971. 26. És az azóta is megjelenő tankönyvek.

¹⁸ Maria Bocșe: Țara Bihariei, Oradea, 1999.

2. fejezet

Belényes és a Fekete-Körös völgyének betelepülése

Induljunk ki abból a megállapításból, amit az előzőekben már láttunk, hogy Fekete-Körös-völgyön a folyó Tenkén felüli szakaszát szokás érteni, amely Felsővölgyre és Alsóvölgyre tagolódik, s a kettő közötti határ Belényesújlaknál van, ahol áttöri a Körös a katlanszerű völgyet, Sólyomnál ismét síkságra jutva.

Mivelhogy igen zárt völgykatlan ez a vidék, s a honfoglalás idején (de még a múlt század elején is) szinte megszakítás nélküli őserdők határolták, sőt lepték el, felvetődik a kérdés, hol lehetett ide bejutni, milyen irányból vagy irányokból lehetett megülni, betelepíteni. A legelképzhetőbb a nyugat-keleti irány, vagyis az alföldi részek felől, a széplaki districtuson (kerületen) át történt a behatolás a Fekete-Körös felső vidékére.

Ha az eddigiekben Makkai László korábban említett tanulmányát tekintettük vezérfonalunknak, most főleg Jakó Zsigmond egyik igen alapos, 1940-ben megjelent munkájára utalunk, amelyre szintén történt már hivatkozás. (J. Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt.)

Jakó Zsigmond szerint a Fekete-Körös felső völgyének megszállását a magyarság keleti irányú terjeszkedése tette szükségessé. Ez úgy történt, hogy a törzsszervezet bukása után szét-szóródó törzstörödékek kerültek a még néptelen vagy gyéren lakott részekre... Ezek nyájaikkal behatoltak az erdőkkel szegélyezett nagyobb patak völgyekbe, és az így szerepét vesztett gyepűvonalat messze, a lakott területek elé, a Fekete-Körös felső völgyébe tolták ki. Általában a folyóvölgyek benépesülését úgy képzeljük el, hogy a völgy szájánál lakók egy darabig csak legeltetésre használják a lakatlan vidéket, ősszel visszatérnek téli szállásaikra, később aztán ott telepednek le, birtokukba véve a gazdátlan legelőt.

Egy új belső elrendeződés alakult ki tehát, ami Géza fejedelem idején kezdődhetett el, de Szent István uralkodása alatt teljeseedett ki. A 11. század végére aztán be is fejeződött. (I. m. 28.)

Elfogadható Györffy Istvánnak az az elképzelése, hogy a Szigethegység déli gyepűi korán elvesztették szerepüket, mert a magyarság megkerülte a Maros felől az Erdélyi Középhegységet, és így ebből az irányból nem kellett többé támadástól tartania.

Az új hazában megtelepült magyarság, életmódjának megfelelően, Bihar vármegyének csak külső részein és a folyóvölgyekben alapított szállásokat, falvakat, a keleti részekeken pedig határőrvidékekkel, gyepűkkel gondoskodott a birtokba vett területek védelméről. Ilyen katonailag szervezett őrvidék volt a Sebes-Körös völgyben a Báródság, a Fekete-Körös mentén pedig a Belényes vidéki solymosi gyepű.

Az első telepek a gyepűvonal közelében állhattak, s a köztük meg az Alsóvölgy közti terület lakatlan maradt.

A felsővölgyi magyar falvak, keletkezési idejüket tekintve, két csoportra oszthatók. Az elsődleges telepek: Tárkány, Fenes, Belényes és Remete, amelyek a XI-XII. században keletkeztek. Kirajzásuknak tekinthető Újlak, Sonkolyos, Jánosfalva és Nyégerfalva. Ezt az elképzelést az egyházak filiációs viszonya is támogatja. Jánosfalva Fenes filiája, Sonkolyos Újlaké, Nyégerfalva pedig Tárkány leányegyháza.

A másodlagos település közül Újlakot és Jánosfalvát a két előbbinél régebbinek kell tekinteni, mert Sonkolyos a szintén másodlagos Újlak filiája, Nyégerfalva neve pedig azt mutatja - Jakó

Zsigmond szerint -, hogy keletkezése idején a környéken már voltak románok.¹⁹ Újlak és Jánosfalva keletkezését így a XIII. század első felére, Sonkolyosét és Nyégerfalvát pedig a XIII-XIV. század határára tehetjük.

Hogy a felsorolt községek közül igen hamar kiemelkedett Belényes, azt a váradi püspökök jóvoltának köszönhetjük, akik a vidék központjává fejlesztették, s a XV. században városi rangra emelték.

A Felsővölgyet szegélyező hegyek benépesülése sokkal később, a XIII. század második felében indult meg. Ez az egyedüli terület, ahol a románság első települőként jelent meg, nem úgy, mint a Réz-hegységben, a Sebes-Körös-menti hegyekben, Cséke környékén, vagy a béli lejtőkön. Amíg tehát az említett vidékeken a hegyek lábainál régi magyar falvak voltak, melyeknek lakosai a feljük nyíló völgyeket korán felhasználták legeltetésre, és később meg is ülték azokat: a Fekete-Körös felső völgyében, mire a magyarság az egykori védelmi vonal mögötti lakatlanul hagyott területet kitöltötte, a románság megszállta háta mögött az Újlak-Sólyomd közötti szorost, dél felől pedig a Petrósz-Körös mentén leereszkedve, elállta a természetes terjeszkedés útját. Az őslakosság így a patak völgyeknek és a hegyaljaknak a XIV. századtól egyre gyorsuló ütemű benépesítésével eredeti zárt települési területére szorult vissza. Az említett vonaltól délebbre, fenn a hegyekben magyar falu csak kivételes esetben keletkezett, például Rézbánya.

Váradi püspökei mindig különös gondot fordítottak kedves városukra, Belényesre, hiszen már a XIII. század második felének zavaros napjaiban a fenesi várban kerestek menedéket. Gondoskodásuk eredménye, hogy 1332-37-ben már két papja is volt Belényesnek. Plébánosa azt a kiváltságot élvezte, hogy a főesperes bíraskodása alól kivéve, közvetlenül a püspök alá tartozott.

Belényes jelentősége a hegyvidék népességének növekedésével tovább nőtt, az itteni magyar falvak egységének előmozdítója lett, s ugyanakkor a nagyszámú hegyifalvak igazgatási központja is. Mindezek ellenére csak 1441-ben kapott önkormányzatot. János püspök ekkor mentesítette a belényesi várnagy és официálisok bíraskodása alól, bíró és 12 esküdt választását engedélyezve. (I. m. 169.)

A Fekete-Körös-völgyi magyar falvak zárt egységének biztosítékai a közös eredet, az azonos földesúri szolgáltatások és a románoktól teljesen elütő, többnyire földművelő életmód voltak.

A XV. században itt is történtek régi magyar falvak mellé román hozzátelepítések, de ezek nem változtatták meg a községek népét, ami a magyar tömb akkori életterejének bizonyítéka. Adatok vannak arra, hogy az új telep a régi nemzetiséget nemcsak nem változtatta meg, hanem maga olvadt abba. 1422-ben még csak egy Fenes volt. 1491-ben Magyarfenesről hallunk, amiből következik, hogy már volt egy Oláhfenés is. 1552-ben Alsó- és Felsőfenés a két falu neve, tehát a nemzeti különbség ekkor már megszűnt, későbbi névsorok bizonyossága szerint a magyarok javára. Nemcsak Fenesen, de Remetén és más falvakban található Oláh családnevek bizonyítják a nagy vonzóerőt, amit a letelepedett, földjével összenőtt népesség a nomadizálókra mindig és mindenütt gyakorol. (I. m. 169-170.)²⁰

¹⁹ Györffy István más véleményen van: „Kisnyégerfalva, másként Feketefalva nevét a község alatt a Fekete-Körösbe szakadó Fekete-pataktól vette.” (I. m. 57.)

²⁰ Újabban főleg Fenesen látható eredményes kísérlet a falu jellegének megváltoztatására azáltal, hogy a település elejére az állomás utáni részre építenek házakat, közrefogva ezáltal a régebbiek által lakott részt. Hasonló helyzet alakul ki a temetőinkben is, különösen a nagyobb városokban.

A XV. század elején a magyar falvak lakosságának még jelentős része foglalkozott a földművelés mellett pásztorkodással és méhészkedéssel, ez jól látható szolgáltatásainak 1422-i szabályozásából is. Főfoglalkozása azonban a földművelés, hiszen a század végéről már a magasabb fokot jelentő szőlőművelésre vannak adataink. A püspökség különböző kedvezményekkel ösztönözte a lakosságot a szőlőtelepítésre. 1491-ben megengedte az erdők irtását, s tizedet csak akkor kívánt, amikor az új telepítés már teljes termést hozott, azt pedig, aki az irtásban akadályozta őket, az officiálisnak fizetendő 20 forint bírsággal fenyegette. Az értékesítés biztosítására elrendelte, hogy csak itt termett bort szabad árulni, és a belényesi piacról kitiltotta a sert.

A szőlőművelés jelentőségéről a XV. századi összeírások tanúskodnak.

3. fejezet

A szláv őslakosság kérdése

Roska Márton régészprofesszor írásaiból tudjuk, hogy Erdély őskori kulturális és kereskedelmi útvonalai milyen fontos szerepet töltöttek be nemcsak népünk, hanem a szomszéd népek, s mondhatni egész Délkelet-Európa gazdasági és társadalmi fejlődésének elősegítésében. Bebizonyosodott, hogy a Körösök és a Berettyó melletti területek nem voltak úgy elzárva Erdélytől, ahogyan azt sokan elképzelték.²¹ Erdélynek ez a központi fekvése arra volt hivatva tulajdonképpen, hogy útvonalaival az érdekelt népek egymásra találását segítse elő, azonban a nemzettudat túlzott mérvű kialakulásának a prioritási kérdés hangoztatása lett a következménye Délkelet-Európában is, ami azt jelentette, hogy a hamarabb gyökeret vert népek egyszer s mindenkorra joga van arra, hogy mások fölött uralkodjék, még akkor is, ha történelemalakító szerepét az adott területen már rég elvesztette - esetleg nem is volt akkora súlyú ez a szerep, amilyennek hangoztatói tudatosan beállították. A mindenütt szláv őslakókat kimutatni szándékozó cseh történetírás egynémely képviselője is beleesett ebbe a történelmi csapdába, például Chaloupecky Vacláv. (Jakó Zs. i. m. 23.) Természetes, hogy Erdélyt érintő kérdésekben más népek történetírói is.

A történelem tanítása szerint a szláv népek őshazája a Kárpátoktól, az Al-Dunától, a Dnyepertől és a Visztulától határolt sík, erdős, mocsaras terület volt. A legrégebben ismert szláv népek itt éltek nagycsaládi életet; kapás, majd ekés földműveléssel foglalkoztak, és az állattenyésztést is ismerték. Mi sem természetesebb, hogy már a honfoglalásunk előtt hatással voltak vándorló népünkre (az egymással szomszédságba kerülő népek mindig is hatnak egymásra kölcsönösen), a földművelés és az állattenyésztés bizonyos formáit tőlük is eltanultuk. Rendkívül tanulságos dolog, hogy a bolgár államot a VII. században megtelepedett lovas nomád bolgár-törökök szervezték meg, és éppen ők, a hódítók hamar elszlávosodtak, összeolvadtak alattvalóikkal.

A IX. században már keresztény bolgár állam Simeon cár alatt érte el virágkorát, a Balkán félsziget egy részét uralma alatt tartotta. Ezt az uralmat a XI. század elején megerősödő bizánci hatalom megdöntötte, de a bolgárok műveltségbeli jelentősége mégis akkora, hogy a Cirill és Metód görög papok által alkotott szláv egyházi nyelvnek és a cirill írásnak ők lesznek a legjelentősebb terjesztői a térségben.

Kizárt dolog, hogy olyan virágzó honfoglaláskori szláv uralom létezett volna a bihari részen, amilyenről Chaloupecky beszél. A dákokat leverő rómaiak, majd a római uralmat elsöpítő vándorló népek egymásra türemlő hullámai hosszabb-rövidebb időre mind hatalmukba kerítették ezt a vidéket is. Ennek ellenére az egykori gótok, gepidák, avarok emlékét alig néhány lelet őrizte meg. Az avarok bukása után, a IX. század elején, a hegyek lábánál fekvő területet Erdellyel együtt a bolgár-törökök szerezték meg. A hunok, avarok, bolgár-törökök itt tartózkodása által a török nyelvi folytonosság a lakosság műveltségére erősen rányomta bélyegét.

A honfoglaláskori helynevek vizsgálata során Melich János a következő eredményre jutott:

1. A kisebb folyók között nincs egyetlen szláv eredetű sem.
2. A Mén Marót egykori területén lévő helynevek úgyszólván kivétel nélkül a török nyelvekből, vagy pedig a magyarból fejthetők meg.

²¹ Roska Márton: Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz. Arch. Ért. 1934. 149. és k. l.

3. A Bihar, a Marót és a Szerep szláv eredetűnek látszanak, de megtörténhet, hogy jövevényszavak ott is, akár a magyaroktól is átvehették.

4. A tiszántúli részekben a honfoglalás idején, továbbá a X-XIII. században nincs olyan számottevő szlávosság, amely maradandó nyomot hagyott volna a toponímiában is.

Milyen népek éltek akkor Mén Marót fennhatósága alatt? Anonymus kazároknak nevezi őket, s közelükben székelyeket is említ. Ha elfogadjuk a kazár(=kabar)-székely azonosságot, akkor a török népek szokása szerint legyőzetésük után a magyarokhoz csatlakozó lakosságot a székelyek egyik alkotóelemének tarthatjuk. Mivel a székely név egyik jelentése: a herceg törzse, Anonymus elbeszélése alapján gondolni lehet arra, hogy a fejedelem által iderendelt nemzetségekkel kiegészítve Mén Marót népét a bihari fejedelem lányát elvevő Zoltán herceg kapta meg. Mindezek feltételezésével érthető a szláv helynevek és régészeti leletek csekély száma, és más megvilágításba kerül a bihari székelység kérdése is.

Anonymus elbeszéléséből valószínűnek látszik, hogy a Sebes-Köröstől északra elterülő vidéken a honfoglalók nem egy szláv, hanem egy görög fennhatóság alatt álló fejedelemséget találtak, melynek központja Bihar volt. (Jakó Zsigmond okfejtése, i. m. 24-26.)

Érdemes megfigyelni, mit mond Balás Gábor idevágóan a Bihar szóról:

Anonymus Gestá-jának 20. fejezete arról szól (a „Hogyan küldettek Biharra” című), hogy Szalók apja Üsübü és Velek hogyan adták át Árpád üzenetét Menoumorutnak, és milyen elutasító választ kaptak, majd visszalovagoltak.

Ehhez a történethez fűzi a következőket:

„Érdekes, hogy itt is, épp úgy, mint az előző fejezetben, Anonymus a Bihar nevet úgy íratja, hogy az „i” helyett „y” van, s erre még pontot is tétetett. Ebből arra következtethetünk, hogy nem olyan „i”-vel ejtették ki akkoriban a szót, mint ma, hanem azzal a mélyebb hanggal, amelyet a mai törökben pont nélküli i-vel írnak. Ebből viszont az következik, hogy a „Bihar” név a török hangrendi illeszkedés szabályait követte. Nem olyan nagyot tévedhetett tehát Anonymus, amikor kazárnak (török jellegűnek) jelezte Menoumorutot, és aligha lehet elfogadni azt a feltevést, amely szerint a „marót” morvát jelent, s így ide morvákval kapcsolatos eseményt kever be Anonymus.” (Balás Gábor: „A székelyek nyomában”, Bp. 1984. 47-48.)

4. fejezet

Bélavár

Ha Belényes határából vagy valamelyik nyíltabb utcájából délnyugati irányba tekintünk, méltóságteljes hegyvonulat tárul elénk, s annak középpontjáról élénk színű várrom néz farkasszemet velünk, mintha régi rendeltetésének tudatában számonkérné tőlünk: ugyan miért kémleltek engem, és miben töritek a fejeteket, avagy nem tudjátok, hogy ennek a szép vidéknek a védelmezése és megőrzése az én feladatom?

Én mégis azt gondolom, hogy az idegen nézelődőnek nyilatkozik meg ilyenformán ez a büszkeségétől megfosztott immár nem is vár, csak romhalmazzá töpörödött néhány falmaradványa, amelyek közül mindössze egyet méltatott arra a kíméletlen sors, hogy annyi évszázad múltán még visszatekinthessen ránk: egykori „Öregtornyát,” amely a többi romhoz képest azért maradt meg úgy-ahogy, hogy még mindig figyelmeztessen: múltjában él a nemzet, s aki ezt elfelejti, ezen a szép vidéken is talajtalan fűszál marad, s pusztulásra ítéltetett.

Tudják ezt a honosiak is, sőt ők tudják a legjobban, akik itt élték át a sorscsapásos magyar történelmet, de az ő lelkükben ennél is mélyebb nyomokat szánt fel a csendesnek látszó szemlélődés: hogy innen elszakadni nem lehet; akiben itt alakult ki a természetszeretet és a népszerűség, az mindig vissza fog térni ide, hogy hitet és élettartalmat meríthessen, s áldani fogja még a csizmája sarkára tapadt honi rögöt is, amely arra inti őt: soha sehol ilyen boldog nem lehetsz, hiszen a szülőfölded ez a táj, s több nosztalgias szállal fűz magához, mint az összes más emlékezet.

Bélavár. Az első hegyet jelentette nekünk s az első történelmünket, amikor megtudtuk a nevéből, hogy Béla nem akárki volt, hanem király volt, s a miénk. Az első kirándulásunkat, amikor azt mondtuk magunkról - mert azt hittük, - hogy már turisták vagyunk... A Nyimojesdi pataktól megtudtuk, hogy mi a hal, s hogy van snájder meg önhal meg márna és porkoj, a Fekete-Köröstől, hogy van harcsa meg csuka, de még nem tudtuk, hogy van pisztráng is, s azt itt tanultuk meg Bélavár alatt. És mennyi mindent még: hogy van szalamandra meg halastó meg kisvasút pőfőgő mozdonnyal.

Itt engedték először szabaddá a fantáziánkat, amikor elhittük, hogy van őrszakállú pap, s vannak arannyal teli pincesorok, s hogy alagutak kötik össze Bélavárat az Ilimárral, a fenesi és a belényesi temetővel.

És megtudtuk itt, hogy milyen az erdő illata, a bőrünkre tapadó hegyi pára, a minden eddiginél szélesebben kitárulkozó panoráma.

De felcseperedvén megtanultuk, hogy mi minden nem tanulható meg. Például az, hogy mikor építették Bélavárat, s hogy miért nevezik így, hiszen évszázadokon át csak fenesi várnak emlegették. Lehet, hogy ez a legérdekesítőbb benne, ez a titokzatosság, s én sem tagadom le, hogy vizsgálódásom egyik elindítója épp ez a homályba burkolózás volt.

Nos, Bélavár keletkezését és rendeltetését történészeink egyéni elképzelésük szerint magyarázzák.

Nagyon meglepő, hogy a Borovszky Samu főszerkesztésével készült „Magyarország vármegyéi és városai” enciklopédiának „Bihar vármegye és Nagyvárad” (1901) című kötetében ilyesmit olvashatunk: „Fenes község határának délnyugati végén látszanak romjai Bélavárnak, melyet a szláv lakosok bizonyára fehér voltáról neveztek el így.”²²

²² I. m. 453.

Ebből a beállításból az tűnnék ki, hogy Bélavár minden bizonnyal a honfoglalás előtt keletkezett, egy stabil letelepedésű és sűrűn lakó szláv népesség építette, és semmi köze nem lehet egyik Béla királyunkhoz sem, no meg a váradi püspökséghez.²³ A „bizonnyal” szó szinte biztosra vesz olyan állítást, amelyet más történészeink egyáltalán nem tartottak biztosnak, vagy éppen ellenkező véleményük volt róla. Azt tehetjük még hozzá: amíg a felvetett kérdéseinkre minden tekintetben megbízható választ nem kapunk, ezt a hipotézist sem utasíthatjuk el maradéktalanul, bár úgy érezzük, hogy igen messze áll a megoldástól.

Részletesebb idézetet közlök a vidéken igen alapos kutatásokat végző Györffy István ismert könyvéből: „Várasfenes nem esik közlekedő útba, sőt szomszédaival is csak kerülő úton érintkezhetik. A felette szűk völgy települő helynek sem volt sohasem alkalmas. Nem is a maguk jószántából jöttek ide az első települők, hanem a Nagy-patak völgyének egyik magaslatán emelkedő Bélavár miatt, melynek valamikor a fenesi magyarok szolgálói lehettek. A várat közhit szerint valamelyik váradi püspök építtette Belényes védelmére, azonban valószínű, hogy jóval régiebb magánál Belényesnél is. A vár távol esik Belényestől, s ha ennek a városnak a megoltalmazását akarták, akkor sokkal közelebb is találtak volna várépítésre alkalmas magaslatot.

A vár Nagy-patak völgye, illetőleg a gyeprürendszer megvédésére épült, mert a Fekete-Körös szurdokán kívül ez az egyetlen út, melyen a Felsővölgyből a Hencztető és Templomtető meghágásával Bélörvényesen át az Alföldre lehet jutni, mégpedig hamarabb, mint a Fekete-Körös völgyén.

A házak a völgyfenék szintjében épültek, de a telkek az utcától kifelé gyorsan emelkednek, s végeik már a hegytetőn vannak. A tornyok gombja a hegytetők szintjén alul van, de a hirtelen emelkedést a telkek rövidségéből is láthatjuk.

Ahol itt-ott a Nagy-patakba futó erek vagy vízmosások valami szekérrel is járható lejtőt teremtenek, ott sikátorok vezetnek ki a faluból a szántóföldekre. Ezek a vízvájta bevágások azonban olyan keskenyek, hogy a sikátorok sohasem épülhetnek be, s nem nyernek mellékutca jellegét. Láthatjuk tehát, hogy Fenes összes közlekedése a vizek lefolyásai mentén bonyolódik le, ami a többi magyar községtől megkülönbözteti. E település szempontjából alkalmatlan térsziszonyokkal az első települők a völgyi út és a vár miatt voltak kénytelenek megalkudni.”²⁴

Jakó Zsigmond, a romániai magyar történetírás tudós professzora a következőket írja Bélavárról:

„Belényes mellett, Várasfenes határában a váradi püspökök építették az úgynevezett Bélavárat, menedékül maguknak a tatárjárás után, de a századvégi hatalmi vetélkedés idején már az volt a fő feladata, hogy a püspökség itteni birtokait védje meg a Barsák terjeszkedése ellen.”²⁵

Láthatjuk tehát, hogy Jakó Zsigmond sokkal közelebbi időpontra helyezi a vár építésének idejét Györffynél.

Nézzünk még meg Bélavárral kapcsolatosan néhány szakavatott véleményt!

²³ Ugyanennek a könyvnek a 483. lapján azt olvassuk, hogy a várat Vince püspök építtette 1244 körül.

²⁴ Gy. Ruitz Izabella sz. Györffy István: „A Fekete-Körös völgyi magyarság”, Bp. 1986. 61-63.

²⁵ Beke György: „Itt egymásra találunk az emberek”, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, benne: „Jakó Zsigmond évszázadai” 184-185.

Bunyitay Vince felbecsülhetetlen értékű könyvének²⁶ Vince püspökről (1244-1258) szóló részében a következőket írja:

„A szorosan vett egyházi építkezéseken kívül nekie tulajdonítható a váradi vár erődítményeinek helyreállítása, sőt tán a püspökség fenesi sziklavarának építése vagy legalább megkezdése is.

Ismeretes történelmünkéből, hogy amennyire nem hittek a tatárok jövőtelében azoknak megjelenése előtt, éppen annyira tartottak visszatérésüktől kivonulásuk után. Országszerte védelmi mozgalmak indultak meg, s nemcsak a régi erősségeket javítják ki, hanem minthogy a síkföldi, vízvédte várak megbízhatatlanságát, kivált tél idején, tapasztalhatták: megközelíthetetlen magas bércekre kezdék építeni váraikat, az úgynevezett sasfészket. Ekkor s épen a tatárok elleni menedékül építteté a királyné a visegrádi fellegvárat, mely 1258-ban már készen állt, s hasonlóképen várépítésbe kezdett Péter erdélyi püspök is káptalana beleegyezésével.”

Ami a kérdésünkhöz szorosan hozzátartozik: Bunyitay Vince nem biztos benne, hogy a várat Vince püspök építtette, tehát keletkezési idejének megállapítására sem vállalkozik.

A vár középkori történetének egyik legbiztosabb eseménye az 1294. esztendőhöz fűződik, midőn Lóránt erdélyi vajda csapata ostromolta meg. Az említett Borovszky-szerkesztésű könyv erről így emlékezik meg:

„III. Endre felvidéki útjából 1290. december havában Váradra jött, ahol december 30-án Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna vármegyék nemességével gyűlést tartott... A váradi gyűlés III. Endre pártját jelentékenyen növelte; II. Benedek váradi püspök is határozott híve lett. Ellenben a Barsa nb. Tamásfiak, mint Lóránt erdélyi vajda, István királyi főpohárnok és Jakab, másként Kopasz főlovászmester Martel Károly trónkövetelő pártjára állottak. A Barsák ez időben Adorján, a két Súlyomkő és a körösszegi várak birtokában voltak. A királyhoz hű nemesség éveken át türte garázdálkodásukat, sőt Lóránt vajda 1294. május havában a váradi püspök várát, a fenesit (Bélavár) ostrom alá fogta, melyet a püspök testvére védelmezett. III. Endre segélyére sietett rendíthetetlen hívének. Az Aba és Guthkeled nemzetségek csapatai, Baksa, Synka, Simon fia György, a zólyomi, a túróczy és a liptai királyi praesidium emberei, a király vezérlete alatt egymásután elfoglalták a Barsák várait, köztük 1294. szeptember hó elején Adorján várát, melynek eleste után Lóránt vajda és testvérei meghódoltak... III. Endre a győzelem után Váradon gyűlést tartott, melyen a többi lázadók fölött ítéleztek. (H: Zichy Okmt. I. k. 98-100.)”

A sok találgatás után egyre inkább az a kérdés foglalkoztat bennünket: mi az, ami Bélavárból megmaradt, s ezekből a maradványokból mire lehet következtetni?

Bunyitay Vince II. kötetéből emelem ki az érdekesebb válaszokat:

Úgynevezett hegyi váraink egyike volt Bélavár. Magas fekvésén kívül gyűrű alakban három sor árok is védte. A legfelső a várfalak tövéénél vette körül. Falai tört állapotú terméskövekből épültek. Kapuzata még áll az erősen kiszökő támfalakkal, a felvonóhid nyomai is látszanak rajta. Legépebbnek mondható a kapuval szemben emelkedő öregtorony, ahol a legtovább védhették magukat az ostromlottak: a segítség megérkezéséig vagy az ellenség elfáradásáig, s ahonnan a titkos, földalatti utakon esetleg elmenekülhettek. Volt benne pince az élelmiszerek, tűzmentes boltozott helyiség a kincsek s a fontos iratok megőrzésére. Alsó emeletén se ajtónak, se ablaknak semmi nyoma, hogy az ellenség számára minél hozzáférhetlenebb legyen. Harmadik emeletén látható egy leszelt csúcsíves ablak, melynek mélyedésében a szokásos és egymással átellenes két köpad még megvan. Legfelső emeletén még megmaradt

²⁶ Bunyitay Vince i. m I. 104-105.

egy kő ajtófél a „gyilkosfolyosó” ajtajából, ahonnan köveket szórtak, forró vizet, szurkot öntöttek az ellenség fejére, nyakára. Az udvaron látható nagy mélyedés vagy kút, vagy vízfogó medence lehetett.”

A könyv szerint a vár Belényes vidékének s az itt virágzó bányaiparnak volt védőbástyája, s még az is kimutatható a Bécsi Császári Udvari Könyvtár iratai alapján, hogy 1290 táján mennyi „szemesélet” és só folyt be a várórség élelmezésére a beszedett egyházi tizedekből: 504 köből búza és 400 darab kőszó. (I. m. II. 312-313.)

Én nagyon érdekesnek tartom a múlt századvégi belényesi református lelkipásztor vélekedését a várról és magáról Belényesről. A következőket írja:

„Az egész vidéken egyetlen szoborszerű emlékjel maradt fenn... ez a Fenes község feletti kúp alakú hegyen máig is fennálló Béla várának romja, mely romokból a százados cser és bükk fák közül magasan emelkedik ki a várnak szilárd kőtornya... Ezen úgynevezett Béla vára élő bizonyága annak, hogy Belényes eredete, alakulása igen régi keletű, s e vár építését okvetlen meg kellett előznie a város alakulásának. A hagyomány és elnevezés után ítélve, valamelyik Béla király építtette ezen váracsot. Adatok hiányában azonban csak következtetnünk lehet, hogy e vár IV. Béla alatt épülhetett. A történelem tanúsága szerint ugyanis IV. Béla még herceg korában a tiszántúli részt bírta hercegi címen, s nem lehetetlen... hogy e vidéken többször kirándulva vadászatokra, a már vagy meglévő, vagy az általa épített vadászkastélyban tartott pihenőt kíséretével. Midőn később a vadászkastély erődített helyé vált, a nép elnevezte azt Béla várának. Eme Béla vára mint erődített hely csakis a tatár pusztítás után épülhetett fel, mivel a tatár pusztítás előtt nemigen voltak sziklavárak az országban.”²⁷

Vállaji Sipos Imre a lap alján a leírtakat a következőkkel egészíti ki:

„Szabó Károly történetírónk a Nagyvárad című lap 1881-ik évfolyamában a fenesi várra vonatkozóan Öcsőb és Velk vezérekről (Anonymusra hivatkozva) azt írja: «Harmadnap pedig a sereget elrendezve Bellárd vára alá kiszállának... Tizenharmad napra pedig, midőn a magyarok és székelyek a vár árkait betöltötték, s hágcsókat akarának a falhoz rakni, Mén Marót vitézei, látván a magyarok merészségét... könnyörögve jövének Öcsőb és Velk színe elé, kiket Öcsőb és Velk őrizetbe tevén, magok Bihar várába bemenének.»

Az idézetből az tűnik ki - mondja Vállaji -, hogy Szabó Károly véleménye szerint a fenesi Bélavár Mén Marót várával egyazonos, és a fenesi Bellárd várától veszi a nevét. Vállaji szerint a két vár nem azonos, és Mén Marót vára inkább a Bihar község melletti földvár volt. Béla vára kisebb területen fekszik, semhogy fejedelmi székhely lett volna. A Bihar melletti földvár területe pedig lehetett volna sokkal nagyobb a jelenleg is látszó területnél. Ez csak a belvárat jelenthette.

Én a következőket fűzöm a leírtakhoz:

A „Bélavár” elnevezés csak 1548-tól fordul elő az írásokban, azelőtt mindig „fenesi” várnak emlegetik.²⁸ Meglepőnek tartom, hogy egyetlen történetírónk sem tulajdonítja a vár építését valamelyik Béla királyunknak, hanem inkább Vince váradi püspöknek, s az 1244 körüli éveket tüntetik fel keletkezési évnek. De vegyük figyelembe, hogy milyen helyzetben volt ez időtájt Várad és az ország. Váradot és a várát a tatárok többször is megtámadták addig, amíg a védők el nem hulltak, még a székesegyház tornyába menekülőkre is meggyújtották a tetőt, lemészárolták azokat is. Várad teljesen elpusztult. Mindenki meg volt rémülve, hogy a tatár visszatér. 1242 márciusában Kadan serege Spalatóig, majd Trauig üldözi a menekülő IV.

²⁷ Vállaji Sipos Imre: i. m. 10. l.

²⁸ Már láttuk: Bunyitay i. m. III. 544.

Bélát és családját. 1243 nyarán Béla nagybátyját, Bertold aquileai pátriárkát kéri fel, hogy eszközölje ki IV. Ince pápa segítségét az újabb tatártámadás esetére, ugyanekkor sáskajárás és éhínség pusztít az országban. (Benda Kálmán főszerk.: Magyarország történeti kronológiája, Budapest, 1983. I. 150.) A pápa csak 1247. februárjában buzdítja a magyarországi főpapságot várak építésére az 1245. évi lyoni egyetemes zsinat végzésének megfelelően. (I. m. 151.) Vince pápa valóban felépíti (helyrehozza) Váradot és a várat, de az adott helyzetben egy Bélavár-szerű várat felépíteni - ekkora sürgősséggel - lehetetlenség.

Bélavár tehát feltételezhetően korábban épült (illetve alakult át egy vadászkastélyból).

De egészítsük még ki az eddigieket egy-két adattal, a „Hóman-Szekfü” alapján:

Az I. kötet 232. lapján azt olvashatjuk, hogy Belényesszentmiklós felett létezett egy udvarház monostorral, kápolnával, palotával, s ez azonos lehet a Béla (I. Béla: 1060-1063) vagy Géza (I. Géza: 1074-1077) dukátusa idején épült hercegi „vadászkastéllyal.” Ezt Álmos herceg (Géza fia) dukátusa idején építhették újjá, aki 1108-ban megalapította a meszesi apátságot. Tudni kell még, hogy Béla és később Géza bírta egykoron az ország egyharmadát hercegeként, s birtokukhoz tartozott Bélavár környéke is.

Most nézzük meg az említett Györffy-könyv 23. lapján található Fekete-Körös-völgyi térképet, s fűzzük hozzá a magyarázatunkat. Belényest nem egy, hanem két útvonal is összeköti az Alfölddel. Az egyik Kistárkányon át a Tárkány völgyén vezetett Menyháza és Bél, tehát az Alföld felé (Györffy i. m. 52.), a másik a fenesi Nagypatak mentén a Hencz-tető és a Templomtető meghágásával Bélörvényesen át szintén az Alföldre (Györffy 62). Ebből az a következtetés vonható le - s látható a térképen -, hogy Bélavár összefogja ezt a szomszédságában lévő két utat, s akkor nyilván az igen fontos gyeplépcső megvédése céljából épült, valószínűleg akkor, amikor Belényes még nem is létezett, s a belényesi bányászat sem. Érdekes volt ide egy kisvárost építeni több célból is: 1., az Alföldre vezető fontos út miatt, 2., Bélavár védelme alatt, 3. a Felső-és Alsó-völgy összekapcsolása érdekében.

Láttuk, hogy hány királyi herceg érdekeltsége fűződött ehhez a vidékhez. Akármelyik építhette a várat, vagy közrejátszott egy vadászkastély átépítéséhez. S hogy Bélavárnak nevezik? Valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hogy melyik Bélához fűződik a vár neve. II. (Vak) Bélához (1131-1141) fűződő mondatöredéket is találtam 1956-57-es gyűjtőutam alkalmával.

Teljes a meggyőződésem: a nép nem az újjából szopta ki a Béla nevet, s az sem, aki 1548-ban először (vagy nem először?) írta le a Bélavár nevet az addig használatos „fenesi” vár helyett. (Az illető Ferdinánd király volt.)

5. fejezet

A magyar-román együttélés kezdetei, román települések

Amikor a törökök elfoglalták Váradot 1660-ban, a püspökök középkori levéltára teljesen elpusztult, s így hatalmas kiterjedésű birtokaikról alig maradt elszórtan egy-egy oklevél. A Belényes környéki románlakta területekről egyetlen olyan középkori oklevél sem ismeretes, amely a betelepülésüket megvilágítaná. Lehetetlenség tudományos eszközökkel bemutatni a település menetét, s aki erre vállalkozik, annak meg kell elégednie a 16. századi forrásokkal s annak az állapotnak a bemutatásával, amelyben az újkor érte az akkori Magyarországon élő románságot.

Hangsúlyozni kívánom: könyvemet nem azzal a szándékkal írom (vagy állítom össze), hogy mellveregető magyarságomat igazoljam vele (annak ellenére, hogy az öntudatos magyarok közé sorolom magam), és nem azért, hogy bármilyen kérdésben is kikezddjem a hasonló nemzettudattal rendelkező románt; ellenkezőleg: mint korábbi írásaimban is a két nép megbarátkozását, egymásra találását tartom mindenkor és mindenben a legfontosabb feladatomban, elítélve minden korábbi egymás ellen uszító szándékot.

A románság bihari jelenlétéről szóló első megbízható adatunk 1294-ből való: Barsa nembeli Roland (Lóránt) vajda biztosítja a váradi püspök fenesi várából elvonuló őrséget, hogy a solymosi gyepon innen és túl lévő magyarok és románok esetleges támadásaitól megvédik őket. Mivel a kapitulált őrség Váradra kívánt eljutni, útközben csak az újlak-sólyomdi szoros hegyei között számíthatott román támadásra. Az első román telepek tehát a hegyvidék nyugati részén keletkeztek. Minden jel arra mutat, hogy a románság terjeszkedésének fő útja nem a Fekete-Körös felsővölgyi hegyeiben haladt, hanem a Béli hegység nyugati oldalán át a széplaki districtus területére, majd onnan tovább észak felé. Ez nem azt jelenti, hogy betelepülésük kezdetén a Felsővölgy mellékét egyáltalán nem vették volna birtokukba. Kétségtelen, hogy már a 13-14. század fordulóján kellett románnak lenni a Petrószkörös mellett, mert máskülönben a szaporodó magyarság ebben az irányban is terjeszkedett volna.

A román telepek valószínűleg kapcsolatban álltak a püspökség területén megindult bányászattal. A románok elsősorban nem bányászok lehettek, hanem, amint az 1600. évi összeírásból kivehető, az üzem körüli szolgálatokat látták el. Nagyobb mérvű bevándorlás ezekre a területekre csak később, a 14. század közepe táján indulhatott meg, miután a királyi hatalom, az új nemzetiségi politikának megfelelően, az idegen betelepítések kizárólagos jogáról lemondott.

A már említett 1294-i adat után legközelebb 1363-ban szerepel egy Iván nevű belényesi vajda, aki rokonságban állott a Drágfiak őseivel. Valószínű, hogy miként a Drágfi-ösöknek nagy szerepük volt Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Bereg vlach telepeinek létrehozásában, így Iván vajda is tevékenyen részt vett a váradi püspökség erdőinek benépesítésében.

Iván és testvérei, Balk és Boch szolgálatát a váradi püspökök nemességgel jutalmazták, leszármazottaik a később magyarrá és katolikussá lett remetei vajdák. Ez a család az egyedüli itt a vajdák közül, amely nemességet nyert, s több jel mutat arra, hogy kiemelkedő állását a vidék benépesítésében játszott fontos szerepének köszönhette.

A románokról szóló legközelebbi okleveles adatunk János püspök idejéből való (a 15. század közepéről), amikor a püspök szabályozza a Belényes környéki vlachok jogviszonyait. Azzal a céllal teszi ezt, hogy a Belényes vidéki vlachok rossz és zavaros szervezetét, kialakulatlan jogszokásait jörendbe hozza. (Jakó Zs. alapján, 171-174.)

Vitéz János már püspökségének első éveiben hozzálátott elpusztult falvainak benépesítéséhez, s Oláh Mihály vajdát éppen azon érdemeiért ajándékozta meg Kocsuba falu haszonélvezetével, hogy ezt, valamint Buzásd és Verempataka falvakat idegen helyről hozott jobbággyokkal „megnépesíté” (Oláh Mihály vajda Kocsubára vonatkozó adománylevelét később Farkas Bálint és Kálmáncsehi Domokos püspökök is megerősítették, sőt Farkas püspök Lukács kárándi vajdának is adományozott egy falut, Ilyefalvát).

Vitéz János több alkalommal is kinyilvánította szeretetét második székhelye, Belényes iránt, például két oklevéllel is rendezte annak külső és belső viszonyait, s olyan kiváltságokat biztosított számára, hogy a pusztá néven s a szabad papválasztás jogán kívül egyéb sem hiányzott már szabad királyi várossá nyilvánításához. (Bunyitay i. m. I. 292.)

De milyen szervezeti formában élt a középkori erdélyi románság?

Szervezetének élén - a várnagyot nem számítva - a vajda és a vicevajda állottak, s aztán következett a krajnik, az egyes falvak vezetői pedig a kenézek. A Belényes vidéki románság szervezete, amennyire a gyér adatokból látható, a 17. század végéig ugyanaz maradt, csak a vajdák száma nőtt meg a népesedés növekedésének megfelelően. Éppen abból, hogy 1442-ben az itteni románoknak még csak egy vajdájuk volt - talán a remetei vajdák közül került ez ki, hiszen választásról szó sincsen - következik, hogy a hegyek betelepülése még kezdeti stádiumban volt. Valóban a püspök a 40-es évek elején jónak látta hangsúlyozni, hogy a kenézeknek azért tett engedményeket, mert megígérték, hogy tartományát benépesítik.

Hogy milyen volt a népesedés állapota a Felsővölgyben, erre vonatkozóan igen figyelemre méltó Imre püspök 1308-i egyik kijelentése, amelyben Belényes környékét praediumnak, vagyis pusztának nevezi. (Bunyitay II. 303. H.: C Ignatius de Battyán. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae. Claudiopolii, 1827. III. 93.*)

A Belényes vidéki románság szervezeti életének alakulásáról, jogállásáról tanulságos képet adnak az itteni papok privilégiumára vonatkozó ismereteink, és az, hogy milyen irányba fejlődött egyházi szervezetük. Szatmári György püspök 1503-ban megerősítette a Belényes környéki román papok és főesperesük azon régi kiváltságát, hogy mentesek a vajdák és officiálisok joghatósága alól; a papok felett a főesperes, őfelette pedig a váradi püspök vagy az általa kijelölt helyettes ítél. A többszöri átírásban fennmaradt oklevélben a főesperesi székhely neve Sebes, Segesfalva, Nagy Segesfalva alakban fordul elő. Kérdés, hol állott ez a falu...

Sajnos, az anyag hiányossága miatt nem ismerhető meg az egyes districtusok (kerületek) területi elhatárolódása. Úgy látszik, hogy itt sokkal nagyobb volt az ingadozás a falvak hovatartozását illetőleg, mint a megye más részein. Megállapítható kerület volt a remetei, amely a sokat emlegetett vajdák által telepített falvakat kapcsolta egybe. Ismeretesek még a burdai, a burgyesti, a hercsesdi, a határi és a totorjeni krajnikságok. (Jakó: i. m. 175.)

A bihari magyarság a 15. század óta került nagyobb mértékben érintkezésbe a románokkal. A hegyvidéki pásztorok már akkor is szívesen keresték fel nyájaikkal telenként a rétségi legelőket. Minthogy a színmagyar községekben Oláh és idegengyanús nevű jobbággyok a 16. században szinte kizárólag a malac- és báránydézsmajegyzékekben fordulnak elő, feltehetjük, hogy a románság nyugatra sodródása a vándor-pásztorkodással kapcsolatos. A magyar pásztorok hegyvidéki makkoltatása a síksági erdők bősége miatt még nem lehetett olyan nagymérvű, mint az újkorban. Kétségtelen, hogy megvolt a lehetősége a magyar pásztorok elrománosodásának is, de elég ritka a román vidékeken az Ungur nevű jobbággy.

Az önkéntes asszimiláció egyik okozója a nemesség megszerzésének vágya volt, de ugyanakkora mértékben elősegítette ezt a katolizálás is: mert a katolikus vallás felvétele sok esetben a magyarrá válást is jelentette. Belényes környékén már 1420 előtt annyian tértek át a

katolikus vallásra, hogy templomot kellett építeni számukra. A remetei vajdák a 14. század végén többségükben már szintén áttértek, egy-két évszázad múlva családi ügyeikben a magyar nyelvet használták, sőt reformátusok lettek, s hitükért készek voltak üldöztetést is elszenvedni. (Jakó: 183-185.)

Az erdők makkjukkal, különleges aljnövényzetükkel a disznótenyésztésnek valóságos paradicsomai lehettek mind a felsőbb területeken makkoltató románságnak, mind a síksági magyarságnak. A dél-bihari erdőkben tenyésztették ki az egykor országszerte ismert és kedvelt szalontai disznókat. Nagy mocsárlecsapolásokat nem várhattunk a középkorban, de az itteni embernek többféle területen is birokra kellett kelnie a természettel.

Feltételezhetően már abban az időben elég jelentős erdőirtások lehettek a Biharban s így Belényes környékén is, hogy legelőkhöz jussanak a pásztorok, s esetleg azért, hogy lakótelepeiket kitolják a kedvezőbb legeltetési területeket ígérő földek felé. De főleg a földművesség és a püspökök által annyira ambicionált szőlőtelepítések követelték meg elsősorban az erdőirtásokat. A Fekete-Körös völgyében a magyar lakosú Belényes és Remete határára vonatkozó erdőirtási rendeleteket ismerünk. A déli bányavidékeken az üzemek táplálására a román falvak egész sora kopaszította a hegyeket. A falu- és határrésznevek visszatükrözik a régi állapotokat, tevékenységeket. Ilyenek: Cseres, Makkos, Méhkerék, Bél, Bélfenyér, Irtásfalu stb.

A legelőbőség akkora volt abban az időben, hogy a tél beköszöntésekor a megye hegyesebb részéről lehajtották a jószágot a síkvidékre legelni. A 16. századi dézsmajegyzékek bizonyossága szerint sok román pásztor ragadt végleg a gazdagabb sárréti magyar községekben.

A rideg marha mellett különösen a makkos láperdőkbe bevert, már említett félig vad szalontai rétidisznó volt igen kedvelt a középkorban, de a juhászat is el volt terjedve.

Belényes környékén mind a magyar, mind a román szegényparaszt számára jövedelemforrás volt a nád és a gyékény. A töméntelen víz és tó ontotta a halat, amit Váradon mindig eladhattak. A körösi halászok közül különösen a harcsának, a csukának és menyhalnak volt nagy értéke, de a legdrágább hal a hegyi patakok pisztrángja volt.

A román pásztor nép minden időben igen nagy becsben részesítette a kecskét, igénytelensége és sokoldalú felhasználhatósága miatt is.

A 15. században a román pásztorok száma igen nagy mértékben megnőtt, mert kedvező helyzetbe jutottak a váradi püspökség birtokain. Számos román vajda falvakat és nemességet is kapott ekkor a püspöktől. Ilyenek a hódosi, a venteri, a keresztyénfalvi, a bonafalvi, a gyepesi, a belényesi, a kárándi nemes vajdák a már említett remeteiek és kocsubaiak mellett.²⁹

A török pusztítás kezdete előtt Bihar vármegyében jelentősen kiemelkedik a magyarság számbeli fölénye. 1552-ben az összeírt porták 86 %-a még magyar települési területen állt, s csak 14 %-a esett románlakta hegyvidékekre. A 16. század elejéig ismert személynevek 72,44 %-a magyar, 26,29 %-a bizonytalan, csak 1,27 %-a idegen. A bizonytalanok is legnagyobb részt a magyar települési vidékekre estek, így a magyarsághoz tartoztak. A magyarok által lakott terület népsűrűsége is négyszer akkora volt, mint a román vidéké. (Mezősi Károly i. m. 12 - H.: Jakó i. m. 187-188.) Bihar vármegye földje is túlnyomó részben magyar egyházi és világi birtok. A 16. század végén is, amikor pedig már további tért hódított a románság, még csak 9 román vajda birtokos összesen 19 faluban. (H: Bunyitay: Bihar vm. oláhjai, 20.)

²⁹ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bp. 1943. Magyar Történettudományi Intézet kiadása. 11. - H: Gáldi László és Makkai László: A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra. A Magyar Történelmi Társulat könyvei. VI. k. Budapest, 56. l.)

Úgy gondolom, hogy a magyar-román együttélés, illetve a román települések tárgyalásakor nem mellőzhetjük olyan nagy történészek írásait, mint Hóman Bálint és Szekfű Gyula, ezért a már idézett „Magyar történet” (1935) című művük alapján vázlatszerűen ismertetem néhány gondolatukat. Hóman a következőket írja:

A besenyő hatalom bukása után a románok első csapatai besenyő és úz töredékekkel együtt húzódtak be a délkeleti határvidékre, s a magyar közigazgatás szervezetébe még be nem kapcsolt barcasági, fogarasi, szebeni, hunyadi és krassói végeken szálltak meg. Később továbbterjeszkedtek észak felé, s a XII. század derekán nyári barangolásuk közben már az Erdélyi-érchegység, a Gyalui-havasok és a Bihar hegység legelőit járták. A következő század elején tartósan is megtelepültek e részeken, de nagyobb számban még mindig csak a határvidéken laktak, s hol a székelyek ispánjainak, hol meg a szebeni ispánnak vezérlete alatt vettek részt a határszéli harcokban.

1241 után számuk egyre növekedett, mert a tatár nagy rendet vágott Erdély és a Tiszántúl lakosságából. Szükségessé vált az addig megszállatlanul maradt erdős-hegyes határvidék népességének gyarapítása, védelmének újjászervezése. (Hóman-Szekfű II. 287.)

Hómanék könyvének további gondolatmenete:

- II. András idejében - a vármegye néprajzi képét híven rajzoló Várad Regestrum tanúsága szerint - még halvány nyomai mutatkoznak a román bevándorlásnak.

- Az 1285-1287. évi tatár becsapások után... IV. László a védelmi harcban derekasan szereplő románok egy csoportját Máramarosba telepítette, s így vetette meg alapját az ottani első román kolóniának.

- A bevándorlás szakadatlanul tartott az Anjou-korban. A Temes és Cserna folyóktól keletre a Barcaságig és a háromszéki székelység földjéig, az Erdélyi-havasoktól fel a Szamos és Körös völgyéig új telepek (novae plantationes) hosszú sora keletkezett, s a déli határszéleken e telepek egész román kerületekké dagadtak... I. Károly (Róbert) idejében egyik román telep a másik után tűnik fel ezen a vidéken, s a benépesítés módjáról is tájékoztatnak a moldvai fejedelemség megalapítójává lett Bogdán máramarosi román vajda betelepítésének körülményei. A király megbízásából Jánki László kalocsai érsek tárgyalta Bogdánnal ennek betelepítéséről Krassó várában, a Szörénység határán az 1334. év Mindenszent napjától a következő 1335. év Nagyboldogasszony napjáig, tehát több mint háromnegyed évig... A telepítés méreteit világítja meg Bogdán későbbi moldvai szereplése is. Népe elég nagyszámú, hatalma elég erős volt, hogy - bár egyrésze Máramarosban maradt - a magyar király többi románjainak és határvidéki vármegyéinek haderejével dacolva, függetlenségét kivívja. (Hóman-Szekfű i. m. II. 287-289.)

- 1597-98-ban a tatárok a Körösök és a Szamos völgyén számos magyar falut kiirtanak, s ezzel Bihar, Csongrád vármegyékben is megnyitják a román betelepítés kapuját. (Hóman-Szekfű: III. 357.)

- Dél-Biharban, a Fekete-Körös völgyében a régi magyar favak a tatárok vonulásai következtében 1600 körül mind puszták már. Bihar vármegye öt déli járásában 1552-ben még legalább 42000 magyar lakott, Belényes, Magyarcséke, Vaskóh, Tenke, Bél népes magyar telepekkel; 1595-ben már csak 35000, innen kezdve rohamosan esik a létszám, egészen 5000-re, s ez a lakosság sem magyar többé, hanem kenézektől vezetett román falvak az akkori román település tipikus berendezésével. A falu feje a kenéz, az igazságszolgáltatást a vajda intézi, az adószedő a krajnik. (Hóman-Szekfű III. 437.)

6. fejezet

Belényes a középkorban

Belényes neve csak a 13. század végén tűnik fel az írásokban, de eredete a Fekete-Körös felső völgyének honvédelmi szempontból történt megszállásáig nyúlik vissza.

A gyeplínia keletre tolása után valamelyik királyunk Belényest igen kiterjedt más területekkel együtt a váradi püspökségnek adományozta, s az sem kizárt, hogy I. (Szent) László volt az a király. A 16. század közepéig tartozott a váradi püspökséghez, majd a 17. század végéig az erdélyi fejedelmek fennhatósága alatt volt, amikor ismét visszakerült a váradi római katolikus püspökséghez.

Fejlődését nagyban elősegítette, hogy Lodomér püspök már 1270-ben bányászati jogot eszközölt ki számára V. István királytól, s így a 13. század végén már jelentékeny hely, gazdag vas-, érc és ezüstművekkel. Ez lehetővé tette, hogy iparosok, kereskedők, különféle hivatalnokok és tisztek telepedjenek le falai között, akiknek hivatali, üzleti, társadalmi és vallási összeköttetések voltak (Bunyitay i. m. II. 348.) A fennmaradt írások szerint 1342-ben Székesfehérvár Jakab volt Báthori András püspök itteni bányáinak irányítója, melyek biztonságáról a néhány kilométerrel odébb épült fenesi sziklavár (Bélavár) őrködött.

A vidék gazdagsága, de legalább ekkora mértékben a rendkívüli szépsége, annyira megkedveltette Belényest a váradi püspökökkel, hogy azok már hosszabb ideig is szívesen tartózkodtak itt, így I. Imre püspök 1308-ban, Scolari András 1413-ban, Vitéz János, a nagy humanista tudós 1451-ben, Thurzó Zsigmond 1508-ban. Scolari András egy 1413-ban itt kelt levelében úgy említi a belényesi templomot, mint az ő „második székesegyházát”. De így emlegeti azt Vitéz János (1445-1465) és Pruisz János (1476-1490) püspök is.

Scolari András temploma - elképzelhető, hogy épp ő építtette - már nagyon régóta romokban hever, s minden bizonnyal a török hódítás pusztította el ezt a szép műalkotásunkat is. Megérdemli, hogy szemügyre vegyük romjait. Bunyitay leírása szerint legnyugatibb oldalán egy körülbelül öt méter magas és 1,20 méter vastag, terméskövekből rakott fal emelkedik, a templom egyik támpillére, amely egy még vastagabb (1,45 m.) falat erősített. E faltól kelet felé 27 méter távolságra egy másik rom látható, az előbbihez hasonló terméskövekből, s mellette két támpíler között oldalfal romjai.

Ezek már csúcsíves templomaink sokszöggel záródó szentélyeit juttatják eszünkbe, tehát vagy csúcsíves, vagy átmenetkori stílusban készült.

A támpílerakkal ellenkező oldalon már könnyebben felismerhetők roncsolt állapotuk mellett is a csúcsíves boltozat gerinchordó gyámkövei. Az épebbik, a csúcsíves ízlés egyik alakítása szerint gazdag hajzatú emberi fej ábrázol, s fölötté még látható a kögerinc egy részlete is. A keleti rom kétséget kizáróan a csúcsíves templom szentélyének északkeleti oldala. A szentély romjaitól 27 méterre látható a nyugati romfal, tehát keleten volt a templom kezdete, nyugaton a vége.

Mindent egybevéve megállapítható, hogy a belényesi egyház, mint a váradi püspökség második székesegyháza, méltóságának megfelelően ikertoronnyal magaslott ki, s uralkodott a város és völgy felett. (Bunyitay i. m. III. 352.)

Szinte bizonyosra vehető, hogy Belényesen már korábban is volt egy templom, mert a kisváros már azelőtt is jelentékeny hely volt, két lelkésszel és ritka egyházi javadalommal. Elképzelhető, hogy a régi templom a város népességének gyors növekedése miatt már nem felelt meg a követelményeknek, esetleg a város tekintélyének sem. A nyomtalanul eltűnt első

templom is Szent Ágota tiszteletére épülhetett, akár az újabb, mert „atyáink egyszer kiválasztott védőszentjükhöz híven ragaszkodtak mindig, s mert Scolari püspök s utóbb Mátyás királynak is leveléből értesülünk, hogy Belényes egyháza a nevezett szent szűz védelme alatt állt.” (Bunyitay i. m. 353. - H.: Kereszturi I: Descript. Epp. et Capit, Varad. II. 200. és 246.)

Bunyitay sok mindent kinyomozott még a belényesi egyház középkori múltjáról, például Mátyás király Vitéz Jánoshoz írt leveleiből, töredékes tudósításokból, vagy olyan oklevelekből, melyek azóta elvesztek. Így tudjuk, hogy János püspök szőlőt adományozott az egyháznak a belényesi hegyen, s a plébános bírta a szőlőhegy egy részének bortizedét, s ezekhez járultak még Belényesen - mint egyébütt - földek, malmok s a városnak az az utcája, amely a temetői domb alatt vonult el, s a templomhoz vezet, az úgynevezett „Papszer.”

Az egyház középkori lelkészei közül Bunyitaynak tudomása van 1413-ból arról a Belényesi Péterről, aki a széptudományok tudora volt, s akit Scolari püspök a kosztnici zsinatra is magával vitt, s arról az Adorjánról, 1496-ból, aki kiváltságlevelek átírásáról is ismertté lett.

Nagyon érdekesnek és értékesnek tartom Vállaji Sipos Imre adatközlését és elképzelését Belényes legrégebbi, ősi templomáról, szó szerint közlöm. „Az sem lehetetlen, hogy miután a nagyváradi latin szertartású püspökség Szent László által alapított (1077-1095), Belényes is már akkor a nagyváradi püspökséghez csatoltatott. Szent László idejében már Belényes létezése kétségtelen, sőt, mint Ballugyánszky római katolikus egyháztörténész író állítja, Belényesen (Beleknes) püspökség volt, mely Váradról tétetett át akkor, midőn Szent László a váradi latin szertartású püspökséget alapította. De továbbá Belényesnek 13. századbéli virágzó állapotát bizonyítja a következő adat: III. Vince pápa 1206-ban a kalocsai érseknek azt írja, hogy Beleknes földén lévő görög püspökséget, ha az nincs a konstantinápolyi patriarcha joghatósága alatt, megengedi, hogy saját joghatósága alá vonja. (Pray: spec. hier. eccl. hung. part. II. pag. 41. - Ballugyánszky egyh. tört. III-ik Korszak 9. par. 311.) Ezek szerint Belényesen a 13. században gr. keleti püspökség volt. Ha figyelembe vesszük a 11. és 12. századbéli hazai viszonyokat, láthatjuk, hogy még a 11-ik században is, kivált az ország keleti részén, Erdélyben és a közel eső vidéken görög szertartású keresztyének laktak. Bizonyosan, midőn Szent László a váradi latin szertartású püspökséget alapította, azt oly célból tette, hogy a nyugati keresztyénség tanait terjessze. Ily célból az eddigi görög szertartású püspökséget kiszorította Váradról, székhelyét Belényesbe tette, mint amely vidéken akkor csakis görög keletiek lakhattak. Mikor szűnt meg a belényesi görög püspökség, nem tudhatjuk. Annyi kétségen kívüli, hogy a 14-ik század elején már Belényes a váradi kath. püspökséghez tartozott, s itt már, mint említettük, akkor virágzó katolikus egyház lehetett. Valószínű, hogy a tatár pusztítás alkalmával feldulatván Belényes és vidéke, ekkor szűnt meg itt a görög püspökség is. Nem lehetetlen, hogy a görög püspökség korából maradt fenn a remetei, most református templom, melynek falfestményei nem rég még láthatók valának. Ezen templom nagysága után ítélve, már a 12. században 5-600 lélek lakhatta Remetét. Belényes fennállásáról tehát a 12-ik, 13-ik és 14-ik századokban kellő bizonyossággal szólhatunk.” (Vállaji Sipos Imre i. m. 11-12.)

Vállaji Belényesnek és vidékének nagy rajongója, ezért szívesen vállalkozik rá - alaposságának egyik bizonyítéka -, hogy kedvelt városának virágzását és létezését minél korábbi időkig kimutassa, kellő dokumentációkkal, itt például Rácz Károlyra hivatkozva: „Belényes... a 13-ik századnál is régebbi eredetű... Az 1333-ik esztendőben már virágzó katolikus egyház volt itt.” (Rácz Károly: „Zarándi egyh. megye története” 157.)

A község első szabadalmát Vitéz János püspöktől nyerte, aki Belényest a szabad városok sorába emeli 1441-ben, és lakosainak bíró- és esküdtválasztási jogot és azonkívül hiteles pecsétet ad, Szent László ismeretes mellképével és „Sigillum Oppidi Belenes” körirattal. Ez

azt jelenti, hogy bírái az officiálisok helyett bíraskodhatnak. Plébánosa sem tartozik a főesperes alá, hanem közvetlenül a püspöknek van alárendelve.

Belényes kiváltságait a következő püspökök nemcsak megerősítik, hanem bővítik is, így Zabardy Mátyás püspök is 1554-ben. Vitéz János idejében lakosai már szőlőműveléssel is foglalkoztak, országos vásáraitól pedig Kálmáncsehi Domokos püspök egyik levele emlékezik meg. Egy XVI. századbeli oklevél szerint a vásár Simon és Judás apostolok napjára esett, október 28-ra. (Borovszky i. m. 46.)

A jogok megadásánál Vitéz Jánosnak bizonyos kikötései voltak. Elrendelte például, hogy a város polgárai Szent-György-nap táján válasszák meg bírójukat s a tizenkét esküdtet is, de csak egy évre. Két évig egymásután senki bíró vagy esküdt nem lehet. S a megválasztottak a vének s előkelőbbek tanácsával éljenek. Törvényt mindenkor délelőtt lássanak. Ha pedig az ügyeket délig el nem intézhetnék, halasszák azokat másnapra. Minden törvénykezés, ami ebéd után „amidőn már jóllaktak borral” történnék, érvénytelen legyen. (Bunyitay: III. 355.)

A 16. században Thurzó János körmöcbányai kamaragróf vette át a bányák vezetését, amelyek még 1600-ban is gazdagon jövedelmeztek.

A korabeli iparos céhek közül elsősorban az ötvösművesek és a takácsok voltak keresettek. Ha figyelembe vesszük, hogy Belényes bányaváros volt, ahol az arany és ezüst nemcsak előfordult, hanem azt ott helyben fel is dolgozták: olyan családok is éltek itt, ahol az ötvösség apáról fiúra örökségképpen szállt, s akkor az egyház az értékes szent edények dolgában is méltó volt másodszékesegyházi rangjához, s nem maradt el más bányavárosok egyházaitól, amelyek köztudomásúlag szent edényekben mindig gazdagok voltak.

Belényes és környékének lakói már a középkorban is híresek voltak szorgalmukról, igazolja ezt az is, hogy szívesen foglalkoztak a földművelés és a szőlőművelés mellett méhészettel és sertéstenyésztéssel is. Scolari András püspök 1422-ben keletkezett egyik levele a város anyagi felvirágzását azzal igyekezett előmozdítani, hogy gazdaságának két fontos ágát, a méhészetet és a sertéstenyésztést kedvezményekben részesítette, Kálmáncsehi Domokos püspök pedig a város szőlőművelését védelmezte azáltal, hogy megakadályozta a román ser korlátlan behozatalát. Thurzó Zsigmond püspök 1508 nyarán huzamosabb ideig Belényesen tartózkodott, s augusztus 23-án kelt szabadság-levelében úgy erősítette meg Farkas Bálint korábban kiadott levelét a szőlőművelés tárgyában, hogy a levél záradékában elrendelte: az ott termett bor „bintjét sohase adhassák négy dénárnál drágábban.” (Bunyitay i. m. 360. - H.: Várad székesházi levéltár 14. 17.)

Belényes nagyvásárai és hetivásárai igen híresek voltak, mert nemcsak az egész Felsővölgy, de még az Alsóvölgy jelentős része is elsősorban itt értékesítette ipari termékeit és mezőgazdasági termelvényeit, s a magasabb hegyvidék lakói itt cserélték ki fatermékeiket elsősorban gabonafélékre, amelyek a felsőbb vidékeken nem termeszthetők. A város bírói épp a vásárok kérdésében kerültek összeütközésbe az akkor még szintén jelentős vásárvárosnak számító Széplakkal, amikor elpanaszolták Szatmári György püspöknek - megoldásra várva -, hogy polgártársaik, ha a szomszéd Széplakra mennek vásárra, minden tekintet nélkül megvámolják őket, noha ősidőktől azon szabadságuk van, hogy csak fél forintnál magasabb értékű áruk után fizessenek vámot, és csak félannyit, mint mások.

A püspök nemcsak helyt adott a panasznak, hanem elrendelte: ha Belényes városa ezután hivatkozik valamire, azt oklevéllel is igazolhassa, ezért függőpecsétes levelet adott a városnak, amellyel a veszélyeztetett jogot megerősítette, s kiterjesztette ezt a környékbeli magyar és román falvak lakosaira is.

Belényesnek még az a kiváltsága is megvolt, hogy a hozzátartozó falvak felett is mintegy földesúri hatalmat gyakorolt... az említett falvaktól 255 forint készpénzt, továbbá csirkét,

vajat, bárányt amennyi csak kellett, szedhessen, hogy a Belényesre érkezett vendégeket eltarthassák, vagy ha követet kell küldeniük a királyhoz, Váradra, avagy bárhová, legyen mihez nyúlniuk.

Várad püspökei gondoskodtak a belényesi ipar fejlesztéséről is; akár Várad céheit, a belényesieket is külön szabadalomlevelekkel védték és gyámolították. Ugyanakkor előírták azt is, hogy részt kell venniük az istentiszteleteken és más vallásos gyakorlatokon is.

De a város nemcsak a szabadalmait élvezte, terheket is kellett viselnie. Nemesei Várad püspökeinek zászlaja alatt hadi szolgálattal fizették meg szabadalmaikat. Ők egyéb terhet nem viseltek, de a város többi polgára a tized és kilenced mellett minden kaputól Szent-Györgynapra egy forintot fizetett, s Szent-Márton napra ugyanannyit. A püspök várnagyának mintegy 15 forintot, az udvarbírónak pedig két ezüst kanalat vagy ehhez hasonló ötvösművet. Az ajándékozás a középkori társadalom minden rétegében divatos bolt. (Bunyitay i. m. 355-360. - H.: Budai orsz. levéltár kincs. oszt. Urbariat. et Conscript. 17. 6.)

Mivelhogy Belényes mindig iparváros volt elsősorban, ezzel magyarázható, hogy lakossága igen gyakran és viszonylag rövid időközökben kicserélődött. Szétszóródott ez az iparosság például a tatár és török támadások idején, aztán a bányászat hanyatlása folytán, s inkább az a rétege maradt meg, amely a földműveseket szolgálta ki. A már említett ötvösök és takácsok mellett megtalálhatók itt több összeírás alkalmával is a kádárok, fazekasok, kovácsok, vargák, molnárok, szabók, szűcsök, kötelesek, asztalosok, csizmadiák, szíjgyártók, kocsisok, korszók, nyergesek és így tovább.

Ami a város települését, fekvését illeti, az az évszázadok folyamán változott. Mostani arculatát a 16. században nyerhette. A görög katolikus (unitus) templom építésekor a piactéren gátcolöpkökre akadtak, ami azt jelenti, hogy a Nyimojesdi patak folyása néhány századdal azelőtt más irányban haladt.

A 17. században a magyar utca és a román utca a mostani helyén volt, az előbbi a református templom mellett, Fenes irányában, az utóbbi a temetődomb, illetve az ősi templom irányában, amelynek - mint láttuk - csak romjai láthatók ma. Ebbe az irányba esik Magyarremete község is. Nem változott a váradi utca vonala sem, ami természetes is, hiszen Várad mindig ugyanabban az irányban feküdt.

Van azonban a városnak két igen tanulságos negyede. Az egyik a Patarászka, ami magyarul a „papok házát” jelenthetné, s talán mégis azt igazolhatná, hogy a városnak jóval a török hódoltság előtt kolostora is volt az ősi székesegyház mellett, hiszen ez a városrész a temető alatt terült el. Ennek folytatása pedig keleti irányban a Burgundia városrész, ami mindenképpen azt igazolja, hogy Belényes környékén valamikor francia munkások dolgoztak igen szép számban, talán a bányászatban, esetleg az építészetben. Hasonló emlékeket őriz Nagyváradon az „Olaszi” és „Váradvelence” városrész. Köztudomású, hogy Váradon dolgoztak évszázadokkal ezelőtt bolonyai és páduai munkások is, a közelmúltban pedig olasz hídépítésszek, s akkor a várépítésről még nem is beszéltünk.

Bunyitay írta a Belényes közelében fekvő Rien faluról a következőket: „A hagyomány ma is emlegeti, hogy a Belényes vidéki Rien falu eredetileg francia gyarmat volt. A hagyományt történeti adat, legalább eddig nem támogatja, s legfeljebb az említett falu neve szólhat mellette; de amint voltak az egri püspökségnek közel Egerhez francia gyarmatai, úgy Várad püspökei és hozhattak Belényes vidékére franciákat, s talán éppen a bányák művelése végett.”

Az előbb említett adatok összefüggésében ma már semmi kétségünk nem lehet, hogy Bunyitaynak a franciákat illetően igaza volt.

Azt lehet mondani, hogy Belényes szinte színmagyar lakossággal lépett át az újkorba. Az 1600-as összeírás szerint a következő családok lakták:

Baksa egy, Balás kettő, Bárdos egy, Begrés egy, Beke egy, Benkeő (Benkő) három (1552-ben is ott volt), Berze egy, Boldi egy, Borbély kettő, Burján egy, Csapos kettő, Csenke egy, Czeoz (Csósz) egy, Demeter kettő, Detrij (Detri) egy, Dienes kettő, Fazekas három, Fenesi egy, Fodor egy, Gál kettő, Gercze kettő, Gieb egy, Hegedűs egy, Horváth kettő, Ignát egy, Iiartho (Ijjártó) egy, Ispán egy, Jacab (Jakab) egy, Kalmar (Kalmár) egy, Kapta egy, Karoly (Károly) egy, Kasza egy, Kiraly kettő, Kis négy, Koczis (Kocsis) egy, Kóhi egy, Keompe (Kömpe) kettő, Komptor egy, Kondorosi kettő, Kóródi kettő, Korsós egy, Koszta kettő, Kovács négy, Kovácsi egy, Literátus tizenegy, Magiar (Magyar) egy, Meliczei egy, Miklós egy, Molnár egy, Moricz (Móricz) három, Móriczi egy, Nemes egy, Nierges (Nyerges) egy, Oláh kettő, Osvald kettő, Örvös egy, Eotveos (Ötvös) egy, Padicz egy, Pap öt, Peczei egy, Piczás egy, Rab egy, Rác egy, Rosa (Rózsa) egy, Sandor (Sándor) egy, Sánta egy, Sinka kettő, Sisinaczki egy, Somogyi egy, Surna egy, Zabo (Szabó) kilenc, Zarka (Szarka) hat, Szász kettő, Zombathi (Szombati) egy, Zeoczy (Szöcsi) tíz, Tarján egy, Tordai egy, Török egy, Vajda kettő, Varga tíz, Was (Vas) egy, Vincze kettő, Zeold (Zöld) egy. (Györffy István i. m. 46. Az adatokat közli Jakó Zsigmond i. m. 208-209., hivatkozva: U. C. 17/6. - U.C. = Urbaria et Conscriptiones az O.L. m. kir. kamarai levéltárában.)

A nevekből látható, hogy a 83 családnév között alig van öt román. (E. családok legnagyobb része eltűnt Belényesből, az 1920-as években Györffy csak húszat talált meg közülük.)

1600-ban a város lakosságából román 6 %, 1715-ben 4 %, 1720-ban már 13 %, 1770-ben 30 %, tehát majdnem egyharmada a lakosságnak. Az 1910-es években a lakosság 15 %-a zsidó. (Györffy i. m. 47.)

A középkori Belényes belső életét - beleértve gazdasági, jogi helyzetét és művelődését is - így összegezhetnénk:

Legszélesebb szabadalmait főképp a fejedelmek korában élvezte.

A 15. századtól a 18-ikig egy bíró, jegyző és 12 esküdt intézte a város belügyeit, akik mindenemű ügyben ítéleztek. Másodfokú bíróság volt a kastélykapitány, harmadik a Curia vagy a megye alispánja. A 18. században megszűnt a kastélykapitányok törvényhatósága, ezentúl már a megyei közigazgatás egyik székhelye lett Belényes.

A belényesi járás a múltban igen nagy területet foglalt el, egyike volt a legnagyobb járásoknak, 3 szolgálati szakaszt, úm. a belényesi, a csékei és a vaskóhi szakaszokat foglalta magába, s ugyanennyi járásbíróságot. Míg újjá nem szervezték a megyéket, ezt a nagy kiterjedésű járást egy főszolgabíró kormányozta.

1614-ből biztosan tudjuk, hogy a 17. században a város lakóinak nagyobb része nemességet élvezett. Az Erdély országi Approbatae Constitutiones (III. r. 69. c. I. sz.) a Belényes városi nemességről így szól: „Belényes városi nemesség contra praeroga, tivam nobilitarem taxa adásra ne erőltessék, s arról immunis legyen. Bor dolgában harminczad adással nem tartozik; nemesi állapotjoknak kívánsága szerint hadi expedícióban ők is mint egyéb nemes emberek a haza és fejedelem szolgálatjára levén kötelesek, Réz és Vasbányákról szállítandó terheknek viselésétől immunisok. Fejedelmek salvus conductusával és czímerével postálkodóknak ló adással tartoznak, mivel a helynek mivolta és a közjó úgy kívánják.” (Vállaji i. m. 16-17.)

A fejedelmek korában virágzó volt a város belélete, és mivel az Erdéllyel összeköttetésben lévő postai közlekedés egyik fő pontja volt, a kapcsolt részeknek egyik fontos pozíciója a város.

Ami a lakosság foglalkozását illeti, láttuk, hogy jelentős része iparos volt, de voltak itt föld- és szőlőműveléssel foglalkozók is. Fejlett volt itt a baromfitenyésztés, és a fejedelmek idején a havasokban szabad legelője volt a városnak. Móricz István városi bíró a század elején eszközölt határigazítás alkalmával azt vallotta, hogy a fejedelmek korában a belényesiek az ún. Izom havasán legeltették jószágaikat, hová a tatár Gyuláról elcsatangolt, marhát és embert rabolt el.

Egy ideig szesz- és serfőző gyár is működött Belényesen.

Művelődési tekintetben a reformáció hozott nagy haladást iskolája létesítésével, azt hirdetve, hogy az egyház veteményes kertjei az iskolák. A fejedelmi fennhatóság idején Bocskai és a Bethlenek elősegítették ennek az iskolának a fejlődését, s midőn a váradi iskola a 17. században virágzása tetőpontját érte el, ennek szellemi fénye elhatott Belényesre is.

De erről majd a reformációval kapcsolatban beszélünk részletesebben.

7. fejezet

A mohácsi vész után

Láttuk, hogy Belényes a török hódoltság előtt kimondottan virágzó város volt, annak ellenére, hogy számos, igen nagy megpróbáltatáson kellett átesnie, mint általában az egész magyarságnak. Gondolhatunk itt mindenekelőtt a tatárjárásra, amely elsősorban az Alsóvölgyet pusztította ugyan, de a Felsővölgy magyarlakta vidéke is erősen megsínylette. (A tatárok jóval Mohács után is többször feldúlták, kifosztották Belényes környékét, valahányszor a megbüntetésünkre küldték ránk az Európa meghódítására törekvő törökök, s tették ezt szívesen, mert már jól tudták, hogy milyen értéket képviselnek a hegyeink legelőin növekvő állatok.) De nem kímélték Belényest a járványok sem, s a török betöréseket szintén el kellett szenvednie.

A 16. század közepétől számított török hódoltság majdnem másfél évszázadig tartó időszaka a magyarság legnagyobb történelmi megpróbáltatása, így megyénké is. Gyula és Bél elfoglalása (1566) után teljesen szabaddá lett az út a megye belsejébe. Várad már nem nyújtott védelmet az előtte fekvő vidéknek, s a török tetszés szerint gyilkolt és fosztogatott, s a szokásos emberablástól sem riadt vissza. 1586-ban csupán Bélfenyérről 55 embert vittek el. 1590-ben Gyapjuról hajtottak el 47 férfit, velük gyermekeket és asszonyokat is. (Jakó Zs. i. m. 180. - H: Lukinich T.: Erdély területi változásai a török hódítás korában, 178.) A lakosság, ahol tehetett, menekült, szétfutott, s csak ritkán és megfogyatkozva tért vissza tűzhelyéhez. Bihar vármegyére különösen Várad 1598. évi ostroma idején szakadt nagy veszedelem. A Gyula felől felvonuló török hadak csak Nagyszalonta körül 13 jelentősebb magyar községet pusztítottak ki, úgyhogy ezek többé sohasem támadtak fel. (Hóman-Szekfü i. m. V. 47.)

Nem csoda, hogy az ilyen szomorú hírek végső ellenállásra buzdították a váradi várvédőket, akik olyan hőstetteket hajtottak most végre, mint 1522-ben Eger védői, ezért megérdemlik, hogy kissé részletesebben is foglalkozzunk velük.

Szaturdzsi Mehmed basa mintegy 200 ezer emberrel támadt a várra. Október 1-én levezetteti a vizet a vársáncokról, a várat ostromfedelekkal veszi körül, hajítógépeit közelebb tolja a bástyákhoz, s a következő nap megkezdí a vár töretését. Hiába végzik romboló munkájukat az ágyúk, a védők minden támadást visszavernek, éjjel javítják ki a megrongált falakat, földdel töltik ki a támadt részeket.

Mehmed más hadműveletet rendel el: aknát ásat a Királyfia bástya alá, hogy a levegőbe repítse, s az így keletkezett romon át jusson a várba. Angyal Márton „nagyerejű és bátor férfiú” egy aknából előbújó töröknek a fejét veszi. A törökök mégis elhelyezik a puskaort, de a bástya olyan erős, hogy nem képes felvetni a robbantás, és inkább a törökben tesz kárt. Bömbölnek az ágyúk, a török létrát támaszt a vár falaihoz, már-már a vár fokán állnak az emberei, de a védők egyre elszántabban és leleményesebben harcolnak. Egyesek méheket zúdítanak kaptárostól a létrákon álló törökök nyakába, mások olvasztott szurkot és kénkövet öntenek rájuk. Szelestei János egy új löszert talált fel: puskaort göngyölt szörpokrócba, és ezt égő kenderkötélen úgy vetette át a párkányokon, hogy amint a tömegre hullott, rögtön lángra kapott. A nők követ szórnak, olvasztott faggyút öntenek az ellenségre. Stepanics István Erzsébet nevű szolgálója vérttel övezve, kezében nehéz lándzsával, egymásután két törököt szúr át, s veti le őket a mélybe, míg végre őt is golyó találja, s szintén alázuhan. Minden ponton visszaverik a rohamokat.

Mikor a basa látja, hogy nem sikerül bevennie a Királyfia bástyát, négyezer törököt küld a Csonkabástya aláaknázására. A bástya tetemes része a levegőbe repül, a török vezérek szép szóval, hősi példával, bottal-korbáccsal üzik, hajtják katonáikat. Mehmed basa kétszázezer

oszpórát tűz ki jutalmul annak a katonának, aki elsőként viszi be a török zászlót akár a résen, akár a falakon, százezret a másodiknak, ugyanannyit a zászló előtti soroknak, de minden hiábavaló. Az ősz Király György szörnyű fegyverével s hatalmas hangjával vezeti seregét a halált megvetve rohanó törökre. Mikor a törökök már-már kitűzni akarják a félholdat a Csonkabástyára, rájuk rohan, leszorítja őket, de egy ágyúgolyó eltalálja a karját, s e seb következtében nemsokára meghal. A védők öt hét alatt 37 ostromot vernek vissza.

Közben érkezett november, közeledett a tél, napokon át szakadt az eső, kiáradt a Körös, s a török táborban olyan nagy volt már a sár, hogy szinte mozogni sem tudtak, s a basa lemondott a győzelemről. Tizenháromezer vitézének elvesztése után november 2-án felgyújtotta Váradnak még épen maradt házait, s a következő napon, 3-án felszedte táborát. (Tóth Szabó Pál: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában. Nagyvárad, 1899.)

Az 1640-es, 50-es években valósággal peregnek az események. I. Rákóczi György (1630-1648) a negyvenes évek közepén hozzálát a váradi és jenői vár megerősítéséhez, hadieszközeik feltöltéséhez. Jenői főkapitánynak nevezi ki a Belényesen lakó köröstarcsai Weér Györgyöt, arra érdemes jó egy becsületes magyar embert... Ez várnak is külső palánkbástyáit kőbástyára fundálta vala, ahhoz való mészégetést, téglavetést, kőhordást el is indíttatta vala, lövészerszámokkal, porral, golyóbissal, mindenféle szükséges matériákkal, eszközökkel eléggé muniálta vala.” (Szalárdi János Siralmas magyar krónikája, Magyar Helikon kiadás, 1980. 300.)

1658. júliusában Rhédey Ferenc fejedelmi csapatai Aradnál és Lippánál vívtak harcot a törökökkel. Az aradi harcokban sok törököt megölnek, akik közül sokan a cserjékbe, a gazos határokba menekülnek, s a nagy záporosó miatt aznap nem tudják követni őket, de másnap leszámolnak velük. Ugyanakkor Apáti faluban igen veszélyes magyar, román és rác fosztogatók telepednek meg, akik Várad és Belényes vidékén is fosztogatnak. A fejedelmi csapatok felgyújtják a falut, és minden marháinkat elhajtják onnan: „igen lator, tolvaj, elegy-belegy magyarok, oláhok, rácok.” (Szalárdi J. i. m. 413-414.)

Jenő eleste előtt két nappal, 1658. szeptember 1-én néhány száz török lerohanta Belényest, több embert megölt, sokat elrabolt, de a rabokkal és a prédával nem tudott elmenekülni, mert szembe találta magát a Jenő felől visszatérő magyar csapattal, s azok súlyos csapást mértek rájuk és kiszabadították az elhurcoltakat. (I. m. 432.)

1660 nyarán mintegy 50 ezer török támadta meg Váradot, melynek várát mindössze 850 ember védte. A maroknyi csapat 45 napos ostromot állt ki hősieken, aztán szabad elvonulás mellett augusztus 27-én megadta magát Ali basának. Elbukott tehát Bihar vármegye utolsó erőssége is, és ez idő volt a vármegye úgynevezett „nagy futása.” A lakosság menekült, pusztult, az egész megye török uralom alá került, Belényes is behódolt.³⁰

³⁰ A török veszély nagyságát a zseniális hadvezér és költő, Zrínyi Miklós ismerte fel legjobban, Várad elvesztésének hatására írta meg 1661-ben nagy koncepcióra valló röpiratát, melynek címe: Az török áfium ellen való orvosság. Így ír benne: „Magyarok, tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török, Váradot, Jenőt tőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságba vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg. Erdélyt, koronánknak egyik legszebb boglárát, felpredálta, zavarta, fejedelmét eltiporta, gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt”... A továbbiakban így buzdít az ellenállásra: „De ha az oktan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölyköknek elviteléért készek a halált szenyvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsőséges magyar vérnek maradéki vagyunk, az mi atyáinkfiáiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kíváncsítatik mennünk, mégis legalább bosszút ezen a dühödt eben állanunk.”

Erdély külön állami életének kialakulása után Bihar vármegye birtoklásáért az erdélyi fejedelemség és a királyi Magyarország folytatott küzdelmet. A török háborúkkal egyidőben a belső harcok is emésztették a lakosságot. A 17. században többnyire az erdélyi fejedelmek voltak a megye urai. A várak és a kihalt lakosság birtokai fejedelmi kincstári tulajdonba mentek át. Bocskai Istvántól kezdve egészen a török hódoltság megszűnéséig az erdélyi fejedelmek Bihar vármegye birtokosai.

Várad 32 évig volt török megszállás alatt. 1692. június 5-én Várad 2000 főnyi török őrsége szabad elvonulásra feladja a várat Heisler tábornoknak. A város romokban került keresztyén kézre, polgári lakosság nem élt benne. (Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bp. 14. - H: Hóman-Szekfű i. m. I-II. fejezete)

A török kiűzése után 1692-ben összeírás készült Bihar vármegyéről, amely a lakosságot név szerint felsorolta, tehát pontosan megállapítható, hogy a vármegye milyen népi, nemzetiségi összetételben élte túl a török hódoltság idejét. Az összeírásba felvették a legszegényebb lakosokat is, akiknek sem telkük, sem vetésük s egyetlen darab jószáguk sem volt.

A IV. járásban Belényes helységgel kezdődik az összeírás.³¹ Szinte hihetetlennek tűnik, hogy a 112 lakott helyiségen kívül 1692-ben összeírtak 370 lakatlan falut. Nagyobb részük már emberemlékezet óta néptelen, de a 17. század végéig már több mint 300 olyan faluról megfeledkeztek, amelyeknek élete a török hódoltság bekövetkezéséig és részben még a hódoltság idejében is nyomon követhető.

Sajnálatos, hogy a IV. járás összeírása a leghézagosabb. Ugyanis 1552-ben négy járás szerint írták össze a vármegyét, és a negyedik járás volt köztük a legnagyobb. Még a 18. század végén is csak négy járásra osztották fel Bihar vármegyét, de a legnagyobb területi déli járás (tehát a IV., a belényesi) külön négy kerületre (districtusra) különült el. (Az 1773-ban készített Lexicon szerint). A 19. század közepe táján a járások száma ötre emelkedett (váradi, érmelléki, sárréti, szalontai, belényesi), vagyis a déli oszlott fel két külön járásra, a szalontaira és a belényesire.

A Belényesről szóló összeírásban (Oppidum Bellenyes) a következő hat név található:

Joann Meszaros (vagyis Mészáros János),
Georgius Szemina (Szemina György),
Paul Vargha (Varga Pál),
Petrus Szücz (Szűcs Péter),
Gabriel Cuzmazia (Csizmadia Gábor),
Michael Szuecz (Szűcs Mihály).
(Kisbelényes nevét így írták: Kis Bellenyes.)

A tárkányi összeírás: Tarkanÿ:

Joann Tamas (Tamás János),
Michael Luricz (Lőrincz Mihály),
Michael Kis (Kis Mihály),
Petrus Molnar (Molnár Péter).³²

³¹ Mezősi K. i. m. 16. - H.: Név szerinti jobbágyösszeírást Györffy csak 1704-ből ismer és használ fel, de ez is csak Belényes vidékére vonatkozik.

³² Érdemes figyelni néhány falunév korabeli írására: Nemes gzonnta (Nemes Gyanta), Magyar gyonta (Magyar Gyanta), Magzar uenter (Magyar Venter), Magyar Remethe (Magyar Remete).

Belényes mezőváros összesített adatai:

Háztartások száma: 6. - Egész telek 6. - Fiú 2. - Leány: 2.-

Ló: 1. -

Disznó: 1.

Fenes:

Háztartás: 5. - Fiú: 3. - Leány: 1. - Juh, Kecske: 21.

Tárkány falu:

Háztartás: 4. - Fiúk: 4. - Leány: 3.

„Tapasztalat szerint a háztartások számát 6-tal kell szoroznunk, hogy a lélekszámot megkapjuk.” (Mezősi i. m. 132. - H: V. ö. Györffy eljárásával, aki szintén a 6-os kulcsot alkalmazza. Délbihar, 272.)

Számítások szerint Bihar vármegye lakosságának csupán 4,4 %-a élte túl a pusztítást. (I. m. 133.)

A IV. járásból csak a Fekete-Körös felső völgye lakott terület a török uralom végén, itt már túlsúlyban volt a román elem. Magyar lakosságú helység Belényes és Tárkány, míg Dragotyán, Fenes, Fenyéres, Felsőkimpány, Kimpány (alsó-), Köszvényes, Szelistye és Szód falvakban vegyesen találunk magyar és román nyelvű lakosokat. 37 faluban viszont csak román lakosságot írtak össze. Belényes vidékén a 149 családból 20 minősül magyarnak és 129 románnak, vagyis itt csak 13,4 % magyarság élt 86,6 % román mellett... Nagyobb arányú elrománosodás a Dél-Biharban szembejövő, mert 1600-ban 33 % magyar lakosság volt a Dél-Bihar 3 járásában (vaskóhi, belényesi, tenkei járás).

1704-1720 között a Dél-Biharban 14,6 % magyar lakosság mutatható ki (a 85,4 % román mellett), s ez az arány a 18. század további évtizedeiben a magyarságra nézve még kedvezőtlenebbül alakul. (I. m. 135.) A 18. században ugyanis nagyméretű román betelepülés folyik.

Teljesen lakatlanok voltak Nagyvárad visszavétele idejében a Királyerdő déli lejtőin, a Magyarcséke vidékén felsorolt falvak is... 1720-ban a magyarcsékei járásban a magyarság csak 10 % arányban mutatható ki 90 % román lakosság mellett, (I. m. 157. - H: Györffy: Délbihar, táblázat.)

Belényes vidékén, mint a honfoglalás koráig visszanyúló magyar gyepű, határőrrendszer részében, a török pusztítás előtt egy tömbben magyar lakosság élt. Hamar megtelepült magyar helységek voltak itt, a Fekete-Körös völgyében: Belényes, Tárkány, Fenes, Sólomos, Remete, s valamivel később Újlak, Sonkolyos, Jánosfalva és Nyégerfalva helységek. A románok e vidéken a magyar falvak mellett másodlagos megtelepülők. (Vö. Jakó i. m. 167. és k. l., továbbá Györffy: A fekete-völgyi magyarság).

Az 1692-es összeírás szerint a belényesi járásban pusztán maradt helységek száma: 46. (Mezősi i. m. 166.)

„A belényesi járásba tartozó és 1692-ben az összeírásból kimaradt, így az elpusztult, lakatlan helységek közé számítandó 25 falu közül 17 a legrégebb forrásokban magyar néven fordul elő, 8 pedig szláv, illetőleg román néven, de az utóbbiak közül is a legtöbbször már a régi időkben magyaros hangzású neve is volt. Mindez szintén Belényes vidékének ősrégi magyar voltát és az erős magyar művelődési hatást bizonyítja, bár a román beszivárgás a XV-XVI. században olyan erőteljes volt, hogy a felsorolt falvak lakossága a XVII. században bekövetkezett teljes pusztulásuk előtt túlnyomó részben már román. Az 1692-i összeírás szerint Belényes, a vidék egyetlen városa és központi jelentőségű helysége kevés lakosságával is magyar. (I. m. 169.)

Az 1692-i összeírás lakott helységeiben vagy egyáltalán nem találunk lelkipásztort, vagy protestáns prédikátorokat tüntet fel a conscriptio. Ebből arra lehet következtetni, hogy Bihar vármegye lakossága a török uralom megszűnésekor túlnyomó részben protestáns. Az első járás helységeiben 17 prédikátor nevét jegyezték fel. A prédikátoroknak telkük, szőlőjük volt, a gazdaságban foglalkoztatott felnőtt fiaikat, lányaikat, jószágukat éppúgy összeírták, mint a jobbágyokét. Annak semmi jele sem látszik, hogy gazdasági vagy társadalmi helyzetük kedvezőbb lett volna, mint a többi alattvalóé, jobbágyé.

Protestáns igehirdetőkkel is csupán az I. járás községeiben találkozunk. Az 1692-i összeírásban semmi nyoma, hogy a román lakosságnak valamilyen egyházi szervezete lett volna Bihar vármegyében a török uralom megszűnésekor. (I. m. 228.)

A török hódoltság idején a császári hadak számos kísérletet tettek a törökök visszaszorítására, de ennek meg az lett a következménye, hogy még azt is elpusztították, amit a török meghagyott maga után. 1692-ben nemcsak a visszafoglalt Várad mutatott siralmas képet, hanem az egész megye is, s a közbejött kuruc háborúk tovább fokozták a nyomorúságot. Szinte a csodával határos, hogy egy 150 évig kegyetlenül elnyomott és három részre szakított országnak, egy rabszolga sorsra kényszerített, eltiport népnek még volt annyi tartalékereje, hogy a habokból kiemelkedve levegőt szívjon magába, s a végpusztulást elkerülje.

A Rákóczi-féle szabadságharc idején a belényesi kuruc őrség mint egy kis sziget, rendületlenül ellenállt a rácok támadásainak sokáig, azzal a rendeltetéssel, hogy megvédje a kis várost, és a háttérből fedezze a váradi várba szoruló labancokat ostromló kuruc harcosokat. Ezzel a céllal küldte Károlyi is báró Andrássy István ezredes egy hadosztállyal Belényes vidékére. Ám a helyzet úgy alakult, hogy a rácok Belényest végül megszállták.

Tudjuk, hogy a szatmári békével közel két évszázad küzdelmes korszaka zárult le népünk történelmének, benne Biharnak is, s egy romokban hevert Váradal kellett elindulnia feltámadásának lassú útján, mögötte egy letiport és elhagyatott síksággal, amely nemrég még a magyarok által sűrűn lakott és termékeny síkság volt. Egy új évszázad munkája kellett hozzá, hogy a vármegye régi erejét visszanyerje, és a nemzeti fellendülés korszakában elfoglalja méltó helyét - természetesen az újabb és azóta is tartó küzdelmekben.

A feltámadás gyökerei mindig a múltba nyúlnak vissza. A parázs szunnyad, aztán az éltető oxigén hatására lángra lobban, s lehet, hogy többször is megismétli ezt a színjátékot. Így volt ez Belényes életében is. I Rákóczi György mindig nagy gondot fordított gazdaságaira is; szerette volna látni az újból virágzó Fekete-Körös völgyet is, ezért a Belényes vidéki vas kohókat és rézbányákat újból üzembe helyezte. (Egyébként szerette a természetet, rajongott a Bihari havasokért, boldog volt, ha a Jád-völgyben pisztrángokra halászhatott.) 1648-ban elhalálozván nem is sejtette, hogy milyen nehéz napok várnak még erre a gyönyörű vidékre. A törökök kiűzése után még két ízben, 1693-ban és 1695-ben tatárok pusztították, 1704-ben a rácok dúlták a megye területét, az 1709-11-ik évben dühöngő ragály majdnem kiirtotta a lakosságot, melynek helyébe azután ismét idegenek telepedtek. Várad városának 1713-ik évi számadásaiban az adófizetők nevei között túlnyomóan görög, rác és román nemzetiségű lakosokra akadunk. 1720-ban egy felterjesztésében a vármegye új ültetvénynek mondja magát. Nem csoda, hiszen a községek túlnyomó része új település útján alakult. A legtipikusabb példa erre Tenke élete. 1739-40-ben ismét a pestis pusztított a megyében, amely különösen Debrecenben szedett sok áldozatot.

A Rákóczi-kor lezajlása után az elnéptelenedett vármegyében - Belényes vidékét kivéve - alig volt több öt falunál, ahol emberek laktak (meghaltak, vagy elűzték, elhurcolták őket), annál kevésbé lehetett szó a birtokhatár megállapításáról. Amint a vármegye területe kissé benépesült, az egyház is megkezdte régi birtokainak visszavételét. Így Gyantát is elfoglalta a szalontaiaktól (1712-ben). Már láttuk a korábbiakban, hogy a megye ekkor 4 járásra oszlott

fel - a váradira, a sárrétire, az ér-mellékire és a belényesire -, s 1775-ben a belényesi két részre oszlott, így keletkezett a szalontai járás. Ez a beosztás 1849-ig állott fenn.

1848-ig a következő események zajlottak még le a megye életében:

Az 1741. évi országgyűlés megszavazta a nemesi felkelést, amelyhez a hat magyar gyalogezred közül a IV-et Bihar megye adta. A főpapok, a főurak és az özvegyek a személyes felkeléstől mentesek voltak, a váradi zsidók pedig 800 forinttal váltották meg magukat.

1777-ben létrejött Mária Terézia buzdítására a görög katolikus (unitus) vallás, amelyről még szó lesz.

Az 1781. október 29-én kiadott Türelmi rendelet nemcsak a protestánsoknak kedvezett, hanem az erdélyi románoknak is. 1783-ban Putnik Mózes temesvári görögkeleti püspök emlékiratban kérte, hogy a görögkeletiek templomot építsenek Váradon. 1784. november 9-én már le is tették a templom alapkövét II. József császár jelenlétében. Figyelemre méltó, hogy csak 7 nappal előtte (1784. november 2.) a Horia-Cloșca-Crisan-féle lázadás hívei pusztították a magyar nemeseket.

Az 1812-ben berekesztett és az 1825-ig össze nem hívott országgyűlés helyett a közélet súlypontja a vármegyei közgyűlési termekbe tevődött át, s a harcok itt elsősorban a magyar nyelvért és a protestáns érdekekért folytak Beöthy Ödön táblabíró, majd később országgyűlési képviselő vezetésével.

Belényes ebben a nehéz időszakban is bizonyosságot tett élni akarásáról, igazolja ezt céheinek lelkes törekvése. Már tudjuk, hogy Belényes legrégibb elismert iparosai az ötvösök és a takácsok voltak, s a fazekasok szabadalomlevele is a 18. század előtti időkből való (I. Rákóczi Györgytől kapták 1645-ben), s most, a reformkorszak táján az iparosság fokozatos erősödésének lehetünk a megfigyelői: 1821-ben a csizmadiák kaptak szabadalomlevelet, 1825-ben a tímárok, 1833-ban a szűcsök. S ami mindenképpen figyelemre méltó dolog: mindhárom céh magyar nyelven kapta meg a szabályzatát.

Hogy milyen lehetett a belényesi céhek élete, erre forrásmunkát nem találtam, de következtetni lehet rá az erdélyi nagy céhek (szebeni, brassói, kolozsvári) életéről. A piac korlátozottsága abba az irányba hatott, hogy a céhek bezárkózottabbak lettek, egyre nehezebben fogadnak be bárkit is soraik közé. Korlátozzák az egyes céhekbe tartozó mesteremberek számát, s e határozatokat szigorúan be is tartják. A korlátozás fenntartása érdekében megnehezítik új inasok felvételét, meghosszabbítják szakképzésük időtartamát. A remeklés drága és nehéz, mert a mesterdarab készítésének előírásait igen szorosan betartják, így a segédidő 10-14 évre nő. Kolozsvárott 1775-ben a csizmadiacéhben körülbelül 60 segéd vár befogadásra, s a helyzet nagyjából ugyanilyen rossz a korszak végén. A kolozsvári csizmadiacéhben 1833-ban 15 segédet javasolnak remklésre, 42-nél elhalasztják ezt. A céhbelépés taxája magas, az új mesternek költségesen kell megvendégelnie céhes társait.

A céhes műhelyek segédeinek munkaideje lényegében az egész nap. A kolozsvári nyergeslegények a céh 1766-i statutumai szerint télen-nyáron reggeli 5 órától este 8-ig dolgoznak, a könyvkötők az 1809-es statutum szerint télen 6-tól este 10-ig, nyáron 5-től 8-ig, a szabók (1807-i és 1822-es statutum szerint) télen a könyvkötőkhöz hasonlóan, nyáron 5 órától napszálltáig. A 19. századi céhstatutumok emellett arra is kötelezik a segédeket, hogy sürgős munka esetén szombaton munkaidő után is dolgozzanak. A korhelyhétfőt szigorúan büntetik, még az ezt elnéző mestert is. Bérük szakmák szerint erősen változó. Kolozsvárt 1830 tájt az ötvösök heti bére másfél-kétszerese a szabókénak. Elképzelni is nehéz, hogy a céhbeli segédek gyakran maguknak is dolgoztak a munkaidő lejárta után, hogy pluszjövedelemhez jussanak. Ilyenkor saját szerszámukat használták. (Köpeczi sz.: Erdély története, II. 1051.)

Belényes környékén a 19. század elején virágzott az épületfakészítés. Gyanta és Fekete-Bátor környékén tölgyfavályúkat készítettek és vittek piacra, Fenesen papírmalom működött, Vaskóh környékén márványbányák. Élénk fakereskedés indult el Belényesen és Fenesen.

1787-ben Belényes jogot nyert országos és hetivásárra. (Borovszky sz. i. m. I. 568.)

8. fejezet

A belényesi reformáció története

A belényesi reformáció legalaposabb ismerője minden bizonnyal Vállaji Sipos Imre egykori belényesi református lelkipásztor volt, aki alapos kutatások végzésével megírta ennek a reformációnak a történetét. Könyve 1883-ban jelent meg Nagyváradon; pontos, betűszerinti címe a következő: „A belényesi ev. reform. egyház története.” Így rövidítve.

Elsősorban könyve alapján iktatom be írásomba ezt, a város fejlődése szempontjából oly nagy jelentőségű és több évszázadra átnyúló eseményt, csak itt-ott érezve szükségét annak, hogy más forrásmunkák segítségéhez folyamodjam. Hozzáteszem: ez a fejezetcím nem egy önmagáért létező témám nekem, hanem csak kiegészítője az írásomnak. Ugyanakkor elismerem: a kihagyásával semmi értéke és értelme nem volna könyvemnek, hiszen a Fekete-Körös Felső-völgyében csak református magyar falvak vannak, többszázéves gerinces múlttal. Az új tanok térhódítása ezen a vidéken elképzelhetetlen lett volna Belényes létezése, kihatása, irányítása nélkül.

Ezt hangsúlyozza ki Vállaji tiszteletes könyve előszavában is, rámutatva, hogy 1553-tól Belényes mintegy másfél évszázadon át a reformáció fellelvára volt, olyannyira, hogy hatása nemcsak a környékbeli magyarság, de még a románság életében is kimutatható, mivel számos román ember kiművelése az itteni református iskolából indult el, nem létezvén még sehol sem román iskola. Román görögkeletiek már éltek Belényesen a 17. század végén is - igaz, csekély számban -, de iskolájuk még a 18. században sem volt, csak a 19. század elején létesítették kántorképző iskolájukat. A római katolikusok a pusztító török háborúk után csak 1700-tól kezdve mutatkoztak, a görög katolikusok (unitusok) 1750 körül. Azelőtt, 1553-tól 1680-ig az egész város protestáns volt.

Mi sem természetesebb: a reformáció megindulásának legnagyobb ellenzői és akadályozói Bihar megyében a váradi római katolikus püspökök voltak (Fráter György és Zaberdin Mátyás), mert a protestáns tanok elterjedése a katolikus egyházat gyengítette, az új vallás elfogadói elsősorban a katolikus hívek közül kerültek ki. Ennek ellenére 1550 körül Váradon és Belényesen már terjedtek titokban a protestáns tanok, s épp Zaberdin püspöksége idején hívták meg Belényesre Szegedi Kis Istvánt (1553-ban), aki előbb tanítóként tevékenykedett, majd nyilvánosan is terjeszteni kezdte az új elveket.

Azt lehet mondani, hogy nem is idegenként jött ide, mert már korábban is voltak kapcsolatai a belényesi polgársággal, iparosokkal. A zavaros hazai viszonyok is lehetővé tették bátor felépését; 1552-ben elesett Temesvár, aztán Lipca, s Erdélyben Castaldo hadai zsákmányoltak. Ugyanakkor időnként az ő helyzetét is megnehezítették a belső állapotok, gondoljunk arra, hogy Kis Kampó (Campanius) rabló katonavezér fogságába került maga is. Olasz vagy spanyol nemzetiségű volt ez a kalandor, aki zsoldosként harcolt Ferdinánd király seregében, s Castaldo katonája is lehetett.

Szegedi Kis István belényesi munkásságáról Cvittinger Dávid is megemlékezik több alkalommal.

Belényes reformációja tehát 1553-ban indul el, és a vele szoros kapcsolatban lévő falvak is minden bizonnyal ekkor tértek a református hitre, főleg a népesebb Tárkány, Fenes és Remete.

A reformáció meghonosodása Belényesen a templom elvételeivel is járhatott, amely az uradalmi vendéglő helyén állt valószínűleg, ahol feliratos faragott köveket találtak később az

építkezések idején (erről már volt szó). De akkor még fennállhatott a temetődombon épült templom és a feltételezett klostrom is, mert a régi városrész ezen az oldalon feküdt.

Aztán 1553-tól 1629-ig (76 éven át) homály borítja az egyház életét, de nehezen hihető el, hogy annak élete megszakadt volna, mivelhogy Váradon 1558-ban alakult meg a református egyház Czeglédi György lelkészsége alatt, s a két helység között igen szoros kapcsolat volt. Sejthető ez abból is, hogy mikor Nyukazó Kendi Antal váradi várparancsnok eltávolította a várból a római katolikusokat - köztük a szerzeteseket - 1558-ban, a belényesi uradalmat nem háborgatta.

Az azonban bizonyos, hogy a 16. század elején Belényes, Tenke, Szombatság és Cséke vidékén még erős lábon állt a római katolikus egyház. Tudni kell azt is, hogy sem János Zsigmond, sem Somlyai Báthori István erdélyi fejedelem nem háborítottak senkit a vallásáért (Vállaji i. m. 31-32.)

Az 1560-as, 70-es években az antitrinitáriusok, vagyis az unitáriusok valóságos harcot indítottak a reformátusok ellen a hívek megszerzése érdekében, ezekből a harcokból a belényesiek is kivették részüket.

1568. márciusában (8-tól 18-ig) a második gyulafehérvári hitvitán a reformátusok és a lutheránusok együtt küzdöttek a Szentháromság tagadói ellen - amazok Méliusz Juhász Péter, emezek Hebler püspök vezetésével,³³ s a vita eldöntetlenül végződött, Dávid Ferenc vitatkozó művészetével nem tudták felvenni a versenyt. Az unitáriusok még a fejedelemre, János Zsigmondra is olyan hatással voltak, hogy a fejedelem az 1569 őszén Debrecenben tartott hitvitára maga is elment, amit az unitárius vezér alaposan ki is használt Méliusz elleni támadásában. Megnehezítette a helvét hitvallásúak helyzetét az is, hogy 1569 első felében az addig tépelődő öreg Heltai Gáspár is Dávidékhoz csatlakozott.

1569. október 20-25-ike között ugyanez volt a helyzet a Nagyváradon tartott hitvitázó zsinaton is. Ezután Dávid egyik legbuzgóbb fegyvertársa, Basilius István valóságos alföldi misziói körútba kezd. Nagyvárad után Belényesen, majd Békésen, Makón s egyebütt lép fel több társával együtt, s tanítását rendszerint szentháromság-tagadó gyülekezet szervezése is követi 1569-ben és 1570-ben.

A nagyváradi hitvitáról részletesen is olvashatunk Zoványi Jenő egyik könyvében.³⁴ A következőket írja benne:

„Az 1569. október 20-ától 25-ig, tehát hat napon át tartó nagyváradi hitvita annyiban végződött más eredménnyel, mint a többi, hogy kivételesen magyar nyelven folyt, de az antitrinitarizmus hívei kerültek itt ki győztesen. A közönségnél még kedvezőbb volt a sikerük Dávidéknak, éppen úgy, mint Debrecenben, de itt már a szélrózsa minden irányában. Ebben bízva, és pedig nem alap nélkül, és nem is hiába indult el még 1569 őszén egy buzgó csapat Erdélyből egy tiszántúli térítő körútra. Fáradozásukat jelentős siker kísérte a legtöbb helyen. Még a tél folyamán egyfelől Nagyváradon, Belényesen, Gyulán, Békésen, Makón, Hódmezővásárhelyen, Simándon és Temesvárott, másfelől meg Tasnádon, Szilágycsehn, Nagybányán, Magyarlápason, Szatmáron, Huszton és nagyon sok helyen alakultak unitárius gyülekezetek, alighanem mindenütt rögtön fogadván lelkészt is, sőt mind a déli, mind az északi Partiumban nemsokára egyházmegyékké is szervezkedvén.

³³ Dr. Révész Imre: Magyar Református egyháztörténet, Debrecen, 1938.1. 163-165.

³⁴ Dr. Zoványi Jenő ny. egy. ny. r. tanár: A Tiszántúli Református Egyházkerület története, Debrecen, 1939.

Ez már csakugyan komoly dolog volt... Okvetlen tenni kellett ellene annyit, amennyit engedtek az adott körülmények. Leghatékonyabb eszköznek a helyi hitviták tűntek fel Méliusz előtt, s így tartottak egyet 1570. június 5-én Belényesen, egyet az év őszén Simándon, ez utóbbit kétségtelenül a Méliusz részvételével, de hihető, hogy nem maradt el egyikről sem. Csakhogy ezekkel sem sokra mentek.”

A végsőkéig kiélezte a harcot, hogy Dávidék néhány híve az 1570. évre jósolta a világ végét, és ez társadalmi forrongást idézett elő a parasztság körében, akik a rendkívüli testi erejű és sugalló képességű román Karácsony Györgyre bízták magukat, egy szent harcra a törökök ellen. Karácsony elhitette velük a csodálatos győzelmet, de végső célja valószínűleg egy münsteri jellegű anabaptista-kommunista, „Sion királyság felállítása volt. Az anabaptista szellemű rajongás számos debreceni polgárt megihletett, magasabb rangú katonákat is, de még az egri várórség” katonáinak egy részét is, amely a vár elhagyásával a fekete próféta vezetése alatt álló sereghez akart csatlakozni, de ez már nem következett be, mert Karácsony egyik előcsapatát 1570 áprilisában csúfos kudarc érte, amit nagy kiábrándulás követett, majd újabb vereség, s végül az álszent erőszakos halála. (I. m. 166.)

Az unitárius táborban később meghasonlás következett be. Dávid legkitartóbbnak látszó hívei közül egyesek kiszakadtak a hivatalosan „bevett” erdélyi unitárius egyházból, és Karádi Pál vezetésével külön superintendentiát alkottak Karádi püspöksége alatt. (Temesvár, Simánd, Belényes, Nagyvárad, Makó, Hódmezővásárhely s egyéb helyek gyülekezetei még a 17. század folyamán is fennálltak.) Az alföldiek később mérsékeltek állásfoglalásukat, aztán Karádi halála után már nem is választottak maguknak püspököt.

Erdélyben különösen a székelység körében lényegesen nagyobb zavart okoztak az egyre szaporodó szektás tanok. A nonadorantista hívek és mellettük mások is az Ószövetség egyoldalú értékelése mellett foglaltak állást, a zsidószellemű messiásvárás és általában a zsidózó hajlam jellemezte őket. Voltak köztük olyanok, akik már korábban a szombat megünneplését és az ún. Noé-féle parancsolatok (Gen. 9:4-6, Csel. 15:20) megtartását gyakorolták (pl. Gerendi János nemesúr és környezete). A székelyszenterzsébeti magányosan tépelődő Eössi András unitárius székely főnemes azt hirdette, hogy az ember Jézus-Messias visszajöveteléig az Ószövetség törvényeit meg kell tartani, amelyeket Jézus sem törölt el. Eössi már elkezdte a „szombatlás” érdekében a propagandát, aztán vagyonának örökösévé tette a homályos eredetű Pécsi Simont, a világlátott hebraista tudóst és költőt. Ő külsőleg unitárius maradt, de buzgón támogatta az Eössitől átvett és saját hebraista tanulmányaival megerősített zsidózást.

Az erdélyi reformáció a századfordulón, Bocskai István fellépéséig nagyon válságos helyzetbe került, a kipusztulás fenyegette, mert még nem voltak Méliuszhoz hasonlítható elszánt és következetes harcosai. (I. m. 169.)

A románok evangelizálására indított szász kísérleteket a református magyarok még fokozottabb mértékben folytatták. A Tálcul Evangheliilor (Evangéliummagyarázat) és a Molitvelnic Românesc (Szertartáskönyv) nem szász, hanem székely-magyar támogatással jelenik meg, épp az erdélyi református egyház megalakulásának esztendejében, 1564-ben. Költségeit háportoni Forró Miklós előkelő székely nemes viselte, aki talán a fordítási munkában is részt vett.

Református szellem szülötte volt az a Méliusz-Szegedi-Dávid-féle román énekgyűjtemény, amely az első latin betűkkel nyomtatott román könyv, s vagy Nagyváradon, vagy Kolozsvárt nyomtatták. Ma már csak néhány lapnyi töredék ismeretes belőle: 1570-73 között jelenhetett meg.

Ugyancsak református szellemű igen jelentős vállalkozás volt az 1581-82-ben Szászvároson megjelent Palia de la Orăștie román nyelvű Ószövetség-fordítás, amely Mózes I-II. könyvét

tartalmazza, de kéziratban megvolt a másik három könyv is, továbbá Sámuel és a Királyok könyvei s a próféták egy része. Fő támogatójuk a buzgó református zászlósúr, Geszti Ferenc hunyadi várkapitány volt, Bocskai István sógora.

A reformációt elfogadó román papok 1567-ben zsinatot tartottak, s kimondták, hogy ezentúl az istentiszteletet az ószláv helyett román nyelven kell tartani.

Az erdélyi református magyarság Hátszeg vidékén, Lugoson és Karánsebesen az elemi foknál magasabb rendű román iskolát létesített a 16. században, amilyenek akkor a két román fejedelemségben, Moldvában és Havasalföldön sem léteztek.

A román református püspökség Tordasi Mihállyal szűnt meg.

Nem vonható kétségbe, hogy az egységes román irodalmi nyelv alapjait az erdélyi reformáció rakta le. (Révész Imre i. m. 177-179.)

Említettük, hogy 1553-tól mintegy 76 éven át nem sokat tudtunk a belényesi református egyház életéről, azt azonban feltételezhetjük, hogy 1553 és 1570 között Belényes reformációja bevégeződött, mivelhogy Tárkány és Fenes 1600-ban önálló református egyházak voltak.

Az egyház virágzási kora kétségkívül 1604-ben, Bocskai István fejedelemségével kezdődik, s a további fejlődés minden feltételét bírta az egyház ettől kezdve 1699-ig különösen.

Midőn a nagyváradi egyház és iskola fénykorát élte (1620-1660), ugyanakkor a belényesi is virágzó fénykorszakban élt, s már a 17. század első felében esperesi székhely volt. Nem tudjuk biztosan, hogy mint anyaegyház, melyik egyházmegye kebelébe tartozott. Ember Pál szerint a bihari egyházmegyéhez, de Kocsi Csörgő Bálint a zarándi egyházmegyéhez számítja még 1677-ben is. (H: Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története.) Inkább elfogadható Ember Pál állítása, azonban nem lehetetlen, hogy egy bizonyos időben a zarándi egyházmegye kebelébe is tartozott. (Vállaji i. m. 33.)

Nem tudjuk, hogy a 17. század első két évtizedében kik voltak Belényesen a lelkipásztorok, de a régi anyakönyvi feljegyzés szerint 1620-ban Tárkánynak volt lelkésze, s ha ez így van, akkor Belényesnek is volt.

Mivel Belényes a fejedelemé ekkor, nem kizárt, hogy éppen Bocskai Erdélyből látta el Belényest és Tárkányt lelkipásztorral. Az egyháznak is a fejedelem volt a patrónusa, ami kitetszik abból, hogy Bethlen Gábor 1629-ben Pathai István dunántúli superintendenst s pápai lelkészt hívta meg Belényesre lelkésznek; s ha az elfogadta, akkor a javadalmazás sem lehetett kevés. Midőn Pathai Belényesre érkezett, a fejedelem 1629. november 15-én már kiadta nemes lelkét. Pathai tehát nem részesülhetett Bethlen személyes kegyében, de élvezhette adományait. 1631. május 6-án írt egy levelet superintendensi utódjának, Kanizsai Pálfi Sándornak: bár 74 éves aggként jött Belényesre, ifjú lelket hozott magával - ezt igazolja a levél -, s élete végéig lelkesen harcolt a reformáció terjesztéséért. 1631 június havában a váradi egyházmegye seniorává választották, s viselte ez állását haláláig, 1637-ig.

Pathai Belényesre érkezésekor már református községek voltak: Tárkány, Fenes, Sonkolyos, Jánosfalva, Újlak, Remete, Vajdafalva (Nyimojesd), odébb Tenke felé Széplak, Szentmiklós, Várad felé Cséke és Szombatság. (Vállaji i. m. 34.)

Ugyanakkor a román falvakban is sikeresen folyt a reformálás, s a zsinatokon a román papok is részt vettek. Már 1569-ben Atyim Ferenc román, vajdafalvi lelkész jelen volt a váradi zsinaton, s ebből is az következik, hogy Belényesnek a 16. században már rendes református egyháza van, ha még a közelben fekvő Vajdafalvának (Nyimojesdnek) is református lelkésze volt. (1631. június 17-ről említés van arról a Tiszántúli Egyházkerület jegyzőkönyvében, hogy

Diószegi Dávid a „várba ordináltatik” (Váradon), s ugyanakkor két román is, Tartarasi Péter és Papfalvi Péter. (H: Debr. Prot. lap. 4. sz. 43. l. 1883.)

Pathai után 1637. június 14-én a debreceni közzsínaton avatták belényesi lelkésznek Ghidófalvy Balázst, aki 1646. június 10-én a szatmárnémeti zsinaton mint tótfalusi lelkész volt jelen a nagybányai egyházmegyéből. (H: Rácz Károly: Zarándi e.m. tört.) Közvetlen utódjáról nincsenek adatok.

1655-ben Kisfalvi Tamás a belényesi lelkipásztor, aki Borosjenőről jött ide, valószínűleg az ugyancsak a Borosjenőn lelkészkedett Debreczeni S. István, akkor már váradi lelkész és esperes ajánlatára. Kisfalvi már 1656-ban visszament Borosjenőre, ahol mint a zarándi egyházmegye seniora 1658. szeptember 2-ig működött, amikor a törökök megrohanták Borosjenőt, s e református egyház is végképp elpusztult. Kisfalvi az el nem hullott és szét nem futott lakosságot egy részével Szalontára menekült, ott telepedett le, s még 1681-ben élt.

A belényesi református egyház ez időben is a legjövedelmezőbb egyházak közé tartozott, midőn az akkor fényes borosjenői egyházból Kisfalvi ide jött. A malomjövedelem kétségkívül a lelkészé volt, ami már maga elég tisztességes megélhetési módot biztosított a lelkipásztornak.

1658-tól 1777-ig semmilyen adatunk nincs az egyház éltéről. 1660-ban a törökök elfoglalták Váradot, s nem lehetetlen, hogy a csatangoló török-tatár csapatok prédálásai folytán a református egyház is egyidőre megszűnt. A lakosság vagy elmenekült, vagy török rabságra hurcolták. Később azonban a lakosság egy része visszaszállingózott, s újból megalakult az egyház. Ennek bizonyítéka egy 1677-ben készült és fennmaradt „1 itczés” ezüst pohár, amelynek belseje vastagon aranyozott, s a talpa lecsavarható. Hogy ez idő alatt pusztulás érte az egyházat, abból is feltételezhető, hogy az Úrasztali pohár Kisfalvi utáni időkből való, holott már 1629-ben igen tekintélyes egyház volt Belényes, s nem lehet hinni, hogy Fenesnek 1620-ból ezüst Úrasztali pohara van, s Belényesnek ez időből csak cseréppohara lett volna. (I. m. 35-36.)

Kétségtelen tehát, hogy az egyház az ellenség pusztításának lett kitéve, s valószínű, hogy Úrasztali készleteit, melyek okvetlen arany és ezüst anyagból készültek, mint olyan előkelő egyháznál szokásban volt, vagy a martalóc török-tatár csapatok rabolták el, vagy pedig a tűz emésztette meg. A fenesiek könnyebben elmenekülhettek a rengeteg erdőségben, egyházi készleteiket így megmenthették.

Az említett pohár köriratából ítélve, következtetni lehet arra, hogy 1677-ben Orsy nevű lelkésze volt az egyháznak.

Vállaji Sipos Imre a lap alján még megjegyzi: „Van még ezenkívül egy kisebb ezüst pohár is, mely mintegy meszelynyi tartalmú, melyet alól és középen arany szövetű zsinór körít. Talpára karcolva: P.S.M. 1699. E két ezüstpohár használtatik ma is az Úrvacsora vételekor. Később jöttem nyomára, egy anyakönyvi feljegyzés után, hogy az Orsy által készült ezüst pohár lecsavarható talpa egy kisebb ezüst pohárból készült 1755-ben” (I. m. 36.)

Mintegy félszázados fénykorszak után az 1660-ik évtől kezdve 1667-ig hanyatlási időszaka következett az egyháznak. A régi templom, amely vagy az uradalmi vendéglő helyén, vagy fent, a temetői dombon volt, romhalmazzá lett. Ilyen viszonyok között idő kellett hozzá, míg az egyház újra felépült romjaiból, s felépíthette fatornyú templomát, a ma is fennálló templom helyére. Ezen templom felépítése körülbelül 1670-re esik, tehát még a török uralom idejére, amikor a számban és erőben megfoghatkozott reformált vallású hívek önerejükre szorítkozva építették fel templomukat, a lelkészlakot és az iskolát. A rövid ideig tartó török uralom alatt itt a szabad vallásgyakorlatot általában nem akadályozták, bár a háborúk alatt sok kegyetlenséget követtek el. (I. m. 36.)

Várad elfoglalásakor az ottani kollégiumi ifjúság Mártonfalvy György tanár vezetésével Debrecenbe vonult. Olyan időben kellett elpusztulnia a váradi református egyháznak, amikor virágzásának tetőpontján volt, s új életre a török elvonulása után sem kelhetett, mivel Benkovich Ágoston bihari főispán és váradi római katolikus püspök - akinek nagy érdemei vannak a katolikus egyház visszaállítása terén - mindent elkövetett annak érdekében, hogy a protestantizmus ne éledjen újjá nagymúltú városában.

Belényes lakosai ekkor reformátusok voltak, s csak néhány év múlva jelent meg itt néhány katolikus vallású is, főként uradalmi tisztek és a cselédség emberei. A katolikus egyház majdnem két évszázados szünetelés után, 1712-ben alakult itt meg újra. Templomát 1752-ben építtette fel a püspökség. A görögkeletiek szintén az időben telepedhettek meg a városban. Egyházuk olyan elnyomatásnak volt kitéve, mint a református egyház.

A fejedelmektől kapott adományokat - mint például a malom-, föld- és másféle jövedelmek - elvette a püspök a református egyháztól, amely ettől kezdve csak önerejére támaszkodhatott.

Nem lehet tudni, hogy 1677 és 1699 között kik voltak a belényesi református egyház lelkipásztorai. Az 1699-ben tartott krasznai közssinaton Pozbai Jánost rendelték ide lelkésznek. Ténykedési ideje szintén nem ismeretes. Ő már a hanyatló egyház lelkipásztora volt, az önfenntartás nehézségeivel, a vallási türelmetlenség számos formájával kellett megbirkóznia, de minthogy az egyház akkor már szervezett állapotban volt - s a reformátusok között többen nemesi előjogokat is élveztek -, az elpusztítására nem volt lehetőség; nem semmisült meg, mint a váradi református egyház, amely még 1712-ben, a Rákóczi-szabadságharc leveretése után sem kelt életre a zord idők súlya miatt, s mint leányegyházat Püspökihez csatolták. (H: Balogh Ferenc: Magyar protestáns egyháztörténet.) Az egyház 1688 és 1760 között sok zaklatásnak volt kitéve, III. Károly és Mária Terézia uralkodása a magyar protestáns egyházak siralmas korszaka volt.

A 17. század elején a protestánsok még többségben voltak az országban, aztán egyre inkább fogyatkozni kezdtek. (A 19. század második felében a 13 milliónyi lakosból 3,087.466 protestáns. Ebből 1,966.113 a református, 1,066.300 az ágostai hitvallású és 54.963 az unitárius. Midőn Nádasdy Ferenc gróf országbíró 1655-ben áttért a római katolikus hitre, 40 ezer jobbágyát erőszakkal parancsolta ki a protestáns egyházból. Szelepcsényi György esztergomi érsek (1672-1675) három-négy év alatt 66 ezer jobbágyot vitt át a katolikus vallásra. 1673-ban Szelepcsényi elnöklete alatt 32 lutheránus és 1 református lelkészt idéztek a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé. Halálra ítélték őket, s csak azok számára volt kegyelem, akik önkéntes száműzetésbe mentek, vagy lemondtak lelkészi és tanítói állásukról, vagy római katolikusokká lettek.

A második idézésre (1674. március 5-re) 250 lutheránus és 54 református egyházi férfi jelent meg. (A török hatóság és az erdélyi fejedelemség területén élőket felsőségeik eltiltották a megjelenéstől.) A megjelenteket most is halálra ítélték, s a feltételek is ugyanazok voltak. (Vállaji i. m. 39. - H.: Balogh Ferenc: Magyar protestáns egyháztörténet.) Nagy részük az ijesztés és a kínzások hatására sem tagadta meg hitét, s ekkor vasra verve a lutheránusokat Lipótvár, Sárvár, Komárom és Berencs, a reformátusokat Sárvár, Lipótvár, Kapuvár és Eberhardra szállították. Akik kibírták a sanyargatásokat, kínokat, azokat Nápolyba hurcolták, 12 forintért gályarabként eladták a spanyoloknak, köztük 18 reformátust és 8 ágostai hitvallású lelkészt. Egyévi szenvedés után Ruyter Adorján, a holland hajóssereg fővezére szabadította ki őket. (Vállaji i. m. 40.)

Ilyen szomorú volt a sorsa a magyar protestantizmusnak a 17. század közepétől a 18. század utoljáig, 1781. október 25-ig, mikor II. József császár kibocsátotta Türelmi rendeletét.

1660-tól 1760-ig, száz évig sínylette a belényesi református egyház részint a török uralom pusztításait, részint a klérus nyomását. Ez akkor szűnt meg az egyházra nézve, mikor 1777-ben létrehozták a nagyváradi görög katolikus püspökséget, mivelhogy a váradi római katolikus püspökségnek az volt a megbízatása, hogy a görögkeletieket megnyerje az uniónak. A görögkeletiek pedig a református vallású polgárokkal jó viszonyban voltak. Gyermekeik a 18. században leginkább a reformátusok iskolájába jártak, s a magyar nyelvet szépen beszélték, öregeik egymás ünnepeire a templomba jártak. Amíg a nemzeti mozgalmak előtérbe nem léptek, a két egyház hívei testvériségben éltek, szerették egymást.

Az egyház szellemi életéről, iskolája állapotáról a 16-17. században már biztos adataink vannak: arról, hogy az iskolaügy igen jó lábon állt. Az is bizonyos, hogy 1712-ig a városban csak református iskola volt. (I. m. 42.)

A belényesi református egyház történetírásában igen fontos dátum 1760. február 22. Ekkor nyitotta meg az egyház a legrégibb anyakönyveket. (Vállaji: 47.) Most már követni tudjuk az egyház belső és külső életét, minden tevékenységét: a szervezetét, vezetőinek nevét, építkezéseit, iskolaügyét, népességének alakulását stb.

Az anyakönyv tartalmazza a születési, esketési és halotti anyakönyveket, s vannak benne feljegyzések az egyházi ingóságokról, különösen az Úrasztali készletekről. Tartalmazza az esperesi körleveleket s még a lelkészek számos feljegyzését is. Ezt az anyakönyvet Fényes Gábor lelkészisével nyitották meg, amikor a gondnoki tisztséget N. Szabó András viselte. Fontos adatokat tudhatunk most meg az egyház templomépítéseiről. Első temploma a török hódoltság korában elpusztult, vagy 1660-ban, vagy 1679-ben, s valószínű, hogy az újjáéledt római katolikus püspökség nem engedélyezte az új templom felépítését a régi helyen, ezért lejjebb, az úgynevezett Magyar utcában építették fel, amely közelebb volt ugyan a város széléhez, de a legmódosabb, az előkelőbb, nagyrészt nemes református polgárok épp ebben az utcában laktak, s a Fenestől és Tárkányból bekerült emberek is ebben a városrészben telepedtek le. Mivelhogy közel volt ez a városrész a Fekete-Köröshöz és a Nyimojesdi patakhöz, s ezek mellett voltak a vásárterek (marha-, sertés-, juh-, és lóvásártér), ez a rész volt Belényes legforgalmasabb „kerülete”, amely szinte csak magyar lakossággal telítődött. Részletes adatok nincsenek az itt épült templom alakjáról és nagyságáról, de azt tudjuk, hogy gyenge anyagból készült, a tornya is fából, s ugyanarra a helyre építették, ahová a későbbi templom is került, s vonatkozik ez a lelkészi lakra is: gyengébb anyagból készült kisebb épület volt. Az iskola nem lehetett impozánsabb épület: paticsból, fából építették. Ez az épületkomplexum minden szerénysége mellett is igen nagy jelentőségű volt, mert az elindulást jelentette a szomorú emlékü török hódítás után, s ezért elmondhatjuk: Fényes Gábor lelkipásztorsága és N. Szabó András gondnoksága új korszakot nyitott meg a belényesi egyház életében.

Ám ezek az épületek csak eléggé korlátolt időig felelhettek meg a követelményeknek, körülbelül száz év múlva szükségessé vált egy új templom s a hozzá tartozó új épületek felhúzása. 1772-ben Bartha István volt az egyház lelkipásztora, aki 5 évig működött itt, s igen kiváló gondnokot kapott 1775-től Zilahy Nagy Pál személyében, akiben már ekkor megszületett a gondolat: új templomot kellene építeni. Ez az elhatározás aztán a következő lelkipásztor, Naszályi András idejében érlelődött meg. Ekkor egyedül az 1752-ben épült római katolikus templom volt az egyetlen szilárd és díszes temploma a városnak. Megjegyzendő, hogy ezt a templomot a váradi püspökség építtette hívei számára, de a reformátusoknak saját filléreiket kellett összetenniük, hogy megvalósíthassák tervüket. Tudni kell azt is, hogy az 1775-ik esztendő még a vallási türelmetlenség korára esett, midőn érezhető volt a „Leopold-féle magyarázván” (I. Lipót: Diploma Leopoldinum, 1691. december 4.), amely csak a 22 becikkelyezett helyen engedélyezett szabad vallásgyakorlatot a protestánsoknak, s nem enyhítője, hanem szigorítója volt a III. Károly-féle rendelet (Carolina Resolutio), amely kimondja,

hogy a becikkelyezett helyeken kívül csak magánosnak tekinthető az istentisztelet, illetőleg a protestáns vallásgyakorlat, stb... A templomépítéshez legfelsőbb helyről kellett engedélyt kérni, s akkor is nagy utánajárással - a be nem cikkelyezett helyeken torony és harang nélkül (II. József „türelmi parancsa”).

A templomépítésre végül 1779 júliusában érkezett meg az engedély Pozsonyból, s 1780. október 9-én letették az alapkövet. 1782-ben elkészült a templom külseje és belseje. A belső felszerelést egyelőre a régi templom szerelvényeiből állították össze (székek, katedra stb.), a templomi három kart és a mennyezetet Liszkai Pál készítette saját költségén. A torony 1785-ben készült el teljesen. A katedrára és a papi székre 1799. április havában kötötték meg a szerződést Bojz András képfaragó mesterrel, aki az unitus templomnál dolgozott ez időben. A lelkészlak 1792-ben épült (Vállaji i. m. 47-53.)

Az egyház szervezetében az 1797-ik évben lényeges változás történt. 1797. november 26-án életbe lépett a közgyűlés által megalapított szigorúan vett presbiteri rendszer. Korábban a lelkész részt vett egyszer-másszor az egyházi ügyek tárgyalásában, de igen kevés hatásköre volt: a gondnokok tetszésük szerint hívtak össze gyűléseket, legtöbbször a lelkész tudta nélkül. A presbiteriális rendszer már kijelöli a lelkésznek is illő hatáskörét, őt teszi meg mind az egyházközségi, mind a presbiteri gyűlések elnökének.

„Az 1797-ik évi egyházközségi közgyűlésen a presbitérium így alakult meg: Mezei Dániel lelkész és Mézes András gondnok elnöklete alatt: öreg Varga János, Károlyi István, Ajtai Ferenc, Egyedi Mihály, Szakmári Sámuel, ifj. Varga István, Újfalusi Dániel, Varga János, Nán József, id. Varga József, Nyikos István, Gombkötő Lőrinc, Görög Mihály. Ugyanakkor nyitott meg az egyházkerületi jegyzőkönyv is, mely ettől kezdve rendszeresen vezetett. A gondnok számára egyházi pecsét készítettett rézből, melynek körirata: Sigillum Reformatae Ecclesiae Belényes 1797. (I. m. 53-54.)

Sajnos, 1803-ban egyenetlenségek támadtak az egyház vezetőségében, sőt a hívek körében is, amelyek hosszú ideig elhúzódtak olyannyira, hogy egy fél évszázad alatt alig működött itt lelkész átlag 3-4 évig.

Az iskolaügyről elég részletes jelentéseink vannak már a 18. század közepétől kezdve. A tanítók rendszerint felsőbb tanulmányokat hallgatott ifjak voltak, s a rektorság a kisebb rendű academia promociók közé tartozhatott. 1740-ben egyik tárkányi lelkész a belényesi rektorságból vitetett át, amiből arra lehet következtetni, hogy az illető teológiát is hallgatott. Már a 18. század utoljájáról találunk az iskolaügyre vonatkozó felvilágosító jegyzéseket, melyek szerint a fiú és leány gyermekek egy tanító vezetése alatt egy tanteremben tanultak ugyan, de a fiúkat 6 osztályban, a leányokat 4 osztályban tanították. A fiú gyermekek még 1798-ban is 6 osztályban tanultak, de a lányok már 5 osztályban. A fiúgyermekek felosztattak abc istákra, olvasókra, rudimentistákra, quintákra és gramatistákra, a leánygyermekek abc istákra, olvasókra, kis-kátésokra, nagy-kátésokra, biblia történelmi tanulóira.” (I. m. 80.)

A 18. század elején a reformátusok iskolája volt a szellemi világosság terjesztője Belényesen. Mivel a római katolikus egyházat 1712-ben hozta létre a váradi püspökség, a katolikus iskola működése csak később kezdődhetett el; csak 1740 körül kaphatott tanítót az iskola, ha figyelembe vesszük, hogy a templom csak 1752-ben épült fel. A görögkeletieknek, akik már a 18. században legalább 200 lelket számlálhattak, még 1798-ban sem volt iskolájuk - biztos adatok szerint -, így gyermekeik a református iskolába jártak.

A belényesi reformáció további alakulására később még visszatérünk.

9. fejezet

A vidék reformációja

Az eddigiekből már láthattuk, hogy Belényes mindig egy levegőt szívott a körülötte lévő falvakkal, s ezért tulajdonképpen nincs is külön történelmük. Az egymásrautaltság tartotta őket mindig össze. Nem véletlen tehát, hogy a reformáció útjára tért Belényes az új hitet mindjárt át is adta valamennyi magyar szomszédjának, s egymást erősítették a reformáció melletti kitartásban.

Figyelemre méltó jelenség, hogy egy Belényes közelében lévő román nyelvű kisközség, Vajdafalva (ma Nyimojesd) is befogadta az új tanokat, átmenetileg sok reformátust adott a görögkeleti hívei közül, s Atyim Ferenc nevű lelkészük 1569-ben részt vett a váradi zsinaton is. Ám a reformáció itt csak átmenetileg tudott meghonosodni, s ma sem ismeretes, hogy Vajdafalva lakói meddig voltak reformátusok.

Köröstárkány

Mint fejedelmi birtok, 1606-ban már református egyházközséggé alakult. Egy 1614-ből fennmaradt anyakönyvi feljegyzés is igazolja, hogy Bethlen Gábor idején lakosai reformátusok. Régi temploma gótikus stílusban épült, s a falain festmények voltak, tehát egykori lehetett a remeteivel. A nagyharangja, amelyet később újraöntöttek, 1520-ból való. Erről a harangról egy szájhagyomány is fennmaradt:

A római katolikus plébános, megtudván hogy az egyik tárkányi harang azelőtt a katolikusoké volt, el akarta venni azt tőlük, de a nép fejszére, kaszára, vasvillára kapván, nem engedte a toronyból levétetni. Ekkor a plébános cselhez folyamodott, felbérelt néhány embert, hogy éjnek idején vinnék le a toronyból, de az öreg harang megkondult, mire a tárkányiak felébredtek, s a tetten ért embereket helybenhagyták.

Fennmaradt egy szép talpas Úrasztali poharunk, vastag aranyozással, 1575-ből. Lehet, hogy áldozókehely volt, amiből az következne, hogy a tárkányiak 1575-ben talán még római katolikusok voltak.

1622-ből egy lelkészük neve maradt fenn: Körösi Andrásé, azonban nem tudjuk, hogy a 18. század közepéig kik voltak ott lelkészek.

(1882-ben, Vállaji Sipos Imre könyvének írásakor 1036 lélekből álló, teljesen magyar község volt Tárkány, és református vallású. Akkori lelkésze: Győri József, tanítója: Kapéri Károly. Lakói földművesek, nagyon takarékosak, a legjobb falvak egyike Belényes környékén.)

Várasfenes

A 17. század elején már rendes egyház, bizonyítja egy 1600-ból fennmaradt ólomkanna, amelyet Sz. I. prédikátor ajándékozott az egyháznak. 1882-ben Vállaji tiszteletes a következő feljegyzést olvasta az anyakönyvből: „Vagyon egy Úrasztalára való veres fejtős fehér abrosz, mely a mint tiszteletes Csanálosi uram kitapogatta, és írásba is hagyta, adatott az 1600. esztendőben. Vagyon egy fehér gyolcs, csipkés szegletű kenyértakaró, szint oly régi.”

A 17. századból fennmaradtak még a következő tárgyak: egy ezüst pohár, ajándékozta Selendi Boldizsárné, Karácsony havának 15-ik napján, 1620, egy másik ezüst poharat Váradi Kovács István ajándékozott 1635-ben.

A 18. századból még több tárgy maradt fenn: mint a harangok (1783 és 1793), gyolcs kendő zöld selyemmel kivarrva, ajándékozta belényesi Lugosi Dániel és neje 1760-ban; egy zöld, veres csikú selyemkendő az Úrasztalára, ajándékozta Mózes András belényesi lakos 1800-ban. Egy ládát adott belényesi Liszkai Pál.

Látható tehát a szoros kapcsolat Belényes és a környező magyar falvak között, amiről korábban említést tettünk. Elképzelhető, hogy az ajándékozók Fenesről költöztek Belényesre, esetleg házasság folytán.

Fenes 1882-ben magyar és román ajkú vegyes község volt. Ma is az. Az alsó részét magyarok, a felsőt románok lakják. A református egyház akkor 964 lelket számlált. Lelkésze Dobray Ferenc, tanítója Király Dávid volt.

Magyarremete

Itt is már a 16. században elterjedt a reformáció, és állandóan meg is maradt a 18. század elejéig, - írja Rácz Károly „A zarándi egyh. m. története” című könyvében Remetéről. A 16-ik és 17-ik századi életéről semmit sem tudunk, valószínű azonban, hogy a remetei egyház is, különösen a 17. században virágzó állapotban volt, s földesurai, Vajda Miklós és Zsigmond segítették az egyházat. Talán még ebből az időből való a máig is fennálló vízi malom, amelyből a lelkész fizetését kapja - írja Vállaji Sipos Imre 1882-ben.

A 18. század elejéről egy lelkésze ismeretes Remetének, Tatai Mihály, akit 1702. július 2-3-án rendelt ide a nyírbátori közzsinat. A 18. század vége felé már rendszeren szervezett egyház volt Remetén. 1858-ban azt állították az emberek, hogy Remete a 18. század végén teljesen magyar volt, csak később alakult ott görögkeleti egyház.

Remete nevezetessége régi, Árpád-korabeli temploma, amely a 11. vagy a 12. században épült, s magyar görögkeleti templom lehetett.

Lakosai magyarok és románok. A múlt század 80-as éveiben, (tehát 1780 körül) 573 református lakosa volt Remetének. Akkori lelkésze Kutasi Ferenc, tanítójának neve ismeretlen.

Belényesújlak

A 18. században Gálfi György volt a földesura, s lakosai ekkor még tisztán magyarok. Az egyház 1750-ben már szervezkedett, de rendes anyaegyházzá csak a 18. század vége felé lett. Fennmaradt két pohara 1750 és 1799-ből, továbbá egy Úrasztali tányérja. Régi harangját 1631-ben öntötték, de nem a belényesújlaki, hanem valószínűleg a szentmiklósi egyház részére öntötte Kornizs Boldizsár. Lelkésze 1882-ben Sipos János, tanítója Kerékgyártó Mihály volt.

Belényessonkolyos

A 17. században a Vér Györgyé volt, s ekkor már a reformáció itt is meghonosodott. Mint anyaegyház, régibb Újlaknál. Múltjáról keveset tudunk. 1882-ben lakosai magyarok és románok, a reformátusok száma: 273. Lelkésze Kutasi Lajos volt, tanítója Matolcsi Gyula.

Körösjánosfalva

Fenes filiája volt (Jakó Zsigmond szerint), de Vállaji Sipos Imre Sonkolyos leányegyházaként említi meg, valószínűleg új helyzete miatt. Református lakosainak száma 1882-ben: 185 lélek. Tanítója Ács László volt.

Kisnyégerfalva

Tárkány filiája 162 reformátussal. (Vállaji Sipos Imre „A belényesi ev. reform egyház története” című könyve alapján.)

10. fejezet

Román nemzeti törekvések a szabadságharc előtt és után

Az erdélyi állam határait a török hódítás és a Habsburgokkal folytatott harc úgy húzta meg, hogy a volt Magyar Királyság valamennyi románlakta vidéke az új országba került.

A törökök hódításai Mohács után nemcsak Magyarországot törték darabokra, hanem igen nehéz helyzetbe hozták Moldvát és Havasalföldet is. Magyarország bukásával a fejedelemségek elvesztették azt a szomszédjukat, amely ugyan szintén hűbéri engedelmisséget követelt tőlük, de egyben ellensúlyozta is a portai törekvéseket. Moldvában és Havaselvén most már állandóan állomásoztak török csapatok, s a vajdai címeket mindig azoknak adták, akik a legengedelmesebb hajbókolók voltak. Havasalföldnek a 16. században volt olyan időszaka, amikor 64 év alatt 19 vajda váltotta egymást, s közülük csak kettő halt meg természetes halállal.

Érthető, hogy az ilyen állapot földönfutóvá teheti a népet. A legtöbb elvándorló Erdély felé igyekezett, különösen a havasalföldiek, mert másfelé nem vezetett út, s korábban odakerült testvéreik hívogatták őket. A moldvaiak, fekvésüknél fogva, valamivel jobb helyzetben voltak, egy részük Galícia felé próbált kimenekülni.

Aki tehetett, a már létező románlakta környezetbe ment, s azok népsűrűsége hirtelen igen megnőtt. (Ennek ellenére: Belényes környékén több ember élt a 16. század végén, mint amennyi majd a 17. század végén fog élni - az elvándorlások és a pusztulás miatt.) A bevándorlási hullám, hogy megélhessen, újabb és újabb földeket tört fel. Ennek folytán a románlakta vidékek láncolata alakult ki Máramarostól a Belényesi-medencén és a Gyalui-havasokon át Fogarasig, Hunyad megyéig, a Szörénységig. A századfordulóra már hivatalos jelentésekben is felfigyeltek a jelenségre. 1602-ben jelentette megbízóinak Zacharias Geizkoffler, a Habsburg-hadak Erdélyben járt főfizetőmestere: „román falu ezelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagymértékben elszaporodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült.” (Köpeczi Béla szerk.: Erdély története. II. 494.)

A bevándorló románok megtalálták számításukat, mert az új falvak alapításakor a földesúr és az állam egyaránt adókedvezményrel, a szolgáltatások ideiglenes elengedésével igyekezett könnyíteni a jobbágyok helyzetén. Erdély román népessége ennek ellenére szegényebb maradt, mint a magyar és szász szomszédaiak, mert a nekik jutott szántóföldek rosszabbak voltak az átlagnál, s a havasalföldi jobbágyok is a technikai fejlődés alacsonyabb fokán állottak, mint erdélyi kortársaik. Erdélyben ugyanis már megkezdődött az átmenet a három nyomás használatára, odaát viszont még változatlanul a legelőváltó gazdálkodásnál tartottak.

A hűbéri terhek rendszere is kedvezőtlen hatással volt a román parasztságra. Eddig a római anyaszentegyház nem követelte a románoktól a dézsmát, mert nem voltak az anyaszentegyház hívei. 1559-ben pedig az erdélyi országgyűlés megváltoztatta ezt a régi hagyományt: törvényt hozott arról, hogy az állami bevétellé vált tizedet mindazok a románok is fizetni kötelesek, akik olyan helyre költöztek, amely dézsmafizetőnek volt elkönyvelve.

A román nép vezetőinek társadalmi helyzetében (vajdák, krajnyikok, ritkán kenézek) nem történt változás. Kiemelkedtek ugyan az átlagos jobbágyságból, de legfeljebb csak a szabadosi szintig.

Az igazi előrelépés, a nemességbe való bekerülés is csak néhány körzetben sikerült, mert a nagyobb arányú nemesítés már a 16. század előtt befejeződött. Igaz, hogy ez az előrelépés Bihar egyes körzeteiben mégis sikerült. Egy szerencsés példát érdemes megemlítem: Péter-

falvi Farkas György 1658-ban nyert címeres nemeslevelet II. Rákóczi Györgytől. A család származási helyéről, a Beszterce-Naszód megyei Péterfalváról a 18. század végén telepedett Békés vármegyébe. Tagjai közül Gábor 1848-ban Belényesen a nemesek hadnagya, Traján belényesi görög katolikus tanár, György ügyvéd, Sándor görög katolikus lelkész. (Borovszky Samu sz. i. m. 628.)

Elősegíthette volna a politikai beilleszkedés megkezdését a vallási elismerés, a reformáció átvétele, ami az anyanyelvnek is nagy szerepet juttatott, erre azonban nemigen hajlottak a román vezetők. A szebeni szászok térítő igyekezete hozott méltó eredményt. 1544-ben a város másfél évtizede használatlanul álló nyomdáját cirill betűkkel szerelték fel, a románok rendelkezésére bocsátották, s azok később katekizmust és más egyházi szövegeket adtak ki anyanyelvükön.

Szeben példáját Brassó követte. Egy havasalföldi pap, Coresi irányításával nyomdát működtetett, amely evangélikus és református szellemű munkák sorával ajándékozta meg a román kultúrtörténetet. E munkák egyébként az egyetemes román könyvnyomtatás kezdeteit jelentik, és nagy hatással voltak a Belényes környéki románság fejlődésére, nemzeti tudatának növekedésére is.

A 16. században a románok feltörekvő vezetői csak az eredeti közösségekből való kiszakadás árán válhattak teljes jogú nemesekké. Oláh Miklós pályája jól érzékelteti ezt az átlépést. Havasalföldi bojárcsalád gyermekeként már Nagyszebenben született. Katolikus pappá nevelették, s egyházi pályájának csúcsán már esztergomi érsekként halt meg, s egy ideig a királyi Magyarország helytartója is volt. Írásaiban román származásának nem sok nyoma maradt, mert öntudatos „hungarusnak” mutatta magát, és ilyen témáról írt: Magyarország állapota; Attila hun király; Hunyadi Mátyás dicsőséges uralkodása.

Fogarasi bojárcsaládból származott Maylád István is, aki szintén jelentős politikai szereplővé vált. (Köpeczi i. m. I. 492-498.)

Belényes környékén is azok a politikus papok tesznek legtöbbet a román nemzeti öntudat kialakításáért, akik magyar nemesi oklevélhez jutottak. Ez nem meglepő dolog, és más népek életében is megfigyelhető, a magyarság körében is. A nemzeti szellem ápolói mindig a papok és a tanítók voltak elsősorban. Ámbár olyan mértékben munkálkodhattak az együtt élő népek megbékéléseért is. (I. m. I. 513.)

Nyugodt lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy általában (és más országokhoz viszonyítva) sem Magyarországon, sem a különálló Erdélyben nem nyomták el a törvények a kisebbségeket, sőt fokozatosan elősegítették érvényesülésüket, igen gyakran anyagi segítséggel is. Nagy dolog ez, ha arra gondolunk, hogy már Balassi Bálint születése előtt 10 évvel, 1544-ben megjelenik Nagyszebenben az első cirill betűs román nyelvű nyomtatott könyv, egy lutheránus káté. Kiadója Filip Moldoveanu városi tolmács. Címe: Intrebarea creștinească.

Báthori Gábor megszünteti a román papok jobbágyi állapotát, felszabadítja őket a földesúri szolgáltatások és a költözési tilalom alól, de nincs semmi célja a román papokkal, nem vár tőlük viszonzást.

1657-ben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony új anyanyelvű román iskolát alapít a fogarasi uradalomban „Isten dicsőségére és az oláh nemzetnek épületekre.”

Igaz, hogy ezek az iskolák még sok tekintetben nem értenek egyet a külföldi reformeszmékkel, igaz, hogy hosszú még az idő a későbbi nagy román iskolák, például a belényesi román főgimnázium elindításáig, de ezek a lépések vezetnek majd oda.

A románok anyanyelvi nehézségekkel küzdenek, mivelhogy az ortodox egyház az ószláv nyelvet használja, vagyis tudós szövegeik anyanyelvükön nincsenek, a románok között a

nyelv egyesülésének folyamata még meg sem indul. Ezt fájlalja 1643-ban a bibliafordító Simion Ștefan lugosi pap is, mikor ezt írja: „Igyekeztünk, amennyire tudtunk, úgy fordítani, hogy mindenki megértse; ha pedig nem érti meg mindenki, az nem a mi bűnünk, hanem azé, aki szétszórta sokfelé a románokat úgy, hogy elkeverték szavaikat, és nem beszélnek egyformán.” (I. m. II. 776.)

A legnagyobb gond a románság számára, hogy az anyanyelvű oktatás és a könyvkiadás még mindig a reformációval függ össze, s ezért az ortodox papok az elszakadás veszélyétől féltik híveiket, s nem akarják az anyanyelvűséget.

A görög katolikusok (unitusok) Erdélyben jelentős anyagi támogatást kaptak: püspöki uradalmat (ez többszöri csere után végül Balázsfalva lesz); a kolozsvári jezsuita kollégiumban sok diákjuk tanul, köztük Ioan Patakitól kezdve Erdély összes unitus püspöke, a Dobre, Kalyáni, Áron stb. családok több tagja. Más jezsuita és piarista iskolákban is tanulnak unitus román diákok; az ortodoxoknak ugyanakkor egyetlen jelentősebb iskolájuk van Erdélyben, a brassói. Az unitus egyháztagok előtt, a Jány-alapítvány jóvoltából is, nyitva áll a nagyszombati egyetem, s az 1730-as évektől feltűnnek a római Collegium de propaganda fidében is (elsőnek az unitus egyház leendő vezéralakjai: Sylvester Kalyáni, Petru Aron és Grigore Maior.) Pataki és Inochentie Micu-Klein püspökök báróságot nyernek a kormányzattól. (I. m. II. 1008-1009.)

Hogy milyen gyors ütemben haladt a román nemzettudat kialakulása, és milyen mélységei voltak, azt legjobban a vallási unióért folytatott harcok igazolták, vagyis: a római katolikus egyháznak és a Habsburgoknak az a kísérlete, hogy a románságot elszakítsák a görögkeleti egyháztól, és római katolikussá (illetve görög katolikussá, unitussá) tegyék őket, s egyben rávegyék a pápaság elfogadására. Erdélyben a római katolikus egyház azzal a céllal is tette ezt, hogy megakadályozza a protestantizmus további terjedését. Csáky Imre püspök - miután már megelőzően Kébel kanonokot küldte Belényes vidékére - László Pál székely származású somlyai plébánost bízta meg a román görögkeletiek egyesítésének munkájával, s őt 1712-ben a görög egyesültek főesperesévé nevezte ki.

Az unió legjobban Belényes környékén terjedt el, de Jovánovics Vince újaradi rác püspök ellenszegült a románok egyesítésének, s 1728-ban Váradon tüntetett a katolikus unió ellen. Fellépését a Belényes vidéki románok nem fogadták szívesen, de azért mégis elért annyit, hogy 178 pap ismét elfordult az uniótól.

László Pál halála után (1739) gróf Forgách Pál kanonoknak sikerült visszatérítenie az elszakadt 178 papot az unióra. Ekkor a görögkeleti vallásban megmaradt román papok Alsó-Lugoson gyűlést tartottak (1739), ahol hevesen kikeltek az egyesültek ellen. Forgách a váradi piacon lévő házat templomul adta az egyesülteknek, és 1739-ben felépíttette a görög szertartású püspök lakását a Szent László téren.

1750 körül az unió ügye ismét forrongást okozott a románok között. Az új görög nem egyesített püspök ellátogatott Váradra, s ennek következményeképpen 60 már egyesült lelkész ismét elfordult az uniótól, 23-at pedig a felizgatott nép üzött el.

Az 1759-ben püspökké kinevezett Patachich Ádám báró a görög egyesültek részére monostort építtetett, majd magára vállalta az egyesült lelkészségek kegyúri terheit, s így az unió ügye ismét jobbra fordult.

Az uniót végül Mária Terézia valósította meg azzal, hogy 1777-ben létrehozta a váradi görög katolikus (unitus) püspökséget, és hatalmas földbirtokkal látta el. Ezt vizsgáljuk most meg egy rövid áttekintéssel.

Az erdélyi fejedelmek korában a város fejedelmi fennhatóság alatt állott már. Első fejedelmi birtokosa valószínűleg Báthory István, a későbbi lengyel király volt. 1602-ből van Báthory Zsigmond fejedelemnek egy levele, amelyben a belényesieket régebbi jogaikban megerősíti. Ettől kezdve 1660-ig folyton a fejedelmek birtokához tartozott Belényes, a többi falu nagy része pedig a földesurak tulajdona. A kolozsmonostori klostrom levéltárából kiadott eredeti határlevél másolata szerint - másolta és fordította Vállaji Sipos Imre számára Benedek Ferenc városi főjegyző - Belényes és a környező falvak a következő birtokosok tulajdonában voltak: Belényes a fejedelemé, Tárkány a fejedelemé, Jánosfalva Ugrai Györgyé, Sonkolyos Vér Györgyé, Ujlak Gálfi Györgyé, Alsó-Fenes Vér Mihályé, Alsó-Solymos Gregocz Boldizsáré, Felső-Solymos Stépáné, Felső-Fenes Vér Mihályé, Remete Vajda Miklósé és Zsigmondé, Pochavelesd a fejedelemé, Vajdafalva (ma Nyimojesd) Nagy Jánosé, Kuraczel Vér Györgyé, Petrósz Horváth Lázáré, Magura Egri Istváné volt. Tenke vidékén Szentmiklós, Széplak stb. Kornis Boldizsáré volt, amit igazol a belényesújlaki református templom tornyában meglévő s a szentmiklósi torony mellől kiásott harang, amelyről leolvasható, hogy Kornizs Boldizsár öntette 1631-ben. (Ezt már láttuk.)

Amint mondtuk, Erdély önállóságának elvesztése után Belényes ismét visszakerült régi tulajdonosának, a váradi római katolikus püspökségnek birtokába, de kevés ideig tartozott oda (1680-tól 1777-ig), mert a Mária Terézia királyné által felállított román görög katolikus püspökség tulajdonába került a vidék nagy részével.

A püspökség felállítását elsősorban vallási okok követelték. Belényes vidékén ugyanis már a 18. században túlnyomóan románok éltek, akik a görögkeleti (ortodox) egyházhoz tartoztak. A római katolikus püspökség alatt csak igen kevesen közeledtek a római egyház felé. Hogy az ortodox hitűeket a nyugati egyháznak megnyerjék, indokolt volt egy önálló görög katolikus püspökség felállítása, hogy az unió könnyebben keresztül vihető legyen. A váradi római katolikus püspökség azt állította, hogy Belényes és Vaskóh vidékén már szép számmal vannak görög katolikusok (unitusok), holott hiteles adatokból kitűnik, hogy 1758-ban az egész váradi diocesisben élő 8661 családfő és 14.228 gyermek közül családfő 255, gyermek 431 unitus vallású. Ez ügyben kiküldött királyi biztos volt Batthyány Imre vallási belső titkos tanácsos, örökös főispán s Németújvár örökös ura. Másod királyi biztos volt Vosztká Ferenc.³⁵

Mária Terézia két rendbeli utasítást adott az említett királyi biztosoknak. Az első utasításban - amely 1757. július 14-én kelt - panaszodik a királynő, hogy az unió nem halad, és a közölt információk tévesek voltak. A másodikban (1758. február 28.) szemrehányást tesz ezért a klérusnak, hogy a múltban a keresztény nevelést elhanyagolta, amiért a klérust nagy felelősség terheli.

Az 1777-ben felállított unitus püspökség székhelye Nagyváradon volt, de minthogy az uradalom nagy része Belényes közelében fekszik, az uradalmi kormányzó székhelye is itt volt, a püspök nyári kastélyában.

A görög katolikus püspökség felállítása után azt is látnunk kell, milyen volt a román görögkeleti egyház szervezete és közigazgatása ebben az időben.

Az utolsó nagyváradai görögkeleti püspök, akiről az egyháztörténet említést tesz, Efrem Veniámin volt, aki 1695-ben hunyt el Nagyváradon. Ekkor szűnt meg a nagyváradai görögkeleti püspökség is, melynek egyháza (temploma) a jelenleg váradvelencei görögkeleti román templommal szemben volt. A Bihar megyei görögkeleti híveket alárendelték az aradi

³⁵ Az eredeti okmányok megvoltak Vosztká Géza belényesi királyi járásbírónál, ezen adatokat az ő szívességből közölte Vállaji Sipos Imre.

görögkeleti püspöknek. 1793-ban egy görögkeleti consistoriumot szerveztek, amely az aradi görögkeleti püspök fennhatósága alatt állt.

A Bihar megyei görögkeleti román egyház az aradi görögkeleti román püspökséghez, illetve az aradi görögkeleti egyházmegyéhez és a nagyszebeni görögkeleti metropolitához (érsekséghez) tartozik, és közvetlen a nagyváradi görögkeleti román consistorium (szentszék) fennhatósága alatt áll.

A Bihar megyei görögkeleti román egyház ügyeit az aradi görögkeleti román egyházmegyei synodus (zsinat) és a nagyváradi görögkeleti román egyházmegyei consistorium (szentszék) intézi.

A synodus az egyházmegye képviselője, mely a papság és a nép képviselőiből alakul. Elnöke az aradi püspök, 60 tagból áll, kik közül 20 papi, 40 világi képviselő. Tagjait 3 évre választják.

A nagyváradi görögkeleti consistorium alá tartozó Bihar vármegye görögkeleti román egyháza 6 esperességre oszlik. Egyike a belényesi esperesség. Székhelye Belényes. 46 anyaegyház és 14 fiókegyház tartozik alája.

A consistorium egyházi, iskolai és gazdasági tanácsra oszlik. Figyelemre méltó, hogy az egyházi tanácsnak van egy házasságvédő tagja is, aki világi személy is lehet.

Az iskolai tanács ellenőrzi az iskolákat, és gondoskodik róla, hogy a más iskolákba járó görögkeleti román ifjúság vallástanát tanulja és diplomáját látogassa. Örökdi a tanítók és tanárok erkölcsi magaviselete fölött, és fegyelmi ügyekben mint elsőfokú hatóság határoz.

A gazdasági tanács az egyház vagyona fölött örökdi (Borovszky Samu sz. „Bihar vármegye és Nagyvárad” 428.)

A görög egyesült papság már 1765-ben függetleníteni akarta magát a váradi püspöktől, s 1781-ben II. József Drágosi Mózes püspök javaslatára kiszakította a belényesi uradalmat a váradi püspökségből, II. Lipót pedig a jezsuita kollégiumot ajándékozta neki. A váradi görög egyesült püspök ezentúl közvetlenül az esztergomi prímás alá tartozott, 1858-ban azonban kivonták a prímás joghatósága alól is, és a fogarasi román érsek alá helyezték. (Borovszky i. m. 560-564.)

Igen tanulságos példa a román nemzettudatra a következő eset:

A naszódi határőrezred görög katolikus vikáriusa 1840-ben körlevélben szólította fel papjait, hogy a hitoktatás alkalmával az ötödik parancs - ne ölj! - ismertetésekor külön hangsúlyozzák azon asszonyok és lányok vétkének nagyságát, akik különböző növényekből készült főzetekkel akarják meggátolni a megtermékenyítésüket vagy kotyvalékokkal pusztítják el a magzatot. (Ugyanakkor a Székelyföldön a nemesség zöme állítólag a házasság későbbre halasztásával próbált védekezni a birtokaprózódás ellen; így aztán a késői házasságkötéseknek tulajdonítható a sok törvénytelen születés is, meg a magzatok elvetélése.) A Déli-Kárpátokban (az Érc-hegységben) a román faluközösség kötelezte a férfit, hogy vegye feleségül a leányanyát; ha nem, akkor pedig maga a közösség fogadta örökbe a törvénytelen gyermeket.

Herder jóslata a 18. század végén a magyarság pusztulásáról igencsak felrázta a magyar közvéleményt, és nagy lendületet adott a magyar nemzeti mozgalom törekvéseinek.

A magyar függetlenség kivívására még nem volt semmiféle garancia, hiszen az csak hosszú évtizedek múlva és igen tragikus körülmények között, a világháborús összeomlással következett be (a szabadságharc pillanatnyi sikereit nem számíthatjuk ide), de politikai célkitűzéseink és harcaink kivétel nélkül a függetlenség útját építették, s vonatkozik ez erdélyi életünkre is, ahol a református és az unitárius egyház széleskörű önállóságának köszönhetően sikerült

végre kiszorítani a latin nyelvet a kollégiumokból és tanodákból. Erdélyben nagy gondot jelentett az anyaországgal való egyesülés kérdés is, olyan időben, amikor az erdélyi románság is legmerészebb álmaival foglalkozott.

Politikusaink higgadtabb és megfontoltabb része átlátta a kérdés súlyosságát, és a reális helyzethez igazodott, tehát külpolitikánkat a belső helyzet kívánalmaiból határozta meg. A 40-es évek elején Kemény Dénes így intette megfontolásra a diéta tagjait: „A többi nemzetek érdekei iránt kitelhető méltányossággal lennünk, s kivált meggondolnunk, hogy kiért nincs ki szóljon, annak érdekét szívünkön kell viselnünk: lelkiismeretes kötelességünk. (Erdély tört. II. 1300.)

A székely székeknek más elképzelésük volt: igen kockázatos javaslatukkal az általánosan kötelező magyar nyelvű anyakönyvvezetés mellett azt is el akarták érni, hogy 10 év múlva Balázsfalván magyarul tanítsanak, és magyarul tanítsák az ortodox papnövéndékeket is.

Kemény Dénes ellenvéleménye a következő volt: „Nem is kívánjuk mi az oláh nemzetet arra, hogy nyelvünkön éljen, kényszeríteni, hanem hogy azt, mint közigazgatás nyelvét megtanulhassa, módot kívánunk szolgáltatni.” (Ugyanott.)

Közben a románság igen megfontoltan és tervszerűen, a legszélesebb összefogással építgette ki a maga hadállásait, figyelembe véve nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi és a román fejedelemségekben elképzelhető lehetőséget is.

Gheorghe Lazăr az 1810-es évek végén Bukarestbe átrándulva megszervezte a román nyelvű felsőoktatást, amely aztán kiszorította a görögöt.

Zaharia Carcalechi 1820-ban kiadta Budán az első román folyóiratot, amelyben Széchenyit idézve igyekezett a fejedelemségekben nemességet megnyerni a nemzeti kultúra ügyének.

A görög katolikus vallásra tért Leményi püspök a magyar kultúra tisztelője volt, elődjétől magyar nyelvű halotti beszéddel búcsúzott, a balázsfalvi diákoknak pedig a magyar nyelv felkarolását ajánlotta, de ugyanakkor a politikában elődei céltudatos útját követte: az ortodox Moga püspökkel a románok negyedik nemzetnek történő elismerését kérték az uralkodótól.

1821 és 1833 között a görög katolikusok mintegy 30 ezer hívet hódítottak el az ortodoxoktól, és ez a román politikai helyzetnek kedvezett, mert a bécsi udvar előtti rokonszenvüket növelte. A balázsfalvi iskolába egyre több ortodox tanuló iratkozott be, s Leményi, miután több új tanszéket létesített, líceumi rangra emelte az iskolát.

A román iskolahálózat most már gombai módon szaporodott. Aradon már ortodox pap- és tanítóképző működött, mikor Nagyszebenben féléves pap- és tanítóképző kurzusokat indítottak. Nagyváradon igen színvonalas gimnázium és szeminárium volt, s Belényesen is igen rangos gimnáziumot létesítettek, amelyről a későbbiekben beszámolunk.

Figyelembe kell vennünk, hogy igen sok román diák tanult a latin nyelvű római katolikus gimnáziumokban is, a diákságnak mintegy egyharmada volt román, a marosvásárhelyi és a kolozsvári iskola egy-egy osztályának több mint a fele.

A magyar kollégiumi ifjúsághoz hasonlóan a román iskolákban is színjátszó csoportok alakultak, folyóiratokat adtak ki, népdalokat gyűjtöttek. Az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) nagyjai a folklórban inkább csak a román eredet bizonyítékát keresték, az utódok azonban már több tisztelettel és tudományossággal fordultak az egyébként igen értékes néphagyományok felé.

Az igen nagy tevékenységet kifejtő triász tagjai: Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior.

Samuil Micu-Klein 1780-i román nyelvtana óta a román nyelvtudomány végképp elszakította a nyelv és helyesírás kapcsolatait az orosz liturgikus nyelvvvel, a szótárirodalom iparkodott a román nyelv latin elemeit hangsúlyozni, s ezen a nyelvi alapon megkezdődött a román történetnek nacionalisztikus kiművelése. A munkások a magyar püspököktől létrehozott uniós egyháznak balázsfalvi bazilita szerzetesei voltak, akik a magyar tudományos körök támogatását élvezték. A magyar hatás a század első felében világosan szemlélhető, akár abban, hogy a szótárírók az 1822-ben a kolozsvári református kollégium kiadásában megjelent Bobbszótár, majd a Kleintől megkezdett, Petru Maiortól folytatódott, a pesti Egyetemi Nyomdától kiadott alapvető Lexicon Budense 1825-ben magyar mintára, főként Párizs-Pápai szótáira támaszkodnak, akár abban, hogy a román írók magyar hivatalokban ülnek, mint a csehek Prágában német hivatalokban. Klein volt a század elején az első román könyvvizsgáló; a másik balázsfalvi tudós, Gheorge Șincai a gróf Wass-család gyermekeinek nevelését veszi át, majd 1803-tól kezdve Klein segédje lesz a pesti egyetemi Nyomdánál mint korrektor és cenzor, s a magyar történet nagy kutatóival, Kovachichcsal és a jezsuita Katonával barátilag érintkezik; a tőlük összegyűjtött anyagból az ő aránylag kezdetleges gyűjtőmódszerükkel írja meg a román nép történetét, az Istoria Românilor. Benne a Wass-levéltár egy oklevelét közölve kiemeli, hogy e „család segítségével e krónikát sohasem írhattam volna meg, s régen elégettem volna, annyit keserítettek engem ezek a románok, kiktől pedig segítséget vártam volna.”

Șincai élete utolsó éveit a Wass grófok kastélyában élte le. 1806-ban írta meg az első román nyelvű gazdasági tankönyvet, melynek tapasztalati anyagát Wass Dániel birtokán gyűjtötte össze.

Klein és Șincai művét Maior folytatja, mint az Egyetemi Nyomda korrektora és cenzora. 1812-ben kiadja rövid román történetét, a románság dákoromán szellemének a Supplex libellus Valachorum óta első igazi megalapozóját. Egyháztörténete, nyelvtana, budai lexikona, mind az Egyetemi Nyomda kiadásában, éppúgy határkövek a román nacionalizmus történetében, mint az első román társadalmi egyesület Pesten 1819-ben. Maior történeti felfogása hosszú időn át alapja lesz a román történelmi gondolkodásnak Erdélyben és a román fejedelemségekben.

Șincai és Maior - bár unionisztikus papi nevelésben részesültek - iparkodtak a kultúrát a nem-egyesültek között is terjeszteni, ahol ennek legfőbb akadálya a bécsi kormánytól támogatott szerb klérus volt, amely a román nyelv helyett a szerb és orosz liturgikus nyelvet pártolta. Itt Moga erdélyi ortodox püspök hozott változást 1810-45 közötti hosszú püspöksége alatt, aki az erdélyi gubernium támogatásával Szebenben román szemináriumot, nagyszámú falusi iskolát állított fel, a magyar kormány pedig az országgyűlés határozata értelmében 1812-ben Aradon az ortodox románság számára tanítóképzőt létesített, mely a balázsfalvi és a szebeni intézetek mellett a román nacionalizmus egyik melegágya lett; itt tanított a híres román meseköltő, Tichindeal is.

Közben a dunai fejedelemségekben is megindult az élet, orosz hadjáratok hatása alatt a porta felhagyott a fanarióta uralommal, 1822 óta román fejedelmeket nevezett ki: Moldvába Sturdzát, Munténiába Ghicát; a kultúrát itt is erdélyiek, köztük Moga klerikusa, Lázár György terjesztették, ez utóbbi Bukarest világi iskoláztatását alapította meg. (Hóman-Szekfü i. m. V. 354-57.)

Gheorghe Barițiu és Timotei Cipariu a 30-as években rendszeresen ellátogatott Bukarestbe, ahol megismerkedtek a politikai s kulturális élet kiválóságaival. Barițiu nemzeti tudatosságának bizonyítéka, hogy hazatérése után már nem vállalta a neki szánt fizikatanári állást, hanem a görögkeletiek szellemi központjának számító Brassóba ment, hogy elfoglalja a román kereskedők által ott alapított elemi iskola tanári állását, ahol aztán irodalmi hetilapot is

szerkesztett. Barițiu kikel írásaiban a tisztán szépirodalmi igényű regények ellen: „inkább semmit sem olvasni, minthogy ártatlanságunkkal fizessünk az olvasásért.” (Gheorghe Barițiu: „Literatura specială”, Gazeta de Transilvania, 1845. június 25. július 6. 51. sz.)

Ilyen felfogás mellett Erdélyben nem is született egyelőre jelentősebb irodalmi alkotás, de ugyanakkor megjelent a brassói sajtóban a fokozatosan javuló havasalföldi és moldvai irodalom termékeiből néhány klasszikus értékű alkotás, elbeszélés és vers.

Igen nagy eredménye volt az erdélyi román könyvtermelésnek a tankönyvek és az egyházi könyvek kiadása. Balázsfalván 1835 és 38 között 11 kiadvány jelent meg, köztük a latin betűs ábécéskönyv, amely szinte kulturális szenzációnak számít. Leményi püspök követelte, hogy minden egyházközségnek legyen iskolája.

Elismerésre méltó, hogy a balázsfalvi diákok és tanárok 1838-ban elindított Aurora (Hajnal) című lapjának szerkesztője, Iosif Many, a francia, német és angol szerzők mellett főleg magyar szerzők műveiből fordított, s magyar elbeszélései és műdalai jelentek meg Kolozsvárt és Pesten is.

A történetírás fellendítéséhez járult hozzá Nicolae Bălcescu és Treboniu Laurian korszerű történeti forráskiadványa, a Magazin istoric pentru Dacia (Történeti magazin Dácia számára), amely 1845-től évenként 15000-es példányszámban jelent meg, s céljaként azt tűzte ki, hogy a románok „hazafisága és bátorsága” szilárdabb legyen.

A románság politikai egységének lehetőségét Párizsban vetették fel azok a nyugati publicisták, akik az 1830-as lengyel nemzeti felkelés emigrációban élő vezetőjével, Czartoryski herceggel voltak szoros kapcsolatban.

A nyelvi jogokért folyó harcról néhány évtized múlva ezt írta Gheorghe Barițiu: „Nemzeti különbség nélkül ismerjük el, az a harc - tollkór jogos volt, nagylelkű... és természetes, az emberi természet elemeinek harca az önmegmaradásért. Az ilyen lovagias harcok, fej-fejvel, kar-karral, mindig is, míg a világ világ, elnyerik méltó értéküket és díjukat.” (Gheorghe Barițiu: Limbile oficiale, Gazeta Transilvaniei, 1860. 32. sz.)

Barițiu-nak igaza volt, s legfeljebb ennyi kiegészítést tehetünk hozzá: csak az a harc nyerheti el méltó díját, amelyet olyan forró nemzettudattal, kitartással és összetartással vívnak meg, ahogy azt a román szellemi kiválóságok tettek. Ehhez csak gratulálni lehet. És tanulni belőle.

A körülményeket és a történelmi háttérrel ismerve, most már rátérhetünk a belényesi gimnázium ismertetésére is: megszületésére, történelmi rendeltetésére.

Hogy megértsük az iskola alapításának, szerkezeti átalakításának történetét, s hogy milyen nevelési céllal hozták létre ezt a románság számára felbecsülhetetlen értékű intézményt, egy hosszabb, de igen tömör idézettel indítom ismertetésemet. A Borovszky Samu által szerkesztett „Magyarország vármegyéi és városai” című sorozatnak a Bihar vármegyére vonatkozó kötetében ezt olvasom: „a gör. kath. püspökség felállítása és Drágos Ignác, továbbá Darabant püspök halála után 1806. évi október 25-én Vulcan Sámuel lépett a püspöki székbe. Vulcan Belényesen, a gör. kath. püspökség uradalmainak központján, 1827-ben a gör. kath. népiskolát még egy osztállyal gyarapította, s a gimnázium előkészítő iskolájává alakította át, 1828. október 6-án pedig aláírta azt az alapító levelet, mely szerint Vulcan 30.000 pengő forintot tett le a pedagógium, vagyis a négy osztályból álló gimnázium alapjául, és minthogy - úgymond az oklevél - ezen intézet mindeneke előtt a románokért van alapítva (ad quoniam hoc Institutum praeferenter pro Natione Valachica fundatum est): különös súly legyen fektetve az ős latin betűkkel írt oláh helyesírásra, nyelvtanra és irodalomra.”

A gimnáziumot az 1828/9-ik tanévben nyitották meg, s mint kis gimnázium működött egészen 1837-ig, amidőn a két humaniorai osztály szervezésével, az akkori tanügyi viszonyokhoz

képest, hat osztályú gimnáziummá vált. 1835 február havában Vulcan Sámuel a már ekkor 35.000 pengő forintra emelkedett alapítványát újabb 40 ezer pengő forinttal gyarapította, úgyhogy a gimnázium alapja ekkor 75 ezer pengő forintra emelkedett... A belényesi gimnáziumnak, hogy a teljes nyolc osztálya lehessen, a kormány két kézzel nyújtott az országos tanulmányi alapból 3500 pengő forint évi segélyt, s engedélyezte a belényesi főgimnáziumnál a román tannyelvet; 1853. március 7-én 3069/214. sz. a. kelt rendeletében a cs. kir. vallás- és közoktatási minisztérium nagy kegyesen azt is megengedte, hogy a más ajkú növendékektől mindaddig, míg az oláh tannyelvet elsajátítják, a feleleteket azok nyelvén is el kell fogadni, s ehhez képest magyarázni a tantárgyakat. (Borovszky sz. i. m. 402-403.)

A gimnázium életének igazi fellendítője Mihai Pavel püspök volt, aki 1879. június 8-án foglalta el a püspöki széket. Intézkedései:

- Hogy a tanári kar megélhetését biztosítsa, a tanárokat lelkeszként is alkalmazta, s így a parókiák jövedelmével gyarapította a fizetésüket. (Ugyanakkor tudni kell, hogy politikai háttere is volt ennek: a lelkeszeknek rendkívül fontos nemzetnevelői szerepet szántak.)
- Uradalmi jövedelmének nagy részét népének és híveinek javára takarította meg.
- 1887-ben létrehozta a „Pável-féle egyházmegyei kisegítő alapítványt”, és megvásárolta a gimnázium épülete mellett fekvő telkeket, s még ugyanebben az évben lerakta az új gimnázium és tápintézet (internátus) alapkövét. 1888-ban az építtetést és az átalakítást be is fejezte.
- Kenyérkiosztó alapítványt hozott létre a szegény tanulók segélyezésére.
- 1891-ben az internátus épületében 12 ingyenes helyet alapított, amely később 22 tanulónak egészen ingyenes, 20 tanulónak fél fizetésért, 48-nak mérsékelt fizetésért, 6-nak pedig némi szolgálatokért biztosított ellátást.
- 1895. január 24-én 40 ezer koronát tett le a belényesi görög katolikus főgimnáziumi tanárok nyugdíjalapja javára, mely már azon évben 48.525 korona 94 fillérre emelkedett.

Egyéb alapítványok:

- a Vulcan által alapított gimnáziumi kenyéralapítvány, 4967 ft.,
- a Papp János-féle 5000 forintos,
- a Zsiga Miklós-féle 1000 forintos,
- a Mihák-Zakovics féle 4000 forintos alapítvány.

1896-ban Mihai Pavel püspök Belényesen görög katolikus polgári leányiskolát szervezett, s egyéni áldozatából oly kiváló berendezéssel és szervezettel tartott fenn, hogy magának a magyar államnak és a magukat magyarnak tartó felekezeteknek is példát mutatott vele. (Borovszky S. sz. i. m. 409.)

Pavel püspök egyházmegyéje 6 főesperesi és 19 alesperesi kerületre oszlott, melyek közül Bihar megyére esett 4 főesperesi és 8 alesperesi kerület. A körösi főesperesi kerülethez tartozó belényesi alesperesi kerülethez 14 plébánia tartozott. Ezek: Belényes (Budurásza, Buntyesd, Petrósz, Dumbrovány fiókegyházakkal és 642 hívővel), Belényesújlak, Dragotyán, Fenes, Füzegy, Gyalány, Jánosfalva, Nyégerfalva, Petrány, Pokola, Preszáka, Rézbánya, Sonkolyos és Valány. (Borovszky i. m. 423.)

Magam is tanulója voltam a Samuil Vulcan görög katolikus gimnáziumnak 1934 és 38 között, a gimnázium alsó négy osztályát itt végeztem. Most még csak az 1914-ig terjedő időszakra szorítkozom, eddig mutatom be és jellemzem a híres iskola tevékenységét. Fő forrásomnak tekintem az 1907-1908. tanévre kiadott Évkönyvet, amelynek a megjelenését csak 14 év választja el a születésemtől, s ezért számos akkori diákját személyesen is ismertem, nem beszélve róla, hogy még néhány későbbi tanárom nevét is megtalálom benne. (Victor

Popovici, Tămas Traian, Ioan Bușiția és Nicolae Flueraș ök. Utóbbi volt az igazgatóm, Ioan Bușițiáról pedig megjegyzem, hogy 1908-ban neki már 10 éves tanári múltja volt az intézetben.)

Figyelemre méltó, hogy a belényesi gimnáziumnak az alapítás évében csak 17 tanulója volt. Bizonyítéka ez a Magyar Állam jóindulatának, hiszen 52 évi tanári működésem idején sohasem hallottam sem Magyarországon, sem Romániában (50 éves koromig éltem ott), hogy ilyen minimális létszámmal valaha is engedélyezték volna egy gimnázium működését. Főgimnáziumi rangja is azt bizonyítja, hogy élvezte például a nagyváradi Szent László Főgimnázium minősítését, noha Belényesnek akkor csak maximum 3000 lakosa lehetett, Nagyvárad pedig az ország egyik legnagyobb és legjelentősebb városa volt.

Az 1907-1908-as iskolai év osztályzatait figyelembe véve feltűnik, hogy az immár 427 gimnáziumi tanulót felmutató iskolának mindössze 8 színjeles tanulója volt, s a jó rendűek száma is nagyon kevés, ami azt bizonyítja, hogy következetesen szigorú iskola ez (az lesz a 30-as években is, mikor tanulója voltam), megköveteli tanulóitól a lelkiismeretes munkát. Ugyanakkor elvétve akad egy-egy bukott tanuló. (A 30-as években már elég sok lesz.)

Valamennyi osztályban és minden tantárgyat diplomás tanár tanít, némelyiknek három szakja is van, háromnak pedig doktorátusa is. Ez „erős”, jól képzett tantestületnek számít.

Az év folyamán két tanulót kizártak az iskolából felsőbb jóváhagyással - ez is a következetesség bizonyítéka.

Figyelembe véve a gimnázium 8 osztályát, a román nyelvet heti 18, a magyart 29, a latint 39, a görögöt 16 (+16 szemináriumi), a németet 17 órában tanítják. Mai szemmel nézve, nem logikus elosztás ez, egy elavulóban lévő koncepció gyakorlatát tükrözi, s emellett én azt tartom méltánytalannak, hogy a román nyelv csak 18 órát kapott. A magyar nyelvvel azonos óraszámban tanítottam volna úgy, hogy megrövidítem a latin óraszámot. Még akkor is, ha görög katolikus iskoláról van szó. Csakhogy ez a teológiai képzéssel és az identitástudat kialakításával is kapcsolatos, mert nem véletlen, hogy az érettségit szerzett 42 tanuló közül 23 a papi pályát választotta (az orvosit mindössze 2, az egyik Nestor Ioan, a későbbi házi-orvosunk.) A papságnak legalább akkora fontosságot tulajdonított az iskola a nemzettudat nevelésében, mint a pedagógusnak, ezzel magyarázható, hogy Balázsfalván például kétéves, Nagyszebenben féléves pap- és tanítóképző kurzusokat indítottak.

Kötelező orvosi vizsgálat öt alkalommal volt az iskolában, de úgy, hogy a körorvost és a megyei főorvost is bevonták a vizsgálatokba, sőt egy egyetemi orvosprofesszort is. Nem kíván magyarázatot, csak elismerést ez a lelkiismeretes gondoskodás.

Apróságnak látszó dolog, de az iskola légköréhez hozzátartozik az a jelző, amellyel Augustin Antal papot, az elemi iskola elhunyt igazgatóját jellemzi az Évkönyv. Többek között nemcsak jószágos, jellemes és igazi pap volt, hanem „tüzes” román is (român înflăcărat). Nem elítélés-képpen említem ezt meg, de ha Romániában használta volna egy magyar pedagógus hasonló esetben ezt a „tüzes” jelzőt, minden bizonnyal megüti a bokáját.

A gimnázium igazgatása alá tartozó elemi iskolába 53 tanuló járt. Kimaradt 6 tanuló, nem bukott ismétlésre senki. Háromtanerős volt az iskola.

Belényesen a következő iskolák működtek még:

- egy román tannyelvű leánypolgári, egy román nyelvű inasiskola, református, római katolikus és zsidó elemi iskola.

Nem lévén magyar nyelvű középiskola, a Samuil Vulcan Gimnázium a tanulni kívánó magyar iskolásokat is befogadta.

11. fejezet

Gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyok az 1848-49-es szabadságharcig

Mi sem természetesebb: Bihar vármegye északi és nyugati részein a földművelés a lakosság legfőbb foglalkozása, mivelhogy itt sok a síkterület, de a délkeleti részeken nagyobb jelentősége volt az állattenyésztésnek és a bányászatnak.

Feljegyzésekből tudjuk, hogy a Körös-melléki árterületek lecsapolására már a tatárjárás előtt is történtek kísérletek, s a folyók mentén letelepült magyarok mindenütt foglalkoztak földműveléssel. A később jövőknek már nem jutott a legjobb termőföldről, kénytelenek voltak megelégedni a falvak felső határaival, ahol sok esetben csak az erdők kiirtásával juthattak hozzá némi termőföldhöz.

A Fekete-Körös völgyében mindenütt ez a települési forma figyelhető meg (Belényesen, Tárkányban, Nyégerfalván, Fenesen, Újlakon, Gyantán és így tovább). A folyók nemcsak a földművelést tették lehetővé sokszor áradmányos területükkel, hanem a halászával is elősegítették az emberek boldogulását. Gyanta például évszázadok óta halászfalunak is el volt könyelve a földművelés mellett, s a faluban található sok Boros családi név azt bizonyítja, hogy jelentős szőlőművelés is volt a határában, a kertjeiben. Gyümölcsstermesztéssel az egész vidéken, még a nagyobb dombokon is foglalkoztak az emberek, s a gyűjtögetéssel szerzett gyümölcsök is (málna, szeder, eper, hecsedli) mindig megtalálhatók voltak a belényesi, vaskóhi, magyarszéki piacokon.

Az állattenyésztés olyan jelentős volt ezen a vidéken, hogy a partiumi részekre betörő tatárok minden alkalommal megjelentek Belényes környékén is, és csordaszámra hajtották el a kint legelő állatokat még a havasi legelőkről is.

A nemrég felfedezett betyárok és betyártörténetek bizonyítják, hogy a közeli évszázadokban (18-19. század) azért volt kifizetődő a betyárkodás ezen a vidéken, mert a jószágból pénzelték magukat elsősorban a betyárok, s a jól rejtett és lerövidített hegyiutakon biztonságosan és gyorsan el lehetett hajtani a jószágokat az alföldi piacokra.

A románok elsősorban juhtenyésztéssel foglalkoztak, és a sertésenyésztés is elterjedt volt.

A 14. század elején már a bányászat is igen jól jövedelmezett. A rézbányai ezüstművelés kívül Belényes vidékén ólmot és vasat is bányásztak, Kálmáncsehi Domokos püspök mint országosan ismert pénzügyi tehetség hívta fel a figyelmet később a már elhanyagolt bányákra. 1501-ben szerződést kötött a bányászat terén akkor már szaktekintélynek számító Thurzó Jánossal, azzal a kikötéssel, hogy amennyiben a bányászatból a Thurzó-háznak haszna lenne, a réz 16-odát, az ezüst tizedét tartozik a püspöknek beszolgáltatni.

A 14-15. században Belényes vámszedő hely volt, elég jelentős kereskedelmi élettel. Piacának jelentőségét az adta meg, hogy a nagy hegyek és a síkság találkozásánál feküdt, s a havasi és az alföldi emberek itt kicserélték áruikat. A Fekete-Körös közelségében található marha-, ló-, juh és disznóvásártér olyan forgalmassá tette Belényest a vásáros napokon és a heti piacokon, hogy az állatok és az emberek valósággal nyüzsögtek az utcákon, s egyebet sem lehetett hallani, csak az állatok bőgését, bégetését, nyerítését, mekegését, rőfögését meg az őket terelő emberek kiabálását.

A hegyi falvak románjai és a még feljebb lakó mócok deszkát, csöbröt, dézsát, meszet, juhsajtot, ordát, apró havasi szilvát, tűzpiros almát, málnát, szedret, földiepret, áfonyát, somot hoztak le a piacra, és zöldségfélét vásároltak helyette, sokszor csak csere formájában.

Tompa orrú bocskoruk magabiztosan aprította a sarat, erős szíjjal rögzítették a lábukra. Fehér posztóból készült szumányuk a térdükig sem ért, de pótolta azt az ugyancsak fehér posztóból előállított nadrág, amit inkább hidegben viseltek, s elsősorban az öregek. Ha hűvösebbre fordult az idő, már szeptemberben így jelentek meg; gyakran megtörtént ugyanis, hogy október elején lehullott a hegyeken a hó, a fehér csúcsok Belényesről jól látszottak.

Ezek a hegyvidékiek sokszor vállig leeresztett bundáshajat viseltek, és vasalás nélküli fakkó-szekerekkel érkeztek a vásárra. A melegebb időszakokban fehérgatyás férfiak sokasága tette egyszínűvé a vásári tömeget, s csak a szalmakalapjukba tett virágok s a női rokolyák sokszínűsége oldotta fel az egyhangúságot.

Az 1986-ban megjelent Erdély története megjegyzi, hogy a 17. századra vezethető vissza a parasztság életében a magakellető díszes öltözködés kialakulása. „Úgy tűnik, a 17. század elejére vált általánossá Erdély népi öltözködésében a színes, szőtt mintával és hímzéssel díszített ünnepi ruha, a hajban, a nyakon és a deréken viselt ékszerek. Egy csíki székely asszonyt ábrázoló kép a nő ruházatán öt színt mutat: fehér a könnyű, nagy fejkendő a fején, és az ing is; meggy színű a pruszlikja és a beléje kötött zsinór; barna a szoknyája és a csípőjéig érő nagy kabát; világoskék a köténye, s a lábbelije végül karmazsinszín.

A románok egy árnyalattal talán visszafogottabbak a színválasztásnál: sok fehéret és feketét viselnek. Náluk viszont az a feltűnő, hogy igen sok hímzett holmit látni rajtuk, és ékszerük is több, mint más parasztnaké. A román női ingek magas gallérja és buggyos ujjja a váll alatt rendszerint körben hímzett. Ékszerként elsősorban a román paraszttasszonyok hordanak igen sokat. Ismerik a fülbevalót, a réz- és vasgyűrűket; pénzből és kagylóból, aranyozott gyöngyfűzéből csinálnak fejékeket; textíliából készült övükbe gyöngysorokat fűznek.” (Erdély története, II. 755-756.)

Magam tanúsítom, hogy ez a díszes viselet a 20. század második feléig is megmaradt a Belényes környéki parasztság körében.

A termelést illetően a vidék lakossága lehetőségeihez, adottságaihoz alkalmazkodott. A nyégerfalviak, az újlakiak s főleg a tárkányiak és a jánosfalviak zöldségtermesztők voltak, s a piacokra is termeltek. A Körös áradmányos, iszapos medre kiválóan alkalmas volt a hagyma meg a káposzta termesztésére. A sonkolyosiak a méhészkedésükről voltak híresek. Ősszel puhára főzték az üres lépet vízben, egy lazább csalánzacskóba tették, kipréselték, s a visszamaradt salaknak sonkoly volt a neve. Ezt aztán a csorgatott tiszta viasszal együtt eladták a román sonkolyosoknak, akiket vostyinároknak neveztek a környéken.

Rendkívül érdekesek voltak a nagyvásárok Belényesen. Az emberek ilyenkor valósággal eltaposták egymást. Megváltozott most minden. A kisiparosok és a piaci kereskedők nem a megszokott helyeken húzták fel a sátrukat, hanem a hatóság által kijelölt területeken: a szabók, a szűcsök, a csizmadiák, a kalaposok, a fésűsök, a gombosok, a szítások, a rőfösök, a pékek, a cukrárszok, a mézeskalácsosok, a játékkészítők stb. Szinte valamennyiüket illatfelhő vette körül a lacikonyhák láthatatlanná finomult kolbász- és hurkafüstje, a tepertők és húsféleségek ingert keltő szaga.

A vásárok érdekességéhez tartozott a hosszas alkudozás, ami a vásárlók többszöri visszatéréssel gyakran a végtelenség látszatát keltette. A parasztnak kevés pénze volt, különösen a szegény hegyvidéki románnak, nehezen vált meg tőle. Az eladóknak kialakult az a taktikájuk, hogy az áruért jóval többet kértek s most már lehetett alkudni reciproke. Az eladó és a vevő sejtette, hogy körülbelül hol fognak megegyezni, addig pirosra verték tenyerüket.

Igen figyelemre méltó volt az eladók alkudozása más szempontból is. Voltak köztük olyanok, akik a két szemükre esküdöztek: „ne lássam a két szememmel a gyermekeimet, ha olcsóbban

adom.” Aztán mégis lejjebb szállottak. Természetes, hogy ezeknek nem volt gyermekük, mert a babonás hiedelmük távol tartotta volna őket az ilyen alkudozásoktól.

A vásári kikiáltók apró versikékkal kínálták áruikat, és hangulatteremtő viccelődéssel, mókázással csalták sátrukhoz az embereket.

Koldusok sokasága fokozta a vásáros napok zaját, hol prózában, hol énekléssel hívták fel magukra a figyelmet.

A vásári néphez tartoztak a madarászok, akik vagy a földre rakták le a kalitkákat, vagy egy-két kalitkával a kezükben sétáltak minden irányban, hogy apró madaraikat észrevehetővé tegyék; szintén kiabálással ajánlgatták portékájukat: a csízeket, stigliceket (ők stiglicnek mondták), sármányokat, pintyeket, zöldlingekeket, kenderkéket - inkább a csízeket és stiglicekeket. A tudományosan elfogadott „tengelic” nevet nem ismerték. De nemcsak madarat árultak, hanem lépet is („lípet”), azt a ragacsos anyagot, amellyel a madarakat megfogták. Diónyi nagyságúra gyúrták ezt a megkeményített masszát, ami egy öntésnek számított, s az ára 1-2 lej volt a 20-as, 30-as években, s körülbelül egy hétig lehetett madarászni vele.³⁶

A belényesi vásárok legmozgalmasabb és leglátványosabb része a nagy számban összevásárolt szarvasmarhák elhajtása volt. A tehetősebb kupecsek, sokszor többen is összefogva, annyi szarvasmarhát vásároltak össze a belényesi piacon, hogy azokat már érdemes volt elhajtani például Váradra, Debrecenbe, Aradra, de mivelhogy az állatok etetése, itatása - egyáltalán egészségi állapotuk megőrzése - fáradsággal és kockázattal járt, ha tehették, a helybeli feldolgozó henteseknél értékesítették jószágaikat, akikkel állandó kapcsolatuk volt. De ez inkább a kispénzű kupeczekre volt jellemző.

A vámszedési eljárások a távol múltban is kockázattal járhattak, ha meghaladták az ember-séges mértéket. Várad vásárjogát, miután a vásárjog-tulajdonos káptalan a vásáron megjelent kereskedőktől magas vámot szedett, s azt leszállítani vonakodott, Mátyás király 1467-ben anyja, Szilágyi Erzsébet városába, Debrecenbe helyezte át. Az új püspök közbenjárására a káptalan vásárjogát újból megtárgyalták, de megállapodásra nem jutottak. Végül a káptalan kérelmére Mátyás király 1478-ban megengedte, hogy a legközelebbi szent héten tartandó váradi vásárra minden városbeli polgár elmehessen, és ameddig a fizetendő vámot végérvényesen meg nem állapítják, vámot ne szedjenek, hanem a püspök nevezzen ki egy jámbor férfit, aki a káptalan küldöttjének jelenlétében a fizetett vámokról számadást vigyen, írja jegyzékbe, s vegyen mindenkitől biztosítékot.

Végül a bíróság úgy határozott, hogy ezentúl minden árura és kereskedelmi cikkekre szekérszám szerint szedjenek vámot. Például: egy posztóval megterhelt szekérért fizessen az eladó kereskedő 1 forintot, ezenkívül a kapuvám címén jövet-menet fél forint fizetendő; egy hagymás szekér után 2 dinár vagy 2 kötés hagyma, vasat vivő szekér után 1/4 forint és két vasvilla, gyümölcsös szekér után 5 dinár, kendert és lent vivő szekér után 4 kötés kender vagy len a vám. (Bihar vm. és Nagyvárad, 478.)

1552-ben elrendelték a jobbágyok összeírását az országgyűlésektől megajánlott adó beszédése céljából. Ez az összeírás még a török pusztítás előtti korból való, s így hű képét nyújtja a középkori Bihar vármegye birtokviszonyainak. Íme néhány számadat a portákról: Püspöki 73 porta, Cséke 122, Egyházas-Gyanta 19, Kápolnás-Gyanta 11, Magyarremete 13, Belényes 9,

³⁶ A lép elkészítése és a madarászás külön foglalkozásnak számított valamikor - voltak olyan belényesiek, akik elsősorban ebből és a halászatból éltek -, elmondhatom, hogy nagyon érdekes ismeretanyag kötődik hozzá; mindenképpen a folklórtudomány alig ismert tartozéka is, ezért akik megismerkednének vele, azoknak a „Belényes, te drága” című könyvem elolvasását ajánlom. (Szerzői kiadás, Miskolc, 1989.)

Belényes tartozékai 70, Tárkány 16, Alsó-Fenes 420, Felső-Fenes és Füzege 18, Sonkolyos 19, Jánosfalva 19, Újlak 36, Tenke 39, Szöllös 17, Hájó 35, Bél tartozékai 34.

A pusztulás képét élénken tárja elénk az 1600. évi úrbéri összeírás. Püspökit, amelynek korábban 73 portája volt, teljesen elhagyták lakosai. Kápolnán és Gyantán csak 3 portát írtak össze. A teljesen elpusztult számos helység közé tartozik például: Újlak, Szöllös, Hájó, Bélfenyér, Tenke. Ilyen pusztulást hozott a megyére a török háború és Barbiani János belgiojzói gróf kassai főkapitány kíméletlen zsarolása. (Uo. 501-503.)

Erdély fejedelmei a nehéz időkben is mindent elkövettek az uralmuk alá tartozó területek katonai, gazdasági, társadalmi és művelődési életének előmozdítására. Miután 1647 nyarán Kassa és a hét vármegye a Bethlen idejében volt feltételekhez hasonló módon kerül I. Rákóczi György kormányzása alá (1647. június 17. Magyarország történeti kronológiája, Bp. Akad. Kiadó, 1983.), a fejedelem nagy gonddal lát hozzá az ecsedi vár rendbe hozatalához is, például a lápos területeknek a bástyáktól történő eltávolításához, a „Belényes vidéki, vaskóhi gondviselőnek formákat küldött vala, minemű köpüs húzva metélő kaszákat csináltatna százat, másféle toló- és hold formában levőket is ugyan százat éjjel-nappal készítené, hogy azokat nagy hosszú kopjaforma nyelekbe csináltatván, azokkal nagy öreg hajóban az lapátokat víz fenekén nagy mélyen felmetéltetné, szaggattatná, s az hajókon onnan kihordatván, a bástyák mellől a lápot nagy messzére eltaszítaná, melyet még azon nyáron véghez vitetett vala.” (Szalárdi János: Siralmas krónika - 1662 - Európa Könyvkiadó Magyar Helikon osztálya, Bp. 1980. 287.) Néhány oldallal odébb olvasható:

„I. Rákóczi György nagy támogatója az iskolai nevelésnek és oktatásnak. A váradi iskolában egy akadémikus mesternek tartására mindjárt fejedelemségének kezdetiben nagy szép fizetést rendelt vala, melly ki is szolgáltatott minden esztendőnként foglalkozás nélkül.” (U.a. 293.)

Elképzeltető, hogy milyen volt a művelődési állapota Bihar megyének ezekben az időkben, és milyen óriási jelentősége volt az adott helyzetben minden iskoláknak: Erdélyben, a Partiumban vagy az ország bármely részén. A 17. században a legnagyobb változás az iskolai életben az, hogy a jobbágytanulók száma lényegesen megnő. Erdélyben Bethlen Gábor törvényei biztosítják a jobbágygyermeknek tanulási lehetőségét.

Az iskolai szervezet a 17. század első felében két ponton változik a korábbiakhoz képest. Az egyik a leányiskolák bevezetése, a másik a főiskola csatlakoztatása a korábbi iskolai oktatáshoz és neveléshez. 1622-ben Bethlen Gábor megalapítja a gyulafehérvári főiskolát, amely leégése után 1662-ből Nagyenyeden folytatja működését. Bethlen híres külföldi tanárokat hív Gyulafehérvárra. Ilyenek: Opitz Márton, Alstedius, Johannes Bisterfeld, Ludwig Piscator, Alstedius és Bisterfeld élete végéig Erdélyben maradt. De itt tanít Apáczai Csere János is, akit haladóbb reformtervei miatt nem értenek meg, és a kisebb kolozsvári iskolába helyezik.

Jakó Zsigmond és Juhász István igen értékes könyvének tanúsága szerint (Nagyenyedi diákok 1662-1848., Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.) Magyarország legtávolabbi megyéiből is iratkoznak ide tanulók, akik közül európai híresek is kikerülnek. A nagyon hátrányos anyakönyvekből is kimutatható a 17. századból 9 baranyai, 12 veszprémi diák neve, Bihar megyéből 49 diáké, akik között belényesiek, diószegiei, püspökiek, vaskóhiak, nagyváradiak (14) is vannak.

Nem kevésbé fontos az, hogy számos tehetséges magyar diák nyugati főiskolákra és egyetemekre megy, előbb Németországba, aztán Angliába és Hollandiába, amikor ez a két ország a legélénkebb szellemi pezsgés idejét éli. 1631-ben már sok erdélyi fiatal jár külföldi egyetemekre. (Erdély története II. 766-67.)

A római katolikus ifjak Bécsben, Krakkóban, Itáliában végzik tanulmányaikat. A külföldi tanulmányútnak óriási jelentősége van, mert bővíti a tanulóifjúság látókörét, és serkentőleg járul hozzá nemzettudatának erősítéséhez is. A külföldet járt ifjak és a Németországból bevándorolt tanítók honosították meg például nálunk az iskoladrámákat, amelyeknek három irányban akadtak művelői: előbb a német lutheránus iskolákban honosodott meg, aztán a magyar protestáns iskolákban, igazi virágzásuk azonban a jezsuiták iskoláiban volt. Elmondható, hogy a magyar színészet melegágyának is az iskola tekinthető, mivelhogy az első drámaírók a tanító papok, első színészeink a főiskolákból kikerült ifjak.

Nagyvárad főiskolái a 18. században különösen jeleskedtek az iskolai színjátszás terén. A címleg ismert 40 előadásból 26 darabnak történelmi tárgy volt, hősi szereplőkkel, hatnak bibliai, nyolcnak pedig erkölcsi célzatú mondanivalója. Ebből a nemzeti szellem fokozatos erősödésére következtethetünk jóval a 48-49-es szabadságharc előtt s a színjátszás jelentőségének felismerésére. Egybeesik ez az időszak a váradi püspöki palota felépítésével és báró Patachich Ádám püspöki tevékenységével, aki zenekart létesít a kisebb német udvarok mintájára, operaelőadásokat szervez, s nem kisebb embereket hív meg rezidenciájába, mint Joseph Haydn öccsét, Michael Haydnt és Mária Terézia zenekarának vezetőjét, Ditters Károlyt. Nem véletlen tehát, hogy amikor Kelemen László pesti színtársulata 1795-ben a szétzüllés küszöbén van, a neves színigazgató Bihar megyében akarja a magyar színészetet állandósítani.³⁷

Bár igaz, hogy a 18. század végén csak Debrecenben játszanak „csupán magyarul”, s Váradon hetenként változnak az előadások, hol magyar, hol német darabokat adnak elő: mikor az országban mindenfelé német színészek fordulnak meg, 1833-ban Váradról szorítják ki őket elsőként, s magyar társulat foglalja el a helyüket. Nagyvárad igen szép színháza csak 1900-ban kezdte el működését, de 1827 óta állandó téma volt itt a színházépítés, s amire Belényes is büszke lehet: 1842-ben Szerdahelyi Imre szolgabíró bejelentette, hogy a belényesi járásból 1800 pengő folyt be a színházépítés javára, és ezt az összeget Ercsey Lajos pénztárnok már be is fizette.

Bihar vármegye s benne Belényes és járása ilyen nemzettudattal készült fel tehát a magyar szabadságharcra.

³⁷ Náményi Lajos: A váradi színészet története, Nagyvárad, 1898. 23., 35., 66. l.

12. fejezet

Belényes az 1848-49-es szabadságharc idején

A pozsonyi országgyűlésen 1848 februárjában már sejteni lehetett a bekövetkezendő nagy eseményeket, de Bihar vármegye még mindig a megelőző évek pártos küzdelmeinek hatása alatt állt. A pesti események hírére azonban a forrongó pártszenvédély egy csapásra megszűnt, és a megye mindjárt az események sodrába került, szinte minden nap hozott valamilyen jelentős intézkedést.

1848. március 20-án Sántha alispán „tanácskozmányi” ülést hívott össze, s a betóduló polgárság részvételével ez népgyűléssé alakult át, amely elfogadta a pesti 12 pontot. Az alispán példájára a megyei tisztviselők feltűzték a nemzeti szalagot, s ezt tették a Váradon állomásozó cs. kir. katonaság emberei is.

Az 1848. március 27-én tartott közgyűlésen elhatározták, hogy Beöthy Ödönnek a vármegye főispánjává leendő kinevezése érdekében felírnak a miniszterelnöknek, s ugyanakkor döntöttek a nemzetőrség megszervezéséről, melynek elnökéül Beöthy Ödönt, helyetteséül Klobusiczky Jánost választották meg. Szemere Bertalan belügyi miniszter április 20-án már ki is nevezte a vármegye főispánjává Beöthyt. Beiktatása május 2-án történt, de közben május 1-én a szabad ég alatt tartott közgyűlésen, amelyen már a községek képviselőtagjai, tehát a Belényes környékiek is részt vettek, most ismét kihírdették az 1848-as törvényt.

Beöthy Ödön kinevezése jó hatással volt a kibékült pártokra. Az irányítása alatt tartott első tisztújítás (május 23-án) már az egyetértés jegyében zajlott le, midőn a régi konzervatív pártiak közül is több embert megválasztottak az új tisztségekre. Bennünket közelebbről a belényesi járásban történt tisztségválasztás érdekel, amely a következő eredményt hozta: Főszolgabíró: Ambrus József. Alsószolgabírák: Vertán Endre, Sughó László, Középesy Gyula. Esküdtek: Sztupa Ignác, Buzáth Simon, Markovits Dénes, Péchy György. Adószedő: Vertán Antal.

A megye új tisztviselői közül sokan nem fogadták el megválasztásukat, mert honvédek akartak lenni, így Belényesen Ambrus József helyére Beliczay Ferenc, Beliczay helyére Sztachó Károly, Gozman János helyére alügyészül Servánszky Lajos került.

A választások nem folytak le mindenütt rendben, például Magyarcsékén zavargások, sőt véres verekedések voltak.

Vezetőink nagy figyelemmel kísérték a nemzetiségek viselkedését a súlyos napokban. A vármegyei románok általában elismerésre méltó magatartást tanúsítottak, de a rácok a délvidéken lázongtak. Drágos János belényesi képviselő elítélte az Újvidékre összehívott szerb gyűlés viselkedését, békességre intve a résztvevőit, Erdélyi Vazul váradi görög katolikus püspök is a magyar nemzet iránti testvéri szeretetre intette híveit, ennek ellenére már a nemzetőrségi összeírások alkalmával (június 6-án és 18-án) néhány román községben szintén zavargások voltak, amelyek azonban nem terjedtek el a megye területén. Ez a vármegyei románság lojális magatartásának is tulajdonítható. (Borovszky i. m. 170-171. - H: Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848-49-ben. 64.)

A szabadságharc a nagyobb létszámú, jobban felszerelt és alaposabb kiképzésű osztrák hadsereg erejének ellensúlyozására egyre több önkéntes katonát követelt, s Bihar megye (beleértve Belényes környékét is) nem vallott szégyent, jelentős létszámú katonasággal járult hozzá a magyar szabadság kivívásának ügyéhez. Elég csak arra mutatni, hogy Nagyváradra és környékére milyen feladatok vártak a súlyosabb időkben. Hadiszertár működött itt. A várat,

amelynek a parancsnoka Leitner Nándor honvédőrnagy lett, tökéletes fegyvertárrá alakították át. Pece-Szőllősen puskaporgyárat, Pece-Szentmártonban ágyúöntő műhelyt létesítettek. Itt készültek a „Ne bánts a magyart” feliratú ágyúk. Felruházási osztály működött itt. A Windischgrätz által felosztatott katonanevelőt is Váradra tették át. 1849 tavaszán vésztörvényszék is működött itt körülbelül három és fél hónapig, aztán a többivel együtt ezt is feloszlatták. Belényesi vonatkozású eseménye a szabadságharcnak a Drágos János személyéhez fűződő dicséretes vállalkozás. Ezt olvashatjuk róla az említett Borovszky-monográfiában:

„Drágos János Belényesről származik. Egyike azon hazafias érzelmű biharvármegyei románoknak, akik mindhalálig kitartottak a nemzeti ügy mellett. A negyvenes években megyei tisztviselő volt, 1848-ban a belényesi kerület országgyűlési képviselővé választotta. Mint képviselő nagy érdeme volt a bihari románok megnyerésében, sőt a szerb lázadók között is egyengette a kiegyezés útján. Midőn az országgyűlés Debrecenbe költözött, egyike lett a képviselőház legtevékenyebb tagjainak. 1849 tavaszán őt bízta meg a kormány, hogy Jankuval egyezkedjék. Drágos április 25-én találkozott első ízben Jankuval Mihályfalván. Közbenjárását már-már siker koronázta, midőn Hatvani Imre őrnagy szabadsapat-parancsnok fennhéjázó fellépése teljesen elrontotta Drágos művét. Janku, abban a hiszemben, hogy Drágos küldetése csupán hadicsel, 1849. május 9-én támadólag lépett fel Hatvani csapatai ellen, aki virradóra Brád felé menekült. A felbőszült románok dűhe ekkor Drágos ellen fordult, akit Abrudbányán mintegy kétezer emberrel együtt felkoncoltak.” (Borovszky sz. i. m. 656-657.) Más források szerint közel 5000 magyar esett áldozatul a románok dühének.

A román Drágos Jánost a magyar történelem méltán tekintheti egyik nemzeti hősné.

Egyébként Drágos nevéhez fűződik a trónfosztás napján (1849. április 14.) történt egyik alig közismert esemény: ő javasolta a debreceni Református Kollégiumban, hogy a képviselőház ülését a nagytemplomba tegye át.

A Bihari-hegység szomszédságában lévő Gyalui-havasoknak van egy eldugott tisztása, a Fântânele. Jelentése: kutacska, forrás. A szabadságharc egyik szomorú eseménye fűződik hozzá. Itt végezték ki Vasvári Pál kis szabadsapatát. Vasvárit Kossuth azzal a megbízatással küldte a Mócvidékre, hogy a mozgolódó, felizgatott móc parasztságot lecsendesítse. A havasi vidéken járatlan fiatalembert törbe csalták, csapatával együtt lemészárolták. (Erdélyi Magyarország folyóirat 1997. okt.-dec.-i számában Mátrai Béla: „Volt egyszer egy csapat”, 23. l.)

Történelmünk egyik szomorú és tanulságos eseménye ez is.

A cári csapatok megindulása előtt Kossuth és Bălcescu már nagyon fontos kérdésekben meg egyeztek, de tervüket épp az orosz alakulatok felvonultatása hiúsította meg. Az elképzelésük nagyon szép volt: nemcsak a románok semlegesítése, hanem a törökök kiűzése is a román területekről.

A szabadságharc további menete számos történelemkönyvből ismeretes.

A bukás utáni időszakban Belényes visszanyerte korábbi közigazgatási szerepét. 1853-ban a helyhatósági kerületek megállapításakor Dél-Bihar 6. számú járási székhelye lett. (Tenke pedig a 7. járásé.)

1861 elején visszaállították Bihar vármegyében az 1848 előtti közigazgatási állapotokat, amikor is a vármegye öt járásra oszlott, és minden járás szakaszokra. Belényes ekkor kétszakaszos járás volt. (I. m. 577 és 579.)

13. fejezet

A szabadságharctól az I. világháborúig

A világosi fegyverletétel után Magyarország kényre-kedvre ki volt szolgáltatva a győzőnek, holott az ország meggyötört népe és a világ közvéleménye is széleskörű amnesztiát várt. Ehelyett a legkegyetlenebb megtorlás következett.

Az egykori liberális bécsi ügyvéd, Bach az egységes osztrák császárság megteremtésére vállalkozott, ezért magyarországi intézkedései is a birodalmi egység megvalósítását szolgálták: a megyék önkormányzatát megszüntette, az országot kerületekre osztotta, megszervezte a német közigazgatást, bevezette az osztrák adórendszert (amivel az adó mindjárt kétszeresére emelkedett), az osztrák jogrendszert és iskolarendszert, eltörölte a belső vámhatárokat, hogy az egész birodalmat egyetlen gazdasági egységgé reformálja.

Hiába hangoztatta a Bach-rendszer, hogy a nép javát szolgálja, nem tudott magának széles bázist teremteni a birodalomban. De a nemzetközi politika arénájában sem tudott helytállni, már a krími háborúból is diplomáciai vereséggel, teljesen elszigetelődve került ki, s ezért Bachnak buknia kellett.

Ha csak ennyivel úszta volna meg Ausztria. Az a birodalom, amelyet számos eltiport nép erőszakos összekovácsolásával hoztak létre, amely nem is sejtette még, hogy elkövetkezendő politikája törvényszerűen csak a kapkodás lehet, végeredménye pedig a birodalom felbomlása. Igaz, hogy addig jó fél évszázad van még, és átmeneti sikerek, de a sors útvesztői már elkerülhetetlenek.

A königgrätzi csatavesztés következtében Németországból és Itáliából egyaránt kiszorított Habsburg-ház csak Magyarország közreműködésével tarthatta fenn nagyhatalmi állását. Tudták ezt az osztrákok, s az 1867-es kiegyezést is ezért kezdeményezték, de egész kül- és belpolitikájuk olyan irányban haladt ezután is, ami közös bukásunkat eredményezte. Ehhez azonban a magyar uralkodó osztály telhetetlensége, megátkozott összeférhetetlensége, politikai tudatlansága, s mindenekelőtt nemtörődömsége is közrejátszott. Ezzel szemben a három országban tengődő és műveltségileg sokkal elmaradottabb román nép olyan briliáns politikai sikereket mutatott be ebben a fél évszázadban (s még ezután is, mondhatni az egész huszadik században), amihez hasonlót a világtörténelemben is keveset találunk.

Talán a Kossuth által kezdeményezett Dunai szövetség segíthetett volna még rajtunk, amit elvileg Ady és József Attila is helyeselt később, de a terv ekkor már nem vonzotta a szomszédos népeket, a magyar birtokos osztályt még kevésbé, s ellenkezett a nagyhatalmak politikájával is. Mégsem lehetetlen az az elképzelés, hogy a nagy nyugati hatalmakat esetleg rá lehetett volna venni az ügy támogatására az osztrák császárság és cárizmus ellensúlyozásaként.

Vörösmarty, Petőfi és Széchenyi már nem élt, de volt Aranyunk, Tompánk, Vajdánk, Jókaink, Madáchunk, még Kossuth Lajosunk is, egy viszonylag még mindig erősnek mondható nemzettudatunk, de mit kezdhettünk a dzsentrí-világképpel, a még mindig visszamaradt Kárpáthy Abellinókkal, az emigrációból hazatért szabadkőművesekkel s az immár hagyományossá vált két legnagyobb átkunkkal: az összeférhetetlenséggel és okulásunk hiányával. (Mi nem okultunk sem Mohácsból, sem a kurucokból, sem a szabadságharcból, a későbbiekben a két világháborúból, sőt: soha olyan okulatlanok és széthúzók nem voltunk, mint napjainkban, amikor már a teljes kipusztulás fenyegeti népünket.)

Kossuth a kiegyezés ellen volt, mert a nemzet halálát látta benne; mert ellenkezik Magyarország létének életfeltételeivel.

Nézzük át, milyen állapotok voltak nálunk az első világháborút megelőző fél évszázadban.

Senki sem vonhatja kétségbe a vasút jelentőségét a tőkés rendszer kiépítésében, de hibás vasútpolitikáinkkal (és minden más hibánkkal) a népet nyomorítottuk, amely később a tömeges kivándorlással és a belső forradalmával a Mohács utáni legnagyobb történeti csapásunkat zúdította ránk.

A magánérdekeltségből eredő nagy hibák már a délkeleti vasút építésénél megmutatkoztak. A Déli Vaspálya-Társaság hasznából a bécsi, francia, belga tőkével, zsidó bankárokkal együtt magyar arisztokraták és középbirtokos nemesek osztoztak. Az állam eleinte valósággal kiszolgáltatta a vasúttársaságokat: a részvényesek érdekei miatt kamatbiztosítást vállalt számukra, s meg sem kísérelte, hogy hatást gyakoroljon a tarifákra; nem érezte a vasúti szállítási tarifák jelentőségét a mezőgazdasági és ipari termelés emelése szempontjából. A társaságok hivatalnokai idegenek, s miattuk gróf Mikó Imre közlekedési miniszternek 1868-ban az első szervezeti szabályzatot német nyelven kell kiadnia.

Az építésre vonatkozó befolyás elsősorban az eddig is politikai múlttal rendelkező főnemesek, aztán a középnemesek kezében volt, akik nem törekedtek, hogy terményeik eladása érdekében az ő birtokaikat kapcsolják be az épülő vasúthálózatba; maguk azonban nem értettek az üzleti vállalkozáshoz, tőkéjük sem volt, minek következtében idegen tőkecsoportok vállalataiban igazgatósági tagok lettek, s összeköttetéseikkel támogatták a kormánynál és a hatóságoknál a vállalat érdekeit.

A nagyvárad-brassói vonal, a „keleti mozdony-vasút” kiépítését az 1868. XLV. tc. Waring londoni lakos társaságának engedélyezte, melyben Lónyay miniszterelnök fivére, bizalmas emberei, Hollász Ernő államtitkár rokona is helyet foglaltak. Az engedélyt Waring átruházta az Angol-osztrák bankra, amely viszont megalakította a vasút-részvénytársaságot, azonban a részvényaláírások útján az államtól 5 % kamatbiztosítással ellátott 75 millió ezüstforint helyett csak 43 millió papirosforint jött be, a vasút alig épült, Waring a könnyebb vasúttest után felvette az építési jutalékot, a hátralévő tőke papírjait eladta és hazament, a bank kivonta magát, s a teher a társaságra, illetőleg az államra maradt.

Hasonló manipulációt kezdett az északkeleti vasútnál Strousberg, ahol báró Sennyei Pál volt az elnök, Tisza Kálmán alelnök, igazgató a volt a honvédtiszt Ivánka Imre; ez utóbbi útjában állott az irreális üzletnek, mire Strousberg is átadta az egészet egy banknak; kára végül az államnak volt, valamint a közerkölcsiségnek, miután ez ügyekkel kapcsolatban panamavádaktól visszhangzott az egész ország.

Hasonlóképp politikai protekciók tartották életben az alföld-fiumei vasút építését, amely Eszéken át akarta, Budapest kikerülésével, levezetni az Alföld terményeit, tehát nemzeti szempontból is káros volt. (Hóman-Szekfü: Magyar történet, V. 479-480.)

A hazai állapotok romlásához járultak hozzá a 70-es és 80-as években a szabadkőműves eszmékkel hazajött emigránsok és liberálisok, akik nagy egyházellenes támadásokba kezdtek, mindenekelőtt a katolikus egyház háttérbe szorítását akarták, de ugyanakkor a legfantasztikusabb szektákat is védelembe vették: Irányi Dániel, Helfy Ignác, a zsidó származású Horn Ede, Pulszky Ferenc. Mikor Angliában, Franciaországban, Ausztriában a kisemberek pártfogásáért harcolnak, nálunk ugyanakkor Heltai (Hoffer) Ferenc 1885-ben azt írja, hogy a kispolgárság, a városi lakosság minden haladás ellensége, a látóköre szűk, közcélokra nem adakozik, a gazdasági életet megköti, a közmegélhetést nehezíti. Elítéli az új ipartörvényt, amely a kisiparosok, e kellemetlen „kisemberek” nyomására kvalifikációhoz köti az iparüzést. Az egyik újkapitalista, Wodimer Albert, az egész szabadelvű párt véleményét fejezi ki ezzel:

„A tőke állhatatlansága a természet törvénye”, a kamatlábat nem lehet törvényesen megszabni, az ilyen törvény folyvást kijátszható, és úgysí jobb a gazdasági életre, ha magas a kamat, mert a tőkék odafolynak”. (I. m. V. 515.)

Nyilvánvaló, hogy népellenes, sőt magyarellenes elgondolások ezek.

A nemesi korból átvett időszerűtlen életformák megfertőzték a magyar középosztály jelentős részét is. A nemesi középosztály a 30-as és 40-es években hatalmas virágzását élte; nagy embereket és nagy gondolatokat termelt ki magából, s a 48-as erőfeszítéseknek is ő volt a heroikus erőforrása; de a következő nemzedékben már elvesztette alkalmazkodási képességét, és az új idők új követelményeire a régi életformák merev fenntartásával reagált. A birtokát vesztett földesúr is hibás ebben, mert lenézte az iparral, kereskedelemmel foglalkozó munkát. Az 50-es években Pesten nagy feltűnést keltett egy volt alispán szivarüzlete, s még hozzá, hogy ki is függesztette nevét. A vidéken egy 300 ezer forint értékű gyár tulajdonosát mindenki kinevette, amiért üzemében dolgozik, ahelyett, hogy „élne úri módon Pesten, s ott sétálgatna, vagy kocsikázna a Váci utcában”, ahol szivarozgatnak - állapítja meg az egykori nemesi megfigyelő. Ezzel függ össze a hivatali állások szaporodása a 80-as és 90-es években. Ez öntudat alapja a „gentry-világfelfogás”, melynek alkatelemei: konzervativizmus a politikában, agrárizmus a gazdasági, gavallérosság a társadalmi életben. Csakhogy nem volt már konzerválható birtok és morál; az agrárizmus is téves, ha úrnak csak a földbirtokost ismerik el, s a gavallérosság is könnyelműség, ha abban nyilvánul meg, hogy egy nótáért egy százast vagy egy ezrest nyom a kedvenc primás markába.” (I. m. 526.)

Amikor Németországban már elindult az antimaterialisztikus áramlat, nálunk még mindig az anyagiasság teoretikusai, Moleschott, Vogt eszméire oktatták az olvasókat (Pulszky Ferenc tolmácsolása révén), negyven esztendőn át visszhangzott a magyar sajtó és irodalom a lélek és vallás gúnyolásától. Nemcsak a tudományokban okozott zavart a materializmus lecsapódása, hanem a közéletben is. A gondolkodásmód, amely idevezette az uralkodóosztályt, magában véve is durván materialista volt: minden ellenszolgáltatás, munka és fáradság nélkül venni fel a jövedelmet, melynek előállításához nem is értettek, s amelynek növeléséhez legfeljebb klub- vagy kaszinóbeli beszélgetések lefolytatásával járultak hozzá. (I. m. 527-528.)

Kiss József szerkesztőségében a fiatal írók és politikusok kijelentik ugyan, hogy szégyellik a politikai frázist, mert a fejlett, erős Magyarországnak nincs szüksége frázisokra, csakhogy a baj ott van: ezek az éles megfigyelők maguk is materialisták és liberálisok, újat nem tudnak hozni, s így fanyar kritikájuk eredménytelen lesz. Epigonok egész sorát termeljük ki. Zenénk és képzőművészetünk az idegenből átvett romantikából indult el, ami még megbocsátható dolog, hiszen eredményt azért hozott, de az már megbocsáthatatlan, hogy Bartók és Kodály népdalgyűjtő körútjairól senki sem vett tudomást.

Széchenyi nagy gondolata a népnek évtizedekre adott kenyeret, s kitermelte a korábbi zsellérekből a kubikosok egészséges fajtáját, akik vasút- és útépitésnél, vízszabályozásnál a határokon túl is keresett munkaerők voltak. Most a vitákból nem született meg - új Széchenyi szavára - az Alföld öntözésének terve, csak az, hogy a vízszabályozás leállt, s a kubikosok munka nélkül maradtak. 1876. XIII. törvénycikke a cseléd és a gazda közötti viszonyt még a régi patriarchális alapokon szabályozta. (I. m. 541-542.)

Ennek a politikának volt a következménye, hogy másfél millió szegényparasztunk kivándorolt Amerikát építgetni: a legszorgalmasabb, a legszaporább, zömében a legmagyarabb rétegünk. Olyan csapás volt ez, amit sohasem heverhetünk ki. A másik következmény, nem lehetett megállítani az agrártársadalom proletárrá válásának folyamatát, amely az 1918-as forradalmat és az ennek megtorlására hozott „szigorított” békeszerződést hozta a nyakunkra.

Ebből a keserves élményből született meg modern irodalmunk egyik legcsodálatosabb, egyben legtragikusabb hazafias verse (Ady: Ülő törvényt, Werbőczy), amelynek csak utolsó két szakaszát közlöm:

Éles a hajósíp,
Hallja baj-tetőzve
Zselénszky gulyása,
Tisza urak csőse.
Hívogatja a síp,
Nyomor eldobolja:
Úgy elfogy a magyar,
Mintha nem lett volna.

Elmegy a kútágas,
Marad csak a kútja,
Meg híres Werbőczy
Úri pereputtya.
Árvult kastély gondját
Kóbor kutya őrzi,
Hívasd a törvénybe,
Ha tudod, Werbőczy.

Gyáripárunk a század elejére már európai nagyüzemi formákban mutatkozik, de a szabadon érvényesülő kapitalista érdekek háttérbe szorították a magyar nemzeti érdekeket, a nagy ipari központok pedig - szerencsétlenségünkre - nem a magyar nyelvterületekre, hanem a szélekre kerültek, ahol elsősorban nem nekünk adtak kenyeret. A gazdasági krízis legkevésbé a hegyvidékek többnyire nem-magyar népességét érintette. A magyarság pusztult, ők ránk szaporodtak.

Magyarországon a nagyiparnak és kereskedelemnek jóformán semmi múltja nem volt, ennek tulajdonítható, hogy főleg a kiegyezéstől kezdődően elárastotta hazánkat a külföldi, a német, és sokkal nagyobb mértékben a zsidó tőke, amely nélkül nehéz lett volna gazdaságunk gyors felemelkedése, de gyarmattá válásunk lett a következménye és nemzettudatunk fokozatos csökkenése, gazdasági életünk vezető pozícióinak elvesztése. Sem Széchenyinek, sem Deáknak nem sikerült megállítania a romániai, oroszországi és galíciai beözönlésüket. Számuk 1914-ben már megközelítette az egy milliót. 1900-ban orvosaink 48 %-át adták, ügyvédek száma tíz év alatt 68,6 %-kal szaporodott. Budapest lakosságának 23,4, Nagyváradénak 25,8 %-át tették ki, hírlapíróinknak 1910-ben már a felét. A tömegtájékoztató irányítói lettek. (I. m. V. 550-554.)

A 67-es kiegyezés után több kormányunk is kísérletet tett kisebbségeink jogainak biztosítására, de azok egyre inkább eltávolodtak a magyarságtól, némelykor az uralkodó nemzet hibájából. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy nemzeti kisebbségeink nem türelmet és gondoskodást várnak tőlünk, hanem uralkodást, önálló hatalmat bizonyos területeken. El kell ismernünk, hogy ez részben természetes is, hiszen nemzettudatának kialakításához minden népnek joga van, de ha megvizsgáljuk történelmünk alakulását mindmáig, csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy összefogásunkkal és annak kiszélesítésével más népek irányában: lényegesen többet érhetünk volna el, megúszhattunk volna két világháborút, s még annyi mindent. És mi vár ránk a közös Európában, amit más politikával elkerülhettünk volna? Alig merem leírni: megtörténhet, hogy nemzeti sajátosságaink teljes mértékű elvesztése - hiszen ez a cél -, beolvadunk a szürke nemzetköziség kohójába. Mert tudnunk kell: az imperialisták között nincs lényegbeli különbség, csak módszerbeli van: erőszakkal vagy félrevezetéssel meghódítani minden kisépét. Már a francia nemzetfogalom is az uralkodó népeket

kíméletlen asszimilálásra, a kisebbségek elnyomására jogosította fel. Herder és a romantikusok óta ismertté vált a német nemzetfogalom: a nyelv és a leszármazás jegyeiből állították össze. A német gyarmatosítás teleszórta Közép- és Kelet-Európa térségeit németek tízezreivel, hogy aztán követelje egységesítésüket. (Ezt teszik ma, illetve készítik elő a kínaiak.) A hatalom az erő és a nagyság tiszteletét követeli meg, hiszen szerinte a kis állam nevetséges, és nincs igaza, tehát nem lehet jövője. És az angol, az amerikai és a zsidó hódítás? Módszertani kérdések csupán.

Önmagunk félrevezetése lehetne mindenkori legnagyobb hibánk. Ezért el kell ismernünk: a sokáig három országban élő román nép vezetői az utóbbi másfél évszázadban olyan politikai és diplomáciai eredményeket értek el, amelyekhez hasonlót hirtelenében nem is lehet találni. Legnagyobb sikerüket velünk szemben érték el: a legszéthúzóbb, legbutább (bár legkiszolgáltatottabb) politikai ellenfelükkel. Megnyerték harcukat sokkal nagyobb erők ellen is. Sikerrült szinte az egész világot ellenünk hangolniuk. Akármennyi fájdalommal: ehhez a politikai érzékhez csak gratulálni lehet. És okulni belőle. De ehhez is képesség kellene.

Nyilvánvaló, hogy ezek után rám szegezheti bárki a kérdést: mi értelme volt ennek az egész fejezetnek? Mi köze Belényes történetéhez? A válaszom: nagyon sok. Bolond az, aki csak azért ír könyvet, hogy írhasson. De lehet pénzéhes, hiú, önmagát mutogató is. Egyik sem vagyok, ám pedagógusi szívvel érző ember igen. Ezernyi szállal fűződöm szülőföldemhez, mérhetetlen szeretettel. Megmászhatatlan szülőföldemhez, ahogy Istentől kaptam: magyarokkal, románokkal és kisebb mértékben másokkal is. Kis néphez tartozók vagyunk valamennyien, soha nem tapasztalt veszélyeztetett helyzetben. Most csak úgy maradhatunk meg a nagy hódítók tengerében, hogy testvéri módon összefogunk és világosan átlátjuk helyzetünket.

* * *

Célszerűnek tartanám annak az évszázadnak a bemutatását Belényes életében, amely a trianoni szétdarabolást előzte meg, hogy világosabban lássuk majd fejlődésének vonalát a második világháborúig.

Mivelhogy az egyházak mindig fontos szerepet játszottak a város történetében - a mohácsi vész után a protestáns egyházak különösen -, kísérjük figyelemmel a református egyház abbahagyott történetét, mondjuk az 1800-as évek második évtizedétől.

A belényesi református egyház történetének új korszakát Vállaji Sipos Imre sokszor idézett könyve („A belényesi ev. reform. egyház története”) az 1822-ik évtől számítja. Kihangsúlyozza a Tisza család segítőkészségét az egyházi élet újjáélesztésében, ami már 1784. január 1-én is megnyilvánult, midőn első istentiszteletét tartotta a nagyváradi református egyház a Tisza-ház udvarán felállított sátorban igen nagy néptömeg jelenlétében, 124 évi szünetelés után. Ezen az istentiszteleten Szilágyi Sámuel tiszántúli szuperintendens is részt vett. Az egyházmegyét 1822-ben szervezték újjá, s ekkor a belényesi egyház a vidéki hét egyházzal a nagyszalontai egyházmegyéhez tartozott. (I. m. 89.)

Hol könnyebb, hol nehezebb volt ezután az egyház élete, ami talán elsősorban az egyre feszültebbé váló politikai helyzettel magyarázható. Azt írja például Vállaji Sipos tiszteletes, hogy 1839 és 1845 között „valami kimagyarázhatatlan pangás állott be az egyházban, például a lehető legrosszabb lábon állott anyagilag.”

Érdemes figyelemmel kísérni, hogy mi minden történt hazánk politikai életében a pangás hat évében. 1839 elején a Királyi Tábla háromévi fogságra ítélte báró Wesselényi Miklóst és Kossuth Lajost. (A Hétszemélyes Tábla nemsokára négyévi fogságra súlyosbította Kossuth ítéletét.) 1840-ben az evangélikus egyház határozatot hozott az egyházi iskolák magyarosításáról. 1841-ben Szatmár vármegye közgyűlése 12 pontban kíván igen fontos reformokat. A

katolikus egyház élesen kikel a vegyesházasságok ellen. Éles politikai harc alakul ki Széchenyi és Kossuth között, a pesti ifjúság fáklyászenével tüntet Kossuth mellett. Egész Magyarországon aszály és rossz termés van.

1842-ben elhelyezik a Lánchíd alapkövét. Az iskolákban egyre jobban elharapóznak a nemzetiségi viták.

1843-ban bemutatják a pesti Nemzeti Színházban az Egressy Béni által megzenésített Szózatot.

1844-ben megalakul Pozsonyban a Védegylet.

1845-ben a Zágráb megyei választásoknak 17 halálos áldozata van, előadják a Nemzeti Színházban Katona Bánk bánját.

Az 1848-49-es szabadságharc viharos időszaka valóban megzavarta a belényesi egyház nyugalma is. Nem voltak ugyan közvetlen közelben harcok, de a királyhágóntúli, alig 4-5 mérföldnyire dülő vad kegyetlenségek híre az egyháztagokat is elcsüggesztette. Az 1848. július 6-án tartott presbiteriális gyűlés után 1855-ig nem volt rendszeres presbiteri gyűlése az egyháznak. (95. l.)

Örvendetes esemény viszont, hogy 1875-ben dalárda alakult, amelynek 34 rendes és 21 pártoló tagja volt. Elnöke Hajdú Elek lelkész, karnagya Forrás József orgonista tanító, jegyzője és pénztárnoka Nagy Károly, tiszteletbeli elnöke Ivánka Sámuel sárospataki ének- és zenetanár, Belényes város szülötte. (I. m. 99.)

Ugyancsak szép megnyilvánulás, hogy 1880 januárjában Pap Pál ügyvéd és görögkeleti egyházi tanácsos ajánlatára „táncvigalmat” rendezett és két egyház közösen, melynek tekintélyes jövedelmét megosztották, s ezzel már annyi pénze volt az egyháznak, hogy bezsindelyezték a református templomot.

1881-ben ismét rendeztek közös táncvigalmat.

Az egyház vallásos életéről a következők mondhatók el 1882 után:

Az 1840-es évekig az istentisztelet gyakorlását ellenőrizték az egyházban. Aztán a divat-majmolás és bizonyos fényűzés sokakat visszatartott a templom gyakorlásától. A Bihar megyei reformátusok nagyobb része rendíthetetlenül ragaszkodott egyházához és vallásához, s e tekintetben kevés hűtlenség és közöny tapasztalható.

Az egyház kormányzótestülete 1882-ben:

A presbitérium névsora: Sipos Imre lelkész, Benedek Ferenc főgondnok, Tavaszi Ferenc gondnok, Végh János pénztárnok, Benedek László, Kristó József, Barthos György, Mészáros Mihály, Ilyés Lajos, Ivánka Károly, ifj. Kovács József, Kristó Károly, Vágó Gábor.

Iskolaszéki tagok:

Elnök: Sipos Imre. Tagok: Benedek Ferenc, Kristó József, Ivánka Károly, Nyilas Imre, Madarász Gábor, Király Gyula jegyző. Egyházi jegyző: Király Gyula tanító. Egyházfi: Gábor János. Harangozó: Nán József. (I. m. 123.)

Az 1880-ik évi népszámlálás szerint 574 volt a reformátusok száma; száz év alatt mindössze 60 lélek a szaporulat, míg a katolikusok és a görög katolikusok száma száz év alatt az ötszörösére nőtt. (I. m. 84.)

(Belényesnek jelenleg 10280 lakosa van, ebből református: 528. A hozzátartozó nyégerfalvi reformátusok száma: 192.)

A korábbiakban említettük, hogy az iparvárosnak tekinthető Belényes lakossága a történelem folyamán többször is kicserélődött. Bihar vármegye történetének egyik alapos ismerője, Hegyesi Márton, az általa szerkesztett „Belényes és vidéke” tanulmányában (Nagyvárad, 1889.) felsorolja azokat a belényesi magyar nemesi családokat, amelyeknek elődei a püspöki vagy fejedelmi zászlók alatt szolgáltak. A következő családnevek ezek: Simonfi, Réthy, Újfalusi, Kecskeméti, Ötvös, Kósa, Szöllösi, Vári, Palotai, Medeséri, Pocsai, Biró, Móricz, Liszkay, Markódi, Bányai, Iluci, Burján, Sipos, Décsi, Görög, Kőrösi, Kállay, Szuhai, Varga, Lugosi, Nagyházi, Szoboszlai, Losonczi, Seres, Gyöngyösi, Enyedi, Aszalai, Szalai, Erneyi, Szikszai, Vida, Bajtó, Károlyi, Almádi, Orbonás, Bánfi, Kassai, Ládás, Bártvai, Várad, Palóczi, Darvas, Vajda, Horváth, Munkácsi, Dálnoki, Both, Csatári, Pipali, Zilahi, Báchi, Zsemberi, Batári, Kiáltó. A 18. században virágzó családok voltak, de a 19. század végén ezek közül egy család sincs Belényesen.

Hegyesi Márton megnevezett könyvében a következő adatokat közli még Belényesről: „Székhelye a belényesi szolgabírói járásnak, kir. járásbírósnak telekkönyvi hatósággal. Van itt továbbá m. kir. adóhivatal, pénzügyi biztosság, m. kir. csendőrség, kir. posta és távirдахivatal, takarékpénztár, megyei városi orvos, megyei állatorvos, gyógyszerár, 8 osztályos gr. kath. oláh tannyelvű gymnasium, 6 osztályú állami leányiskola (8 év óta), 5 felekezeti fiúiskola. Az 5 felekezetnek 5 lelkésze és 5 temploma van, ú. m. róm. kat., evang. ref., görög kat., gr. keleti és mózesvallásuk temploma.” (I. m. 22.)

Belényes hegyvidéke a vasútépítés előtt szinte ismeretlennek számított, hisz a régi Nagy-Magyarország és a mai Románia legvadabb hegyvidékének tekinthető, másrészt azért, mert félreeső fekvése miatt kiesett a forgalomból, meg azért is, mert nem voltak útjai, s még ma is van néhány olyan rejtett helye, amely járhatatlannak mondható, például a Galbina völgyében.

1882. október 26-án báró Déry József főispán elnöklete alatt kimondták a vasút építését. Ezen a gyűlésen jelen volt Tolnai Lajos is, az állami vasutak akkori főigazgatója. Természetes, hogy a vonatközlekedés hozzáférhetővé tette ezt az országrészt az emberek számára, de gyönyörű hegyvidéke még mindig nem kapta meg a turisztikai és egészségügyi szempontból megérdemelt támogatást és figyelmességet, nem beszélve róla, hogy a külföldi turizmus egyik legvonzóbb tája lehetne.

Lukács megyei főorvos már a múlt század végén gyógyhellyé akarta tenni Biharfüredet, ahová eddig szinte járatlan út vezetett, aztán a megye nagy részben elkészítette az ide vezető utat, amely a járművek számára az 1970-es évekig helyenként még mindig igen veszélyes volt, s akkor végre a legveszélyesebb szakaszának megkerülésével kiépítették azt a biztonságosnak mondható aszfaltutat, amit ez a vidék már nagyon régen megérdemelt volna.

Sürgette ennek az útnak a kiépítését az is, hogy 1958-ban a nagyvárad-kolozsvári főúthoz vezető és Remecen áthaladó kisvasutat a jád-völgyi árvíz annyira megrongálta, hogy helyreállítása nem volt kifizető, s ezért mind innen, mind Belényes irányából halaszthatatlanná vált használhatóbb utak építése.

A görög katolikus püspökség a múlt század végén már épített itt néhány olyan kezdetleges faépületet, amely fogadni tudta az ide rándulókat, de szállodának nevezhető épület csak az 1920-as években épült Biharfüreden.

* * *

Nem lehet kétségbe vonni azt a tényt, hogy a belső villongások, a nagy pártharcok ellenére Magyarország a 67-es kiegyezés után gazdaságilag nagyon sokat fejlődött, s ennek volt a következménye Budapest óriási ütemű kiépítése: néhány évtized alatt a világvárosok sorába emelkedett. Ám a nemzetiségekkel folytatott politikai harcokban a magyar kormányok semmi

eredményre nem jutottak, s a századforduló utáni évek mindegyike közelebb sodorta népünket a nagy bukáshoz.

Az 1905. évi választások után 8 román képviselő szerb és horvát társával együtt külön nemzetiségi klubot alakított a parlamentben, amelynek elnöke a román Teodor Mihali lett. E képviselők az általános választójogért, a nemzetiségek nyelvi jogaikért, a polgári szabadságjogokért emeltek szót. 1907 táján kerültek közelebbi kapcsolatba a magyar politizáló közvéleménnyel Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș, valamint az elkövetkező évtized két jelentős román politikusa, a jogász Iuliu Maniu és az orvos Alexandra Vaida-Veovod. Nemzeti sérelmeik mellett időnként a parasztság érdekében is külön szót emeltek. (Köpeczi főszerkesztő: Erdély története III. 1674-75.)

Tanácskozások tanácskozásokat követtek, de ezek már nem is hozhattak végső megegyezést, mert az ellenzéki koalíció egyre inkább megérezte saját politikája erejét, lehetőségeit, a magyar kormányok tehetetlenségét, s külön bátorítást adott nekik Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös magyarellenessége. Nyilvánvaló, hogy a 48-49-es szabadságharc emlékeiből ihletődött az osztrák gyűlés. („Minden magyar, akár miniszter, akár herceg, akár bíboros, polgár, paraszt, akár huszár vagy háziszolga, mind forradalmár, mind csőcselék” - írta 1904-ben egyik levelében a trónörökös, s még Tisza Istvánt is szabadalmazott hazaárulónak, forradalmárnak minősítette. (I. m. 1677.)

Főleg ennek hatására dolgozta ki Aurel C. Popovici egy föderalizált Nagy-Ausztria tervét, melynek alapján a független román királyság csatlakozásával Habsburg-uralom alatt valószínűleg meg a nagyromán egységet.

Az 1910. évi választás igen erőszakos volt; Tisza Istvánnak fölényes győzelemre volt szüksége, amellyel megakadályozhatja Ferenc Ferdinánd trónörökösét, hogy száz körüli erős képviselői blokkot hozzon létre. Ki is jelentette bizalmasai körében: most már jöhet a trónörökös.

A választási eredmények a nemzetiségek számára is lesújtóak voltak, 33 román jelöltből mindössze 5 jutott mandátumhoz 3 olyan kerületben, ahol ellenjelölt volt. Maniu is megbukott a kerületében.

1913-ban a Tisza lakásán is kezdtek el tárgyalásokat, amelyeket a románok megszakítottak a trónörökös egyetértésével, bátorításával.

1914 elején aztán megbukott az utolsó olyan kísérlet is, amely integrálni akarta a románokat a magyar politikai életbe. (I. m. 1680-87.)

Románia taktikázását az I. világháborúban a politikai órákon tanítani lehetne (illetve tanítják is).

A háború elején a Román Királyság nem tartott szövetségeseivel, hanem semleges maradt, ezért az 1914. október 1-én kötött orosz-román megállapodás Romániának ígérte Erdélyt és Dél-Bukovinát. (A magyar politikusok nem ismerték a románok diplomáciai lépéseit.)

Mikor 1916 nyarán nyilvánvalóvá vált, hogy a németek villámháborús terve kudarcot vall, a bukaresti kormány engedett a tartós francia nyomásnak, az antanthoz csatlakozott, tehát szövetségesei ellen lépett a háborúba. Ekkor Romániának ígérték részben Bukovinát, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt s az attól nyugatabbra lévő területeket nagyjából a Tisza vonaláig.

Az I. világháborút a központi hatalmak elvesztették.

Erdély kérdésében a béketárgyaláson a magyar delegáció külön, többvariációs javaslatot terjesztett elő: vagy legyen autonóm tartomány Magyarország határain belül, vagy pedig

teljesen független, Svájc-szerű, az etnikumok egyensúlyát is biztosító ország Románia és a magyar állam között. A belső erdélyi nemzeti jogok garanciáját három, túlnyomóan az etnikum által lakott, s egy negyedik, teljesen vegyes nyelvű közigazgatási autonóm terület kialakításában keresték, melyeket felülről egy háromnyelvű központi kormány s nemzeti kataszterre épülő parlament irányítana. Végül a magyar küldöttség Erdélyre - éppúgy, mint a többi vitás területre - népszavazást kért, kijelentve, hogy előre is alávetjük magunkat a népszavazás eredményének, bármilyen legyen is az. (I. m. III. 1731. H: Apponyi A. 1920. január 16-i beszéde a békekonferencián. A magyar béketárgyalások. I. Bp. 1920. 278.)

A trianoni békeszerződéssel (1920. június 4.) Magyarország Közép-Európa legkisebb, gazdasági és katonai erő szempontjából leggyengébb országa lett. Aláírása percében megkondultak az országban a harangok, leállt a közlekedés 10 percre, bezárták az üzleteket, az iskolákat, az egyetemeket. (Benda Kálmán főszerk. „Magyarország történeti kronológiája”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. III. 873.)

14. fejezet

Belényes gazdasági élete, ipara és kereskedelme a századforduló előtt és után

Könyvünk elején már említettük, hogy Belényes történetét nem lehet elszigetelten, csak önmagába zártan megérteni, mert élete igen szorosan összefonódott az őt minden oldalról körülvevő hegyvidék sorsával, de még a tőle jóval északabbra fekvő Nagyvárad múltjával is. Sőt: nem érthető meg történelme az erdélyi fejedelemség és a Magyar Alföld múltjának kizárásával. Vonatkozik ez ipari és kereskedelmi életére is.

Arról is említést tettünk, hogy már első virágzását és várossá alakulását elsősorban a közelségében lévő bányáknak köszönhetette, mindenekelőtt Rézbányának és Vaskóhnak. Ezzel magyarázható, hogy élete szinte árnyékképe volt az itteni bányák sorsának, időnkénti fejlődésének, vagy visszaesésének mindaddig, amíg a saját lábára állt: kialakította mezőgazdaságát, állattenyésztését, helyi kisiparát és piacát. Sokat segített mindenkor helyzeten gyönyörű fekvése és az őt körülvevő - szinte a kiismerhetetlenségig nagy - erdőrengeteg, mely jó levegőjével, titokzatosságával felkeltette a váradi püspökök figyelmét, s bennük mindig pártfogókra talált.

Rézbánya és Vaskóh bányáinak életére egyaránt jellemző a kiszámíthatatlan hullámváz: hol nagyon felkapottak, hol pangásoknak vannak kitéve aszerint, hogy mennyi tőkével rendelkezők irányítják bányászatát.

Rézbányán már 1342-ben püspöki bányák voltak, 1501-ben bányavárosként emlegetik, aztán nemcsak a bányászata, de maga is elpusztul, s csak 1726-ban nyitja meg újra gróf Csáky váradi püspök a beomlott bányákat. Ugyanebben a században a kincstár is szerzett itt bányarészesvényeket, s azóta váltakozó sikerrel folyt is a bányaművelés 1863-ig, amikor egy ideig megszakadt, s csak 1875-ben foglalta el újból a magyar kincstár a régi bányaterület egy részét, amely a Bihar-hegység nyugati vonulatának alján van. Itt jegeces palában, porfirban és jegeces mészkőben, többnyire az utóbbiak váólapján számos telér és tömzs található, amelyek mészpát, kvarc, gránit és helyenként zöld kőanyagból állanak, rézkovandót, réz-ólomfénylet, malachitot, fehérólomércet, bizmut-ólomércet, aranyat és ezüstöt tartalmaznak.

E bánya termelése az 1880. évben: ezüst 1567 kg, 14106 Ft értékben, ólom 5326 kg 878 Ft értékben és réz 7399 kg 4899 Ft értékben. A termelés aránya ezután csökken, s a megye bányászata inkább a vásra, s újabb időben főleg a kőszurokra (aszfaltra) és a márványra irányul. (I. m. 291.)

Rézbánya hegyeiben a legritkább ásványok találhatók, sőt számos olyan különlegesség van, amely csakis itt fordul elő.

A vashányászat Vaskóhn és Petrószon volt jelentősebb. A vaskóhi vashámorban 1839-ben évenként 1500 mázsa, leginkább vastag munkára alkalmas vas készült. A petrósi vasmű a vaskóhinál is jelentősebb volt.

A 19. század végén a vastermelésben szintén nagy hanyatlás tapasztalható, mikor kisebb magánvállalkozók kezébe kerülnek a bányák.

A Vaskóh vidéki hegyekben a 18. században is voltak olyan márványtelepek, amelyekből már akkor is több monumentális épülethez használtak fel anyagot, például a 18. század közepén épült nagyváradi római katolikus székesegyház kilenc oldaloltárának oszlopai innen valók, továbbá a püspöki palotában lévő kápolna oltára és a kandallókeretek; vagy a vaskóhi római katolikus templom oltára s az ezen található gyönyörű márvány asztallapok, amelyek színre és

alakra nézve éppen olyanok, mint a legszebb kövekből készült mozaik; ma is láthatók a nagyvárad-i püspöki palotában és a bécsi Burgban. (I. m. 294.)

A vaskóhi templomba került tarka márványok a kollekti és a kimpi telepekről valók.

A Vaskóh vidéki márványbányászat a 19. században megszűnt, de a nagyvárad-belényes-vaskóhi vasút kiépítése után Jancsó Dezső nagyvárad-i ügyvéd megszerezte a jogosítványt a bányák újbóli feltárására. Ekkor Hauszmann Sándor legalább 14 vagon márványt szállított Budapestre, köztük 2,8 és 3,2 méter hosszú márványlapokat is, ezekből alakította ki az új országház fölépcsőházában lévő pilléreket. Ekkor már mozaikszín-vegyületű sötétszürke, rózsaszínes veres, tejfehér, veres erekkel és szürke foltokkal tarkázott, tüdő színű és a belgiumihoz hasonló fekete sziklákat tartalmazó márványokat bányásztak Vaskóhn. (I. m. 294.)

A Fekete-Körös felső völgyében nemcsak Vaskóh határában vannak márványtelepek, hanem Belényes közelségében is, például Budurásza határában, de az itt talált márványt nem termelték ki, és használatlanok maradtak a talált ezüst- és aranybányák is. Budurásza régi kohóját 1680 körül szüntették meg, de romjai a 18. század végén is látszottak.

Márványt találtak Robogány határában, ahol tűzálló agyag és porcelánföld is található.

Nem elhanyagolható a vidék kőbányászata sem, például a vasútvonal mentén látható örvényesi bányatelep.

A tárkányi kőfejtő vállalat primitív eszközökkel állította elő a vidéken használatos malomkövet. A vizekben gazdag Belényes környékén számos kisebb-nagyobb vízimalom működött nemcsak a múlt században, hanem a mi századunk első felében is, Belényesen például három, a meglévőnél jóval nagyobb teljesítményű gőzmalom mellett.

A leghíresebb malmok a Medra testvérek tulajdonában voltak az államosításig: a tenkei, a gyantai és az újlaki malom. Tenkének volt két gőzmalma és két nagyobb vízimalma is, azonkívül két téglagyára.

A meghibásodott malomalkatrészeket a legnagyobb szakértelemmel a Váradról Újlakra települt Wittmann Gábor javíttatta és cserélte ki a környéken a század első felében és közepén, a cséplőgépek karbantartásához is kiválóan értett, maga is cséplőgép-tulajdonos lévén.

A vidék legjövedelmezőbb ipara a bányászat mellett a faipar volt hosszú évtizedeken át, beleértve nemcsak a Körös melletti fatelepeket, mint amilyen a jánosfalvi és a fenesi, hanem a hegyekben elszórt fűrésztelepeket is, továbbá a több helyen virágzó erdőgazdálkodást.

A vidék legfontosabb fafélésegei a tengerszinti magassághoz viszonyítottan a következők:

A kocsányos tölgy egyéb tölgyfajokkal keverten a legalacsonyabb vidékektől kezdve a 400 méteres tengerszintig érzi itt jól magát.

A csoportos tölgy a 200 és a 850 közti magassági övben.

A legszélesebb tenyészeti övet a bükk foglalja el, 200 métertől az 1200, sőt az 1400 méterig terjedő magasságban.

A lucfenyő tenyészeti öve az 1000-1600 méter közötti magasság.

A Dobresti Magyar Királyi Erdőgazdálkodás az első világháború előtt egy 21 km hosszú erdei iparvasutat épített az erdő jobb kihasználása céljából, és a tűzifa mellett bükk talpfákat is értékesített; a fenesi fatelepet egy 16 km-es iparvasút szolgálta ki, amely Bélavár alatt vezetett; Jánosfalvára és Köröstárkányba is volt kiépített útja Fenesnek, s ugyanúgy megvolt az erdei kisvasútja Belényesnek, Petrósnak, Biharfürednek s a hatalmas völgykatlan más településének is, de a helyi és külföldi fakitermelők rablógazdálkodása folytán ezek a vasutak

feleslegessé váltak, ráfizetések lettek, és sorra lebontották őket, mondhatni a század első felétől kezdve a napjainkig, a fenesit az utóbbi években. Megfosztották ezáltal az érintett falvak lakosságát az erdei gyümölcsök szedésétől, a természetkedvelőket a kirándulástól, a horgászástól, megnehezítették a kapcsolatot az alföldi tájakkal, például Menyházával, s elvesztették jelentőségüket a Fenesi patak felső szakaszán lévő halastavak is, ahová évekkel, évtizedekkel ezelőtt százával szállította fel a kisvonat főleg a belényesieket, beleértve a kisiskolásokat és a középiskolai tanulókat is.

Az állandó erdei utak és az ésszerű gazdálkodás hiánya miatt sohasem volt itt olyan jövedelmező az erdőgazdálkodás, amilyent megérdemelt volna ez a vidék, hogy megkönnyítse a lehetőségeikig lakossága életét. A több mint 100 ezer holdat kitevő s alig jövedelmező bükkrengetegek fatermését elsősorban tűzifaként értékesítették, ahelyett, hogy jól megfizetett bútorkat és mindenféle épületanyagot készítettek volna belőle, tehát késztermékként adják el.

Senkinek sem jutott eszébe, hogy a külföldi turizmus számára is milyen nagyszerű lehetőségeket kínál ez a gyönyörű vidék.

A nemtörődömség bizonyítéka az is, hogy a havasi mócok évszázadokon át korlátlanul birtokolták ezt az erdőrengeteget, amelyben óriási mennyiségben korhadtak el a szélviharok által ledöntött fák az állandó erdei utak hiánya miatt is; s nemtörődömségre utal az is, hogy a szakáll-zuzmó elterjedése folytán egész hegyoldalakat kellett kiirtani az utóbbi időben.

Alapos matematikusi türelem kellene annak kiszámításához, hogy milyen bútoripari központtá lehetett volna kiépíteni Belényest, ha figyelembe vesszük, hogy Nagyváraddal nemcsak vasút köti össze, hanem aszfaltozott közút is (amilyen a század első felében még nem létezett), s hogy a Magyar Alföld irányába is milyen kifizető lenne egy normális nyomtávolságú vasútvonal kiépítése a Fenesi völgy, Bél, Csermő érintésével Gyulára. A diófa nagyon szépen megterem ezen vidéken, gondolok Fenes, Petrósz, Budurásza, Rézbánya környékére, ahol mindig igen sok dió volt - milyen kitűnő anyagot adhatna a bútorkészítéshez, gyümölcse értékéről nem is beszélve.

Belényes egyetlen jelentős bútörüzeme (talán kisebb bútorgyárnak is nevezhetjük volna) - a Lökösházi-féle volt a századelőtől kezdve évtizedeken át, amely igen nagy népszerűségnek örvendett, az itt rendelt bútorkra a vevők mindig büszkék voltak.

A belényesi, petrósz, rézbányai és vaskóhi hegyek által körülzárt területen jelentős volt az agyagipar, amelynek nagy mennyiségben előállított fazekasáruit a környékbeli fuvarosok szekéren szállították az első világháború előtt az Alföld tájaira.

Sonkolyoson a 18. század első felében Haller Jánosnak volt nagy üveganyag bányája. Fenesen jelentős forgalmú cserép - és téglagyár működött, s a 19. században papírgyár is volt itt, amely 1861-ben leégett.

Jövedelemforrásnak számított itt mindig a pálinkafőzés (a kisüsti, a gabonapálinka, a különféle gyümölcspálinkák), a vidék majdnem minden községében főzték és főzik, magyar és román helyeken egyaránt. De maga a gyümölcs is sok pénzt hozott a házhoz, elsősorban talán a berzencei szilva, amelyből sok lekvárt főztek, aztán az alma, a körte, a cseresznye, a barack, a szőlő és a mindenféle erdei gyümölcs.

Az éghajlati viszonyok nagyon alkalmasak itt az állattenyésztésre.

A vidék szarvasmarhája a tiszta magyar fajta volt mindenütt az utóbbi időkig.

A hegyvidék lovai az apró mokány lovak, amelyek állítólag a régi erdélyi és a török lovak keverékutódai.

Ami a sertésenyésztést illeti: régóta híres volt errefelé a korábban már említett szalontai sertés, amelyet a kisjenői kondorszőrű mangalica szorított ki a tenyésztésből. Aztán a legértékesebb fajta lett a szőke kondorszőrű, amely a kisjenői főhercegi uradalomnak mangalicatenyészetéből keletkezett. Szunyogh Bertalan a híressé vált fekete sertést a kondorszőrűvel keresztezte, mivelhogy lassabban és nehezebben hízott mint a kondorszőrű, és így kitenyésztette a fecskehasú fekete kondor sertésjellegűt, amely mind az alak, mind a termelés tekintetében bizvást sorakozott a kisjenői mangalicához. Az utóbbi valamivel hízekonyabb, de a fekete ellenállóbb a betegségeknek, és szaporább.

Igen híres volt Tisza Istvánnak a szintén esztári eredetű fekete nyája Gyantán, 200 magkoca állománnyal. (Borovszky: 323.)

A hegyvidékeken igen jelentős a juh és a kecske tenyésztése.

Belényes évszázadokon át elsősorban a kisiparosok városa volt, zömében a magyar iparosoké a második világháborúig. A lassan felzárkózó román kisiparosok többnyire tőlük tanulták el a mesterségeket, és felszabadulásuk után gyakran egykori mestereiknél dolgoztak segédként akár hosszú éveken át, vagy a megindulásukhoz szükséges alaptőkéjük összegyűjtése után maguk is elindultak az önállóság útján.

A kisiparosok rendszerint kisajátítottak maguknak egy iparágat, amelyet családtagjaikkal, tehát gyermekeikkel, testvéreikkel, rokonaikkal töltöttek fel, szinte lehetetlenné téve idegen szakmabeliek betelepődését Belényesre. Jó példa erre a mi családunk. Apai nagyapám, Kun János piaci szabó volt, vásáros szabó tehát, s mindhárom fiát szabónak tanította ki, Bélát, Józsefet és Pált. Kettő önállósította magát, Béla pedig Pál nagybátyámnál, az öccsénél segédeskedett. De az egyik nagynéném, Sárosiné Kun Irén is szabónak nevelte mind a három fiát: Gyulát, Józsefet, Gézát. Béla nagybátyám fia, József unokabátyám a német (úri) szabóságot tanulta ki, de jövedelmezőbbnek találta a piaci (magyar) szabóságot, s erre tért át. Később önállósította magát, s együtt váltott ki ipart apjával.

Családunk három önálló szabósága mellett a zsidó Anker csak úgy tudott talpon maradni, hogy a nagyváradi textil-nagykereskedők, Guttmann Emánuel és Lefkovits Leopold neki jóval olcsóbban adták el a méterárut, tehát lényegesen nagyobb haszonnal dolgozott. Anker fia, Imre is szabó volt.

Az úri szabóságot a Gyulai-fivérek uralták Belényesen: Imre, István és Sándor. Imrének és Sándornak nem volt fia, így István családjában hasonnevű fia vitte tovább a stafétabotot.

Budai János volt a „kalaposkirály”, de ezt a mesterséget választotta öccse (unokaöccse?), Gábor is. Az előbbi a fiát, az utóbbi a lányát nevelte kalaposnak.

Borbély volt Kerekes Gyula, Tóth Géza, Bereczki László, mind a három fiastól. Egy László nevű borbély, akinek keresztnévét nem tudom, az első világháborúban esett el.

Szűcs volt Varga János a fiával, Pistával, Tavaszi János a maga Jánosával, de Tavasziék egy másik szakmabelit is kineveltek, Béládi Imrét.

A Zsák-testvérek, József és Ferenc fiastól együtt az üllőre és a kalapácsra voksoltak, Kristó József mindkét fia is a hagyományos hentességre: Károly és József. Az unokatestvérük, Kristó László szintén hentes volt.

Killner László hentes fia, Béla, szépen kisportolt alakjával, fejlett izomzatával szintén jónak találta a hentes és mészáros szakmát.

A felsorolt magyar hentescsaládok mellett csak a román Pop-Luca és Vaida Virgil tudott ugyanerre a szintre felkapaszkodni.

Közismert csizmadiamestere volt Belényesnek Mikló Ferenc és Mikló Péter, a város másik részén Szabó István.

A Kiss-cukrászda mellett Fekete Lászlónak volt még cukrászdája.

Cipésmesterek: Kocsán Gyula, Vozár Gyula, Tóth Sándor, Himmelsdorf (Crudu) Bubi.

Műszerész: Kuk Zsigmond.

Felsőrészkészítő: Király Béla.

Órások: Neszmerák és Miklós Ferenc.

Pékek: Rehon József, Miklós Ferenc és Kukovics.

Kocsmárosok: Zsák József (korábban kovács volt), Bridea Teodor, Tóthné, Grósz, Mikló Péter (Petyus), Mihalcea, Horváth Gizella (utóbbi a 20-as években megszűntette kocsmáját).

Szítás: Fábián; Rőfös: Mayer Tivadar; Timár: Libár; Nyomdász: Susman. A város ismertebb fiákerese és teherfuvarosa: Köteles Károly.

A belényesi kisiparosok híresek voltak a szorgalmukról. A piacok a legnagyobb hidegben és a kánikulai melegben is rendszeresen megjelentek a hetivásárokon; részben a megélhetésük kényszerítette erre, részben a függő helyzet, hogy a helybeli vagy a nagyvárad kereskedőktől felvett hitelek, kölcsönök és bizományi árukat képesek legyenek letörleszteni a megállapított időpontra, hogy aztán újabb segítségért folyamodjanak. A visszafizetési határidő vagy a tavaszi, vagy a téli szezon végére szólt, inkább a karácsonyi kiadásokra. Ugyanakkor a konkurencia is rákényszerítette őket a rendszeres piacra járásra. Rendkívül nagy megterhelés volt ez, mivelhogy a vásári napok egymás után következtek: szerdai napokon Csékén, csütörtökön Belényesen, pénteken Vaskóhn kellett helytállniuk. Távolsági vásáros helyekre csak a nagyvásárok alkalmával vállalkoztak, vagy akkor, ha nagyon rá voltak szorulva. Elsősorban a csermői, a béli és a halmágyi vásárok jöhettek számításba.

Mindegyik piacozó kisiparosnak megvolt a fuvarozója, akit leginkább a jánosfalviak közül választottak, mi is Kádár Ferencel szövetkeztünk.

Némely kisiparos igen híres volt a szakmájában. A felsőrészkészítő Király Béla például nemcsak a jó munkájáért érdemelte ki az elismerést, hanem a nélkülözhetetlensége miatt is, mivelhogy más szakmabeli nem volt Belényesen. Kocsán Gyula olyan gyönyörű cipőket készített, hogy kiállításra mehetett volna velük, s olyan nyűhetetlenek voltak ezek a cipők, hogy többszöri talpalást is elbírtak.

Voltak olyan kisiparosok, akik meghatározták a vidék népviseletét: olyan kuzsiban jártak itt a vidékiek, amilyen a velünk szemben lakó Varga János készített, vagy olyan zsinóros lajbiban, amilyen az apám (Kun József) műhelyéből került ki. Senki sem tudott olyan zsinóros lajbikat csinálni. Elismert szűcsmester volt a román Memetea is.

Kristó József és Killner László leleményességét dicsérte, hogy a hentesüzletük mögött ital-mérésük is volt, ahol saját termésű borukat árulták, s amolyan társalgási köröket hoztak létre ezáltal. Nagyon különböztek ezek a helyek a közönséges kocsmáktól. De Kristó Józsefnek otthon szabályos kis vendéglője volt, ahol enni, inni, kártyázni, kuglizni lehetett.

A belényesi kisiparosok az egész járást ellátták áruikkal.

Ilyen jelentőségük volt a belényesi kereskedőknek is, akik a csütörtöki napokon bonyolították le szintén a legnagyobb forgalmukat. A kiskereskedőknek nem volt kifizetődő, hogy áruikat közvetlenül Nagyváradról szerezzék be a nagy fuvardíjak miatt. Autójuk nem volt, mindössze két-három autó volt a 20-as években Belényesen, az utakat nem aszfaltozták még, a poros, sáros, köves utakért a fuvarosok meglehetősen jó fuvarárakat számítottak. Ez a helyzet

lehetővé tette, hogy a helybeli nagykereskedők meggazdagodjanak. Ők igen kedvezményesen jutottak áruikhoz, a nagyvárad engroszisták és gyárosok támogatását élvezték valamennyien, elsősorban a Guttman- és a Schwartz-nagykereskedés. Jólmenő üzlete volt még a Büchner, a Schwimmer, Pelloni, Quai cégnek, a vaskereskedő Wesselynek, a bőrkereskedő Lakatosnak, Molnár György textilesnek.

Ha figyelembe vesszük, hogy mennyire kisváros volt még Belényes a 20-as, 30-as években (az 1880-as népszámlálás szerint 2601 lakossal), akkor azt kell mondanunk, hogy igen sok kiskereskedő eltartására volt képes. A mi házunk közelében például 5-6 főszeres kiskereskedő talált megélhetést: Lupsa Kornél, Kain Lajos, Lőkös András (korábban Lupsa Kornél és Soós Nyicu helyén), Ankerné és Antal Béla. Később Handa Aurél is itt nyitott üzletet a velünk szemben lévő kovácsműhely helyén. Nem véletlen ez a zsúfoltság, az állatvásárterek közelségével magyarázható, s már említettem, hogy a piaci nap, a csütörtök jelentette itt az igazi jövedelemforrást. Ez viszont azt igazolja, hogy milyen jelentős állattenyésztés volt a Fekete-Körös felső szakaszán.

A kisebb fűszeresek között Antal Béla és Kain Lajos voltak az erősebbek. Előbbi a tárkányiak, a nyégerfalvaiak és a fenesiek támogatását élvezte, utóbbi a falusi románságét, akiknek inkább útjába esett.

Belényes hitel- és egyéb pénzügyleteit a következő intézmények bonyolították le:

Belényesi Takarékpénztár. 1871-ben alakult 40 ezer korona alaptőkével. Betétállománya a század végén: 500 ezer korona. Igazgató-elnöke: Boicz Konstantin.

Belényesi Népbank Rt. 1899-ben alakult 120 ezer korona alaptőkével. Betétállománya: 200 ezer korona. Vezérigazgatója: Schwimmer Márton.

Ezenkívül működött még itt a Belényes és Vidéke Takaré- és Önszegélyző Egylet mint szövetkezet és a Polgári Takaré- és Hitelszövetkezet. (Borovszky sz. i. m. 315.)

15. fejezet

Új vezetői réteg az első világháborút követő rendszerváltás után.

A város néhány közismertebb személyisége

Mint mindig és mindenütt, a nagy politikai változások itt is nagy személyi változásokhoz vezettek az első világháborút lezáró békekötések után. Tisztviselők egész sora adta át helyét az új nemzedéknek, kiknek zöme alig haladta meg a negyven esztendőt, s tele volt ambícióval, függetlenül attól, hogy pénzügyi, kereskedelmi, közigazgatási, tanügyi vagy egészségügyi téren tevékenykedett. A győztes államokban szinte korlátlanok a lehetőségek, s nagy számban akadnak olyanok, akik több irányban is keresik érvényesülésüket.

Belényes kicsisége ellenére sem volt paraszti város: láttuk, hogy ipari élete határozta meg mindig fejlődésének vonalát, s mivelhogy a dél-bihari hegyvidék egyetlen jelentős központjának tekinthető, számottevő értelmiségi réteget is kitermelt, különösen iskoláinak kifejtése után. Viszonylag rövid idő alatt olyan fejlődési szakaszba jutott, hogy nemcsak kitermelte a maga vezetőit, hanem a vidék jelentős részét is ellátta közigazgatási, egyházi és vállalkozói irányítókkal. Meglepő például, hogy milyen pénzszakértő gárdával rendelkezett ez a kisváros a 20-as és 30-as évek táján, sok esetben fiatal szakemberekkel is. Érdemes megemlíteni néhányukat.

Azzola Ferdinánd (született 1895-ben) előbb a Marmorosch Bank hivatalnok, majd átkerül az Agrárbankhoz, s 1929-től már a bank belényesi fiókjának igazgatója.

Bereghy Andor (sz. 1888) előbb a Belényesi Népbank, majd a Belényesi Takarékpénztár egyik fiókjának vezetője.

Dr. Gurka Gyula ügyvéd (sz. 1886) Belényes) a Banca de Credit (Hitelbank) ügyvezető igazgatója.

Dr. Killner Béla ügyvéd (sz. 1883. Belényes) a helybeli Polgári Bankot igazgatja.

Klein Ferenc (sz. 1862. Tenke) 1927-ben megalapítja Belényesen a Gazdák Bankja Részvénytársaságot, amelynek az igazgatója lesz. (Ugyanakkor a belényesi zsidó hitközség vezetőségében is felhasználja szaktudását.)

Dr. Pollitzer Alajos (sz. 1882. Pozsony) belényesi ügyvéd szintén a Hitelbank igazgatója egy időben, s amellet a zsidó hitközség elnöke s a kaszinó alelnöke. Belényes életének egyik vezető egyénisége.

Rátz Sándor (sz. 1893. Karcag) 1929-től a Bihoreana Bank belényesi fiókjának vezető főnöke.

A közigazgatás jelentősebb tisztségviselői közül megemlíthetjük a következőket:

Borlan Silviu (sz. 1889. Belényes) először a belényesi járási főszolgabírószágon működik, majd 1928-tól Bihar vármegye prefektusi titkára.

Creț Victor (sz. 1878. Belényes) Élesden majd Belényesen főszolgabíró. A megyei közigazgatás fejlesztése terén szerzett érdemeket.

Dr. Cosma Nerva Traian (sz. 1897. Belényes) ügyvéd vármegyei titkári tisztséget tölt be. (Ugyanakkor lapszerkesztő, s mint politikus, a Liberális Párt agilis tagja, aki arra buzdít, hogy a termelést szövetkezeti alapon kell értékesíteni, a haszonélvező árdrágítók megkerülésével.)

Dobrei Romulus (sz. 1898) Belényes város gazdasági osztályának a főnöke, s jelentős a társadalmi tevékenysége.

Halász Géza (sz. 1897. Belényes) az élesdi adóhivatal főnöke.

A Belényesen érettségizett Marcu Alexandru (sz. 1882) zsidói főszolgabíró lett.

Ugyancsak itt végezte tanulmányait dr. Neagu Cornel vaskóhi főszolgabíró, aki részt vett a Dobrinul Faipari Részvénytársaság megalapításában, s neki köszönhető, hogy 1919 óta Vaskóh községnek villanyvilágítása van.

Opriș Ioan tasnádi főjegyző (sz. 1896) szintén a Samuil Vulcan főgimnáziumban érettségizett.

Rișiu Alexandru (sz. 1893. Balázsfalva) Belényes polgármester-helyettese volt. 1912-től önálló nyomdatulajdonos Belényesen. Két évig a tűzoltók parancsnoka, majd a nevezetes Doina könyvüzlet és vegyeskereskedés tulajdonosa.

A kiváló szaktekintélyek, elismert polgárok közül említjük meg a következőket:

Dr. Bozac Ioan 1919 óta városi főorvosként a közegészségügyi állapotok rendezésével szerzett érdemeket.

Dr. Chidioșan Gheorghe (sz. 1895. Belényes) Nagyváradon is elismert orvos.

Dr. Lazar Gabriel (sz. 1887. Szaniszló) a középiskolát Belényesen végezte, az egyetemet Budapesten és Bécsben. Előbb körorvos, majd Szilágy megye főorvosa.

Dr. Neș Cornel (sz. 1871. Belényes) 1919 óta a helybeli kórház igazgató főorvosa, belgyógyász. Az egészségügy terén szerzett érdemeiért a román koronarend lovagi és tiszti keresztjével és I. osztályú egészségügyi érdemkereszttel tüntették ki.

Dr. Nestor Ioan, a későbbi kórházi igazgató a nagyváradi kórház sebész főorvosának, dr. Pop Alexandru tanítványának tekinthető, akiről mestere is mindig elismeréssel nyilatkozott.

Dr. Killner György hosszú ideig körorvosként működött Belényesen.

Több belényesi személyiség politikai tevékenységével vált közismertté a megyében, például Borlan Victor ügyvéd (sz. 1896. Belényes) a Nemzeti Parasztpárt belényesi tagozatának elnöke. „Cuvântul Bihorului” (Bihari Szó) címen saját lapja is volt. Mellette Vaida Virgil hentesmester is a Parasztpárt lelkes harcosának számít.

Már említettük, hogy a Liberális Párt legjelentősebb belényesi személyisége dr. Cosma Nerva Traian ügyvéd volt.

Bár nem pártpolitikusként tartják számon, meg kell említeni a középiskolai végzettségű Cristian Roman Nicolae tímármester nevét (sz. 1870), aki Székesfehérvárt és Budapesten gyarapította szakismeretét, s mint az Ipartestület elnöke, a város ipari életében játszott fontos szerepet.

Szaktudósok véleménye szerint a Bihar-hegység Románia legvadabb és legváltozatosabb hegyvidékének tekinthető (különösen a századforduló táján és előtt, mikor még kiépített útjai nem voltak), mégsem használták ki (s ma sem eléggé) turisztikai jelentőségét, lehetőségeit. Akik mégis tettek valamit a turizmus népszerűsítéséért - a legendás Czárán Gyula mellett -, Dobrei Romulus és dr. Dumbrăveanu Vazul ügyvéd voltak; magyar viszonylatban pedig dr. Benedek István ügyvéd nevét kell feltétlen megemlíteni, aki 10-15 tagból álló szűkebb körén kívül igen nagy tömegeket is mozgósítani tudott.

Kulturális vonatkozásban vétek volna elhallgatni dr. Marcus Ștefan ügyvéd nevét (sz. 1886. Hodis), aki Belényesen érettségizett, Bécsben művészi akadémiát végzett, s mint kiváló hős-tenor Bécsben Wagner-szerepekben lépett fel, majd a salzburgi opera tagja volt. Ő a nagyváradi román színház megalapítója. Felesége, Merk Rita is kiváló személyiség, bécsi opera-énekesnő.

Énektanári munkásságával jelentősen hozzájárult a város és a vidék zenei intelligenciájának fejlesztéséhez Bruckenthal Mihai, nemcsak elméleti oktatásával, hanem kiváló diákénekkarával is. Legszebb sikereit a román népdalok népszerűsítésének köszönhetette.

Mi sem természetesebb: a város közismert személyiségei közé tartoztak mindenkor a gimnázium tanárai, akik közül helyszűke miatt csak néhányat említünk meg:

Dr. Flueraş Nicolae a 30-as és 40-es években az intézet igazgatója volt, német, latin és görög nyelvet tanított, s már szaktárgyai révén is Belényes egyik klasszikus műveltségű emberének számított. Emlékszem: egy külföldi felügyelő látogatása alkalmával hosszú latin nyelvű beszéddel köszöntötte a magasrangú egyházi látogatót.

A nagyhírű Musta Ştefannak is tanítványa, később Nagyváradon tanártársa voltam, sokan a megye legkiválóbb matematikusának tekintették.

Buşiţia Ioan a 30-as években a tantestület doájenje, de tekintélyét növelte a Bartók Bélával kötött barátsága is.

A belényesi magyar, román és zsidó fiatalság jó modorú neveléséhez nagymértékben hozzájárult a Buder Ricu által vezetett tánciskola, amely Antalffy Margit (Mureşianu Adriánné)³⁸ nagyváradi tánciskolájának módszerét követve nemcsak táncolni és viselkedni tanította a helybeli fiatalságot, hanem egymás megbecsülésére is. Egyéni tapasztalatom alapján állíthatom, hogy a város fiatal lányai és fiai - nemzeti különbség nélkül - sehol sem tanultak annyi emberszeretetet és önbecsülést, mint itt. „Belényes, te drága” című könyvemben ezt írtam erről:

„Mikor beiratkoztunk a Buder Ricu-féle tánciskolába, a Magyar Kaszinó vonzáskörébe kerültünk. Ide járt román barátaink nagy része: Tal Gyuszi, Meze Milu, Oniţa Petru, hogy csak néhány nevet említsek. És ide járt a fiatal zsidóság is: Dávidovics Mátyás, Klein Laci, Klein Pityu. A lányok közül hirtelenében csak Klein Ilus és Weinberger Klári nevére emlékszem, de őrzöm az arcvonásait valamennyinek. Ugyanúgy növelték táncestélyeink és báljaink sikerét, fényét, mint a mi leányaink: Tóth Margitka, Vura Böske, Zsák Ica, Mikló Manyi, Mikló Erzsike, Zgimbe Stella, Szűcs Rózi, Bedő Irma, Kun Mária (a húgom), Kun Ilona (az unokanővérem), a Szerző-lányok. Micsoda közösség táncolt, mókázott, énekelt, szórakozott itt! A megtestesült demokrácia élte a maga zavartalan életét. Zavartalan? Sajnos nem. Beleszólt ennek az aranyifjúságnak az életébe is a második világháború. Egyeseket a frontra, másokat a koncentrációs táborokba hurcoltak. Azóta sem láttam ilyen spontán, ilyen testvéries összetartást.

Igen, volt egy román nép fiatalkoromban, amely magához tudta ölelni valamennyi gyermekét hazájának. Istenfélő, jámbor nép volt, amely megosztotta szívét, kenyerét minden honfitársával.

³⁸ Az 1892-ben Kolozsvárt született Antalffy Margitról tudni kell - mert megérdemli -, hogy Budapesten, Bécsben és Zürichben végezte a táncakadémiát, Bukarestben balettvizsgát tett, aztán Nagyváradon nyitott tánciskolát. Meghonosította Váradon a ritmikus tánc tornát.

16. fejezet

Belényes politikai helyzete a két világháború között

Köztudomású, hogy az első és a második világháború következményeként milyen egyezmények, szerződések, határozatok, fogadalmak és alkotmányok kötelezték Romániát arra, hogy kisebbségei számára teljes jogegyenlőséget biztosítson. (Gyulafehérvári határozatok, Trianoni békeszerződés, párizsi kisebbségi szerződések, Kisebbségi Statutum, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Helsinki Egyezmény, választási ígéretések stb.)

Románia sohasem teljesítette vállalt kötelezettségeit. Hozzátehetjük: mindmáig. Egy egész könyvet is kithetne a szándékos mulasztások felsorolása, erre most nem vállalkozhatunk - felesleges voltuk miatt sem, hiszen tucatszámban jelentek meg ilyen könyvek -, de arra igen, hogy kiragadjunk ennek illusztrálására egy-két témakört, lehetővé téve Belényes beinkadrálását újabb történelmébe, ami írásom tulajdonképpen célja is.

Kiválasztott témaköreim az iskolaügy, az egyházak kérdése, a birtoklási törvények és a választásügy, amelyek egy-egy cseppet jelentenek csupán az óceáni terjedelemben, s mivelhogy csak éppen érinteni tudom ezeket a kérdéseket, már-már azt a látszatot keltik, hogy feleslegesek, elvesznek a mérhetetlennek tűnő makrokozmoszi térségben, mégsem azok. Nem feleslegesek, mert annyira jellegzetesek és szervesek, hogy az „egész” kérdés bizonyítékai lesznek, ha elkezdjük lefűjni róluk a port. Lássuk tehát:

Az erdélyi románok 1918. december 1-i gyulafehérvári nemzeti gyűlése nemcsak a Romániával való egyesülést mondta ki, hanem azt is, hogy az együttlakó nemzetiségek „teljes nemzeti szabadságot” kapnak - erre hivatkozva kapták meg a románok is Erdélyt -: az oktatás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás saját anyanyelvükön történik nemzetükből való tisztviselők révén, minden nemzetiség számarányának megfelelő képviseleti jogot kap stb., stb. (Benda Kálmán főszerk. „Magyarország történelmi kronológiája”, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. második, javított kiadás, III. 845.)

A gyakorlatban mi történt?

Már az 1919-20-as tanév beindításakor a Kormányzó Tanács Közoktatásügyi Reszortjának alapvető koncepciója szerint a kisebbségek oktatására felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód. Ennek megfelelően a magyar nyelv jelentős mértékben kiszorult az állami iskolákból, 900 elemi iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás; a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást az 1919-es év kezdetén felszámolták; a magyar nyelvű középfokú oktatás az állami iskolákban a 20-as évek közepére gyakorlatilag megszűnt. (Diószegi László és R. Süle Andrea szerk. „Hetven év, a romániai magyarság története, 1919-1989.” Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 22.)

A békeszerződések ratifikálása után (1921. július 26.) az oktatásügyi kormányzat, Angheliescu közoktatási miniszter vezetésével, elsősorban a még mindig rendkívül erős felekezeti iskolahálózat megbontására törekedett... A felekezeti iskolák tanáraitól megvonták a vasúti félárú jegykedvezményt (12.867/1922. államtitkári rend.), a felekezeti iskolába nem iratkozhatott be eltérő vallású tanuló, nem taníthatott más vallású tanár. (63.875/192. közoktatásügyi minisztériumi rend.) A magyar felekezeti iskolák államsegély-kérelmét elutasították (a szász, a sváb, a muzulmán hasonló iskolák megkapták a támogatást), a tanárok nyugdíjigényét a román állam nem ismerte el. A pedagógusokat román nyelvvizsgára kötelezték, és elégtelen román nyelvtudás címén sok esetben elbocsátották. Az 1934/35. tanévben beírt 96.809 magyar tanulóból 1936/37-ben mindössze 4.527 tanulhatott saját anyanyelvén. (I. „Hetven év... 24-25. Hiv.: 63.875/1921. közoktatásügyi minisztériumi rend.)

„Pedagógiai gillotin”-nak nevezték a felsőbb iskolákban tovább tanulni kívánók részére kötelező érettségi vizsgáról szóló 1925-ös rendeletet, amely azt jelentette, hogy a magyar oktatásban részesült tanulóknak magyarul nem tudó bizottsági tagok előtt kellett vizsgáznuk, legtöbbször tolmács útján. Így aztán az erdélyi felekezeti iskolák növendékeinek többsége megbukott a vizsgán. 1925-ben 401 jelölt közül mindössze 100-nak sikerült az érettségi vizsgája. (I. m. 29.)

Hasonlítsuk össze ezt az eredményt például a belényesi román főgimnázium 1908-as eredményével, amely a birtokomban van. 41 érettségiző tanulóból nem bukott meg egy sem. Pályaválasztásuk: Teológiai: 21, bölcsészeti: 1, jogi: 11, orvosi: 2, kereskedelmi 1, katonai: 1, postai: 1, művészeti pálya 1. (Értesítvény a belényesi gör. kath. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodákról 1907-8. tanévre. - Anuarul Gimnaziului superior gr.cat.și al școalelor elementare din Beiuș pe anul școlar 1907-8. Beiuș, 1908. 125.)

Mikor 1919-20-ban megszüntettek minden erdélyi magyar főiskolát, a kisebbségi anyanyelvű felsőoktatás kizárólag a lelkészképző intézetekre korlátozódott. (I. m. 32.)

Néhány más elnyomó intézkedés:

Az 1921-es erdélyi földbirtoktörvény értelmében a római katolikus püspökség elvesztette birtokainak 95 %-át, az erdélyi református egyházak pedig 45 %-át. (A romániai magyar egyházak birtokaik 84,5 %-át 371.614 holdból 314.199 holdat.) Érdemes itt arra gondolni, hogy például a Mária Terézia által 1777-ben a váradi görög katolikus román püspökségnek adományozott hatalmas birtokot Magyarország trianoni bukásáig sem háborgatta senki, ennek jövedelméből építtetett és tartott fenn a püspökség számos iskolát, internátust, és hozta létre jelentős alapítványait. S akkor hol van még az ortodox egyház hatalmas vagyona!

A korrupt, erőszakos választások következménye volt, hogy a magyar kisebbség a választások során sohasem érte el a számarányának megfelelő politikai képviselést. (I. m. 35.)

Az 1925-i új területi beosztás eltörölte az évszázadok során kialakult megyehatárokat, és úgy módosította azokat, hogy a kisebbségek aránya a megye lakosságában - így annak vezetőiben is - csökkenjen. Tiszta magyar falvakat román többségű megyékhez csatolt, a Székelyföld peremvidékén fekvő román falvakat pedig a székely megyék részévé tette... Így Maros-Torda megyéből 1930-ra román többségű megye lett.

Az 1938-i közigazgatási törvény az országot tíz tartományra osztotta, s ezzel a Székelyföldön még egy tömbben élő magyarságot betagosította a román többségű tartományokba. (I. m. 35-37.)

Nagyon sok törvényt és rendeletet lehetne még felsorolni az asszimilációs (beolvasztó) politika igazolására, de nem feladatom az, hogy lexikális adatok felsorolásával tömjem tele írásomat; csak azért hoztam fel ezeket a példákat, hogy történelmi háttérrel adjak a mondani-valómnak. Őszintén szólva nagyon nehéz helyzetbe kerültem, mikor arra vállalkoztam, hogy Belényes történetét a trianoni békeszerződés utáni időkre vonatkozóan is bemutassam, mivel-hogy az emlékezetes esemény után mindössze két évvel születtem, s akkor mennyire történelem az, ami éppen megtörtént, s nem a múlt szűrőjén kínáltatja önmagát, hanem a jelen hirtelen beleélését állítja elénk követendő mérceként; másrészt a trianoni magyar tragédia az én tragédiám is, s akkor hogyan tudok föléje emelkedni, hogy valóságos képét adjam szülővárosom történelmének úgy, hogy mind a magyarok, mind a románok elhihetőnek tartsák leírt dolgaimat, nem sértve meg sem az egyik, sem a másik felet. Szinte lehetetlennek tűnik a vállalkozásom, mégsem mondhatok le róla. Két okból nem. Részben boldog gyermekkorom s az ebből fakadó szülőföldszeretetem ad hozzá erőt, részben a szándékom: nem azért írom meg szerény tudásom szerint - hiszen nem vagyok kutató történész - Belényes régi múltját s közel-múltját is, hogy ellentétet szítsak az itt élő magyarok és románok között, hanem ellenkezőleg:

hogy közös múltjukból okulva kibékítsem őket. Tudom, hogy lesznek megítélési tévedéseim, de ezekről nem tehetek, én is csak egy gyarló ember vagyok.

Máris nagy műfaji hibát követtem el. Akárki rám támadhat azzal az indokolt váddal, hogy nem lehet ilyen szentimentális megközelítéssel történelmet írni, azt csak a józan higgadság birtoklásával lehet. Akkor pedig tekintsék ezutáni soraimat történelemkönyvi illusztrációnak, egy szemelvénygyűjteményi résznek.

Az eddigiekből kitűnik, hogy súlyos diszkrimináció jellemezte a két világháború közötti romániai politikát, s az erdélyi magyarság sorsa az idő haladtával nem hogy javult volna, hanem fokozatosan romlott. És mégis el kell ismernünk, hogy kisebbségi helyzetünk ebben a két évtizedben lényegesen jobb volt, mint a második világháborút követő Gheorghiu-Dej-, illetve Ceaușescu-féle időszakban, és ennek több kézzelfogható magyarázata is van:

1. Az elégedetlen magyarság akármikor panasszal fordulhatott a Genfben székelő Népszövetséghez, és Románia nem feszítette a húrt a végtelenségig, hogy állandóan felszínen tartsa az egyébként is kényes erdélyi kérdést. Maga Wilson amerikai elnök is kezdettől fogva tudta, hogy a trianoni békeszerződés nagyon elhibázott lépés volt, hiszen millió tömegek kényszerültek kisebbségi sorsba. A szerződés felülvizsgálatát kérte jónéhány közismert angol és más nemzetiségű nyugati személy is.

2. A húszas és a harmincas években a magyarságnak volt önálló politikai pártja, amelyet ha kijátszottak, háttérbe szorítottak is, nem számolhattak fel tetszésük szerint, ezzel szemben a kommunista rendszerben felszámolták nemcsak a Magyar Népi Szövetséget, hanem a Szociáldemokrata Pártot is, s a Román Kommunista Pártban már senkinek sem volt szava: az első párttitkárok, Dej és Ceaușescu diktatórikusan uralkodtak, a bírálókat, az elégedetlenkedőket eltüntették.

3. Az egyházak és a még meghagyott iskolák amolyan menedéket jelentettek a magyarságnak féltve őrzött nemzettudata megőrzésében, de nem tölthették be ezt a szerepüket a kommunizmusban, amikor a testületi tagok között is besúgók voltak minden iskolában, s amikor az erdélyi és királyhágómelléki református püspökök is hajlottak az ilyen szerepvállalásra. A római katolikusok között is akadtak ilyenek.

4. A román királyság idején lényegesen jobbak voltak a tulajdonviszonyok, hiszen az egyházak még földjeik nagy megnyirbálása után is rendelkeztek bizonyos földtulajdonnal, s a magyar lakosok magántulajdonát sem tudták teljesen megsemmisíteni.

5. Az erdélyi városok kis- és nagyipara jelentős mértékben a kisebbség kezében volt, és ez nemcsak jövedelmet jelentett, hanem inasok és segédek alkalmazását, tehát csökkentett munkanélküliséget.

6. Az első világháborúból nyertesként kikerült Románia elsősorban mezőgazdasági ország volt (nem elhanyagolható iparral), amelyben viszonylag jólét uralkodott, nem éheztek az emberek, de ez semmiképp nem mondható el Ceaușescu uralmáról, ahol mindvégig húskrízis volt, a cukrot és az étolajat még a 70-es és a 80-as években is jegyre adták, s a sorbanállók közül sem jutottak hozzá sokan a tejhez.

7. Trianon után még a román iskolába járó gyermekeinknek is megvolt a joguk, hogy egyházi nevelésben részesüljenek s ugyanakkor anyanyelvük ápolásában, de a kommunista rendszerben nyilvántartották a templomba járókat, és megbélyegezték őket, hitük miatt egész életükben hátrányba kerültek. (A Királyhágómelléki Egyházkerület utolsó kommunista rendszerbeli püspöke, Papp László félrevezette híveit - és tudatosan -, amikor a 60-as évek végén azt hirdette a szószékről és pásztorlevelében, hogy most van igazi vallásszabadság, amikor senkit

sem köteleznek, hogy hittanórára járjon, de minden gyereknek megvan a lehetősége. Milyen jól tudta pedig, hogy Isten előtti hazugság a szószéki szava.)

8. A királyi Romániában volt ugyan időleges cenzúra, mégis jelentek meg szép számban igen értékes könyveink, és nem kényszerítették íróinkat, hogy ódákat, himnuszokat írjanak az ország uralkodójáról, mint az elemi iskolai végzettségű Ceaușescu-házaspár idején.

Eszem ágában sincs, hogy hízelgéskeppen ódákat zengjek a Trianon utáni Románia kisebbségi politikájáról (ellentétbe kerülnék korábbi mondanivalómmal is), de amit pozitív vonásként a két szememmel láttam vagy a fülemmel hallottam, azt nem hallgathatom el, mert egyéniségemnek megfelelően bectelenségnek tartanám, ami pedagógusi mivoltomat kérdőjelezhetné meg. Hazugságra én nem vállalkozhatom.

Ki kell még mondanom valamit: sohasem volt még Románia történetében olyan dühöngő és nyílt sovinizmus, mint a kommunista Gheorghiu-Dej és főleg Ceaușescu idejében. S ha figyelembe vesszük, hogy a kommunizmus alapja az internacionalizmus, és semmi sem áll távolabb tőle mint a sovinizmus és a rasszizmus, akkor egyszer s mindenkorra - és megmásíthatatlanul - minősítettem is a két diktátor uralmát, erkölcsi értéküket is mérlegre téve.

A mi családunkat az öntudatos magyar családok közé sorolták Belényesen a két világháború között (1940-ben, a II. bécsi döntés után 18 éves koromban Nagyváradra költöztünk át), mégis azt kell mondanom: életem legboldogabb szakasza a gyermekkorom és a fiatalságom volt, ez a szűk két évtized.

Nekem gyermekkoromban mindennapos kapcsolatom volt a románokkal, s mondhatni egésznapos kapcsolatom, mert annak ellenére, hogy a magyar városnegyedben laktunk, románok is laktak a szomszédságunkban, akikkel szinte a nap minden órájában találkoztam, beszélgettem.

Lehetővé tette ezt a szoros kapcsolatot az a körülmény, hogy egészen közel volt hozzánk a futballpálya, az úgynevezett Marhavásártér, ahol igen gyakran 50, hatvan s talán száz gyerek is összegyűlt, magyarok, románok, zsidók és becsületes, munkás cigányok (zenészek, iparosok, napszámosok, halászok) gyermekei. Egész nap itt rúgtuk a labdát, vagy fürödtünk a pálya szélén folyó Fekete-Körösben. Mondhatni majdnem mindig magyarul beszélgettünk, mert csupán néhány év választott el bennünket a háborútól, s a román gyerekek szülei jól tudtak magyarul, s ha vegyes házasságúak voltak, odahaza mindig magyarul társalogtak. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem tudtuk egymásról, ki a magyar, ki a román, vagy zsidó, de nem volt ennek semmi jelentősége a mi társaságunkban. Kinek fájt az, hogy Nevrincean Tibi román, hogy Klein Laci zsidó, hogy Füzi Árpi félig magyar, félig cigány? Testvérré kovácsolt bennünket a Marhavásár. (Mindig így neveztük ezt a teret.)

Én gyermekkoromban egy szép lelkű, szelíd, istenfélő román néppel ismerkedtem meg, nem beszélve róla, hogy egy vendégszerető néppel. Mivelhogy nemcsak a marhavásártér volt a közelünkben, hanem sertés-, juh-, és lóvásártér is, a csütörtöki napokon az egész „sokadalom” a szemünk előtt vonult el, s ez alkalmat adott nekem arra, hogy a román nyelvet és a népzeneét is megismerjem. A szomszéd kocsmákban hegedültek, táncoltak, vigadoztak. Nagyon megszerettem a népdalaikat, s nem győztem csodálni hegedűseik ügyességét, ujjaik ugrándozását az alig megtámasztott hegedűjükön. Mert a legtöbben nem is fogták le az állukkal, csak éppen hozzáértették a vállukhoz, vagy még ennyire sem méltatták kopott hangszerüket.

Már betöltöttem a hatodik életévemet, amikor beírtattak a román óvodába, mivelhogy magyar nyelvű nem volt. Tele volt a lelkem a korlátlan szabadság mámorával, rengeteg kitörölhetetlen élménnyel, s egyszer csak bezártak engem négy fal közé, a szünetekben négy kerítés közé, egy kopár óvodai udvarba. Minden fal egyformán meszelve, minden kavics nagyjából azonos nagyságúra darálva. Sehol egy fűszál, sehol egy vadvirág, egy bujkáló bogár, egy

eldobott szalmaszál. Nyoma sincs itt a mező illatának, a vizek párás tapadásának, zuhanásának, a szitakötők hihetetlenül gyors röppenésének.

Nagyon szerencsétlennek éreztem magamat az óvodában. Elidegenített az a körülmény is, hogy új román társaim közül sokan nem tudtak magyarul, s mivelhogy én is csak törtem a román nyelvet, nem társaloghattam velük korlátlanul. Ha elhibáztam egy szót, lehet, hogy kinevettek, s roppant érzékeny természetem nehezen tudta ezt elviselni. Aztán mégis elkezdődött bizonyos fokú feloldódásom, amit egy furcsa élmény indított el. Az, hogy három kislánnyal szimpatizáltam, s azokat igen gyakran megsimogattam, megpuszilgattam a szünetekben. Erről engem nem lehetett leszoktatni. Sotoc Elisabeta román volt, Stern Rózsi zsidó, Quai Lucsi olasz kislány.

Kellemes élményem volt az a táncbemutatónk a Central épület színháztermében, amelyet a „Csebogár, csebogár, sárga csebogár” dallamára lejtettünk, s amelyben Varga Liza volt a partnerem, a későbbi tanítóm nagyobbik lánya.

És itt most megállunk. A 30-as évek végén elképzelhetetlen lett volna magyar zenére táncolni egy román óvodában, de most, 1928-ban ebben még nem volt semmi különös. A magyar-cigány zenészek nem ismertek román dalokat, a vendéglőkben is mindig magyar nótákat húztak még.

A következtetés: az óvodában soha senki nem vetette a szememre, hogy magyar vagyok, s lassan megismertem a román nyelv alapvető szavait. Ez volt fejlődésem és beilleszkedésem első lépése.

Az elemi iskola első három osztályát a református iskolában végeztem, ahol hamar megbarátkoztam Varga László tanító bácsival, mert gyönyörűen hegedült, és engem is hegedülni tanított. Aztán az állami román iskolába kerültem, hogy felkészítsem magam a helybeli román gimnázium felvételijére. Ugyanazzal a nehézséggel találtam magam szemben, mint az óvodában: az idegen környezettel. De szerencsémre nem voltak sovíniszták az új barátaim, befogadtak.

Az egyik beszéd- és értelemgyakorlati órán a „Bunul nostru învățător” („A mi jó tanítónk”) című olvasmányt tárgyaltuk meg, amely az érzelmi nevelést szolgálta. Arról szólt, hogy egy tanító bácsi meghal, és milyen hatással van ez kis tanítványaira. Megkönnyeztem ezt az órát, és az jutott eszembe, hogyan venném én tudomásul, ha Varga Laci tanító bácsi - aki még évekig hegedülni tanított - meghalna. Biztosan tudom, hogy nagy bánatom lenne. És ekkor megjelent előttem Cosma Traian tanító bácsi is, aki még egy éve sem tanított engem. Egymás mellé állítottam őket, hogy megadjam nekik a megérdemelt minősítést: íme az én jó tanítóim. Ne haljanak meg, sokáig éljenek! Hogy minél több gyereket tanítsanak meg hasznos ismeretekre.

Azért szerettem meg a román tanító bácsimat, mert éreztem, hogy ő is szeret minket, a magyar tanítványait. Én mindenkit meg tudtam szeretni, aki engem is szeretett.

Belényes történetébe illeszttem a leírt eseményt, és hatvan év távlatából értékelem: magyar- és történelemtanárként tudom, hogy milyen asszimilációs törekvések voltak az ország számos iskolájában, felülről irányított szigorú törvényekkel és intézkedésekkel, de én ilyesmit a román iskolánkban az alatt az év alatt sohasem észleltem.

És még mindig érzékeny és költőies leszek, amikor egy korábban megjelent könyvemből idézek:

Nekem nem adatott meg, hogy magyar emlőből szívjam első irodalmi élményeimet. Nekem nem Benedek Elek meséi és mondái nyitották ki a szememet, hegyezték a fületem, mint sok más erdélyi és partiumi gyereknek. Én csak hosszú, kerülőutakon jutottam el a természetes

életforráshoz, anyanyelvem meséinek, mondáinak, irodalmának birtoklásához. Mert az a dolgok természetes rendje, hogy minden magyar gyermek szülei nyelvén szólaljon meg előbb, és saját griffmadarait lovagolja meg, ne másokét; az égig érő fa ágain nyújtózkodják vasorrú bábák szavának pergőtüzében, és onnan szétnézve pillantsa meg mások mesés tájait. De hozzám nem jutottak el a húszas évek derekán magyar mesék. Én a román irodalommal találkoztam előbb, és hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem volt szép ez a találkozás is. 52 évi magyar és történelem szakos tanárságom után csak azt mondhatom: áldott legyen az a Nicolae Fântânariu tanár, aki kinyitotta számomra az irodalom kapuit. Paptanár volt, sovány, törekeny, éles szemű. Édes suttogással ejtette a szót, a román nyelv szép szavait, ha a szövege úgy kívánta. És tudott hangosan is beszélni, szükség szerint. De a hangja ilyenkor rikácsoló volt. Inkább halkán beszélt, tudatos alázattal az „Irodalom” előtt. Olyan szépen olvasta a nagy mesemondó Ion Creangă (a román Benedek Elek) meséit és visszaemlékezéseit, hogy a legyek is abbahagyták zümmögésüket, csak rá figyeltek. Ilyen átéléssel, gyöngéd szeretettel tolmácsolta Petre Ispirescu miséit is. Nekem ezek voltak az első gyermekkori olvasmányaim. A lelkemhez szóltak, magukkal ragadtak.

Fântânariu tanár úr szerette a tanítványait, a magyar gyerekeket is, ha szorgalmasan tanultak. Másként nem is lehetett volna jó tanár. Megadta a maximális jegyet, a tízest nekünk is, ha megérdemeltük. Egyszer kezébe vette a házi olvasmányi füzetemet, és végigment vele az osztályban, hogy mindenki lássa. Szó szerint ezt mondta: „Nézzétek, gyerekek, így kell dolgozni a román irodalomból! Ilyen tartalmasan és ilyen gondosan. Bravó, Kun, csak így tanulj továbbra is!” És beírta az ellenőrzőmbe a jó jegyet.

Három évig tanított engem Nicolae Fântânariu tanár úr, és mindig szép osztályzatom volt román nyelvből és irodalomból. Nem tudom, miért hagyott ott bennünket. Valószínű, hogy az iskola vezetősége határozott úgy. Kaptunk egy új tanárt, 15-20 évvel fiatalabbat, egy P. Vasile nevűt. Úgy tudtuk, hogy a hadseregéből lépett ki - feltételezhetően nem volt megfelelő -, s már az első órákon elárulta, hogy a román nyelvhez és irodalomhoz semmit sem ért. Nem hiszem, hogy lett volna tanári diplomája. Ha igen, bújjon el az az egyetem, amely kiadta neki. Egy jó képességű diák hozzá képest doktor volt a román nyelvből és irodalomból. És olyan sovíniszta volt, hogy csak úgy füstölt tőle. Gondolatban két csoportra osztotta az osztály tanulóit: románokra és magyarokra. A románoknak könnyen adott tízes osztályzatot, de bennünket kivesézett kénye-kedve szerint. Egyszer kiszólitott felelni, és három-négy kérdésére hibátlanul válaszoltam. Már helyre is küldhetett volna egy szép osztályzattal, de újabb kérdéseket adott: addig, amíg megfogott valamivel. Hat-hét kérdést tudtam, a következőt már nem, képtelen voltam gondolkodni határtalan rosszindulata láttán. Forrt bennem a vér, és összekeverte gondolataimat. Megjelent az emlékezetemben Fântânariu tanár úr, és már csak az ő jóságos arcát láttam, az új tanáromból mákszemnyit sem. Elégségest kaptam, és a szívem összeszorult: én ennek a tanárnak többé nem felelek, legfeljebb dadogni fogok. Csak az elégségest húzzam ki valahogy. Megölte a szófogadó, jó diákot bennem.

Egyszer elrendelte, hogy tanuljunk meg könyv nélkül egy sovíniszta verset, és elszavaltatta velünk. Átéléssel kellett szavalni. Fântânariu tanár úr ezt nem tette volna meg.

Így aztán hamar rájöttem, hogy kétféle tanár van a világon: jó és rossz. Helyesbíték: van legrosszabb is, a P. Vasile-féle.

Ezt a tanárunkat a román tanulók sem tisztelték, Bikának nevezték, látván tudatlanságát és durva fellépéseit.

Tămaș Traian tanár úr természetrajzot és kémiát tanított nekünk. Többnyire közepes és jó rendűek voltak tantárgyából a jegyeim. Egyszer tízest adott a növényteni dolgozatomra - a fenyőfélékből írtunk -, és ugyanúgy megmutatta a dolgozatomat az osztálynak, mint

Fântânariu tanár úr. Hozzáfűzte, hogy a feleleteim szokásos átlagánál többre is képes vagyok, tehát biztatott.

Tiszteltem Popovici tanár urat, mert megtörtént, hogy magyarul is megmagyarázta az egyik osztálytársamnak a földrajzot, ami bizony nagy szó volt akkor.

Szeretettel emlékezem meg iskolánk legöregebb tantestületi tagjáról, Bușiția tanár úrról, Bartók Béla barátjáról. Sokat leveleztek, együtt gyűjtötték Belényes környékén a román népdalokat. Pertu viszonyban voltak. Rajzra és kalligrafikus írásra tanított bennünket, négy évig volt a tanárom. A tanórákat kivéve szívesen beszélt magyarul, mindenütt voltak magyar ismerősei, és kedvelt magyar nótája a „Káka tövén költ a ruca” volt. Szépen hegedült. Élet-tapasztalataival oktatott, szívesen mesélt vadászkalandjairól. Csak az egyenes úton járó diákokat szerette, a hazudozóknak, hanyagoknak nem kegyelmezett. Minden évben kivitt bennünket egy órájáról a temetőn túli dombokra, hogy élvezze a felszabadult játékunkat.

Egyszer úgy elverte nádpálcájával két ittas osztálytársamat negyedikes korunkban, hogy én sem felejtsem el soha, aki láttam csupán, annál kevésbé ők, akik elszenvedték a verést. Jól tette! Mit érdemel az a 15 éves tanuló, aki ittasan jelenik meg az órán?

Négy évig énekeltem az iskola énekkarában, hegedültem a zenekarában. Komoly zenei képzést kaptam ott. A karmesterünk Teodor Naghi (későbbi nevén Odeșteanu) történelem-tanárunk és első osztályfőnököm volt, aki szépen hegedült, a koncertmesterünk Birek László maturáns tanuló. Birek Laci zsidó fiú volt, példás magaviseletű és jeles előmenetelű tanuló, akit a tantestület és a diákság igen megbecsült.

Elismert tanára volt az iskolának a matematikát és fizikát tanító (sajnos fiatalon elhunyt) Rațiu tanár, akinek a keresztnévére hirtelen nem emlékszem, vagy a latin szakosok: dr. Voștinariu, Călugăru Ion és Popa Ilie.

Megkérdezhetné valaki: nem volt itt soha semmilyen sovíniszta megnyilvánulás, csak a P. Vasiléval kapcsolatos esetek? De igen, azonban nem szeretném szomorú visszaemlékezéssel lezárni egykori iskolám bemutatását, azért elmesélem még egy-két itteni élményemet. Lehet, hogy banális dolognak, esetleg badarságnak tűnnek, pedig nem azok. Dehogyan azok! Felejt-hetetlen gyermekkori és kisdíákos élmények, amelyek tükrözik egykori iskolánk hangulatát, lelki világát, s akkor már történelmi értékűek.

Ugyan mit jelent ma ez a szószerkezet a legtöbb embernek: „halvás zsemle.” Úgyszólván semmit. Nekem rengeteget. Belényesi kisdíákéletem egyik nagy élményét. Imádtuk a csokoládés-halvás zsemlet. Ha összeremtettünk két lejt, szinte reszketve vártuk a kicsengetést, hogy kirohanjunk az iskola melletti „Doina” vegyeskereskedésbe. „Kérek egy halvás zsemlet.” És kanállal rakták az illatos, puha zsemlembé - úgy, hogy minden oldalán kicsorgott belőle - a finom, csokoládés halvát, amelynek minden törmeléke aranyat ért nekünk. Emlékszel, Ciavici Mircea? emlékszel Fefle Petru? Árgyelán Géza, érzed még azt a maximális ízt, amit csak a gyermekkor tud érzékelni? Hát belehaltunk, ha nem volt két lejtünk, és láttuk, hogy mások halvás zsemlet esznek.

Ott álltunk a kályha mellett a szünetben, és egymást túlharsogva idéztük fel a Stan és Pan filmek eseményeit. Nem is egyszer, nem is kétszer, csak Isten tudja, hányszor, és ma sem tudom, mivel magyarázni, hogy nem pusztultunk bele a fuldokló kacagásba. Csak a kisdíákok tudnak így kacagni, akiket óráról órára befognak a kényelmetlen padok szorító világába. Tudom, fiúk, azóta sem kacagtatok olyan nagyokat soha. Én sem.

Elloptad az órám, padtársam, Faur Mircea. A padban felejtettem, és elloptad, amíg a rajzteremben voltam. Kimondhatatlan bánatot okoztál velem, még verést is kaptam otthon, aztán egy hónap múlva visszahoztad. Azt mondtad, hogy nem tudsz örülni ennek az órának, mert

loptad, és te még sohasem loptál a cseresznyén meg az almán kívül semmit, pláne ilyen értékes tárgyat, s az iskolánkban is azt tanítják nekünk, hogy ne lopj! (Az iskolánkban!) Azt mondtad: nem tudod magadra venni a bánatomat sem, annyira súlyosnak érzed. Arra kértél, ne mondjam el senkinek a vétked, ne jelentsem az osztályfőnökünknek. Dehogyan jelentettem, dehogyan! Hiszen én is fetrengtem nagyságod súlya alatt, Mircsa. Én sejtettem, hogy csak te lehettél a tettes, és megrendült a bizalmam irántad. Most pedig visszakaptam a régi barátomat, akihez annyi szép futballmeccs fűzött. Én voltam az osztály legjobb focistája, s te mellém nőtted ki magad. Ontottuk a gólokat. Annyi kidolgozott labdát kaptam tőled, hogy csak bele kellett tennem a lábamat, máris borulhattunk egymás nyakába. Hát ezt a Faur Mircsát kellett volna elvesztenem, s kaptam helyette egy még értékesebbet.

Emlékszel, amikor ellógtunk a számtanóráról? Féltünk mindketten a feleltetéstől, s én elbújtam a vécéfülkébe. Ott szorongtam lélegzetet is alig véve, majdnem háromnegyed órán át, amikor a szomszéd fülkében rád jött a köhögés, és leleplezted, hogy te is lógsz. Akkorát röhögtünk, hogy hascsikarást kaptunk tőle.

Akkoriban szívesen alkalmazták a gimnáziumok alsó osztályaiban is a testi fenyítést: a tenyerest meg a fenekést. Más világ volt. Naghiu Viktor tornatanárunk (később Munteanu lett) a gimnázium első osztályában egy egész testnevelési órát arra szánt, hogy rendre és tisztaságra oktasson bennünket, meg arra, hogy ügyeljünk legdrágább kincsünkre, egészségünkre. Közölte velünk, hogy becsengetés után őt csendben, fegyelmezetten és tornafelszerelésben kell fogadni. (Pontosan megjelent az órán, példát mutatva tanítványainak.) Azt is megkövetelte, hogy a körmünk, a fülünk, a cipőnk és a lábunk tiszta legyen. Tudomásunkra hozta, hogy tanárainknak köszönnünk kell, mert ők is köszönnek mindig feljebbvalóiknak, s azok is a még nagyobbaknak, tehát mi sem lehetünk kivételek. A férfiak is előre köszönnek a nőknek, a fiatalok az időseknek. Ez így van rendjén, mert az emberek többsége így gondolkozik. Aki nem tartja be az utasításait, kiszolgáltatja magát a nádpálcájának. (A szekrény tetején tartotta szemléltető eszközként.) Az elhangzottak után visszakérdezett: „Helyesnek tartjátok a mondotakat?” Mi rávágtuk: „Igen, tanár úr!” „Betartjátok ezeket az utasításokat?” Mi kórusban: „Igen, tanár úr!” Nagyon elégedettnek látszott, és így fejezte be a kis beszélgetést: „Köszönöm a bizalmatokat.”

Csak egy-két osztálytársunk ismerte meg a fenekesét, ami meglehetősen alapos volt, elegendő akár az egész iskolai évre. Ha megvert valakit, nem látszott az arcán sem bosszú, sem gúny. Erre ő nagyon ügyelt. Egy percig sem éreztette, hogy ő haragszik most. Nem is haragudott. De éreztette egész tanári méltóságával, hogy igazságot szolgáltatott, s a megfenyített gyereket ugyanúgy szereti, mint a többit.

Napjainkban, a mindenáron liberalizmust akaró világban, nagyon elítélnék az iskolákban a testi fenyítést, azzal a megokolással, hogy lealacsonyító, személyiséget sértő eljárás. Hozzá kell tenni: tulajdonképpen a tolvajokat, a nagy sikkasztókat, a gyilkosokat sem büntetik meg, s ha igen, akkor szórakoztatják, jóllakatják őket a börtönökben. A bűnözők nagy százaléka a „kiskapun” távozik a törvényszékről, mert a törvényeink zavarosak, sokféleképpen értelmezhetők. Tulajdonképpen nincsenek törvényeink. Az eredmény: határozottan több bűnözőnk van, mint a szigorúbb törvényesség idején: tolvajok, fosztogatók, gyűjtogatók, robbantók, sikkasztók, panamázók, csalók, drogárusok, vonatot megdobálók, gyilkosok - felsorolni is nehéz.

A következtetés: nagyon tévednek azok, akik azt hiszik, hogy csupán meggyőzéssel meg lehet változtatni ezt a gyökeréig elrontott világot. Sokféle együttáthatásra van szükség, de ezek egyike mindenképpen a megérdemelt büntetés.

Az a legnagyobb baj, hogy manapság ebből politikai kérdést csinálnak egyesek.

Hogyan összegezzem tehát belényesi diákéveim benyomásait? Milyen következtetéseket vonhatnak le?

Román diákságom első éveiben őszinte és zavartalan barátság fűzött valamennyi osztálytársamhoz. Szerettek, mert én is szerettem őket mint pajtásaimat. Szerettek azért is, mert én voltam az osztály legjobb futója és labdarúgója. De szerették a többi magyar osztálytársamat is. Ám a 30-as évek második felében már érezhető volt gyakrabban a sovíniszta elhajlás, aminek megvolt a magyarázata: a háborús készülődések, Románia veszélyeztetettsége a határokat illetően. Megváltozott tehát a politikai helyzet, feszültség volt már egész Európában. Akadt egy-két osztálytársam, aki szememre vetette magyarságomat, és nyíltan az arcomhoz vágta, hogy takarodjam Budapestre. Én ilyenkor elvonultam, elsírtam magam, s túlérzékeny gyerek lévén, szenvedtem is. De hangsúlyozni kívánom: 1938 júniusáig, ameddig diákja voltam az iskolának, nem ez volt a gyakoribb eset, vagyis ki lehetett jönni a román pajtásokkal. Sőt: a legnagyobb részük továbbra is jóbarátunk, igazi osztálytársunk volt. (Nem érzem magam illetékesnek, hogy a 38 utáni időkről nyilatkozzam iskolánkat illetően, mert akkor már enyedi diák voltam.) Én a jó román tanáraimat akkor is szerettem, most is szeretem, a sírjukat is többször felkerestem. Ha összetalálkozom egykori osztálytársaimmal, őszinte szeretettel öleljük meg egymást mindig. Ez így természetes, így emberi.

Én abban az iskolában is azt tanultam, hogy legyek szorgalmas, rendszerető, istenfélő, humánus ember. Sokkal többet kacagtam ott, mint amennyit sírtam, ezért a Samuil Vulcan főgimnáziumot ma is egyik kedves iskolámnak vallom. Sok tekintetben hozzájárult egyéniségem kialakításához.

Szükségesnek érzem, hogy említést tegyek még belényesi tanáraim életkörülményeiről is. Többségük a Pável utcában, az úgynevezett „tanári” utcában lakott. Csak ők laktak itt. A görög katolikus püspökség ötszobás magánlakást biztosított nekik szép udvarral, kerttel. Az utca mindkét végét sorompó zárta le, itt idegenek kocsival nem közlekedtek. A tanári munkát úgy értelmezték akkor, ahogy valóban kellett: legyen a tanár nyugodt és pihent az órákon, legyen ideje a tudományos tevékenységhez, fejtse ki gondolatait rendszeresen előadásokban, napilapokban, folyóiratokban, írjon könyveket.

A belényesi tanároknak nagy tekintélyük volt. Ha Bușuția Ioan rajztanárom elsétált a városnegyedünkben, a Nyimojesdi patak partján, ezt suttogták az emberek az utcánkban: „Itt járt Bușuția tanár úr!”

Szinte hihetetlennek tűnik: a tanárok akkor heti 15 órában tanítottak, 20 évi szolgálat után pedig csak 12 órában. És: a pedagógusoknak és az iskolásoknak a két világháború között egy évben 4 hónapi szabadságuk volt: két-két hét karácsonykor és húsvétkor, három hónap nyáron. Erre büszke lehetett az akkori Románia.

Fejezetem címében az van, hogy Belényes politikai helyzetéről fogok beszélni. Amit itt elmondtam személyes élmények alapján, az történelem immár és politika. Belpolitika. Belpolitikai állapot.

* * *

És most nagyon lehangoló dolgokról számolok be, Belényes történetének legszomorúbb napjairól, az 1919-es és 1944-es tömegmészárlásokról. Igaz, hogy ezek a közeli falvakban történtek, de amint könyvem elején írtam, Belényes története nem választható el az őt körülvevő magyar falvak történetétől. Nagyon sokat gondolkoztam rajta, hogy bevegyem-e könyvembe ezt a lesújtó eseményt, vagy hunyjak-e szemet felette, míg végre rájöttem: könyvem egész történelmi hitelét elvesztené a mellőzésével, és alkalmat adna sokaknak arra, hogy hazugnak, csalónak, behódolónak, s ki tudja, még minek nevezzenek engem. Sokan írtak már ezekről az eseményekről (találgatások formájában is), de az elkövető Bridea Tiberiut

senki sem ismerte közülük úgy mint én, s nekem a gyantai áldozatok nemcsak ismerőseim voltak, anyám falujáról lévén szó, ahol minden vakációmát töltöttem, hanem részben rokonaim is. Ennek a súlya engem annyira nyom, hogy nem hallgathatok tovább. Másrészt: megismétlődő tömeggyilkosságról van szó, mert 1919. április 19-én megöltek Köröstárkányban 87 embert, Kisnyégerfalván pedig 17-et, akiknek a neve és az életkora ismeretes: hát meddig lehet folytatni ezeket a brutalitásokat? Meg aztán: elgondolkoztató dolog, hogy az 1919-es tömegmészárlás egyik résztvevője, Bridea Tiberiu apja volt. Úgy gondolom: ennek az ügynek egyszer le kell zárulnia, mégpedig úgy, hogy a történeti hűség egyengesse el a rárakódott bizonytalanságokat, s a tények alapos birtoklása mellett most már az elkövető egyénisége is kirajzolódjék az emberek előtt.

Brigye Tibit (ahogy mi neveztük őt) és családját én azóta ismerem, amióta az eszemet tudom. Egy utcában laktunk, mi az utca elején, ők a végén, de ez a távolság nemigen volt több 150 méternél, mindössze tíz, mondhatni egymáshoz simuló ház választott el bennünket egymástól. Hogy egészen pontos legyek: az ő házukba a bejárat a Fenesi utcáról történt, sarokház volt, amelynek egy része a mi utcánkra esett.

Tibi közepes növésű gyerek volt (esetleg valamicskével kisebb), jó húsban lévő, a feje kicsivel nagyobb a szokásosnál, a haja vöröses szőke, az arca kissé szeplős. Hasonlított kövér és vörhenyes, egyébként rekedtes hangú apjához. Az apja pertu viszonyban volt az apámmal.

Kevés olyan nap lehetett gyermekkorunkban, hogy ne találkozzunk egymással, mivel neki az óvodába, iskolába menve előttünk kellett elhaladnia. A társaságunkba tartozott, de nem volt mindennapos játszótársunk, mert a szülei jobban befogták, mint bennünket; hol a kocsmájukban kellett kisegítenie, hol a vásárlásokban, például a szeszesitalok hozatalában. Ha volt szabadideje, velünk rúgta a labdát a közelünkben lévő futballpályán, az úgynevezett Marhavásárban. Gyakran találkoztunk a vashídnál, a Körösben, ami nagyon közel volt hozzájuk, s amolyan szabadtéri strandnak számított abban az időben. (Ma már, a szabályozás óta, nem ott folyik a víz.)

Nem emlékszem, hogy kitűnt volna a játékainkban: a futballozásban, úszásban, horgászásban, sárkánykészítésben, miegymásban, de minden tekintetben normális viselkedésű gyerek volt, s ami figyelemre méltó, tökéletesen beszélt magyarul, s akár az utca többi gyereke, mindig magyarul társalgott velünk. Feltűnt nekem, hogy nővérét Rózsának nevezték odahaza is, az unokatestvérét pedig Marcinak, amiből azt sejtettem, hogy anyai ágon magyar rokonai is voltak. Sőt: többen azt állították, hogy az anyja magyar származású volt.

Iskolatársak voltunk négy évig a Samuil Vulcan gimnáziumban; ő egy osztállyal fölöttem járt, s akkor vagy 1922-ben, vagy 1921-ben született. Tagjai voltunk mindketten az iskolai ének-karnak, s ma is elevenen magam előtt látom, milyen élvezettel énekelte a román népdalokat, amelyeket én is nagyon szerettem:

Codrule, pe vârfuri tău, măi
Crească iarba și mohor, măi!
Asta-i fată bihoreană,
Asta-i fata, care-mi place, măi!

Vagy:

Lucă, Lucă, bade Lucă,
Mă sarută și te du, măi!

Már akkor is tudtam, hogy a népdalok milyen szépek és értékesek, hiszen valósággal ezeken nevelkedtem, a magyar és román népdalokat naponként hallottam.

A nyolcvanadik éve felé közeledő ember komolyságával mondom (78-ik évemben vagyok), hogy Brigye Tibi nem volt rossz fiú, s ezért örök rejtély számomra, mi vihette rá a gyilkosságra, amely 42 remetei és 48 gyantai ártatlan ember halálát okozta.

A gyantai eseményt úgy beszélem el, ahogy az ottaniaktól hallottam, egybevetve a régebben és az újabban hallottakat, és mindig mérlegelve, hogy mennyiben felelnek meg a valóságnak, mi az, ami kiszűrhető az elhangzottakból, hogy lelkiismeretem szerint hiteles legyek. A nép ajkán forgó történetek variációkat szülhetnek, s akkor már mérlegelési szempontokat igényelnek, de egy dologban mindig megegyeznek: a lényegben. Felismerik a történetek súlyosságát, azonosulnak az áldozatokkal, s a legmélyebben elítélik az elkövetőket.

Az alábbiakban az elkövetőhöz szólok:

Amikor 1944 augusztusában a román hadsereg átállt, a magyaroknak német utasításra be kellett vonulniuk Dél-Erdélybe rendtartás végett. Nagyváradon is összetoboroztak egy alakulatot nyugdíjasokból, kivénhedt katonákból, akik csak azért vállalták a fegyveres szolgálatot, mert bíztak saját emberségükben: tudták, hogy az ő ténykedésük folytán nem lesz semmi bántódásuk a románoknak - erre különben parancsot is kaptak. Olyan rendesek voltak, hogy Belényes környékén könnyezve fogadták őket az emberek, a régi ismerősök, és jól fogadtuk mi is a katonáitokat később, mert békehozókat láttunk bennük, s régi barátokat. Ott volt köztük Laslo Puiu meg Gyurica is, egykori iskolatársaink, gyermekkori játszótársaink.

És te hogy viselkedtél ekkor, Tibi!

1944. szeptember 24-én vonultál be kis alakulatoddal önkéntes Maniu-gárdistaként Gyantára, az anyám falujába. Sehol semmi ellenállással nem találkozottatok. Megjegyzem: korábban sem. Gyanta megrémült lakossága a pincékbe, a padlásokra, óvóhelyekre menekült, mert elterjedt a hír, hogy egy nappal korábban Magyarremetén tömeggyilkosság történt, s a te alakulatod követte el. A malommal szemben Medrának, a malom tulajdonosának volt a háza, mellette pedig az óvóhely (bunker, ahogy mondták), amely zsúfolásig megtelt reszkető, békés emberekkel. Voltak ott gyerekek, középkorúak és öregek egyaránt; férfiak, nők vegyesen. Te megálltál az óvóhely előtt, és nagyon gyorsan határozta. Belőttél, eltaláltad a 19 éves Vekerdi Ilust, akit súlyosan megsebesítettél. Szép szóke kislány volt, emlékszel? Eltaláltál egy kétéves kislányt is, aki meghalt. A megsebesített Ilus vizet kért tőled, Tibi, de te azt felelted neki:

- Majd kapsz vizet mindjárt a többivel!

Kizavartál mindenkit az óvóhelyről, a temetőkert sarkához állítottad őket. Medra is ott reszketett köztük, de őt kiszedtéd a sorból (igen gazdag ember volt, azért), sőt megengedted neki, hogy hozzon még ki valakit, akit akar. Ő Vekerdi választotta, a gépszerelőjét (mások szerint Tógyinka Lajos molnárt), aki kijelentette: ha a családját nem engeded ki, pusztuljon el ő is velük. Így is történt. Egy-két ember kivételével mindenkit kivégeztetek, Tibi. Te lőtted le őket meg egy cigány közkatonád. Állítólag a többi nem vállalkozott erre a gaztetre. Kivégeztetek Bíró István (Petipéter Pista) kisfiát és feleségét, de a nagyobbik fiú megmenekült, nem érte golyó. (Évek múltán beoltották a falu gyermekeit, és ez a kisfiú belehalt az oltásba. Ő lett volna az egyik koronatanú.)

Bíró István később az unokanővéremet, Boros (Baka) Erzsébetet vette feleségül, akitől két fia született, az én keresztfiaim.

Kivégeztetek a 21 éves Bíró Erzsébetet (Püstyök Bözsit), aki a nagynéném (keresztanyám) tőzsomszédja volt, gyermekkori játszótársam.

Furcsa módon menekült meg a haláltól az 59 esztendőes Szabó Lajosné Boros Zsuzsanna. Rémületében elvágódott a kukoricásban, aztán a lövések után elkezdett csúszni-mászni a kukoricaszárak között a malom felé. Ott egy román kondás, Čeşa kinyitotta neki a malom

ajtáját, aztán kívülről bereteszte. A malom padlásáról nézte végig a távozásotokat, Tibi. Tehát: egy román megmentett egy magyart.

A 60 év körüli Boros Lajos felajánlotta minden pénzét, hogy csak az életét hagyd meg, de te lelőtted a feleségével együtt, a pénzét pedig elvetted.

Egy másik túlélője a gyantai kivégzésnek Boros (Kákó) Erzsébet, a keresztapám, Boros (Baka) Mihály húga volt. Ő is összeesett félelmében, így a golyók nem találták el.

Az első években a falu megemlékezett a véres évfordulóról. Annyiszor húzták meg a harangot, ahány embert kivégeztek. Megkoszorúzták a sírokat, ott volt az egész falu. Később eltiltották a megemlékezést.

Magyarremetén (illetve Kishalmágyon) 42 remetei embert lövettél le, Tibor.

A következőket fűzöm érthetetlen tetteidhez:

Én románok között éltem 50 éves koromig, és bőven volt alkalmam meggyőződni a román nép széplelkűségéről, vendégszeretetről, istenfélelméről. Ki merem jelteni: nagyon szép lelkű nép volt a román a mi vidékünkön, és ma is az lehetne, ha nem vinnék tévútra karrierista és ateista politikusok. Igazolja ezt gyönyörű népköltészete, egész folklórincse, amely a mi vidékünkön különös gazdagságban és színben virágzott. Én mindig büszke voltam rá, Tibi, hogy Bartók Béla, a román népzene világhírű népszerűsítője a mi vidékünkön is lejegyzett számos román népdalt, s neked is tudnod kellene, a mi rajztanárunk, Bușiția Ioan segítségével végezte ezt a munkát, akihez haláláig szoros barátság fűzte. Tudományos szempontból igen jelentős a levelezésük is.

Az apró termetű Ștefan cel Mare, Tibi, a ti moldvai fejedelmek a román történelem egyik büszkesége. Szinte minden háborúját megnyerte, s több győzelmét egy-egy kolostor építésével hálálta meg Istennek. Tehát nagyon vallásos ember volt. Mit gondolsz, mit szólna a te vitézségedhez? Azt mondaná, hogy te nem vagy román, mert nem vagy keresztény - pogány vagy.

Te már nem élsz, Tibi, idegsorvadástól vergődtél éveken át, így haltál meg. Hogy miért így? Ezt Istentől kérdezd meg, majd ha a válaszátnál számadásra jelentkezel. Hasonlítsd össze magad az életmentő Cheșa kondással vagy a rohányi Iova Iovan nevű görögkeleti pópával, aki az ágyú elé állt, mikor Miciovski tábornok kiadta a parancsot, hogy vegyék célba a gyantai református templomot. Így meg is menekült a pusztulástól a gyantai templom.

Most pedig felsorolom az 1919-ben és 1944-ben meggyilkolt földijeimet. Ha ismert az életkoruk, zárójelben közlöm:

Az 1919. április 19-én Köröstárkányban kivégzett 87 ember:

G. Antal Péter (60), G. Antal Péter (44), Antal Katalin (40), özv. Antal János (45), Antal Ferenc (48), Antal Ferenc (43), K. Antal Mihály (59), özv. Antal István (49), P. Antal László (40), Antal Mihály (60), özv. Benedek Mária (80), P. Benedek János (43), P. Benedek Péter (47), P. Benedek Ferenc (42), Benedek Mihály (75), Benedek Ferenc (48), P. P. Benedek Mihály (53), özv. Balla Ferenc (80), ifj. Balla Ferenc (28), Benedek Mihály (68), Benedek Mária (39), Puttya Bunta János (49), Csapó Julianna (22), Erdei Ferenc (58), ifj. Erdei Ferenc (24), Erdei Mihály (53), Erdei Ferenc (59), Erdei Zsuzsanna (63), M. Erdei Ferenc (64), G. (bíró) Fenesi Ferenc (47), Istók Gábor Ferenc (63), M. Gábor Péter (46), Gyulai Péter (48), Gyulai Ferenc (48), Gyulai Katalin (50), Gyulai István (38), Gyulai László (37), Gyulai Gábor (63), Gyulai Péter (35), Gyulai Ferenc (48), B. Gyulai Ferenc (42), Halász Péter (58), ifj. Halász Péter (?) Halász Sámuel (62) B. Halász Katalin (55), Illés Péter (79), id. Illés Péter (83), özv. Izsák Mihály (56), Kovács Péter (44), Kovács Péter (32), özv. Kovács Mihály (61),

id. Lőrincz János (73), Gy. Mikló Ferenc (64), T. Mikló József (38), F. Mikló Sándor (45), özv. Mikló Ferenc (60), Miklós Katalin (26) Mikló Katalin (20), G. Mikló Mihály (49), Mikló Zsuzsanna (60), Dödö Mikló Mihály (60), Mikló Julianna (50), H. Mikló Ferenc (45), Mikló István (44), Nagy Mihály (65), Oláh Ferenc (68), ifj. Oláh Ferenc (38), Oláh Ferenc (43), Oláh József (32), Oláh Erzsébet (49), J. Oláh Ferenc (54), Oláh Ferenc (23) Papp Sándor (24), Papp Mihály (41), Sebestyén Julianna (67), Stozinger Sándor (47), Szatmári Mihály (64), Szatmári Erzsébet (24), Szatmári Erzsébet (53) Szatmári János (71), Szatmári János (60), Cs. Szatmári Péter (64), Szatmári Sándor (51), ifj. Szatmári Ferenc (19) M. Szatmári János (64), Zsupos Gábor, (46), Kali Zsupos János (65).

Az 1919. április 19-én Kisnyégerfalván kivégzett 17 ember:

Benedek Mihály (33), özv. Bunta Gáspár (76), Bunta János (38), Bunta István (35), Csapó János (34), id. C. Csapó Péter (60), Egyed Mihály (56), özv. Gyulai István (46), Hincz Mihály (43), Izsák Mihály (50), Kovács Mihály (39), Mikló László (56), Sebestyén János (44), Szatmári János (55), P. Szatmári Mihály (54), ifj. Szatmári Ferenc (22), Szatmári István (43).

Az 1944. szeptember 23-án Magyarremetén kivégzett 42 ember:

Béládi János (48), Béládi Lajos (44), Béládi András (20), Bálint János Máté (38), és fia Bálint János (14), Bálint Sámuel (47), Bálint Mihály (41), Fenesi Péter (38), Gergely László (42), Gécz András (45), Horváth Imre (78), Kovács István Tamás (61), Kovács János Tamás (64), Kurucz Mihály (63), Lukács István G. (24), Lukács László G. (21), Lőrincz László (74), Molnár János Kósa (85), Molnár László Jámor (62), Nagy Ferenc (53), Szabó András Birta (36), Szabó Antal (68), Szabó Sándor (64), Szabó Márton (68), fia Szabó András (51), Szabó István (44), Szabó Sándor Birta (54), Tamás János (73), fia Tamás Tamás (47), fia Tamás János (12), Tamás Ferenc (49), fia Tamás András (17), Tamás István (48), Tamás Sándor (63), Vura Ferenc (42), Zsurkó Mária (34), fia Lukács József (14), ifj. Tamás Ferenc (20), Bálint István (20), Szabó András (62), Kurucz József (49). Az utolsó négy remeteit Kishalmágyon végezték ki.

Az 1944. szeptember 24-én Gyantán kivégzett 48 ember:

Boros A. Zsuzsanna (-), Antók Mihályné (21), Antók Julianna (2), Ambrus István (50), Németh Zsuzsanna (-), Ambrus Istvánné (46), Ambrus Gyula (16), Ábrahám Lajos (55), Ábrahám Péter (36), Lugosi Erzsébet (-), özv. Bíró Lajosné (64), Bíró I. Lajos (66), Bíró Erzsébet (28), Bíró Ferenc (19), Nagy Zsuzsanna (-), Boros A. Mihályné (-), Boros A. Erzsébet (-), Boros K. Lajos (56), Boros A. Mihály (40), Boros A. Erzsébet (-), Boros Lajos (56), Boros János (56), Boros B. Károly (65), Boros Sz. Imre (64), Boros R. Péter (-), Boros Cs. János (21), Boros Péter (23), Fekete Margit (-), Fenesi D. Károly (60), Halász Ferenc (-), Halász Ferencné (-), Kovács Erzsébet (-), Köteles Ilona (-), Köteles S. István (71), Köteles P. Mihály (20), Laczikó Mihály (-), Szabó Károly (49), Szabó Károly (21), Szabó István (13), Szolga Sándor (40), Tógyinka Lajos (42), Tógyinka Lajosné (38), ifj. Tógyinka Lajos (17), Tógyinka Ferenc (13), Vekerdi József (53), Vekerdi Józsefné (50), Vekerdi Ilona (19), Vekerdi László (11).

Ezek voltak tehát a mi ártatlan áldozataink a két világháborúban, amelyhez hozzá kell tenni, hogy nekünk is voltak hasonló vétkeink. Szó szerint idézek a már említett „Hetven év...” című könyv 45. lapjáról: „A magyarok észak-erdélyi bevonulásakor Ipp és Ördökgút községekben a felzúgott román lakosság megtámadta a bevonuló magyar reguláris katonai egységeket. Az alegységek tisztjei - a támadás veszélyességét és mértékét túlértékelve - azonnali helyi megtorlást alkalmaztak, amelynek mintegy 40 főnyi román lakos esett áldozatul. A hadbíróság később ugyan felelősségre vonta a megtorlás elkövetőit, de a két községben történtek nagyban rontották a két nép viszonyát, és hivatkozási alapul szolgáltak a második világháború magyar-

ellenes román atrocitásoknak”. A könyv hivatkozik az Erdély története III. kötetének 1754. lapjára, amely szintén elítéli a magyarok túlkapását. Azt tudjuk, hogy a katonai alakulatokra sohasem lehet büntetlenül rálőni, de nem tudható meg az idézetekből, hogy mi volt pontosan a románok bűne, és mi volt a magyar katonák büntetése, így nem tudok igazságosan állást foglalni. Azt azonban kinyilvánítom, hogy jogtalan gyilkosság esetén a magyar katonákat is hasonlóan súlyos vádak terhelik. Megjegyzem továbbá, hogy Bridea Tiberiut sohasem vonták felelősségre a tetteért.

A magunk hibáit vizsgálva az „Erdély története (III. 1755.) a következőket írja még:

„1940-től Magyarországról jött alkalmazottak és tisztviselők lepték el Észak-Erdélyt. Az erdélyi magyarság sérelmezte visszaszorítását, de azt a sovén szellemet is, amelyet ez a réteg, s még inkább a két hónapos katonai közigazgatás képviselt. A konzervatív politikai gondolkodás, a dzsentrí magatartás, a protekcionizmus és nem utolsósorban a revánsigény, amely célul tűzte ki a gyors meggazdagodást, széles körökben elégedetlenséget és felháborodást váltott ki. A romló háborús gazdasági viszonyok között különösen túrhetetlen volt a közigazgatási tisztviselők, még inkább a tisztikar arrogáns, úrhatnám magatartása.”

A magam véleményének adva hangot, elszörnyülködöm én is a viselt dolgainkon. Mert nemcsak Ipp és Ördöggút községben követtünk el szörnyűségeket, hanem Kémeren, Pósán, Csömörlőn, Szilágysomlyón, Alsókaznacson és másutt is állítólag, amelyeket a román történetírás megőrzött. Ezek nem tartoznak ugyan Belényes történetéhez - mert akkor név és életkor szerinti felsorolást kívánnának, mint Bridea Tibor esetében -, de ide tartozik Bolcaş és Ciordaş román hazafiak meggyilkolása, akiknek emlékét a belényesi városháza falán elhelyezett tábla is megőrökíti.

Mindenképpen meg kell itt említenem egy másik esetet. A Jugoszláviába történt bevonuláskor szerb nők becsalogattak magyar katonákat a szeretkezés ígéretével, aztán levágták... Szóval megfosztották őket örökre a férfiasságuktól. Borzalmas ilyesmire rágondolni is, hiszen a legnagyobb kegyetlenségre vall. Az ilyen eseteket a magyar hadsereg megtorolta, minden más katonaság ugyanezt tette volna. Mikor a szerbek évek múlva visszakapták területeiket, Újvidéknél 40 ezer magyart lemészároltak. Az egész világnak tudomása van erről a tömegmészárlásról (a koszovói háború alkalmával is beigazolódott), de egyetlen szerbet sem vontak felelősségre érte...

Tibi, nagyon sajnálom és fájlalom a történeteket, és ez már így lesz a halálomig. Keresztýén emberként csak egy dolgot tehetek, amit mások valószínűleg elmulasztanak: imádkozom érted. És azért is, hogy ne legyen több háború, mert kegyetlenné teszi a jó embereket is.

17. fejezet

Belényes belső élete, közművelődési állapota, műveltsége a két világháború között

Nem véletlenül használom a „belső élete” jelzős szerkezetet ebben a fejezetemben, hanem nagyon is tudatosan, ugyanis szülővárosom korabeli „lelkületének” bemutatására törekszem. Egy olyan várost szeretnék bemutatni, amely régóta nem létezik, s abban a formában nem is fog létezni talán soha.

Nagyon jól emlékszem rá, ha apáink és nagyapáink az első világháború után gyermekkorukra vagy fiatalságukra emlékeztek, mindig azt mondták: még békében történt. És olyan világot tártak elénk, amelynek nemcsak szép, de varázslatosan érdekes lelkülete is volt. Sohasem kételkedtünk benne, hogy valóban szép volt az a világ, hiszen a 67-es kiegyezéstől 1914-ig, tehát majdnem egy fél évszázadig béke volt, az építkezések időszaka, amelynek az esetlegesen adódó nehézségeit talán észre sem vették az emberek, s ne felejtjük el: az emlékezések megszépítik a nehézségeket, s még a szenvedéseket is enyhített formában adják elő. Abból a melankolikus felismerésből adódik ez, hogy az élet rövid, s a múltba nézéssel lehet csak meghosszabbítani, az újbóli átéléssel, mert ha hosszasan előre nézünk, a halállal találjuk magunkat szemben (Amolyan horatiusi életszemlélet ez.)

A trianoni békeszerződés után az erdélyi magyarság keservén sokat enyhített az a körülmény, hogy a gazdasági nehézségek a győztesen kikerült Romániában rövid ideig tartottak, a háború által megviselt emberek már nem éheztek, egy gazdasági fellendülés következett, s ha voltak is a kisebbségeket elnyomó intézkedések (láttuk, hogy szép számban voltak), a szorgalmas és életrevaló emberek mégiscsak megtalálták megélhetési formáikat, és gyarapodni tudtak. A megnagyobbodott Románia nagyon gazdag ország volt, tele lehetőségekkel, s az emberek reménykedtek: ki ebben, ki abban, sokan homlokegyenest ellenkező jövőképben.

Mint minden korszaknak, ennek is sajátos lelke volt tehát, és én mindennek a vetületében szeretném bemutatni olyannyira szeretett Belényesemet, gyermekkorom és fiatalságom Belényesét, még mielőtt bemutatnám tárgyi feltételeit korabeli életének. Tudom, hogy a leírásomban lesz álom és mese is (a történelemmel legjobban ellenkező tények), én mégis azt vallom: az írásom így lesz valóságos történelem, nem az események és adatok száraz és lexikális felsorolásával. Tehát:

A húszas évek második felében és a harmincas években a városi és kisvárosi polgárság az első világháború utáni prosperitás szárnyai alatt legszebb álmaiban sütkérezett; úgy élte életét, mint a századforduló előtt és után, leszámítva a gazdasági válság éveit. A négy megpróbáltatásos év sem törte meg a hitét, életkedve ebben az időszakban sem csappant meg túlzottan, legfeljebb a rövid takaróhoz mérte nyújtózkodásait. A népszínmű és az operettkultusz időszak volt ez még mindig. Műkedvelői előadások, sportrendezvények, kirándulások, élénk kaszinói társalgások, kártya- és biliárdjátékok, mozik kínálgatták a szórakozási lehetőségeket. A vasárnapi templomozást követő főutcai felvonulásokon a korzón a lányok bemutatták a világnak új ruháikat; a korábban még csak legénykének számító fiatalok egyetlen téli folyamán a szó legprecízebb értelmében legényekké cseperedtek; mi sem természetesebb: reprezentálni kívánták magukat; éltek, s egy boldogabb időben reménykedtek. Az üzletemberek azért is korzóztak olyan kitartóan, hogy új ismerkedések létrejöttével új üzlettársakat, ügyfeleket, vásárlókat szerezzenek. Meg a kikapcsolódás kedvéért is. A városi polgárság abban reménykedett, hogy a 67 utáni fellendülés megismétlődik, nyugodtan élni lehet. Senki sem gondolt még komolyan a második világháború lehetőségére, noha a fegyverkezés itt is, amott

is erősödni látszott. Természetes folyamat volt ez az életöröm, meg is érdemelte a sokat szenvedő századelej. Azok is megérdemelték volna, akik nem jutottak hozzá, kistáliból ebédelték.

Megpróbálom beleélni magam egy korabeli vásárnap hangulatába, egy átlagpolgári gyermek nem szürke, nem is piros, de mindenképpen rózsaszín életvitelébe, természetesen a felnőtt ember mérlegelésével. Nem nehéz a feladatvállalásom, csak be kell hunynom a szememet, hogy ne akadályozzon a jelen, elsősorban a mindennapos rohangálások. Amiről beszámolok, nem kitalálás, hanem a valóság maga, átélt élményeim raktárából szedem elő dolgaimat.

Már a vásárnapi felébredésemnek is megvolt az ünnepi sugallata. Csak napsütéses vásárnapi reggelt tudok felidézni, erőltetett volna minden más irányú törekvésem; a borús reggelekre nem emlékszem, mert nem hagytak elég mély nyomot belső világomban.

Azzal kezdődött a legtöbb gyermekkori vásárnapom, hogy megreggeliztem, szépen felöltöztem, és kimentem a Marhavásárba, a futballpályára, hogy magamra öltsem még ünnepi lelki köntösömet is - megkülönböztetett hangulatomat. Roppant egyszerűen ment minden. Ahogy kiléptem a kapunkon, megcsapott a vásárnapi illat. (A szaglás mindig jelentős élménybeli forrás volt számomra, hatása felért a többi érzékszerv kínálta benyomásokkal.) A vásárnapi utcának sajátos illata volt, amit azonnal tudomásul kellett vennem, ezt parancsolták a látási képzeteim is. Tisztább volt most a levegő, mert vagy kora reggel, vagy már szombat este lelocsolták, leseperték a járdát, sőt az úttestet is, a közepéig. Az összegyűlt szemetet vagy elhordták, vagy elégették. Aki nem sepete el a járdáját, az úttestet, az nem számított rendes embernek, lenézték, semmibe se vették. (Nem volt ilyen a mi utcánkban, máshol sem igen Belényesen.) Ebben a tisztaságban másképpen süttött a nap is, sugarai könnyebben behatolhattak az utcáinkba, de még a lelkekbe is. Csendes volt minden, sehol egy részeg legény, sehol egy duhajkodó. Az emberek a templomba készülődtek, már egész lelkiállapotuk az áhítatra volt beállítva. Az sem számíthatott nagy tekintélyre akkor, aki nem járt a templomba. Az istentisztelet utáni egy óra ugyanolyan várakozási időszak volt, mint az azt megelőző óra. Az ünnepi ebéd előkészítőjének számított, amelynek rendszerint 12 órakor kellett elkezdődnie - legalábbis a kisvárosokban és a kisiparos családokban, mert ott hétköznapi is a déli harangszó hívására ültek le ebédelni. A nyújtózkodási idő következett, utána pedig a semmi, mégis a minden. Ha alszik az ember ebéd után egy-két órát, tulajdonképpen semmit sem csinál, mégis igen jelentős a semmittevése, mert pótolja a hét folyamán elvesztett energiáját, megnyugtatja az egész idegrendszerét.

A háziasszonyok a mosogatás és a törölgetés elvégzése után még gondolni sem mertek arra, hogy látszat nélküli munkájuk néhány óra múlva ismét elkezdődik. A körmüket vágták, ruhájukat simogatták, és azzal boldogították magukat, hogy helyt álltak a családjukban: élettársuk, gyermekeik sziesztázhattak. Később kiültek a ház elé tiszta szívből jónapokat mondani, vagy elmentek kissé szomszédolni. Szülővárosom kisemberei el-eljártak a kaszinóba, környezetet változtattak, heccelődtek, kacarásztak. Sokan magukra hagyták asszonyukat, kiknek egy része - akiről még nem beszéltünk -, kisebb sétákban keresett menedéket, a gyermekek kezét szorongatva, szemüket rajta legeltetve. A bagatell dolgoknak is nagy jelentőségük volt: a kikapcsolódást biztosították, megnyugvást hoztak - azáltal is, hogy mindenben eltértek a hétköznapi programjától. A bölcs családapák már az esti szürkület előtt karonfogták feleségüket, maguk elé terelgették gyermekeiket, és moziba, cukrászdába mentek, örülve a boldogító együttlétnek. (Akkor nem nyolckor meg félkilenckor zárták a cukrászdákat, hanem éjfélkor vagy valamivel előtte.)

Ebbe az ünnepi hangulatba illeszkedtem bele én is, az alábbi módosításokkal:

A Marhavásárba érkezve kezet szorítottam barátaimmal, amit hétköznapi sohasem tettünk meg, és számba vettem metamorfózisukat. Ők is tiszták voltak, kicsípték magukat, felöltötték ünnepi arcukat. A világért sem hancúroztunk volna ilyenkor. Gyönyörködtünk a szépen

megtisztított és kimeszelt futballpályában; találgattuk a délutáni mérkőzés lehetőségeit. Felidéztünk régebbi futballmeccseket, gólokat, nevetséges eseményeket. Az utóbbiak már bizonyos lazulást jelentettek, hétköznapijaink felé tolódásunkat is, de nem maradt sok időnk az elszíntelenedésre, mert megszólaltak a harangok, és elindultunk mindannyian a templomi kiengesztelődésre. (Akik nem éltek át ilyen vasárnapi hangulatokat, azoknak hiába mondom én ezt, nem fognak felfigyelni ünnepi rezzenéseimre.)

Délután ismét a futballpályán kötöttem ki, hogy kedvelt csapatom, az Olimpia győzelmében bízva szabad utat engedjek vágyaimnak, s ugyanakkor az izgalmaimnak is. Már mindenki ott nyüzsgött a Bikásék irodahelyisége előtt. Itt öltöztek kisgyerekkoromban a futballisták, a jódtinktúra illatú helyiségben, de ők valamivel később jelentek meg. Most még csak Nyicu bácsi meg Kukk Zsiga bácsi mutatkozott a vezetőség részéről, aztán megjött Hermann bácsi is, akinek szintén volt beleszólása a futballügyekbe. Utasításokat adtak a karszalagos rendezőknek, felügyelőknek, szóba elegyedtek a büfésekkel.

A csapatok kivonulása már a délutáni napom fénypontjának kezdetét jelentette, a bírói sípszó pedig a mámor kezdetét. Nem tehetek róla: gyermekéveim legjelentősebb eseményei a futballmérkőzések voltak, és nem tartom ezt véletlennek. Ez a sportág akkor erősen felmenőben volt, kiskoromban rendezték az első világbajnokságot. Én rászülettem erre a játékra, a későbbiekben osztályom, sőt iskolám egyik legjobb játékosa voltam, s a mérkőzések gyermekkorom eldorádójához fűződtek, a három oldalról vízzel határolt Marhavásárhoz s az itt található futballpályához. Korlátlan szabadságot éreztem itt, a természet meleg ölelését, aminél szebb dolgot nem is tudtam elképzelni. Nekem az élet különleges hajlamot adott a természeti szépségek élvezésére, s megvolt minden lehetőségem ennek a képességnek a fejlesztésére. Én ma is akkor érzem magam a legnyugodtabbnak, ha birtokba veheti szemem a fákat, a közeli vagy távoli hegyeket s a még távolabbi eget. Én nemcsak látom, hanem hallom, ízlelem, szaglászom, kitapintom bőrömmel a természetet: teljes emberi mivoltomban érzékelem. Mindig sajnáltam azokat, akik ilyesmire nem képesek. A Pál utcai fiúknak csak grundjuk volt, csodálatos grundjuk. Az én Marhavásárom a vizeivel, a fáival, a homokbuckáival, a közelségében lévő szigetekkel, az erdők és havasok hátterével sokkal több volt ennél, az extázis határát súroló bűvöletet jelentette nekem.

A mérkőzések végezte után ismét a családomé voltam, bekapcsolódtam természetes vérkeringésébe.

Kisóvodás koromban rendezték meg azt a sportnapot, amelyre még képes vagyok visszaemlékezni, számomra tehát az elsőt. A Nagyvárad Atlétikai Club, a NAC szerepelt városunkban, országos hírességekkel. Nem merem makacsul állítani, de úgy emlékszem, hogy Glantzmann, Rónai, Bodola, Kocsis, Czinczér, Kovács I. is jelen voltak ezen a barátságos meccsen, amelyet a belényesiek nyertek meg Auerbach két góljával. Nagy szenzáció volt.

A pálya túlsó szélé és a Körös-part közötti füves térségen minden ínycséggel, cukorral, déligyümölccsel, süteménnyel és hűtőkkal ellátott sátrak voltak, amilyeneket sohasem láthattam még a Marhavásárunkban. Akkora élmény volt ez nekem - természetesen a futball-élménnyel egybekötve -, hogy mindmáig megmaradt álmaimban. Ha sorozatosan nyugodt napjaim vannak, elég gyakran azt álmodom, hogy ott vagyok a pálya szélén, a dűsan felékesített sátrakat nézem, a sok-sok tálat és tepsit a millió cukorkával, süteménnyel, mert hatványozottan nagyobb sátrakat látok: égisz érőket. Szárnyaim vannak, amolyan angyalfélének tudhatom magam, egyre feljebb és feljebb repülök, mindenféle cukorkát kóstolgatva. A nap lemenőben van már, de ünnepi fénnel ragyogja még be az egész Belényesi-völgyet. A nyugalom, a boldogság álmainak szoktam ezeket elkönyvelni.

(Ugyanúgy kísért gyermekkorom óta a nyugtalanság álmokképe is. Szintén alkonyatkor elkanyarodom a Brigye Tibiék kocsmája előtt a fahíd felé, s nem a lábam alá nézek, hanem a

napnyugta irányába. Belelépek egy mélyedésbe, megrázkódom és felébredek. Az álom oka: Tibiék előtt csakugyan rosszul léptem egyszer, el is estem.)

A Marhavásár minden évszakban szép volt. Nemcsak nagy élményeink tették azzá, hanem millió apró benyomás is, amelyek egyetlen fókuszban tömörültek, hogy kiadják fényének teljes pompáját, súlyát, káprázatát. Ha eljött a tavasz, itt érzékeljük érkezését mindig: a föld párolgásában, az első lepkék jelentkezésével. Egy-egy nyári gomolyfelhő csak akkor volt a látóhatár szélén, mint a futball-labdánk, aztán rohamosan megnőtt, villámokat szórt, dézsából öntötte ránk az esőt. Ugyanilyen gyorsan meg is szelídült, és mi boldogan szaladgáltunk, lubickoltunk játszóterünk meleg vizében. A fecskék óriási csapatokban röpködtek össze; itt tudtunk igazán elbúcsúzni tőlük, sokáig integetve, ahol végtelenül nagy volt a látóhatár. A tél szele itt fűtyült a legélesebben, de keménységét feloldotta a stiglicék és a csízek kedves csicsergése.

A mi közösségünkben nem számított, hogy ki kicsoda. Ha felírta volna valaki a Bikásék falára azt a szót, hogy „sovinizmus”- mi nem firkáltuk össze sem a kerítéseket, sem a falakat, mint a maiak -, minden biztonnyal érthetetlenül megyünk el mellette: le sem töröljük, s ilyenformán be sem mocskoljuk a kezünket vele.

A mi Marhavásárunk egy kis állam volt, a megvalósult tiszta demokrácia. Eszményképül szolgálhatna a mai embereknek.

(Ötven-ötvenöt év távlatában megálltam egyszer a Marhavásár közepén. Iszonyú piszok, kőrengeteg, kisebb és nagyobb gödrök mindenütt. Semmi, de semmi egykori arculatából, csak egy dolog maradt meg utána: egy nagy kérdőjel. Itt volt a futballpálya egyik kapuja, amott a másik. Százával rúgtam itt a gólokat. Elképzeltem a büfét, a régi sátrakat sok-sok cukorkával, csokoládéval, a krachedlis üvegekkel - feneketlen tócsa a helyükön. Most már nem hagyom magam, kiköveelem az időtől a tudatomban még élő fűszálakat, tücsöklyukakat is. Igen, itt volt a futballpálya széle, látom a vonalát átítató fehér meszet s a vonalon azt a kis tuskét is, amelyet 27-szer ugrottam át egy hosszú távú futóverseny alkalmával. Gurka Gyulus 26-szor futotta körül a pályát, s majdnem összerogyott, tovább nem bírta. Elhatároztam, hogy a teljesítményét túlszárnyalom. Megelőztem őt egy körrel, s csak azért nem futottam tovább, mert már unalmas volt. A többi gyerek a húsz körig sem jutott. Annál a kis tuskeszálnál számoltam a teljesítményemet: az első, tizedik, huszadik, huszonhetedik kör.

Ha emlékezetemben egyetlen tuskeszál is kitörülhetetlenül megmaradt: ki tudná felmérni, hogy az egész Marhavásár mi mindent jelentett nekem?)

Nemcsak a magamfajta futballrajongónak jelentett kikapcsolódást és adott otthont a Marhavásár és az ott lévő futballpálya, hanem korra és nemre való különbség nélkül nagyon sok belényesinek, mert lehetett itt kerékpározni, röplabdázni, sárkányt eregetni, eper- és diófákat megmászni, fogócskázni, hunyókát, monopol baksist meg tolvajzsandárosdit játszani, halászni, madarászni, a Körösben fürdeni, az idősebbeknek sétálgatni, a gyerekek játékában gyönyörködni, és még mindig nem soroltam fel mindent.

A kerékpározás újdonság számba ment még a húszas években, legalábbis Belényesen, s ebből is látszik, hogy mennyire kicsi város voltunk. A legrégebb kerékpárélményeimet Kukk Zsiga bácsinak köszönhetem, aki műszerész volt. Minden évben megrendezte a sport napján a kerékpárversenyeket. Ki tud gyorsabban futni? Ki tud lassabban haladni a kerékpárján? Az első helyezetteket csokoládéval jutalmazták. Ezek voltak akkor a nagy kérdések, nem a politikaiak. A rossz felnőttek csinálták azt a politikát, hogy a most még célba futó gyerekek később egyenesen a háborúba fussanak bele s a halál torkába.

Ami igaz, igaz, Belényesen a zsidó gyerekek voltak a legügyesebb kerékpározók. Kereskedő szüleik könnyebben hozzájutottak a kerékpárhoz, meg szívesebben áldoztak is rá, hamarabb

felismerték a sportolás jelentőségét. A magyar szülők krajcároskodtak. Meg kell érteni őket is. Ezek az emberek a paraszti sorból verődtek a városokba, még nem felejtették el a másfél millió szegényparaszt kivándorlását, nem akartak hasonló helyzetbe kerülni.

Szenzációnak számított az is, hogy a Marhavásárban röplabdáznak, mert ezt a sportot sem ismerték még nálunk. S hogy kik röplabdáztak? Hát a lányok, akik rövid tornanadrágban mutogatták a lábukat. Nahát! Pedig azt már megszokták az emberek, hogy csak méterekkel odébb fürdődresszben lehetett fürdeni, igaz, egyrészes dresszben, dehát a lábak ott is látszóttak. Nem kellett évtizedeket várni rá, hogy a fiatalabb nemzedék behódoljon az új szokásoknak, néhány év múlva csak az idősebbek és a középkorú nők egy része fürdött már a régi ruhákban.

Jól emlékszem rá, hogy a Kiss Laci bácsi nagylányai is az első női sportolók közé tartoztak: Irénke és Icuka. Szép lányok voltak, mutatósak, meg is lett az eredménye a sportolásnak, a nyilvánosság előtti megjelenésnek: hamar férjhez mentek.

Ami az úszást illeti: nem rendeztek itt úszótanfolyamokat soha, mert a valamirevaló gyerekek már óvodás korukban megtanultak maguktól úszni. Hát mire való a Körös!

A Marhavásárból könnyen el lehetett látni a Fenesi-, tudományos néven a Béli-hegyekig, a nyugati oldalakon aztán a nagy magyar síkság kezdődött, s Bél a hegység és a síkság egyik összekötő szálának számított, még akkor is, ha kiépített út nem kötötte össze egyenes vonalban Belényessel és Vaskóhval.

A nagyobb hegyek előterében, mindjárt a Szőlőhegy mögött Bélavár fehér romfalai csalogatták a kirándulni vágyókat, s milyen különös, hogy a mögöttük lévő, még magasabb csúcsra, az 1112 méteres Ilimárra sohasem rendeztek kirándulásokat Belényesről, mert nehezebben megközelíthető volt, aztán a keleti irányban fekvő Bihar-hegység is inkább magához csalogatta a turizmusra vágyókat: a fenyveseivel, még magasabb csúcsaival. Különösen a „sasokat,” akik rendszeresen látogatták ezt az úgynevezett vadhavast, s a csúcsait is megmászták számtalanszor. A dr. Benedek István ügyvéd köréhez tartozó kirándulócsoporthoz, melynek állandó tagjai közé tartoztak: Morschl számtantanár és a húga, Kun Pál és Kun Béla szabómesterek, valamint családtagjaik, Vura Ferenc, Borbíró Zoltán, Zsupon Péter, Gyulai Sándor és Kiss cukrász. Szűkebb körbe tartozott egy horgászó csoport, melynek tagjai: Kelemen Sándor, Balogh István, Kun Pál és Kun Béla. Magánosabb hegymászáznak vagy vezetőnek számított a városszerte jól ismert Tóth Sándor, aki szépen kisportolt alakjával vált igen közismertté.

A sokoldalú sporttevékenység szorosan összekapcsolta Belényes több nemzetiségű lakosságát mindaddig, amíg a felső hatóságok bele nem szóltak ebbe a természetes barátkozásba. A labdarúgás további alakulásával tudnám érzékeltetni a későbbi lazulást.

A húszas években csak egy futballcsapat volt Belényesen, az Olimpia. Érdemes figyelni ennek a csapatnak a szervezőire és a játékosaira, mert nevük és nemzetiségük igen szemléletes képet kínál a város társadalmi életének, belső világának, hangulatának bemutatására. Némelyiknek csak a családi nevére emlékszem már, azért nem közlöm a keresztnévüket, helyette az ismeretlent jelentő „N” betűt írom. A felsoroltak foglalkozására is csak egy-két esetben emlékszem.

A csapat szervezői az én gyermekkoromban, tehát a 20-as és a 30-as években: Kukk Zsigmond műszerész (vegyes román és magyar családdal), Grósz N. kocsmáros (zsidó), Hermann N. (talán József, zsidó), Soós Nyicu fűszeres kiskereskedő (elrománosodott magyar, magyar feleséggel, román gyerekekkel), Ruchwald Sándor (zsidó).

Játékosok: Faust N. (román), Gropacsek N. (talán magyar), Bogdán Kálmán és Bogdán Elek kiskereskedők (magyarok), Neumann Mihály szabó (zsidó), Killner Béla hentessegéd (magyar), Tulvan N. (román), Popovici Sándor kereskedelmi alkalmazott (román), Sági N. kereskedelmi alkalmazott (zsidó), Belényesi András kereskedő (magyar), Meze Milu kereskedő (román). Ezekre a játékosokra emlékszem hirtelenében.

A nevek önmagukért beszélnek: nemzetiségi szempontból nagyon vegyes összetételű csapat volt ez, de valahogy mégis magyar ízű csapatnak számított, mert maguk között magyarul beszéltek, s a legtöbben odahaza is. Ez a 20-as években és a 30-as évek nagy részében egyáltalán nem számított, csak úgy 1937-38 körül lehetett észrevenni egy kis elszigetelődést, amikor megalakult a román színezetű csapat is, az Aurora. De a magyar csapatban is maradtak még románok, s az Aurorában is futballoztak magyarok és zsidók, s a két csapatra tagolódás igen könnyen kitapintható politikai okokra vezethető vissza: a fentről történő irányításra. Vagyis: szükségeltetik egy román nevű csapat, mert háborús előjelek mutatkoznak, s nemcsak az ország, hanem a legbékésebb városok vezetőiben is mozgolódott már a szeparatizmus, az egyre fokozódó sovinizmus szelleme. (El kell ismernünk, hogy ez a háborút megelőző és sejtető időszakban nem is meglepő.) S ami a legérdekesebb: mindkét csapat főleg vidéki együttesekkel mérte össze erejét - természetesen barátságos meccsen, kis csapatokról lévén szó -, de évenként egymással is találkoztak, s ezek az összecsapások mindig a legbarátságosabb, legsportszerűbb keretek között zajlottak le, sem a mérkőzések közben, sem azok után nem fordultak elő incidensek. Pedig a futballpályát is megszüntették a Marhavásárban, a város szívében építettek egy új pályát az óvónőképző (Normála) közelében, aztán évek múltán a román városrészben a kaszárnnyal mellet. Az utóbbi intézkedésnek már határozottan politikai háttere is volt.

* * *

Belényes közművelődési állapota a két világháború között - annak ellenére, hogy eléggé eldugott vidék kisvárosa volt - nemcsak elfogadhatónak mondható, hanem a közepes átlaghoz viszonyítva lényegesen jobbnak is. Nem volt ugyan színháza - hogy is lehetett volna egy körülbelül háromezres lakosságú városkának -, de hány hasonló nagyságú település dicsekedhet négy elemi iskola mellett három középiskolával is, köztük a híres főgimnáziummal.

Mivelhogy Belényesen magyar tannyelvű középiskola nem volt, főleg a református és a római katolikus elemi iskolára hárult az a feladat, hogy lerakja a műveltség alapjait, elsősorban iskolásgyermekeink körében. De jól tudták az egyházak vezetői, hogy főleg a kisebbségi sorsban nem elég csupán a gyermekeinkre hatni, hanem azokon át, vagy különféle más utakon szolgálnunk kell a felnőtt lakosság műveltségi szintjének fejlesztését is. Nyílt erre számos lehetőség. (Mivelhogy a katolikus egyháztól nem sikerült beszerezni érdemleges adatokat a két világháború közötti egyházi tevékenységről, kénytelen vagyok elsősorban a református egyház kulturális tevékenységére hivatkozni, mint olyanra, amelyet magam is elég jól ismerek, mivelhogy benne éltem.)

Az első világháború után előbb Bottyán János, majd Jakab Viktor tiszteletesek és Varga László kántortanító úr irányították a magyar gyermekek családon kívüli nevelését, és 52 évi pedagógusi múltamra hivatkozva elmondhatom, hogy kellő komolysággal és eredménnyel végezték azt. Szigorú és következetes emberek voltak mindannyian, és nemcsak a tanulmányi eredményeinkre terjedt ki a figyelmük, hanem az erkölcsi és műveltségi szintünk alakulására is. Hagyományos népi értékeink megbecsülésére neveltek bennünket. Ugyanígy nevelte tanítványait a zsidó felekezeti és a román állami elemi iskola is, nemzeti sajátosságaik megőrzésére törekedve. Mindannyiuk közös törekvése a bibliai erkölcs megőrzése volt, amit iskoláiktól ők is örökölték. Ezzel magyarázható, hogy Belényes a 20-ik század első felében az

erkölcsös városok sorába tartozott, amelynek megvolt a közbiztonsága, s amelyben viselkedni kellett.

A román középiskolák igen jó elképzelésének tartottam mindig, hogy a diákok karszámot viseltek, tehát mindenki által ellenőrizhetők voltak, s ennek tudatában maguk is könnyen megítélhették viselkedésüket. (A mai kierőszakolt liberalizmus ellenkező elveket vall, ezért sohasem fog eljutni a korábbi jólneveltséghez, már csak azért sem, mert az általa kialakított züllöttségi fokról kell elindulnia. Törvények nélkül nem beszélhetünk törvényességről, csak kaotikus állapotokról.)

Már írtam róla, hogy gyermekkoromban én egy istenfélő, jámbor magyar és román néppel ismerkedtem meg szülővárosomban, Belényesen, és vonatkozik a megállapításom a környező falvak népére is, de mennyire vonatkozik: állítani merem, hogy városaink lakossága annyit ér erkölcsileg, amennyit az őt környező falusi néperkölcsekből felszívott magába. (A kommunizmus egyik legnagyobb bűne az volt, hogy a városokba kényszerítette a falvak életképes fiatal és középkorú lakosságát, és elvagányosította őket. Megismétlem, amit korábban egyszer már leírtam: soha olyan sovinizmus nem volt Erdélyben, mint Gheorghiu-Dej és főleg Ceaușescu uralma idején, noha mindketten internacionalistáknak vallották magukat, s nagyon jól tudták, hogy az internacionalizmussal legjobban ellenkező fogalom a sovinizmus és a rasszizmus. Tehát egész uralmuk egy rettenetes hazugságra és félrevezetésre épült.)

A belényesi magyar és román iskolákban nemcsak értelmi, hanem érzelmi nevelés is volt, és sohasem törekedtek a vad ösztönök felkorbácsolására. A népdalok és a népmesék szolgáltatták a legszebb anyagot az ilyen irányú nevelés biztosítására, amelyek egyúttal az anyanyelv szépségeinek bemutatására is alkalmat adtak, tehát az esztétikai, az erkölcsi és a hazafias nevelést is szolgálták. Elsős elemista voltam, amikor Varga László tanító bácsink barátjaként megjelent az iskolánkban az egyébként is belényesi származású Balla Péter zenetudósunk és hegedűművésznünk, hogy zenei intelligenciánk fejlettségi fokáról győződjék meg, és nagy meglepetéssel vette tudomásul, hogy milyen sok népdalt és egyházi éneket tudunk. Újabb népdalokra tanított meg bennünket. A tanító bácsink is kiváló zenész volt, nemcsak orgonálni tudott, hanem hegedülni is, már láttuk. Hogy egészen pontos legyek: senki sem tudott olyan szépen hegedülni Belényesen. Sokszor a szünetekben is gyönyörű hegedűjátékával szórakoztatott bennünket. Gyakran eljátszotta például Schumann Álmodozását is, és olyan hatással volt rám a zeneirodalomnak ez a gyöngyszeme, hogy kedvet kaptam a hegedűtanuláshoz, négy hegedűiskolát is elvégeztem a Laci bácsi irányításával. (Zenei ismereteim további bővítését a helybeli román gimnáziumnak, később a nagyenyedi és a kolozsvári iskolámnak köszönhetem.)

Közművelődésünk állapotáról beszélve ugyan miért ne mondhatnám el, hogyan neveltek bennünket a református iskolában rendszeretetre és fegyelemre, hiszen már korábban is leírtam ezt a „Belényes, te drága” című könyvemben. Onnan idézek:

„Alig telt el két-három hetünk az első osztályban, máris meglátszott rajtunk, hogy nem óvodások vagyunk. Ha véget ért a tanítás, sorba állítottak bennünket, úgy mentünk haza. Egyszerre köszöntünk el: Jó napot kí-vá-nok! A tanító bácsi pedig fogadta a köszönésünket: Jó napot! Nem szaladtunk ám szét az első sarok után, már csak azért sem, mert volt köztünk egy felügyelő, aki jó messze lakott. Az jelentette a rosszalkodókat, ha egyáltalán volt ilyen. Ritkán azért akadt. Párosával haladtunk, szép csendben vagy halkán társalogva, és az utcán köszöntünk az ismerősöknek. Aztán mindenki kivált a házuk előtt, az utcájukban. Még ilyen megjegyzést is hallottunk egyszer a felnőttektől:

- Jól kipallérozzák ezeket a gyerekeket, nem hagyják elkanászosodni őket.”

A művelődést szolgálták Belényes kaszinói, a magyar és a román Kaszinó. A miénkről írok, mert ezt jól ismertem, meg aztán ez volt a felkapottabb, mivelhogy régebbi hagyományokkal rendelkezett, s jól megfelelt a Széchenyi-kíválmaknak. Román és zsidó barátaink közül is elég sokan jártak ide. Nem volt a mi kaszinónk az „arisztokrácia és a polgárság zárt társas-köre”, ahogy a szótárak a fogalmat meghatározzák, nem kellett itt mindenkinek tagdíjat fizetnie, de beléphetett ide bárki, aki rendben és csendben, tehát fegyelmezetten szórakozni akart. Kártyázhatott (nem hazardjátékot), römizhetett, sakkozhatott, teniszezhetett; újságok, folyóiratok és könyvek álltak rendelkezésére. Megihatott egy pohár fröccsöt, egy-két pohár sört vagy hűsítőket, és nyugodtan eltársaloghatott ismerőseivel.

A mi Kaszinónk a fiatalság vonzódását elsősorban a tánciskolájával és különféle rendezvényeivel szerezte meg. Kevés olyan fiatal volt Belényesen, aki elkerülte volna a Buder Ricu-féle tánciskolát. Talán le is nézték az ilyeneket. Mert mit is tudott csinálni a társas összejöveteleken, a zsúrokon az a fiatal, aki nem tudott táncolni. De sokkal többet is tanulhatott ennél: társalgási formát, viselkedést, udvariasságot, finomságot, s a legtöbb esetben legényes (vagy nagylányos) érzemvilága először itt tárulkozott ki. Ha szerencsés volt, leendő hitvestársát is megtalálhatta itt. A felcseperedett fiatalember esetleg a Kaszinóban tervezte meg barátaival az első szerenádjait, első „májfájának” (májusfájának) felállítást, s megtudta azt is, hogy a legközelebbi húsvétkor hová mehet el locsolkodni, és kirándulási lehetőséget is kínált fel neki a mi Kaszinónk: Bélavárra, a Halastavakhoz, a Meziádi cseppkőbarlanghoz, a Bógára, Biharfüdre, a Pádisra, a vidék minden csodálatos helyére.

Fel sem tudják fogni a mai fiatalok, hogy mi mindent jelentett még egy század eleji tánciskola.

Azok a régi táncnóták is könnyen felborzolták a fiatal idegeket, pedig nem a vad ösztönöknek nyitottak utat, hanem a nemesebb érzelmeknek. A tangólépések például nagyon bölcsen és kiszámítottan engedélyezték a teljes egymáshoz simulást - nagyon okos ember lehetett, aki ezt a táncot kitalálta. - Érdemes egy kicsit elgondolkozni: a mai táncolók kisebb-nagyobb távol-ságukban is szemérmertlenségüket fejezik ki rázós-tekergős mozdulataikkal; a régebbiek összesimulásaikban is ősi erényeiket csillogtatták.

A mai táncnótáknak sem tartalmas szövegük, sem melódiájuk nincs, sőt egyenesen károsak, mert a vad ösztönök felhajtásával csak a durvaságra, az ízléstelenségre és az igénytelenségre serkentenek - a régi táncnóták az érzelmi finomságot sugározták.

A kaszinói táncanfolyam - „tánciskola”, ahogy mi mondtuk - mindig egy bállal végződött, aminek óriási jelentősége volt különösen a lányok szempontjából: aki idáig eljutott, az már nagylánynak számított, udvarlót fogadhatott akár pajtásként, akár komoly udvarlóként, s micsoda élmény volt annak a nagylánynak életében először báli ruhát felöltöni. Az ilyen lánynak már sokan kezét csókolomot köszöntek, némelykor olyanok is, akiknek nemrég még ő köszönt így.

De sok más rendezvényről is híres volt a mi Kaszinónk: szüreti báljairól, szilveszteri mulatóságairól, műkedvelői előadásairól, vándorszínészek fellépéseiről, iskolai rendezvényekről, mindenféle összejövetelről. Még disznótoros vacsorákat is rendeztek itt.

A táncmulatságon a már bemutatott Varga László református és Bányai József katolikus tanító szolgáltatta a zenét: az előbbi hegedült, az utóbbi zongorázott.

A legtöbb műsoros összejövetelnek Antal Béla kereskedő, a református egyház gondnoka volt a konferansziéja. Ötletes és értelmes ember, egyben jó szervező. A műsorszámokat iparosok, tisztviselők, iskolát végzett lányok adták elő, például az üdvöskének számító Tóth Irénke, vagy a jó komikus fellépésű Balogh István asztalos.

Közművelődésünk szolgálói voltak a majdnem minden évben megjelenő vándorszínészeink, akik többnyire szintén a Kaszinóban adták elő darabjaikat, mivelhogy itt alig fizettek valamit, s így szerény jövedelemhez jutottak. Hirtelenében csak Jódi Károly társulatára tudok visszaemlékezni, akikkel egyszer Nagyenyeden is találkoztam, s egyetlen színészük nevére emlékszem még, a komikus Derecskei Pálra.

Amint már említettem, a húszas és a harmincas évek még a népszínmű és az operett korszakát jelentették Belényesen, s nem szabad megfeledkezni róla, hogy az igényesebb és hosszabb darabokat a Centrál nagytermében adták elő a műkedvelőink, akiket Varga László tanított be. Legnagyobb vállalkozásaik közé tartozott a Leányvásár, a Csárdáskirálynő és a Falu rossza előadása.

A színházkedvelők nagy rajongói közé tartozott Mikló Péter pincér, majd kocsmáros (Petyu bácsi), aki maga is rendezett darabokat felnőtt és gyermek szereplőkkel. Egyszer a Coppélia zenéjére táncoltatott bennünket táncbetétként, nem is akárhol, hanem éppen a Centrálban. Vállalkozásainak a második világháború vetett véget, az orosz fronton hősi halált halt.

Sokat említett tanítónk minden évben betanított nekünk egy többórás műsorszámot, amelynek magva egy színdarab volt, s kivétel nélkül a Centrálban adtuk elő műsorainkat.

A belényesi énekkultúra megalapozása a századforduló után Varga László nevéhez fűződik, mint annyi minden. Dalárdája a 30-as évek közepén egy alvácai versenyen első díjat nyert, s olyan eredmény volt ez, hogy a belényesiek még évtizedek múlva is emlegették. Erre a versenyre engem is elvitt az édesapám. Kisdiák voltam még, de az utazásunkra és a dalárda fellépésére nagyon jól emlékszem, például a „Cifra palota” című népdal előadására és a teherautón megtett nagyon poros útra. Azt is tudom, hogy a dalárda felkészítésében fontos szerepe volt Busiția tanárnak is, akit Varga László tanító felkért a műsorszámok meghallgatására és elbírálására. Ugyanilyen segítséget kapott Balla Péter zenetudóstól is, akiről ezt írta jóval később a kecskeméti Kálmán Lajos a Reformátusok Lapja 1985. január 6-i számában: „Belényes perem-magyarsága és zsoltáros református gyülekezete készítette fel arra az életútra, amelyen járva egyházunkat és népünket szolgálhatta, életünket maradandó dalélményekkel gyarapíthatta.”

Nagy szenzáció volt Belényesen is - akár a világ valamennyi táján - a film betörése a szórakoztatóiparba. Ipar volt valójában, mert fejlődésének kezdeti szakaszában kizárólag a pénzszerzést tekinthetjük mozgatórugójának, s esetlen cselekménysorozata nem nyújtott többet olcsó szórakoztatásnál. Elmélyült lélekábrázolást nem is várhattunk még tőle, különösen néma szakaszában. Darabosan mozgó szereplőinek játéka mégis nagyon lekötötte a látogatóit, mint minden újdonság, s gyengeségei mellett is képes volt megsejtenni nagy lehetőségeit. (Fejlődésének későbbi szakaszában az emberi lélek legnagyobb magrázkódásainak bemutatására is alkalmasnak bizonyult, hogy aztán odajusson ismét, ahonnan elindult, a piszkos pénzszerzéshez: az idegtépő cselekményeivel, a terrorjával és a horrorjával, mit sem törődve azzal, hogy az erkölcsrombolás leghatásosabb eszközévé válik s talán még végső pusztulásunk fő okozójává is.)

Jól emlékszem a 20-as évek elején bemutatott néma filmekre. A vászon alatt kissé oldalra húzódva szolgáltatta a zenét Varga Laci bácsi meg Bányai József bácsi, mindig úgy, ahogy a film cselekménye megkívánta: a szerelmi jeleneteknél halkán és melankolikusán, a rohangálásoknál pattogón.

A Chaplin, a Pat és Patachon, a Tarzan meg a Stan és Pan filmek voltak abban az időben a legsikeresebbek, s belényesi kisdiák koromban elég gyakran rendeztek iskolánk számára diákelőadásokat, mivelhogy Popovici Viktor tanárunk volt a filmnek egyik legérdekesebb forgalmazója.

1934-ben olyan törvényt hoztak (Juhász Gyula szerk.: Hetven év... Bp. 1990. 21. Hiv.: Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában 5-9.), hogy csak francia, angol, német - tehát nem magyar - filmek vetítését engedélyezik ezután, de ennek ellenére, gondolom, Popovici tanár érdekeltsége folytán is, nekünk bemutatták a Pál utcai fiúk című magyar filmet is, amely óriási hatással volt rám.

A 30-as évek végén egészen civilizált körülmények között láthattunk már filmeket Belényesen, ugyanis a Centrál nagytermét teljesen átalakították, erkéllyel látták el, s volt már a városnak ilyenformán egy minden igényt kielégítő mozi- illetve színházterme (Sajnos, a II. világháború után a tűzvész áldozata lett.)

* * *

Tudomásom szerint Belényesnek és környékének nem voltak számon tartott költői és prózaírói a két világháború között, de ha így van is, az egész Fekete-Körös felső völgyének felbecsülhetetlen értéke a hűségesen megőrzött archaikus népi nyelve és egész népköltészete.

Mielőtt ízelítőt adnék nyelvjárásáról, népköltészetének bevezetéseképpen idézek néhány sort egy nemrég megjelent könyvemből:³⁹

„Nagy örömömre szolgál az a gyűjtőmunka, amelyet az egykori nagyváradi Fáklya című napilap munkatársai indítottak el a 70-es években, s ami páratlan az egész romániai magyar sajtóban. A lap 1972-ben a bihari népballadák, 1973-ban a népmesék, 1974-ben a közmondások és szólások, 1976-ban a gyermekmondókák, 1977-ben a lakodalmi költészet és 1980-ban a népmondák összegyűjtésére hirdetett pályázatot. Ezek irányítója Fábíán Imre lapszerkesztő volt, a Folklórkör magyar tagozatának vezetője. A „Bihari gyermekmondókák” című kötetből tudom mindezt, amelyet Faragó József és Fábíán Imre tett közzé. Ennek előszavában olvasom a következőket: „Alig akad Erdélyben még egy olyan megye, ahonnan bármelyik magyar népköltési műfajt ily tömegben sikerült mostanáig összegyűjteni és archívumban tárolni.”

Megjegyezni kívánom, hogy én már az 50-es években összegyűjtöttem itt egy 500 oldalas könyvre való nyelvi és irodalmi anyagot, amelyet csak 1998-ban tudtam kiadni a lehetetlen politikai állapotok és személyes kényszerhelyzetem miatt. Kutatásaim épp arra az időszakra estek, mikor a társadalmi és politikai változások nemcsak ránehezedtek a falusi életmódra, hanem szinte lehetetlenné tették ennek folytatását. Ez volt az az időszak, amikor parasztságunk a városok kierőszakolt csábításának engedelmeskedve lassan, aztán fokozottabb mértékben régi ruháit levetette, s ami ennél is szomorúbb: csodálatos szépségben megőrzött régies nyelvét idegen szavakkal, mondat szerkezetekkel és hanglejtésformákkal tűzdelte tele. Erkölcsében is sokat lazult, mert városba került fiai kisebb-nagyobb mértékben elvagányosodtak, templomba nem jártak, parasztságukat szégyellve úrhatnám életmódot kezdtek.

A Fáklya című napilap nekem is lehetőséget adott arra, hogy az összegyűjtött anyagomból részeket közöljek mindaddig, amíg egy koncepció per áldozata lettem más nagyváradi tanárokkal együtt. Ez 1960-ban történt. (Cikkeim közlését nagyban elősegítette Implon Irén tanárnő, aki akkor a nevezett lap egyik oszlopos munkatársa volt. De sok segítséget kaptam Boros Endre újságírótól is.)

A Belényes környéki nyelvjárásról egy 1993-ban megjelent tanulmányom bevezetése alapján adok rövid ismertetést:⁴⁰

³⁹ Kun József: A tárkányi sudár torony (Fekete-Körös-völgyi folklór), Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998. 21-22. l.

A Fekete-Körös-völgyi tájnyelv feltűnő rokonságot mutat az alföldi, a mezőségi és az érmelléki nyelvjárással, mégis egyéni íze van. Ez az egyéni íz elsősorban a falvak elzártságának tulajdonítható, a közös vonás pedig annak, hogy a trianoni határváltozás előtt rendszeres kapcsolata volt a Belényes környéki magyarságnak nemcsak az alföldi, hanem az erdélyi magyarsággal is. Az utóbbival négy irányban volt erre lehetőség: a Kaján útján⁴¹ (a Nagyvárad, Belényes, Brád útvonalon), az Aranyos völgyi felső hegyiúton, a havasi legeltetések alkalmával és a Sebes-Körös mentén (a Királyhágó irányában).

Mindenekelőtt a nyelvjárás hangtani és alaktani sajátosságai keltik fel a figyelmünket. Megtalálható itt az a-zás, az í-zés és az e-zés is igen elterjedt formában. A század első felében ez főleg Köröstárkányra és Gyantára jellemző, de megtalálható minden más településen. Az a-zás néhány példája: Lajas (Lajos), arr (orr), bocskar, bacskar (bocskor) - a román nyelvből átvett szavakban: arták (ortac, ejtése orták: társ), dajna (doina: bánatos népdal), macán (moțan, e. mocán: kicsi kőhalfajta). Az í-zés példái: kík (kék), szíp (szép), díl (dél), ídes (édes), idesanyám (édesanyám). Az e-zés példái: erdeg, ördeg (ördög), kerti (körte), kúhe (kőhöz), földhe (földhöz), keszt (közt, között).

Elég gyakori még itt a hangzórövidülés ilyen formája: hívuk (hívjuk), szívuk (szívjuk), bírúk (bírnak).

Az l hang gyakran kiesik a szóból, s ilyenkor az előtte álló magánhangzó többnyire megnyúlik, de rövid formában is használatos: regge, regge (reggel), vót (volt), zsákka (zsákkal), nékü (nélkül), hátú (hátnál).

Elmarad a z hang a hoz-, hez-, höz rag végéről: házha (házhoz), kútha (kúthoz), firhe ment (férjhez ment).

Kieshet a -szor, szer-, -ször r hangja: szásszá v. szássza (százzszor), kéccé (kétszer), öcce (ötször). Ugyanígy elmaradhat a -kor rag végéről is: máska (máskor), akka (akkor).

Példák a -nál, -nél rag elmaradásáról: Voltam Petiék(nél), Sándorék(nál).

A -ból, -ből határozórag -bú, -bű formában használatos: konyhábú (konyhából), kertbű (kertből).

A -ról, -ről is hasonlóan -rú, -rű alakot vehet fel: lórú (lóról), vízrű (vízről), Kerezsű (Körösről).

A személyes névmások ragozásában megfigyelhető, hogy a ti helyett tik forma használatos, tárgyragos alakja tiktek, az ő helyett ü, tárgyragos alakja üt, üt, többesben üket, üket.

A tőlük, náluk, bennük, velük helyett túlik (tüllik), nálik, bennik, vélik alak használatos. Ugyanígy a -juk, -jük helyett a -jik: dombjik (dombjuk), kertjik (kertjük).

A birtokos névmások ragozásában a tied helyett téd, a tietek helyett tétek figyelhető meg.

⁴⁰ Kun J.: „Fekete-Körös-völgyi magyar tájszavak és magyar szavak a dél-bihari román nyelvjárásban.” Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1993.

⁴¹ Hogy korábban is járatos volt Erdély felé ez az út, az alábbi idézettel is igazolható: „De hogy a fejedelmasszony keserűségét inkább mulathatná s a Rákóczi Zsigmond fia házasságára is nagyobb méltósággal viselhetne gondot, annak is magános ott kinn lakásában, magyarországi sok szép hercegi uraságokban, a Kaján útján, Belényes és Várad felül kimentek vala az országbul, a fejedelmasszony is az ifjú fejedelmasszonnyal édes anyját, öccsét, Brádig kikésérvén, die 16-ta Janü, onnét tértek vala vissza Fejérvárra.” (Szakály Ferenc szerk. Szalárdi János Siralmas magyar krónikája, Magyar Helikon, Bp. 1980. 306. és 409. l.)

A ki?, mi? kérdőnévmások helyett gyakran használják a kicsoda, micsoda, Köröstárkányban a kicsida, micsida formát.

A városfenesiek beszédében megfigyelhető a román eredetű -ta (ejtése: -ca) kicsinyítő képző elég gyakori használata: maskucca (kismacska), Miskucca (kicsi Miska).

Figyelemre méltó Bélfenyéren az é, ó, ő helyén ejtett éi, óu, őü kettőshang: Géiza, déizsa, lobogóu, mezőü, erdőü.

Nem mutat szabályszerűséget az ikes és iktelen igék használata. Némelykor ikesen ragoznak iktelen igét: aggyik (adjon), álgyk (áldjon). Máskor az ikes igét ragozzák iktelenül: mász (mászik), pipáz (pipázik).

A tárgyas igeragozás jelentő mód jelen idő többes szám első személyében -uk, -ük, alakot találunk: kidobuk a firges almát; lekaszájuk a füvet, megfőzük az ítelet.

Az elbeszélő múltú igealakok használata igen széles körű volt a század első felében: Nem látád a bicskámát? Pedig ide tevém. Itt vala tennap is. Nem hallá vala, mit mundék.

A mondatszerkesztési sajátosságok közül a kettős tagadást emelném ki, elsősorban Köröstárkányban figyelhető meg: Te se nem látá semmit?; Nekünk se nincsen vele szerencsénk.

Köröstárkányi szószerkezet az attú fagvást (attól fogva, attól kezdve) és a faganatazs dolag (foganatos, sürgős dolog). A foganatos szó külön használatára nem emlékszem.

Nemcsak közismert, de saját tájszavakban is elég gazdag ez a nyelvterület. Ilyenek például: megcibonáz (megbabonáz), cimbalom (szájmuzsika értelemben is), cimpáz (céloz), csumuriga (csúnya, torz), fecskehal (potyka), fűrészhál (tüskehal), gidigál (csiklandoz), tyika (hajfonat), hottyas (tötyögős), ludáj (sütőtök), napon sült málé (tehéntrágya), posla, pasla (kisgyermek), pupujásan (púposan, megtömötten, jól megrakottan), szullánk (nyurga), uccajtó (utcai ajtó).

Már nem mindenütt ismeretesek az évszázad elején használatos ősi állatterelő szavak, amelyek Köröstárkányban maradtak fenn a legtovább:

Csá ne!: balról jobbra térni (az útkeresztezésnél).

Csá bé!: balról jobbra kitérés lesz a ház felé (előre figyelmeztetés).

Csá bé héjk, ide héjk!: betérni jobbra, a kapuba.

Hojc ne!: jobbról balra térni (az útkeresztezésnél).

Hojc bé!: jobbról balra kitérés lesz a ház felé.

Hojc bé héjk, ide héjk!: betérni balra, a kapuba.

Egy ilyen vegyes lakosságú vidéken elkerülhetetlen a nyelvek keveredése. Nyelvünk sok szavát átvette már a román nyelvnek. Igaz, hogy sokat kölcsönzött is, de ahogy lenni szokott, az államnyelv sokkal erősebben fejtette ki hatását a mi nyelvünkre, mint fordítva. Igyekeztem bevenni a gyűjtésembe minél több román eredetű szót, hogy felmérhető legyen hatásuk nagysága, és sejtetni engedje a későbbi befolyások várható mértékét. Egy részüket még csak románokra vonatkoztatva használják, de jelentős részük kiszorított vagy fokozatosan kiszorít mindennapos magyar szavakat. Ilyen átvételek: baksis (borravaló), biléta (jegy, pl. vasúti), buba (bagoly), buszujóka (bazzsalikom), cáp (bakkecske), cupástál (levesestál), csimpoj (börduda), csubuk (borravaló), elmaritál (férjhez megy), fáintos (szép, csinos) ficsur (legény), furkoj (hosszú villa), galáta (veder), gátá (készen van), gyeszág (átalvető), huhuréz (bagoly), kenzina (előleg), korturár (sátoros cigány), kukukkmáké (a galagonya termése), májfa (májusfa), megcsumáz (megüszkösödik), megpacil (megjárja, pórul jár), megszkapál (megmenekül), ostyillódik (háborúskodik), összekurkál (összezavar), pavesztál (mesél), pirzsoly

(futótűz), szoktyál (számol, számíthat), szumány (daróc), szupliment (pótlék), tratament (gyógykezelés), turtyilódik (összelapul, összegyűődik), zepecsit (zavaros fejű) stb, stb.

Érdeemes megfigyelni néhány összetett szó keletkezését:

Hamupipőke helyett Köröstárkányban már a Hamupiperke használatos a román piper (bors), piperă (zöldpaprika) hatására.

A kakukkmálé, kukukkmálé szó a román „mălaiul cucului” szó szerinti átvétele. Jelentése: a galagonya termése. Szó szerint: a kakukk máléja. A cucu, ejtése kuku: kakukk; a mălai, ejtése mőláj: kukoricaliszból készült kenyér vagy tésztaféleség.

A gyermekkoromban gyakran hallott furkavilla szó talán már kihalóban van. Érdekessége, hogy olyasféle ikerítés, mint a felebarát szavunk, a román furcă szó villát jelent. A furkavilla: hosszú villa.

A nyelvrontás esete tapasztalható néhány román mondat szó szerinti fordításában és terjesztésében, mint amilyenek:

Csinálja az eszt. Jelentése: okoskodik, önfejűen cselekszik. A román „își face de cap” átvétele.

A várost járók - és különösen a városba kerültek - beszédében már elterjedt az adtam egy telefont kifejezés a telefonáltam helyett, amely a román „am dat un telefon” átvétele.

Nagyon csúnya a magyar fül számára az agyál nála - rövid gy-vel ejtik - kifejezés. Jelentése: adjál neki, üssed!. A román „dă la el!” átvétele.

Az ilyen mondatokat a magyarul gyengén beszélő románok hozzák létre, aztán elterjednek a magyarság körében is.

Feltétlen meg kell említenünk a jánosfalviak nyelvjárását, akármilyen röviden is, mert azt igazolja, hogy mennyire nem egységes ennek a nagyon összezsugorított magyarságnak a nyelve sem, pedig Jánosfalvát és a vele már összenőtt Sonkolyost szinte közrefogja Fenes, Belényes és Belényesújlak, de még Remete is. Ezzel a nyelvjárással Böszörményi Géza foglalkozott még a század elején igen szakszerűen és részletesen.⁴²

- Íme néhány megállapítása:

Hangképzési esetek:

A jánosfalvi nyelvjárásban kétféle a hang van: egy köznyelvi a és egy ennél kissé zártabb ă, mely a köznyelv hangsúlyos szótagjaiban lévő o helyett áll, ha utána l vagy r következik: balha (bolha) baland (bolond), barnyú (borjú).

Ugyanez a hang áll minden köznyelvi hangsúlytalan szótagban lévő o helyett: szánam-bánam stb.

Három diftongus van ebben a nyelvjárásban: ie, ié, ao.

Az ie diftongus a köznyelv hangsúlyos szótagjaiban lévő zárt vagy nyílt e helyén áll, de a félhangzó zárt ë helyén jobban érezhető, és a nyílt i felé hajlik, pl. szíemem, ieszem.

Példa az ie diftongusra: kiék (kék), kiérem (kérem).

Az ao diftongusra, amely a hosszú ó helyén áll néhány szóban: Jaózsi.

Hangváltozási esetek (mély és magas hangok változása):

⁴² Böszörményi Géza: A jánosfalvi nyelvjárás. Nyelvészeti füzetek 29. Bp. 1906.

Tudjuk, hogy a ragok a Halotti beszéd korában még jobbra nem illeszkednek, sőt egyes nyelvjárásokban ma sem. A jánosfalvi nyelvjárásban sincs meg teljesen a hangzóilleszkedés: házik (házuk), lovik (lovuk).

Nem illeszkednek a -szor, -szer rag esetében sem: másacce(r) - másodszor -, hánysze(r) - hányszor.

A nyíltsági fok változásai:

Zártabb hang áll nyíltabb hang helyett: boj (baj), nop (nap), bojc (bajusz).

Rövid i van é helyett: Benyiles (Belényes). Ez jó példa a hangátvetésre is.

A képzési hely változásai:

sz - s cseresnye, pistoly

cs - s: keske, menyiske.

Mássalhangzók időmértéki változásai:

Hosszú rövid helyett: rúllam, rúllad, rúlla (rólam, rólad, róla), nállam (nálam).

Pótlónyújtással esik ki a mássalhangzó: kóduš (koldus), nyóc (nyolc), töcsér (tölcsér).

Szóképzési érdekesség a románból átvett -ca, -ce kicsinyítő képző használata: Miskuca, Miskucca (kicsi Miska). Megfigyelhető a fenesiek nyelvében is, valószínű, hogy onnan vették át.

A tárkányiak nyelvéből vették át a kettős tagadást, de ritkábban használják: Nekünk se nincsen szerencsénk. Azon se nem vala eső mogikná?

Néhány érdekesebb tájszavuk: bekaparász (berug), buci (részege), bokkpista (baptista), csápós (ostor), csimmaz (cserebogárálca), csuma (madárijesztő), dübbencs (alacsony, kövér ember) falámazik (eszik), fargó (örvény), furkuj (hosszú villa), gyűlő (templomozás kezdetét jelentő harangszó), istenelődik (káromkodik), kó (kovácsműhely), kukkba (magasba), lipántós (gacsos), mindétiglen (mindig), nyihutt (néhol), pilimpenty (kis csat), tufa (mogyoró), virginál (bőg az állat).

* * *

Ismerve a vidék nyelvjárását (csak nagyjából, természetesen), folklóranyagának tanulmányozására is rátérhetünk.

Milyen hát itt a folklór? Van-e még lehetőség a fennmaradására? Főképp ez állt érdeklődésem középpontjában, s mint minden folklóranyag tanulmányozásakor, az a kérdés, hogy mi az eredeti a még élő folklóranyagban. A kérdésekre ezúttal is egy korábbi könyvem alapján adom meg a választ.⁴³

Kétségkívül eredeti dolgaik is vannak mesékben, mondákban, dalokban, alkalmi versikékben és szövegekben, gyermekjátékokban, köszöntőkben, s minek sorolnám tovább: úgyszólván majdnem minden műfajban. A legeredetibbek a betyártörténeteik, a mondáik, néhány gyermekjátékuk, a falucsúfolóik, az anekdotáik egy része stb., de mégsem csak az eredetiség bogarászását tartanám a legfőbb feladatnak, hanem ugyanilyen mértékben azt is, hogy a más vidékekkel közös folklórkincs területén milyen változatokat termelt ki ez a vidék a maga életében, hogyan járult hozzá a közös anyag színesítéséhez, gazdagabbá tételéhez, s hogyan volt ereje mindehhez. Mert ez az erő (ha csökkenő tendenciát mutat is) mindennél fontosabb:

⁴³ K. J.: A tárkányi sudár torony, 6.

alapja a meglévő folklór megőrzésének, s talán lehetséges virágzásának - de mindenképpen megmaradásunknak.

Nyilvánvaló, hogy az adott helyzetben feltettem magamnak a kérdést: mi lehet a folklórgyűjtés célja és jelentősége napjainkban? A következő válaszokhoz jutottam:

1. Összegyűjteni mindazt, ami egy-egy vidék folklóranyagában értékes, érdekes és nemes, hogy a könyv segítségével megmaradjon parasztságunk birtokában, és újabb alkotásokra serkentse azt.
2. Összegyűjteni az anyagot azért, hogy a kisebb jelentőségű szórakoztatás mellett nemesebbé és okosabbá formáljon bennünket, városiakat is, mindazzal a szépséggel és gazdag élettapasztalattal, ami a néplelket és tudatot jellemzi.
3. A folklórgyűjtemények kiadásával megismerkedni kölcsönösen más vidékek és népek folklórkincsével is, hogy önmagunk értékeinek megbecsülése mellett (ez a könnyebb dolog és a kezdet csupán) tudjuk megbecsülni és megszeretni a szomszéd népek folklórkincsét is, ami lényegesen elősegítené a népek barátságát, szorosabb egységbe való kovácsolódását.

Térjünk rá most már a Fekete-Körös vidéki anyag részletesebb vizsgálatára!

Meséik nem rendkívüliek - sokkal színesebbek és terjedelmesebbek is vannak a magyar mesekincsben -, de elég élvezhetők, életük s vágyaik tükörképei. A szeretett honi táját tündérekkel, boszorkányokkal népesítik be, akikre fontos szerepet bízna, nem meghatározott meseszabályok szerint, hanem a cél, a mondanivaló érdekében. A sárkány az általános mesekincsben ellenséges lény, akit nehéz harcban kell megsemmisíteni, Belényes környékén a szegényfiú segítőtársaként bukkan fel, hogy tudásszomja kielégítésének útján sikereit biztosítsa. A 21 éves szegénylegény kikutatja Bélavár titkait, s ez jelképesen a nép felfelé törekvési vágyát jelenti, a tudományok kapuinak elérését. A fiú hozzá sem nyúl a kincshez, az ismereteket minden aranyánál többre értékeli.

„A fenesi tündérlányok is szépek, mint minden mese tündérlányai. Ők szerkesztik a kótákat, a visszhang színezeteit, azért vannak olyan szép visszhangos völgyek Bélavár környékén” - mondja Tenkő Jóska bácsi Kisnyégerfalván szó szerint. Ezek a tündérek azonban nem azonosak más mesevilág elkényeztetett, szép selyemcipős tündéreivel. Amolyan parasztlányos tündérek ők. Nagy kötevényük van, ebbe rakják ökröstől-ekéstől a határban szántó férfiakat. Miért? Lehet, hogy megszeretik őket. Erre nem ad pontos választ a mese, de elképzelhető: a nők egyenlő munkát végeznek itt is a férfiakkal (ha nem többet), rendkívül szívósak és edzettek ezen a hegyvidéken, s a mesében is megkövetelik elismerésüket.

Kutatásaim szerint elég szegény már eredeti mesékben ez a vidék, különösen varázsmesében. A tréfás mese gyakoribb. Ezekben a nép nevetségessé teszi a rosszakarátú nagygazdákat, a zsíroskupeceket, s mindenkit, aki kihasználja. Jelentősek a szegényember-meséik és a szolgálmeséik. A fukar gazdáról és a bátor szolgáról szóló remetei mesében a bíróság a szolgának rendeli a két szép lovat meg az évi fizetést, nem engedi, hogy a rosszakaró gazda kisemmizze a munkáját becsületesen végző szolgát. A fukar gazdára pedig, aki mindig becsapta a szegényeket, szigorú büntetés vár: a halál.

A dél-bihari népmesékben a cigány igen gyakran nem lenézett, hanem talpraesett, okos ember, aki hasznos tetteket visz véghez, igazságot teremt, és elnyeri méltó jutalmát. (Megpatkolják a boszorkányt, A földesúr ügyvédje stb. mesék.)

Érdekes, hogy a mese cselekménye némelykor épp abban a faluban játszódik le, ahol mondják, esetleg valamelyik szomszéd faluban, mégis megőrzi a mesei hangulatát, még akkor is, ha csodás vagy nehezen elhíható elemek fordulnak elő benne (A kétszáz tötélék meséje; Ki a bátor a fonóban).

Az első személyben elmondott mese is mesei hangulatú marad, ha szépen gördül, és ügyesen adják elő. Ezt éreztem Nyégerfálván Bunta Mihály előadásában a Kétszáz tételék meséje hallgatásakor. Nézzük hát meg egy-két meséjüket!

Az őszszakállú pap

Ott fekszik gyönyörű Bélavára Fenes határában, a szép Süveghegyen. Fényes kincsesládáit az őszszakállú pap őrzi, aki nagyon régóta él ott bent, de semmiképp sem tud onnét kiszabadulni, pedig minden hét évben megnyílik egyszer a vár pincéjének az ajtaja, és akkor kiszabadulhatna, ha sikerülne valakit befogni maga helyett.

Egyszer nagyon régen egy fenesi ember éppen akkor járt arrafelé, mikor a hét esztendő letelt, és az ajtónak ki kellett volna nyílni. Ahogy szedegeti a fát, elfárad, s leül falatozni. Hát uramfia valami csengőhangot hall. A kíváncsiság nem hagyta nyugodni, a hang irányába lépett. Amikor odaért, ahol a legjobban hallatszott a hang, csudák csudája, az őszszakállú pap állított eléje. Majdnem a földig ért a szakállja.

Most mit csináljon? - gondolta magában az ember. Elszaladjon, vagy ott maradjon helyben?

A pap csak állt és a szemébe nevetett, aztán meg az ujjával intett neki.

- Istenem, segíts! - morogta az ember, aztán megindult akaratlanul a pap felé.

Az őszszakállú pap fogta az aranypálcáját, megérintett vele egy szikladarabot a falból, s csudák csudája, hatalmas zúgás közepette egy nyílás keletkezett a fal tövéén.

A fenesi ember ámultba esett, most már nem bánta, akármilyen lesz, nagyon kíváncsi lett. Megindult az őszszakállú pap után, a nyíláson át.

Hát uramfia, mit lát! Azt hitte eddig, hogy sötét lesz bent az alvilágban, de most látja csak, hogy a folyosó végig ki van világítva, fáklyák égnek bent.

- Ne félj, jó ember - vigasztalta a pap -, így akarja ezt Isten, meg Béla királyunk is.

A fenesi ember csak bámult, és megint megtett néhány fokot a grádicson lefelé. De most már pénzéhes lett, és a pénz utáni vágya legyőzte benne a kíváncsiságot is.

Mennek csak lefelé folyvást. A lépcső jobbra meg balra kanyargott, de sehogy sem akart véget érni. Már egy jó félórát mehettek mind lefelé. Akkor csak megmozdult az egyik fáklya, és ment befelé, mintha valaki vitte volna. Aztán meg sok fáklya követte ezt, annyira, hogy már majdnem teljesen sötét lett a vár pincéjében.

Na most mi lesz! - gondolta a fenesi ember, mert finom csengőhangot hallott mindenfelől, amint közeledtek felé.

Akkor meg egyszerre elhalkultak, és magasan a feje felett hallotta őket.

- Valami boszorkányok lesznek! - gondolta az ember, és ment volna a pap felé, de az meg úgy eltűnt mellőle, mintha sohase lett volna ott.

Most félt csak igazán a fenesi ember. De nem kellett sokáig várjon, mert ott termett előtte egy nagy láda kincs, aztán még egy, harmadszor pedig száz láda egyből. Már nem is a fáklyák világítottak, hanem ezek a kincsek.

Hej Uramisten, ha hozzányúlt volna! Csak ott állt reszketve a ládák előtt.

Most aztán mit csináljon! Mintha valaki súgta volna neki, hátrafordult, és otthagytott csapot-papot, úgy futott felfelé a sötét lépcsőn, hogy maga se tudta. Nem gondolt semmire, se aranyra, se papra, csak arra, hogy minél előbb kijusson innen.

Végre kiért. Alig húzta ki a lábát az ajtón, az becsapódott a háta megett, és eltűnt a helyéről.

Szerencséje volt a fenesi embernek, hogy nem hozott a kincsből, mert akkor neki kellett volna ottmaradni az őszszakállú pap helyett, az pedig kiszabadult volna.

Azért mégis örült a fenesi ember, mert ő tudta meg először, hogy mi van Bélavár belsejében. Otthon elmesélte a csodálatos kalandját mindenkinek.

Várasfenes, 1954.

Egyed János, 44 éves.

A fukar csizmadia meg a segédje

Volt egyszer, hol nem volt, volt egyszer egy nagyon fukar csizmadia. Egy segédet fogadott fel magának, és azt mondta mindjárt a segédjének:

- Ne haraguggy, János, én mindenkit tegezni szoktam, tited is letegezlek.

A segéd ezt mondja rá:

- Hát akkor meg majszter, tudod, én nem bánom, én is benne vagyok.

- De nem úgy ám, hogy te is tegezz engem - mondja a csizmadia -, csak én tegezlek tited.

Elérkezik az első reggeli. Azt mondja a csizmadia a segédjének:

- János, gyere reggelizni! Itt van egy darab kenyér, ereggy az eperfára, kávézz meg gyorsan!

Felmegy János a fára és megkávézik, a szája széle is kávés lett tőle.

Telik az idő, jól kidolgozza magát a segéd, délben azt mondja neki a csizmadia:

- János, szurkozz meg magadnak egy spárgát, mert az asszonynak sok dolga vót, nem ért rá ma főzni.

Adott neki egy icipici szalonnát is.

- Mit csináljak én ezzel? - kérdezte a segéd.

- Hát kösd meg a szalonnát a spárgával, nyelj mellé kenyeret is, oszt húzd ki a szalonnát, megint nyeld le, megint húzd ki, hogy tovább tartson.

János úgy tett, a szalonna jó sokáig tartott.

Este meg azt mondta a csizmadia, hogy teli gyomorral nem lehet jól aludni, jobb lesz, ha vacsora nélkül fekszenek le.

Elérkezett a másnap. A csizmadia azt mondja a feleségének, hogy főzzön egy kisleveset, mert nagyon sok lesz a munka, a segéd ma megérdemli.

A segédnek meg azt mondta:

- Na János, ma sokat kell dőgozni, mert halpaprikás lesz ebédre, oszt drága a hal.

Eltelt a fél nap, elérkezett az ebéd ideje. János keveset evett a kislevesből, mert azt gondolta, hogy hátra van még a paprikás is.

- Miért nem eszel még? - kérdezte a gazda - Egyél!

- Nem eszem én! - vágta rá János - Akarok még enni a halpaprikásból is!

A csizmadia csak a bajusza alatt mosolygott egy kicsit:

- Halpaprikás az, te János, nézd csak meg jobban! Csak még nem nőttek meg benne a halak.

János hát megint csak éhesen maradt.

A következő napon a gazda korán reggel felköltötte a segédjét:

- János, ma nincs más munka, kapálni megyünk. Te nem hozol semmit, csak a kiskapát, a nagykapát, a feleségem kapáját, a korsót, a kenyeret meg a gyereket.

Mennek az úton, a gazda a világért sem segített volna, János majdnem megszakadt a nagy tehertől. Nagyon megszomjastak, de nem ittak a jó borból, ami a kosarában volt, mert a csizmadia azt mondta, hogy az visszafelé kell.

Elérkeztek egy kúthoz, amelyben négyméteres volt a víz. János inni akart, de a gazda félretolta a kúttól, hogy ő igyék előbb.

- Hátha nincs elég víz ebben a kútban - mondta -, még kiinnád előlem, oszt én vagyok az öregebbik.

Fogta magát, és lehajolt a kútba, hogy felhúzza a vizet, de beleszédült, és ott fulladt meg, a felesége is látta.

János meg elindult hazafelé a kúttól. Vitte a kiskapát, a nagykapát, az asszony kapáját, a csizmadia kapáját, a korsót, a kenyeret meg a gyereket. Mellette haladt a csizmadia felesége is.

Gyanta, 1959.

Boros (Veres) Lajos, 76 éves.

A földesúr ügyvédje

Volt egyszer egy nagyon gazdag földesúr, éppen úton volt a kocsisával. Haladtak-haladtak az erdős vidéken, de egyszer megéheztek, a hintóban pedig semmi eleség nem volt. Betértek egy örmény kocsmároshoz, enni meg inni kértek.

- Nincs nekem élelmem - vakarta a fejét a kocsmáros -, ma reggel kifogyott mindenem.

Már hagyta volna, hogy kifelé menjenek, amikor eszébe jutott, hogy mégiscsak van valamije, hét darab főtt tojása, azt odaadja.

Megették jóízűen, aztán fizetni kellett volna, de a földesúrnak nem volt csak nagypénze, nem tudták felváltani.

- Sohase búsuljon uraságod - udvariaskodott az örmény -, majd kifizeti legközelebb!

Úgy is lett volna, de a földesúrnak megintcsak nagypénze volt, amikor arra járt, és most sem tudtak visszaadni.

- Sose búsuljon uraságod - mondta az örmény megint -, majd kifizeti legközelebb!

Teltek, múltak az évek, s a földesúr nem jelentkezett. Az örmény pedig ravaszságból nem ment a pénzért, hagyta, hogy kamatozzék. Hét év múlva aztán ügyvédkézbe adta a dolgot, és hatalmas összeget követelt, ezzel a megokolással: ha azt a hét tojást ő elültette volna, lett volna belőle hét csirke, aztán hét tyúk, azok tojtak volna... és így tovább. Kiszámította, hogy hét év alatt micsoda nagy vagyon kamatozott volna abból a hét tojásból, s ő annyit követelt.

Főtt a földesúr feje, hogy most aztán mit csináljon, kiváltképpen azért, mert nem talált ügyvédre, aki a pert elvállalta volna. Úgy látta mindegyik, hogy az örménynek igaza van.

Egyszer a földesúr kint sétált bánatában a faluszélen. Elnézett a vályogvető cigányokhoz, azok éppen vályogot vetettek. Odaszólt az egyiknek:

- Könnyű neked fiam, mert nincs semmi gondod. Amerre a szemed ellát, minden föld az enyém, és mégsem vagyok boldog. Maholnap az örménynek szolgáltok, övé lesz itt minden.

Aztán elmesélte, hogy járt, s még azt is hozzátette, hogy fele vagyonát annak adná, aki a pert megnyerné neki.

A cigány akkorát ugrott ennek hallatára, hogy a pocsolyába esett. Kijelentette, hogy ő meg tudná nyerni a pert, csak aztán a földesúr is állja a szavát.

A cigány összeszedett az udvaron minden papírt, hogy legyen valamilyen akta a hóna alatt, és átkötötte szépen madzaggal. Új ruhát kölcsönzött, hogy ügyvéd kinézése legyen.

A földesúr előre ment, de a cigány a sok készülődéssel egy kicsit megkésett a törvényszéken. Már türelmetlenül várták a tárgyalóteremben, amikor végre bekopogott. Kölcsönösen üdvözltek egymást, majd megkérdezték tőle illedelmesen:

- Hát a doktor úr hol késett?

A cigány dühösen az asztalra csapta az aktáit:

- Hát csak az a dolgom nékem, hogy ide jöjjenek? Kint vannak a béreseim a pusztán, szántanak, vetnek, nekem pedig otthon kellett maradnom, hogy megfőzzem a vetőmagnak való tengerit. Hát ezért késtem.

Nagy csodálkozás támadt a teremben, valaki meg is kérdezte:

- Főtt tengerit vetni? Ki látott már ilyen csodát? Hát kikelte az valamikor?

- Igen? - fakadt ki a cigány - Hát az örmény főtt tojása kikelt volna?

A per eldőlt. A földesúr pedig a fél vagyonát az ügyvédre íratta.

Magyarremete, 1959.

Lukács Béla, 63 éves.

Néhány mondája is van a vidéknek. Ezek a Sonkolyos és Újlak közt elterülő hegyvégződéshez, az úgynevezett Pontoskőhöz fűződnek, vagy a Fenes fölötti Bélavár keletkezéséhez, esetleg Belényes és a környékbeli falvak megalapítását képzelgetik el, de fűződhetnek természeti jelenséghez is. A Bélavárral kapcsolatosat tartom érdekesebbnek, mert a környék lakossága kivétel nélkül valamelyik Béla királyunknak tulajdonítja a vár felépítését, főleg Vak Bélának, bár IV. Béla személye könnyebben elképzelhető.

Béla király vára

Mikor Béla királyunk még élt, nagy vizek és mocsarak valának errefelé meg nádasak, erdő is rengeteg, a Kerezs mentin mindenféle vadállattal, mindenfélivel. Annyi vadliba, vadruca keringe a levegőben, hogy alig lehete látni túllik az eget. Sívítának, hápogának, olyan zajt csapának, hogy semmit se lehete hallani a hangoskodásuktól, a virgse meg csak repüle, azt se tudá, melyiket kapja ee közülük, olyan sűrűn valának.

Béla király nem is tanálhatott vóna jobb vadászterületet az egész országban, ezér szívesen járkála ezen a vidéken, soksze eejüve vadászni ide.

Ecce feltűne neki, hogy van egy nagy madár, amelyik eltűr a többi, nemcsak nagyságával, hanem tallazatának gyönyörűségével is, amolyan nyesmadár vagy valamiféle vala, szó, ami szó, mindent elkövette, hogy nyílával leterítse ezt a csudálatos madarat.

Csak hogy annak is esze vala ám. Mind feljebb és feljebb keríng, hogy Béla király nyila ne írhesse ee hozzá. Fokozatosan felhúzóda a vögy irányába a hegyek felé, a király meg utánna, mán at járának az egyik hegy lábáná. A király lent, a madár fent, mindegyre magasabban köröze.

Béla nem ismeré a lehetetlent, azért vala király, a madár meg addig emelked, míg ecce csak eltűne a fellegekben, de egy gyönyörű tallat bocsáta alá, a szárnyába vagy a farkába típdeste ki, alyan tallat, amilyent a király nem láta egész életében. Fínylett a nap sugaraiban, hogy alig lehet rá nézni, a szemet annyira kifárasztá.

A király előbb elkesered, mivel hogy a csudálatos madarat nem szerezheté meg, aztán meg azzá vigasztalá magát, hogy ilyen szíp tallat még vadász ember sohase láta, a kalapjába tévé a sokszínű tallat.

Nem is vala az igazi madár, valamiféle tündér vagy angyal vala. Mas mán lefelé irányítá tekintetét a király. Hát Uramisten, a lábánál Fenes, valamivel odébb Belínyes, csak úgy csillogott a templomik tornya. Ilyen szíp vögyet ü még nem láta.

- Na fiam - szólt oda a kísérő vitézinek -, ide egy alyan várat ípitünk, hogy csudájára fagnak járni az emberek. Lessz ablaka minden irányba, hogy aki kinéz rajta, mindent lásson: falut, várost, patakot, folyót, vadat és madarat, mindenféle dógozó embereket.

Így épüle fel aztán az a hatalmas vár, amit az ü nevirül nevezének ee Bélavárnak. Béla király vára.

Várasfenes, 1957.

Erdei (Buntóka) Mihály 94 éves.

Bölényes

Mikor őseink bejöttek erre a vidékre, másképpen nézett itt ki minden. Nem az emberek uralták a határt, hanem a vadvizek. Mikor elolvadt a rengeteg hó a hegyekben, olyan áradások vótak, hogy a Szőlőhegy aljában tengernek látszott a kiöntött Kerezs. De a Nyimojesdi patak is félelmetesen nagy vót ilyenkor, és olyan sebesen folyt alá, hogy a zúgásától még a vadállatok is felriadtak.

Aztán ez a katlan nagyon eldugott vidék vót, emberek nem is laktak a felső szakaszán. Az erdők maguktól nőttek, korlátlanul terjedtek, senki sem irtotta őket. Annyi vót az erdőben a szarvas, az őz, a medve meg a farkas, hogy meg se lehetett vóna számolni őket.

Egyszer az egyik magyar vezír elindult vadászni hét társával, és ippeg egy hatalmas szarvast üldöztek, mikor rábukkantak néhány legelésző bölényre. Hagyták a szarvast, mert az rettenetesen nekiiramodott, és kiszemelte magiknak egy nagy bölényt, de hát az is futásnak eredt az első nyílvessző láttán, amely megsebezte.

Futottak utána a vadászok, mindenütt a Kerezs mentin, ahun ma Jánosfalva meg Fenes van, de csak jóval odébb érték utol, ahol a Kis-Kerezs, mármint a Nyimojesdi patak beömlik a Nagy-Kerezsbe. Ott körülfogták, lenyilasták, már lábra se tudott állni, csak vergődött meg össze-vissza nízett, de mán a halál leselkedett rá.

Őseink csak most lepődtek meg igazán. A Nagy-Kerezsnek annyi elágazása vót, amennyit ő akart csinálni magának tetszés szerint. Az elágazások között pedig bokros, bozótos, füves szigetek, és mindenféle bölények legelésztek.

Mivelhogy ennyi bölényt még sohasem látták egy csomóban, elnevezték ezt a terület Bölényesnek. Nem is mentek el már erről a vidékről, idehozták a családjikat is. Felépítettek egy falut, abból később egy kedves városka lett, amit szintén Bölényesnek neveztek el.

Belényesújlak, 1957.

Kiss István, 89 éves.

Tolvajkú

Sehun se vala annyi tolvaj meg betyár, mint ezen az erdős vidéken. A perzekútarak csak a fejiket fogák, azt se tudák, mitévők legyenek.

Ecce a betyárak, vagy tolvajak, ki tuggya mán, hagy mik is valának, nehíz helyzetbe kerülnek, mer nyomikban valának a perzekútarak, és mán-mán majnem bekeríték őket.

A Vereskühe írkezenek, de mivelhogy más út mán nem vala, sorra leugranak a magas kőszikláról.

Azóta nevezik ezt a sziklát Tolvajkúnek. Meg aztán mungyák Ugrasztónak is.

Várasfenes, 1957.

Erdei (Buntóka) Mihály, 94 éves.

Búspatak

Béla király nagyon okos ember vót. Mikor felépítette Bélavárat, arra is gondolt, hogy ezt a várat sok ellenség fogja ám megtámadni, ostromolni, tatár, török meg mindenféle, szükség lesz arra, hogy könnyen lehessen védelmezni. Ezér árkot ásatott, mint az alföldi váraknál szokás, és vizet vezetett az árokba. Csak a hídon át lehetett bemenni a várba. Két híd is vót, az egyik az Ilimár irányában.

Ekkor az egyik vitéze, akit a király mindenkiné jobban szeretett, elibe állott:

- Felséges királyom! Mán megbocsásson felséged, de nem elég a védekezésre egy ilyen vizesárok, alagutakat is építsen felséged, hogy szükség esetén menekülni is lehessen, ha mán vesztésre állnak a harcok.

- Tudom, tudom, fiam - válaszolta nyugodtan a király -, gondoltam én erre. Nem is egy alagutat fogunk építeni, hanem hármat. Az egyik a fenesi templomhoz fog vezetni, ahol a temető van, hogy az oda beszorulók hozzánk menekülhessenek. A másik a Pontoskú alá, mer oda is várat építünk majd. De nem feledkezünk meg a belényesi testvéreinkről se, az ü alagútjuk szintén a temetőjükhöz fog vezetni, mert nekik is ott van a templomuk. Akkor ott vótak a templomok a temetőkert mellett. Tudjátok, hogy a templom az Isten háza, az mindig menedéket nyújt az istenfélő embereknek.

Így aztán el is készült a három alagút, ma is ki lehetne számítani azoknak az irányait, vonulatait.

Mikor a török basa elfoglalta a váradi várat, Belínyest is hatalma alá kerítette. A megrémült belényesiek a templomba menekültek, majd elindultak az alagúton át Bélavár felé. De

gondoskodtak róla, hogy a templom körüli vaskapukat jól bezárják, mind a három mögé hatalmas sziklákat gurítottak. Csakhogy történt ám valami korábban. A basa lányát egy szíp magyar vitéz a templom közelibe csalogatta, aztán a templomba, majd még beljebb, végül ott maradt az is velük az alagútban. Maradt is szívesen, mert azt mondta, hogy ilyen szíp vitézt még nem látott, nincs ilyen egész Törökországban.

A basa megtudta, hogy az alagút a Bélavárho vezet, elindult tehát hatalmas seregivel az elfoglalására. Sikerült is neki nagy keservesen, miután már a fél hadseregét elvesztette, de a várbeli védőket már sehol se találta, azok elmenekültek a Pontoskú alá meg a fenesi templom irányába, na meg az Ilimár felé, így aztán nem volt meg az igazi öröme, csak a háború felit nyerhette meg. Azzal vigasztalta magát, hogy legalább megtalálja a lányát, s annak elrablóján bosszút állhat.

Ecce csak kicsapódott a vár egyik vasajtója, s kit lát magával szemben a basa: a lányát meg azt a vitézt, akit a lánya megszeretett.

A basa előkapta a nyilát, és lelőtte a magyar vitézt, még mielőtt az védekezhetett volna. Helyben meghótt.

A basa lánya annyira el vót keseredve, hogy már csak néhány szót tudott mondani, azt is úgy, hogy a szeme tele vót gyűlölettel. Így szólt az apjához:

- Jó apám vótál, minden áldozatot meghoztál, de most már tönkretetted az ítetemet, verjen meg a magyarok istene!

Ekkor felugrott a vár falához támasztott létrára, és levetette magát a mélységbe, onnan meg legurult a közeli patakba, amit azóta is úgy hívnak, hogy Búspatak.

Belényessonkolyos, 1957.

Szilágyi István, 71 éves.

Mint minden vidéken, itt is szeretik az anekdotákat és az adomákat. Némelykor eléggé elmosódott a határ a rövid mese, az anekdota és az adoma között. Az történik ugyanis, hogy az anekdota bizonyos meseformát vesz fel, például „hol volt, hol nem volt,” esetleg „volt egyszer” kezdetet, vagy éppen a befejezése lesz meseszerű. Íme néhány anekdota a gyűjtésemből:

Milyen is hát a szarka?

Bogdán Pista nagyon verekedős természetű ember volt. Ha egy kicsit a garatra öntött, mindjárt-mindjárt belekötött a legjámborabb emberbe is. Az egyiket azért kezdte ki, mert sokat beszélt, a másikban azt kifogásolta, hogy meg se szólal. Ha a kalapja jobbra dőlt az embernek, az volt a baj. Ha balra hajlott, az is.

Kötekedő viselkedésével minden mulatságot megzavart, még a lakodalmakat is.

Így történt aztán, hogy egyszer elfelejtették meghívni a lakodalomba, pedig abban az időben, a múlt század hetvenes éveiben mindenki hivatalos volt, úgy járta a szokás.

Hogy mégse sértsék meg teljesen, ételmet és pálinkát küldtek neki, fogyassza el nyugodtan odahaza, bár egy kicsit furcsállotta a dolgot.

- Oszti mé nem híttatak meg ingem is, mi? Tán attú fíltetek, hogy eelopak valamit, mi?

A násznagy igen-igen ügyelt, hogy belé ne kössön, legszívesebben a válasz megadása nélkül fordult volna vissza, de Pista mégis kierőszakolta belőle.

- Ha annyira tudni akarja Pista bátyám, én megmunhatam. Mee verekedős. Azé nem hitták meg.

- Azé?

- Azé.

Bogdán Pistában felforrt a vér, és a ravaszság is egy gyors forgást tett benne.

- Mummeg nekik, nagyán akasak. Ha annyi az eszik, inkább aszt mundanák meg, milyen tall van a szarkában több: fehér vagy fekete? Igen eszt mungyák meg, ha annyi az eszik!

A násznagy megígérte, hogy megkérdezi a lakodalmasokat, ha visszatér, és úgy is tette.

A lakodalmasok jó boros hangulatban voltak már, és nagyon érdekesnek találták a kérdést. Két pártra szakadva fehéret meg feketét kiáltottak, ki-ki meggyőződése szerint. A kérdésből vita lett, majd sértegetés és verekedés.

Így aztán megcsinálta Bogdán Pista a verekedést, ha nem is volt ott.

Gyanta, 1957.

Laczikó (Gidi) Mihály, 79 éves.

Az okos csizmadia

Régen egy csizmadia volt Gyantán a halottkém. Amíg ő meg nem állapította a halált, hiába is mentek a paphoz, az nem temethetett el senkit.

De a gyantaiak nem bíztak a tudásában. Honnan tudhatja egy tanulatlan csizmadia, hogy ki a halott! Kiabálták is az asszonyok:

- Jól nízünk mán ki! Ílve temetnek majd ee bennünket esztán!

Egyszer egy asszony megállította az utcán a csizmadiát:

- Mungya mán lelkem, honnan tuggya maga, hogy meghótt az ember?

- Jaj néném, nagyon egyszerű az - felelte a csizmadia. - Én mán csak belípek a házba, s ha látom, hogy mindenütt sírnak, mán tudom, hogy halott van ott.

Gyanta, 1959.

Máté Károly, 49 éves.

Bergye Péter eljegyzése

Gyantai ácsok dolgoztak Belényesen, s ott meghallották, hogy van Tárkányban egy özvegy-asszony, aki szeretne férjhez menni.

Az egyik ács, Bergye Péter, olyan mókakedvelő volt, azt mondta a társainak:

- Menjünk át Tárkányba, csináljunk egy eljegyzésfélét holnap. Hátha szép az az asszony.

Azok beleegyeztek, és másnap, ünnep lévén, felkeresték az özvegyasszonyt, aki jól megvendégelte őket. Mikor jóllaktak, Bergyének még egy kicsit maradnia kellett volna, de nem tetszett neki az asszony, nem maradt. Hogy megszabaduljon tőle, bolondnak tétette magát. Mintha legyet látna a falon, kapdosott össze-vissza, s rakosgatta a szájába a semmit, mert légy nem is volt a szobában.

Az asszony csak nézte, nézte, és azt hitte, hogy csakugyan bolond Bergye.

- Jaj, vigyék mán haza ezt az embert! - mondta. - Ne féljenek, nem beszélem el senkinek a dolgot!

- Ne féljen jóasszony - mondta az egyik barátja Bergyének -, nem olyan nagy bolond ez. Csakhát úgy ritkán rájön.

De az asszony hallani sem akart a további barátkozásról, kitessékelte őket.

Ők meg mentek vissza Belényesre, nótázva, füttyürészve.

Gyanta, 1957.

Szabó (Kondor) Mihály 78 éves.

Fontos, mint Csapó Mihálynak a duhány

Az öreg Csapó Mihály elhatározta a feleségével, hogy elmennek az erdőbe fáért. De hogy egyébre is teljék a napból, úgy döntöttek, hogy már kora hajnalban elindulnak.

Alig múlhatott hajnali egy óra, a két öreg talpon volt, befogták a teheneket, felrakták a lámpásokat, elindultak.

Már nagyon messze lehettek fenn a hegyen, mikor Csapó Mihálynak eszébe jutott, hogy még rá se gyújtott.

- Na hun a duhány, asszony? - fordult a hitvese felé, nem is gondolva arra, hogy a dohány létét illetően tagadó választ kaphat.

Az asszony belesápadt a kérdésbe. Átkutatta magát, mintha nem tudná hirtelenében, ugyan hová is tette azt a dohányt, pedig jól tudta, hogy nincs az sehol.

- A duhány? - kérdezte fogfájós hangon. - Nincs, úgy látom, nincs Mihályom.

- Hát akkor hoj, Buzsor! - vezényelte az öreg. - Hazamegyünk a duhányér!

A tehenek megfordultak, az öreg kiaprózott nekik kettőt-kettőt dühében, az asszony meg egy szót se mert szólni.

Azóta is él a mondás Nyégerfalva és Tárkány környékén:

- Fontos neki, mint Csapó Mihálynak a duhány!

Kisnyégerfalva, 1957.

Tenkő (Szőr) József, 54 éves.

Rózi néni vendégsége

Volt nagyon régen egy bolondos lány a faluban, Erzsóknak hívták. Ez elterjesztette a hírt, hogy Rózi nagynénje meghótt Belényesen, s két nap múlva lesz a temetése.

Mindenki csodálkozott rajta:

- Meghótt? Hát nem is hallottuk, hogy olyan nagy beteg lett vóna!

Dehát nem vót mit tenni, a rokonok is tudomásul vették, elkészítették a koszorúkat. A temetési nap reggelén kocsiba ültek, s elindultak Belényesre.

Csak akkor csodálkoztak nagyot, mikor a kopogtatásra Rózsi néni nyitotta ki az ajtót:

- Na mi van veletek? Hova mentek a koszorúkkal?

Azok alig tudtak szóhoz jutni:

- Hát... Rózsi néném, kend nem hótt meg?

- Hótt a fene. Mér hóttam vóna?

- Már ne haraguggyik, de azt besziltik nálunk a faluban.

- Oszt ki beszilte - mérgelődött az öregasszony. - Hogy az Isten ott pusztítsa el, ahun van! Ki beszilte? Nem vótam én halálos beteg, csak beteg vótam.

A rokonok összenéztek, aztán mindenki Erzsókra:

- Hát ez a lány, ni! - mondták valamennyien.

Erzsók előre lépett:

- Ne haraguggyik, Rózsi néném, csakugyan én mondtam. Mert ha nem mondom, senki se látogatta vóna meg. Pedig tudták, hogy beteg. Így legalább együtt van a rokonság, sose vótak ilyen szípen együtt. Csakugyan ne haraguggyik, Rózsi néném! Az Isten iltesse!

- Hát iltesse sokáig az Isten! - mondták most már mindnyájan.

Rózsi néni arcáról eltűnt a harag:

- Na gyertek hát be! Dobjátok a fenibe a koszorúkat! Oda a szemítbe vele! Csak akkor keresitek fel ti is Rózsi nénéteket, ha mán meghótt. Egísz íletibe nem törődtetek vele.

Megvendégelte a rokonságot, s egész estig együtt mulatoztak.

Belényesújlak, 1957.

Kiss István, 89 éves.

Erzsi néni csavaros esze

Erzsi néni Kukó Peti felesége vót. Egyszer fogyófélben vót a tüzelőfája, s nógatta Peti bácsit, hogy menjen az erdőbe fáért. Csakhogy nekik nem volt erdejük, az államnak meg vót, Peti bácsit elfogták, s közölték vele, hogy szigorúan megbüntetik.

Dühösen ment haza, s rátámadt az asszonyra, hogy most mán menjen, intézkedjen, ha nem akarja, hogy a párnát is kiszeggyik a feje alól.

Erzsi néni elment az erdészi irodába, és ravaszul kiszimatolta, hogy ki volt az a két ember, aki Peti bácsit lefigyelte, s a fűrészelést meghallotta. Olyan sírást rendezett ott, mintha a házuk égett volna le, egyre csak óbégatott:

- Jaj Istenem, mit pacila az én uram azzal a favágással! Mer hiába mundám neki, hogy üjjik a fenekén, ne mennyik sehova, falra hányt borsó vót minden szavam. Jaj Istenem mitévő legyek!

- Négyszáz lej lesz a büntetés, Erzsi néni, de lehetne ötszáz is, csakhogy mi nem vagyunk olyanok, mi megértő emberek vagyunk.

- Négyszáz? - kapott a fejéhez az asszony. - Meg ne tudja az uram, mert menten megüti a guta, az íjjel is görcsölt a feje. Nem is hozta vóna az el a fát, de hát favágó, fejszével meg fűrészszel jár, mestersége veszi rá az embert. Amondó vónék, nízzenek le hozzánk hónap, hónapután,

meqlátják, milyen rendes ember az én uram. Jűjjenek na, mind a ketten, nem ennyibűl áll a világ!

Erre vártak az erdészek:

- Lenézűnk hónap, Erzsi néni, de azt a négyszázat ne felejtse el!

Azt se tudta másnap, hova űltesse le űket, csak űgy hadarta a mondókáját:

- Egy kis páinkát hozzál Peti, meg egy kis bort, mit tátod a szád! Nem is tudom, mi lenne ezekkel az emberekkel, ha asszony nem vóna a háznál. Meg a szalonnábű is hozzál, ne sajnálnád! A kolbászbű is!... A családjik hogy van? - űgyeskedett - Aranyosak azok a kisgyerekek, az Isten álgya meg űket! A nagyobbik tán iskolába is jár mán. De a damnának is sok dőga lehet velik, azé olyan rendesek, tiszták.

Az emberek alig tudtak szóhoz jutni, de mikor mán nyakig vótak az ítellet meg az itallal, nagyon értelmesen besziltek:

- Tudja, Erzsi néni, az állam: az állam. Azért van neki egy kicsi. A szegűny ember meg mindig szegűny marad. Hozzon Peti bácsi egy szekér fát az erdőbűl, ha beesteledik, de az egy ne kettő legyen! Érti?

- Mán hogyan érténém, tudom én, hogy mi az az egy, nígy osztályom van nekem, űgy nízzenek rám!

Mire hazahozta Peti bácsi a harmadik szekér fát is, igencsak megvirradt mán.

Várasfenes, 1954.

Egyed János, 44 éves.

Részletesebben foglalkozom a vidék betyártörténeteivel, mert ezeket én fedeztem fel.

Nem kell kommunistának lenni ahhoz, hogy a betyárrá válás gazdasági, társadalmi és politikai okaira rámutassunk. Az utóbbi évtizedekben oly gyakran jogosan, máskor meg félrevezető szándékkal használt „kizsákmányolás” szótól sem kell megretennűnk, ha az okokat kutatjuk. Külőnben nem mondunk semmi újat, hiszen Csokonai, Móricz és Ady űgyszólván mindent elmondott előttűnk erről a kizsákmányolásról, és mások is sokan. A hűbéri rendszer belső és külső kizsákmányolása, illetve önkényeskedése kényszerítette betyárkodásra a magyar és nem magyar legényt, mert hiszen más országokban is voltak betyárok. Hogyan és miért?

A 18. század második felétől tapasztalt mezőgazdasági fellendűlés lényegében a kizsákmányolás fokozásából eredt, nem egységes sokoldalú fejlődésből. A földbirtokos nemcsak magánhasználatra termelt most már, hanem áttért az árutermelésre, hogy pénzhez jusson. Ezt elérhette volna a termelőeszközök korszerűsítésével is, de nem vállalta a kockázatos tőkebefektetést, hanem egy sokkal kézenfekvőbb megoldáshoz folyamodott: ígyekezett a hűbéri lehetőségeket maximálisan kihasználni. A földesurak meggazdagodtak, de a fokozottabban igénybe vett mezőgazdasági dolgozók s az urakkal lépést tartani nem tudó szegényparasztok egyre inkább nincstelenné váltak. Elégedetlen szegénylegények lázadása volt a sok kockázattal járó betyárélet vállalása, s az a remény táplálta, hogy talán belátható időn belül az egész elnyomott parasztság lázadása követheti majd.

A szegények bujtatták a betyárokat, nemcsak azért, hogy jutalmukat várják tőlük, hanem elsősorban abból a felismerésből, hogy azok egy vérbűl valók velük, és szétválaszthatatlanul sorstársak. Ez az érzésben és gondolatban való azonosulás az alapja a betyárköltészet elterjedésének.

A betyárköltészet⁴⁴ termékei rendkívül értékesek, mert tanulságos népi harcot tükröznek, a szegényparasztnak a nagygazdákkal és a nagybirtokosokkal. És ezt olyan formában teszik, ahogy az elnyomott nép látta, átélte, illetve elképzelte. Nem csoda, ha a betyártörténeteket és -dalokat az igényesebb iskolai tantervekbe és tankönyvekbe is beveszik, hiszen színes romantikus tartalmuk és könnyen leszűrhető tanulságuk nemcsak a felnőttek figyelmét köti le, hanem a tanulókat is. A betyárirodalom jelentőségével és elemzésével egyetemeinken is részletesen foglalkoznak. Legtekintélyesebb íróink elsősorban a nép reális életéből és képzeletvilágából ihletődnek, s elég sokan közülük a betyárköltészet adatait is rendkívüli érdeklődéssel rendszerezik és kovácsolják egybe regénnyé, novellává. Móricz Zsigmond Rózsa Sándora mindmáig az egyik legolvasottabb Móricz-regény, s biztosan számíthat az egyik legtartósabb népszerűsége. Mikor az 50-es években első tervszerű gyűjtőutamra elindultam, meg sem nyitottam füzetemben a „betyárirodalom” rovatot. Egy-két betyár nevét ismertem ugyan, de biztatóbb elképzeléseim nem voltak. Aztán gyűltek az adatok, s kezdtem rájönni, hogy a betyártörténetek egész sora kutatható ki a Dél-Biharban, s a történetek nemcsak érdekességük, hanem korukat dokumentáló jellegük miatt is figyelemre méltók. Így aztán egy tucatnál is több betyár nevét és viselt dolgát jegyeztem fel, s mindjárt fel is sorolom őket: Ferkőcze Samu, Csircsél, Lali Ilona, Lali Pista, Lali Mihály, Harmat, Dér, Suta Tógyér, Szelezsán Tógyér, Sós Ferke, Korhely Jóska, Biszarka, Fet Petruc, Dobos Gábor és Rózsa Sándor a dél-bihari nép ajkán élő leghíresebb betyárok. Többnyire álnevek ezek, s a nép ragasztotta rájuk, de az sem kizárt, hogy egy-egy betyár maga találta ki és terjesztette saját álnevét.

S hogy mennyire időt igénylő munka volt a betyártörténetek felkutatása, elég csak arra hivatkoznom, hogy a Csircsélre és Rózsa Sándorra vonatkozó adatokat öt-hat községből gyűjtöttem össze, nem is egyszeri kiszállás alkalmával.

Nyugodtam elmondhatom, hogy Belényes környéke mind magyar, mind román vonatkozásban a legtöbb betyártörténettel rendelkező vidékek egyike, és ennek az okai is megvannak. Igazi betyárélet csak ott alakulhatott ki, ahol a természeti adottságok a betyári életmód biztosítására megvoltak, tehát a határtalan erdők, nádasok, lápok vidékén. Ilyen volt a Bakony erdeje és Szeged lápvidéke, s az egész Dél-Bihar vég nélküli erdőivel. De ez még nem minden. A betyári életmód folytatása a gazdagabb vidékeken volt kifizetődő, különösen a szarvasmarhában bővelkedő vidékeken, mert a betyárok elsősorban az elhajtott jószágokból pénzeltek. Feljegyzésekből tudom: a Belényes havasain legelő gulyáknak olyan hírük volt, hogy a tatárok a 17. században távoli vidékekről jöve is felkeresték ezeket a havasokat, s a legszebb gulyákat elhajtották onnan. Számításba kell vennünk azt is, hogy a belényesi hegyek gyalogos útjai sokszor nyílegyenesre rövidítettek óriási kerülőutakat, az ellopott jószágok elhajtása vásáros helyekre itt nagyon kedvező volt. Belényest két olyan útvonal is összekötötte az Alfölddel. Az egyik a fenesi Nagypatak mentén Bélavár mellett s a Tözsértetőn vezetett, a másik a Köröstáráknynál kezdődő völgyön és Bélárkos községen át. A leghíresebb vásárok, ahová a Belényes környéki kupecsek a jószágait elhajtották, Csermőn, Bélben, Borosjenőn és Pankotán voltak. A betyár sehol sem érezhette magát nagyobb biztonságban, mint itt, a vég nélküli tölgyesek, bükkösök és fenyvesek védelmében, a vaddisznók, farkasok és medvék hazájában.

A leghíresebb betyártanyák egyike Köröstárákány fölött, Mérág és Tarkaica határában volt. Ezen a vidéken tanyázott Csircsél, Biszarka, Fet Petruc és Máté betyár. Jószágait az Alföldre és Arad megyébe szállították.

⁴⁴ Betyárköltészetten nemcsak a verses műveket értem, hanem a prózaiakat is, tehát általában a betyárirodalmat.

A Gyanta környéki betyárok tanyája a Bikácsi-völgyben volt, egy kocsmától nem is olyan messze. Sokszor maga a kocsmáros irányította a károsult nagygazdát a kíváncsú helyre: a tuskóhoz, amelyre ez volt írva: „Pune banii pe ciutuc!”⁴⁵ Ha az írás nem volt ott, az erdőből kiáltották ki a betyárok a szöveget. A nagygazda reszkető kézzel otthagyt egy összeget, és odébb állva várta, hogy a jószága kiugorják az erdőből. Ha a betyárok kevesellték az összeget, a jószág nem ugrott, s újabb összeggel kellett megtoldani az első megajánlást.

A leghíresebb Gyanta környéki betyárok Harmat, Dér, Suta Tógyér, Szelezsán Tógyér, Ferkőcze Samu, Putyuk, Boros János és a Lalik voltak.

Dér betyárt úgy fedeztem fel, hogy versikék iránt érdeklődtem, és erre a két sorra lettem figyelmes:

Kilencet ütött az óra,
Kicsiny Jézus a bakóba.

- Ez mi? - kérdeztem sokat sejtve, mert már tapasztalatból tudtam, hogy egy-egy versike vagy szójáték mögött egész történet húzódhat meg. Kitudódott, hogy egy betyártörténettel, Dér betyár viselt dolgával kapcsolatos a versike, száz évnél is jóval idősebb.

Dér és Harmat betyár ellopta a váradi Holdas templomból a kis aranyfeszületet, s épp a vár előtt haladtak, hazafelé tartva este 9-kor, mikor a várőrségen egy katona elkiáltotta magát:

Kilencet ütött az óra,
Hallja ezt minden ház lakója!

Akkoriban így figyelmeztették az embereket a lefekvésre. Dér nem bírt magával jókedvében, és gúnyolódva ezt a két rögtönzött sort kiáltotta vissza:

Kilencet ütött az óra,
Kicsiny Jézus a bakóba,

vagyis a kis oldaltarisznyájában volt a lopott kereszt. Amint mondják: Gyantán, Kopil Mihály kovácsműhelyében olvasztották össze, de a perzekutorok meglepték őket. Az összeolvasztott, de még forró kincset bedobták a bozótba, nyilván azzal a szándékkal, hogy majd visszajönnek érte, aztán a kerten át elmenekültek. Az aranyat a tőszomszéd Szelezsán Tógyér találhatta meg, aki hirtelen meggazdagodott, de néhány gyanítóján kívül senki sem sejtette, hogyan.

Nehéz volna eldönteni, hogy Rózsa Sándor járt-e a Dél-Biharban vagy sem. Egy azonban biztos: a Belényes környéki öregek úgy emlegették, mintha rendszeresen tanyázott volna erre, s az apjuk, nagyapjuk egy levegőt szívott volna vele. Az 1868-ban született Kiss István bácsi azt állította 1957-ben Belényesújlakon, hogy Rózsa Sándornak barlangja volt Dobresten. Akkora szája volt ennek a barlangnak, hogy a betyárvezér hat lóval is meg tudott fordulni benne. Ő aludt egyszer ebben a barlangban, mikor a vasútépítésnél dolgozott. Mindenki tudta róla, hogy Rózsa Sándor barlangja volt.

A Dél-Bihar leghíresebb betyárja Csircsél és Dobos Gábor.

Összegyűjtött adataim szerint Csircsél Arad megyei román származású betyárvezér volt, körülbelül 150 évvel ezelőtt. 12 társával együtt több megyét is bejárt a nagygazdaktól szerzett marháival. Társaival sokáig korlátlanul uralta a bihari hegyeket. Óriási erejének híre mindenkit ámulatba ejtett. Azt beszélik, olyan vastag volt a karja, mint egy jól edzett ember combja. Kiszemelte a vásárokon a leggazdagabb kupeceket, kitudakolta, hogy merre szándékoznak elhajtani az összevásárolt marhákat, s eszerint szervezte támadásait. Ha a vásárokon nem

⁴⁵ Tedd a pénzt a tuskóra!

sikerült célt érnie - mert hiszen megtörtént, hogy a kupecsek perzekutorokkal vagy egyéb fegyveresekkel kísértették magukat -, akkor más utakhoz folyamodott. Leküldte a kalapját néhány nagygazdához - természetesen titokban és éjszaka -, és pénzzel tele kívánta vissza. Aki a kért összegnél kevesebbet tett, vagy semmit sem tett a kalapba, annak a marháját kíméletlenül elhajtotta. Egyik bátrabb tette a tárkányi jegyzőség urainak megsarcolása volt.

A nagygazdák vagyonából élt, s a hetvenkedő kupecceket éppenséggel ki nem állhatta. A szegények nagy pártfogója volt, a szerzett értékeket gyakran széosztotta köztük. A román és a magyar szegényparasztok egyaránt megszerették.

Csircsél is ember volt, s mint annyi más, őt is a szerelem vitte lépre. Summarél társának a feleségéhez járt - egyesek szerint a lányához -, és a betyár nem nézte jó szemmel a vezér udvarlását. Értesítette a perzekutorokat, hogy mikor és hol lehet megtalálni Csircsélt. Így lőtték le a mérági úton. Holttestét bevitték a faluba, és felállították egy ház falához. Csodálattá járt a nép. A szegények sajnálták, akik segítőjüket vesztették el benne.

Jellemző, hogy Csircsélről egy kis versike terjedt el a vidéken magyar és román változatban egyaránt, és nem is fejez ki ellenszenvet, csupán egyszerű ténymegállapítást, amit a korabeli és a későbbi emberek mosolyogva mondogattak, tehát inkább együttérzést tükröznek. Magyarul így hangzik:

Szegény Csircsél disznót enne,
Ha lehetne.
De ha nincs disznó,
A tehén is jó.

Román változata:

Săracu de Cîrcel
Ar mînce carne de purcel,
Si de vacă
Cîte-odată.

A Dobos Gábor életéről szóló adatokat azért tartom érdekeseknek, mert sok esetben nem egyeznek meg a már ismert és közölt adatokkal, tehát azt igazolják, hogyan élt a betyár a nép tudatában; egyszersmind azt is: mennyire foglalkoztatta a népet Dobos Gábor egyénisége. Tehát rokonszenvet tükröznek az ilyen adatok. Én 1973-ban a 83 éves Dandé Sándorné Hircz Katalintól jegyeztem fel Nagyváradon az alábbiakat:

Szerinte Dobos Gábor Debrecenben született, szülei jómódúak voltak, de korán elhaltak. Vagyonukat nem örökölhette Gábor, mert ravasz nagynénje kaparintotta meg minden ingó és ingatlan értéküket. Ez a nagynénje vállalta el a nevelését, de nem szeretetből, hanem a vagyon megszerzése végett. Beadta Gábort kiskatonának a váradi várba, aztán nem is igen törődött vele. Betyár lett Gáborból. Egy ideig Belényes környékén élt, két román községben, Szókányban és Robogányban, aztán Nagyváradra került vissza. Betyári életmódja miatt többször is bebörtönözték, ott is halt meg, a váradi várbörtönben. Állítólag a nagyváradi Rulikowszky temetőben van a sírja, mindjárt a bejáratnál, közel a temető névadójához, Rulikowszky Kázmér sírjához. Fejfájáról ma már semmi sem olvasható le, de nem is a Dobos Gábor nevet vésték rá annak idején, mert nem ez volt az igazi neve.

Elfogatása után így sajnálkozott:

„Csak az a derót (drót) ne lett vóna!”

Megtudta ugyanis, hogy telefonon körözték, így sikerült az elfogatása.

Dandé Sándorné fiatal korában Robogányban élt, és azt állítja, hogy személyes ismerőse volt Dobos Gábornak. 1960-ban a Nagyváradon élő 60 éves Nagy Lajostól is kaptam néhány Dobos Gáborra vonatkozó adatot, ezek nem ellenkeztek az előbbiekkal.

Néhány rövidebb betyártörténet:

Csircsél meg a gazdag pópa

Egy gazdag pópa kint legeltette a csikóját a hegy aljában. Gyönyörű, jól fejlett csikó volt, a szemefénye a pópának, ezért nem is adta a közös legelőre.

- Még az kéne, hogy ott valami lókötő ellopja! - gondolta magában.

Mit ad a véletlen! A szerencséje épp arra vezette Csircsélt, a híres betyárt, a szegények pártfogóját, aki már jó messziről észrevette a szép csikót. Oda is ment azonnal.

- Miért őrzöd? - kérdezte a pópától - Miért nem adod a közös legelőre?

- Na még csak az kéne! - tiltakozott a pópa, aki nem is sejtette, hogy kivel állt szóba. - Nem érzem én biztonságban a csikómat csak akkor, ha a kantárszárat a kezemben tartom.

- Oszd mégis mitől félted? - vallatta a betyár - Embertől vagy állattól? Magam is hallottam, hogy nagyon járkál fentebb a medve. Egy ilyen szép csikó mellett, gondolom, az se menne el szívdobbanás nélkül.

- Medve! - legyintett a pópa - Attól én nem féltém a csikómat. Hanem a lókötőktől, a betyároktól igen! Csircséltől, az akasztófára valótól!

Tetszett Csircsélnek a beszéd. Szerette, ha valamire tartják, ha félnek tőle a gazdagok.

- Igazad van, pópa - hagyta helyben. - Nem szabad egy ilyen csikót kitenni a veszélynek. Nagyon szép a csikód, büszke lehetsz rá.

Azzal elkapta a kantárt, a csikón termett egy ugrással, és egy szempillantás alatt otthagya a pópát a faképnél.

- Nahát tudd meg pópa, hogy akit szidtál, az én vagyok. Csikót nevelni tudsz, de a betyárokhoz cseppet sem értesz.

Gyanta, 1957.

Szabó (Szakács) Mihály, 73 éves.

Csircsél meg a parasztasszonyok

Ecce Csircsél tanálkaza két szegény parasztasszonyt a mérégi úton. Egy kaska tajás vala mindegyiknél. Beszélgetve jüvének.

- Ha elinkbe jünne mas Csircsél, mi csinálná? - kirdé az eggyik.

- Csak nem ette meg a fene, hagy fínyes nappaa jüjjik!

Csircsél meghallá, meg is kirdé tüllil:

- Isméritek tik Csircsélt?

- Mink nem - felelék azak.

- Mégis sziggyátak. Pedig hallaták, hogy Csircsél a szeginyek barátja, csak a nagygazdákat bánta. Ezé mast esszetörem a tajásatakat.

Háttaa farditá őket, és az esszes tajást a fenekikhe vágá, de az árát ügyesen bétevé a kaska fenekibe, a pappír alá. Azak athan megtanálák.

Csircsél semmit se veve ee ingyen a szeginyektű, pártfogalta vala őket.

Várasfenes, 1957.

Erdei (Buntóka) Mihály, 94 éves.

Nem áll meg a veres

Egyszer egy gazdag parasztember a debreceni úton hajtott, hogy a vásáron eladja a lovait meg a kocsit. Három lova volt: egy veres, egy szürke, a szélen meg egy fekete.

Az ember mellett egy szép parasztmenyecske ült, azt ölelgette szüntelenül.

Arra ment Dobos Gábor, épp most szökött ki a váradi várul, ahun kiskatona volt. A nagy-nénje adta oda, aki kiforgatta az árván maradt fiút minden örökölt vagyonából, s most szeretett volna megszabadulni tőle.

Azt mondja Dobos Gábor a gazdag parasztembernek:

- Engedjen már fel a kocsijára, mert nagyon fáradt vagyok!

- Nem lehet - válaszolta az ember -, nem áll meg a szürke. Mindjárt egy kocsmához értek, s az ember meg a szép menyecske bement a kocsmába mulatozni.

Több se kellett Dobosnak. Felugrott a kocsira, rácsapott a lovakra, s irány Debrecen.

Már jól nekiiramodtak, amikor az ember észrevette a lopást, és egy darabig a nyomukban szaladt:

- Álljon meg az a kocsi! - kiabálta mérgesen.

- Nem lehet - kiáltotta vissza Dobos -, nem áll meg a veres!

Még a paksus is a Dobos kezibe került, mert az ember a kocsin hagyta a kabátját, s annak a zsebiben volt.

Dobos Gábor egyenesen a vásárra hajlott, s mindjárt jöttek a vevők:

- Eladók a lovuk? - kérdezte egy vevő.

- Igen, eladók, de csak a kocsival együtt.

- Hát paksusuk van-e?

- Hogyne vóna, kérem, itt a paksus is!

Dobos eladott mindent Jancsi bankóért, s hazament a nevelőszüleihez, de azok nem fogadták szívesen, másnap feljelentették a szökésért, Dobost elfogták, két évet kapott.

Nagyvárad, 1972.

Dandé Sándorné Hircz Katalin, 82 éves.

Rózsa Sándor ötven aranya

Eccer, nagyon rígen, még vonat se vót, egy gyantai ember jött Váradrul gyalog. Egy nagy erdő szélén találkozott Rózsa Sándorral, de nem tudta, hogy ü.

- Mi újság Váradon? - kérdezte a híres betyár.

- Hát az, hogy Rózsa Sándor fejire száz aranyat tűztek - mondta az ember.

- Száz aranyat?

- Százat - ismételte az.

- Tyű a mindenit! - vakarta a fejét a betyár -, hát idefigyelj! Keressünk ötven-ötven aranyat mind a ketten! Tudd meg, hogy én vagyok az a Rózsa Sándor. Kösd össze a két kezem, és mondd azt, hogy aludtam egy fa alatt, úgy fogtál el engem. Én majd kiszabadulok, és megosztjuk a pinzt. A többit bízd rám!

Úgy is történt. Rózsa Sándor kiszabadult a börtönből, és megkapta a megígért ötven aranyat.

Gyanta, 1959.

Boros (Veres) Lajos, 76 éves.

Az élő népköltészet állapotát, erejét és gazdagságát elsősorban a dalok igazolják. A rendelkezésemre álló rövid időben mintegy kétszáz dalt gyűjtöttem össze, de meggyőződésem szerint sokkal többet is gyűjthettem volna. Ez azt bizonyítja, hogy a dél-bihari folklór még elég életerős. Sok örömet okozott nekem, hogy a népdalból mindenütt könnyen kaptam bemutatót. Megtörtént, hogy a házastársak egymással versengtek, ki tud többet mondani a népdalkincs-ből, ki ismeri több strófáját a dalnak. Volt olyan esetem, hogy a legközelebbi találkozásunkig a férj és a feleség külön papíron jegyezgette az ismert dalok kezdősorait, hogy versenyszerűen számoljanak be nekem a tudásukról, de azért szívesen segítettek egymásnak, ha valamelyikük elakadt a beszámolón. Ez az összefogás számos dalt emelt ki a feledés homályából, s eme dalok megmaradása egyelőre biztosítottnak látszik, ha könyv alakban is megjelennek.⁴⁶ Különösen a fenesi Miklós (Nagyváradra kerültek), a tárkányi Szatmári (szintén nagyváradiak lettek) és a gyantai Boros (Míszmári) házaspárt kell kiemelnem az eredményes közreműködésért. A dalok elég jelentős részét tőlük gyűjtöttem.

A dél-bihari népdalokat nem elszigetelten vizsgáltam, hanem két korábbi gyűjteménnyel hasonlítottam össze. Az egyik Konsza Samu háromszéki, a másik Kovács Ferenc iratosi (Arad megye) gyűjtése. Mindkettő Faragó József gondozásában és bevezetőjével jelent meg.⁴⁷

Kíváncsi voltam, milyen a dél-bihari népdalkincs a tőle keletre és délre (illetve nyugatra) eső népdalkincshez viszonyítva.

Kovács Ferenc gyűjteménye mindössze 45 dalszöveget tartalmaz, s ez meglehetősen kevés. A Konsza-gyűjteményben 315 dal található, tehát a háromszéki gyűjtés lényegesen gazdagabbnak látszik a dél-biharinál. De ha figyelembe vesszük, hogy a Biharban számos dalnak több szakasza van, a különbség már nem olyan nagy. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy Konsza Samu mintegy 60 községből állította össze a gyűjtését, s a Dél-Biharnak mindössze

⁴⁶ Már meg is jelentettem A tárkányi sudár torony címen miskolci intézmények és személyek anyagi támogatásával, s a példányokat szétszítottam tíz településen.

⁴⁷ Konsza Samu: „Háromszéki magyar népköltészet.” Állami irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely, 1957. - Kovács Ferenc: „Iratosi kertek alatt” - kisiratosi népköltészet -, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1958.

kilenc magyar községe van, már aligha beszélhetünk igen lényeges erőkülönbségről. Örvendetes dolog mindenestre, hogy mind a Székelyföldön, mind a Dél-Biharban még mindig szép számmal gyűjthetők a népdalok. A fő kérdés most már az volna, hogy hányan ismerik, s főleg hányan éneklük is ezeket a dalokat. Nem hallgathatjuk el az igazságot: a mai fiatalságnak lényegesen kevesebb része él a népdallal, mint a 30-as vagy a 40-es évek fiatalságának. Tért hódított itt is a cigányzene s újabban a modern táncnóta, amelynek sem értékes szövege, sem értékes melódiája nincs, csupán pergő ritmusa van, s a tartalmas melódiát a furfangos hangszerezés helyettesíti benne. (Főképp a városba költözöttek körében terjed.) Ha a századforduló után még inkább rádöbbenünk, hogy az egymást követő fiatal nemzedékek fokozatosan szegényebbek lettek lelkileg, s az érzelemgazdagság minimumra satnyult bennük, részben az ordibáló táncdaltípusnak tulajdonítsuk ezt a lelki szegénységet. Meggyőződésem, hogy a táncdalnak mindig lényeges szerepe volt a fiatalság lelkivilágának kialakításában, mivelhogy a fiatalkor leglényegesebb lelki tényezőjéhez, a szerelmi érzéshez társul, a mai táncdal azonban szinte minden pozitív nevelő hatását elvesztette. A vad ösztönök eszköze csupán.

Szembetűnő, hogy a népdalszövegek az említett három vidéken tartalmilag sokszor meglehetősen eltérőek; hogy az egyik vidéken egy strófája van a dalnak, a másik vidéken kettő, a harmadikon esetleg három vagy több is. Gyakran egymáshoz közel fekvő dél-bihari falvakban sem egyeznek a szövegek. Megtörténik, hogy egy strófa a szomszéd községben más dal szövegébe illeszkedik bele, ami részben azzal magyarázható, hogy a két dal hangulata azonos. De még ez a hangulati azonosság sem szükségszerű mindig. Elég a strófa vándorlásához az is, ha a dalok soraiban a szótagszám megegyezik.

Gyakori jelenség, hogy ugyanannak a dalnak a strófái ellentmondanak. Az egyik strófa például hűséges szerelemről beszél, a másik kacér hangulatú. Vidám és szomorú strófák változhatnak egymással. Ez sem csökkenti nagy mértékben a dalok értékét, mert például a mulató ember is a vidám és a szomorú nótákat egymás után váltogatja, s mindkettőt átéléssel éneklük, mert volt már ilyen meg amolyan hangulata is, nem idegen neki sem az egyik, sem a másik beleélés. Nem is foglalkozunk részletesebben ezzel a kérdéssel, az a fontos, hogy énekeljenek.

De foglalkoznunk kell még az előző bekezdéssel. Ha Iratoson például egy strófája van a dalnak, a Biharban és Háromszéken kettő vagy ennél több is, ez azt jelenti, hogy Iratoson az eredeti szöveg már egy strófára zsugorodott össze, elfelejtették a többi. Bizonyos strófa összevissza vándorlásának is az a magyarázata, hogy már nem éneklük olyan gyakran a dalt, mint régen, és bizonytalanná vált a szöveg vonalvezetése. Mindkét esetben sokat jelentene, ha egy gazdag népdalgyűjteményt adnánk falusi dalkedvelőink kezébe. (Ez volt az egyik célja a már említett könyvemnek is.) Elsősorban az általuk ismert vagy már kevésbé ismert dalokat kell a kezükbe adnunk, hogy ne felejtsek el őket. De vonatkozik ez egész folklórkincsünkre, mert jó hatással lenne rájuk, ha tudnák, hogyan éltek, gondolkodtak elődeik; hogyan szórakoztak, hiszen nyelvében, szokásaiban, hagyományaiban él a nemzet.

Persze megtörténhet az is, hogy azért nem azonos a dal terjedelme minden községben, mert valahol újabb strófával gazdagodott. Ez a ritkábbik eset igen örvendetes.

Az eltérések vizsgálatára gondolva elég lesz egy-két dalnak a bemutatása. Sokszor nehezen lehet megállapítani, hogy melyik az eredeti forma.

Édesanyám akkor kezdett siratni

Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor kezdtem a kufferbe pakolni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyerét.
(*Kisiratos, Arad megye*)

Nem hajnallik, mégis kezd már virradni

Nem hajnallik, mégis kezd már virradni,
Kelj fel, fiam, katonának kell menni!
Felkelek én, jó anyám, mert nem tudok aludni,
Sajnálom a szeretőmet itthagyni.

Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor kezdé kufferemet pakolni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyerét.
(Belényesújlak, Dél-Bihar)

Asztalomon tenta, penna, papiros

Asztalomon tenta, penna, papiros,
A babámnak gyászlevelet most írok.
Írok neki levelet, hogy szeressen engemet,
Ha a szíve kőből van is, megreped.

Édesanyám akkor kezdett siratni,
Mikor a kufferem kezdtem pakolni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a nevelést,
Három évig nem eszem a kenyerét.
(Köröstárány, Dél-Bihar)

Édesanyám akkor kezdte siratni

Édesanyám akkor kezdte siratni,
Mikor a ládába kezdett pakolni.
Három évig nem eszem a kenyerét,
Zengetem a román király fegyverét.

Búsan nyerít kapitány úr pej lova,
Nézi, nézi, hova lett a gazdája.
Kint nyugszik a rezgő nyárfa tövében,
Három éles golyó van a szívében.

Dombon van a galaci nagy kaszárnya,
Akármerre fújja a szél, találja.
Akármerről fújja a szél, találja,
Három évig oda leszek bezárva.
(Kézdimárkosfalva, Háromszék megye)

Mikor kezdtem a kufferom pakolni

Mikor kezdtem a kufferom pakolni,
Akkor kezdett édesanyám siratni.
Édesanyám, ne sirass, köszönöm a nevelést,
Leborulok, megcsókolom a kezét.

Egyet-kettőt füttyentett a masina,
Kisangyalom, kísérv ki a vonatra.
Nem megyek, mert nem szabad, fáj a szívem, meghasad,
Egyedül kell visszajönni magamnak.
(Felsőcsernáton, Háromszék megye)

Hasonlítsuk össze az alábbi két dalt:

Ugyan bizony, hány esztendő lehettél

Ugyan bizony, hány esztendő lehettél,
Mikor engem szeretgetni kezdettél?
Tizenhárom, háromnegyed meg egy fél,
Hej de gyenge kicsi leány lehettél.
(Sepsiszentgyörgy)

Este van már, késő este...

Este van már, késő este, nyolcat ütött az óra,
Hazafelé, hazafelé szól a gulyás harangja.
Leterítem a subámat, rágyújtok a pipámra,
Rágondolok, rá gondolok az én kedves babámra.
Ugyan csárdás kisangyalom, hány esztendő lehettél,
Mikor velem a kapuban legelőször beszéltél?
Tizenkilenc meg egy egy fertály, meg egy negyed, meg egy fél,
Így hát, kedves kisangyalom, húsz esztendő lehettél.
(Köröstárkány, Dél-Bihar)

Sokkal valószínűbb, hogy ezt a dalt a székelyföldiek vették át a Biharból, mintsem fordítva. A tárkányi legény babája pontosan húsz éves (az összeadás is kiadja), a székely legényé hozzávetőlegesen 14 éves volt a szerelem indulása idején. Az előzőben nem kapunk kerek évszámot, s a gondolatát hiányosnak, csonkának érezzük a másik dalhoz viszonyítva. A tárkányi legény a subáján gondolkozva a második szakasz tartalmát fejti ki. A sepsiszentgyörgyi dal második sora erőltetettnek tűnik.

Vegyünk egy olyan példát, amikor a székelyföldi dal megtartotta az eredeti formáját, de a Biharban már csak egy töredéke maradt fenn:

Lemberg mellett van egy kerek erdő

Lemberg mellett van egy kerek erdő,
Közepében egy gyászos temető.
Abban fekszik százhuszezer baka,
Eltemette gyászos Galícia.
Galícia földje takar engem,
Szemfődelem rongyos köpenyegem.
Galícia földje borult reám,
Sírhat, ríhat szegény édesanyám.
Édesanyám, ne keressen engem,
Hisz a sok közt úgyse talál engem.
Nincsen kereszt síromnak elején,
Mint a vadak, elásva fekszem én.
(Nagyborosnyó, Székelyföld)

Nagyvárkányban van egy kerek erdő

Nagyvárkányban van egy kerek erdő,
Közepében van egy gyász temető.
Bár csak engemet is oda temetnének,
Katonának soha ne vinnének -
(Köröstárkány, Dél-Bihar)

Az első dal gyönyörű beleélés eredménye. Aki költötte, nyilvánvalóan nincs az elesett száz-húszezer között (mert akkor már nem születhetnék dal az ajkán), de feltételezhetően ott volt az ütközetben, s úgy szólal meg, mintha ő is elesett volna: tulajdonképpen átérzi azok sorsát, fájdalmas képet nyújtva a háború következményeiről. A tárkányi változatról senki sem hinné, hogy Galíciában keletkezett, és 120 ezer baka halálának emlékét őrizné. A tárkányiak emlékéből (legalábbis a fiatalokéból) már kiveszett a szomorú Galícia s a róla szóló dal is, de a megmaradt egy-két töredéksor elég volt ahhoz, hogy egy új dal keletkezzék belőle, ugyancsak szép gondolattal, mintegy a régi tanulságot leszűrve: itthon haljon meg az ember, ne idegenben, mindenkitől elfeledve. A háború elleni undort érzékelteti ez a néhány sor.

A népdal állandóan változik - mint láttuk. Hol terebélyesen megnő, hol összezsugorodik, vidékenként újabb és újabb kombinációi keletkezhetnek. Az összehasonlítások tanulságos megállapításokra vezetnek.

Mint érdekességet említem meg: a dél-bihari népdalok legkedveltebb virága a bazsarózsa.

18. fejezet

Belényesi román írók

A belényesi főgimnázium igazi jelentősége az erdélyi románság számára abban mutatkozott meg, hogy a nagyváradai és a balázsfalvi iskolákkal együtt kitermelt egy olyan értelmiségi réteget, amely többnyire Pest, Bécs és Róma megjárása után felismerte rendeltetését: hogy itthon maradva a román tömegek élére álljon, megújítsa annak nyelvét, irodalmát, felkeltse művelődési vágyát, s ami mindennél fontosabb: megalapozza nemzettudatát.

Hogy jelképesen is igazoljam ennek a főgimnáziumnak a rendeltetését, így érzékelteték: ebbe az iskolába a szegény román parasztyerek és kuzsiban jelentkezők, de frakkban távoztak el. Egykori osztálytársaimmal igazolom ezt: a miziesi Pavel Emilianból állatorvos lett, a füzei Cotrau Marțianból gyógyszerész, s a többiből is ügyvéd, mérnök, újságíró, mindenféle városi úriember.

Belényesi íróknak tekintjük nemcsak azt, aki Belényesen született, hanem főleg az ott tanuló vagy ott tanító, élő értelmiségit; aki azért ragadott tollat, hogy szerény vagy valamivel több képességével a román nép javát szolgálja, s ha lehetséges, a Kárpátokon túli fajtestvéreivel is összefogva, mindig egymás erősítésével.

Nincsenek itt eget rendítő nagyságú írók, ezt műveik címéből is megállapíthatjuk, amelyek még elég kezdetleges helyesírásúak és stílusúak, de egységes a gondolkodásuk, és valamennyien ugyanazt a célt látják, mindig derűlátóan, megtéveszthetetlen pontosságúan. Nem is olyan régen még csak cirill betűket láthattak, szavaik végén még ott van az ősi rövid magánhangzó (lexiconu romanescu), amely a magyar nyelv szavairól már évszázadokkal azelőtt lekopott (hodu utu), de néhány évtized múlva már olyan költőt tud felmutatni ez a nyelv, mint Vasile Alecsandri, igaz, még csak román mércével mérhető, de Eminescuval már egyetemes szintű, perfekt költőt is. Gondoljunk arra, hogy 50-100 évvel azelőtt a falusi román papok zöme még csak olvasni tudott, de írni nem. Műveltségi szintjük szinte számba se vehető, de ugyanakkor 1889-ben Eminescu már halott, s a következő évben Alecsandri is. Csak néhány évtizedet kell ismét előreugranunk, s a Párizst, a világ fővárosát megjáró román írók már olyan szép irodalmi nyelvet teremtenek, amely valósággal ragyog. A költők eszményképe Eminescu.

Nagyon tudatos munka eredménye volt a román értelmiség ilyen gyors ütemű fejlődése, s talán az általam is olyan gyakran említett Samuil Vulcan tevékenységével tudnám a legjobban szemléltetni a román előrehaladást. Márki Sándor történetírónk így jellemzi őt: „Az új püspök a maga hivatalát nemcsak templomi parádékra tartogatta. Előtte az lebegett eszményül, hogy népségét hazafias szellemben nevelje ugyan, de egyúttal fajának eredetére figyelmeztesse, s nyelvének ápolására serkentse. Fölkereste megyéjének legszerényebb falusi templomait is, tanulásra nógatva a népet, s maga is tanítván azt.”⁴⁸

De nemcsak püspöki tevékenysége, hanem Vulcan egész korábbi élete is példamutató volt. Balázsfalván született, apját korán elvesztette, mostohája nem sokat törődött vele, mikor nagyobb diák volt már, elküldte úri szolgálatra kaszásnak. Épp arra ment a balázsfalvi püspök jószágigazgatója, aki szemügyre vette és megszólította: „Hiszen te nem tudsz kaszálni!” - „Megtanulok” - válaszolta a diák. Mikor megtudta a jószágigazgató, hogy a bizonyítványa kitűnő volt, latinra fogta a beszélgetést, s nagyon meglepődött, hogy folyékony feleletet

⁴⁸ Márki Sándor: Bihari román írók. Nagyvárad, 1880. 21.

kapott. „Nem kasza való a te kezébe, fiam” - mondta neki, s nemsokára beajánlotta a váradi püspöknek, Drágossynak. Így jutott el Váradra, aztán a bécsi „Szent Borbála” szemináriumba, ahol a teológia mellett franciául, olaszul és németül is megtanult. 24 éves korában már felszentelt pap. Eljutott Lembergbe is, ahol a lengyel nyelvet sajátította el. 48 éves korában már püspök.

Vulcan mindent elkövetett a román nyelv és irodalom fejlesztése érdekében, de figyelme sok egyébre is kiterjedt. Például ő nyomatta ki dr. Paul Vasiciu antropológiáját és dietetikáját, s ez jelentős mozzanat a román orvosi irodalomban.

Mikor 1836-ban a nagyváradi tűzvész alkalmával az általa alapított görög katolikus székes-egyház is lángba borulni látta, ájultan rogyott össze. E pillanattól kezdve folyton betegeskedett.

Samuil Vulcan kiváló egyházi szónok volt. Egyházi beszédeit sajtó alá rendezte, de kiadni már nem tudta.

Kiváló egyházi szónoknak számított a tanulmányait Belényesen és Nagyváradon végző Papp Zsigmond is, a későbbi belényesi tanár. 1846-ban egy kötet egyházi beszédet adott ki „Predice pe serbători, dominece” címen. (Ünnepi és vasárnapi prédikációk.) A korabeli románok szerint ez a könyv még Petru Maior hasonló műveit is felülmúlta. 1848-ban szakított a belényesi tanársággal, s a kormány a kövárvidéki kapitányságot ajánlotta fel neki.

Papp János (szül. 1817) személye azt igazolja, hogy nemcsak a görög katolikus papok művelték a templomi retorikát irodalmi szinten, hanem a görögkeletiek is.

1849-ig a Bihar megyei börtönben lévő görögkeleti rabok lelkésze volt, s itt elhangzott válogatott beszédeit egy kötetben adta ki: „Predici pentru robi”. (Prédikációk rabok számára.)

1848-tól 1861-ig belényesi pap és esperes volt.

A hittudósok közül Pap-Szilágyi József nevét kell kiemelnünk. Alighogy kinevezték váradi görög katolikus püspöknek, IX. Pius pápa hívására Rómába utazott, hogy az unió egyenjogúságáról tárgyaljanak, s mindjárt megragadta az alkalmat, hogy közpapjai nagyon szegényes ellátásáról panaszkodják. Maga is gyakran saját pénzével segítette ki vagyontalan papjait. Templomokat, papházakat építtetett. Csaknem 400 román családot vett rá, hogy a görögkeleti vallást a görög katolikussal cserélje föl.

1864-ben jelent meg „Az összes román uniójának kátéja” című könyve (Catechismulu unirei tuturoru romaniloru), amelyben az unió hasznos voltát fejtegeti.

A román irodalom kezdete egyúttal a nyelvészet harcának kezdete is. Noha igaz, hogy Bihar vármegyében kevés román író nyelvészkedett, eredményeik mégis figyelemre méltóak. A Samuil Micu Klein által elkezdett román-latin-magyar-német nagyszótár szerkesztését Petru Maior és Alexandru Theodorovits támogatták a továbbiakban, míg végül Ioan Corneli váradi kanonok, majd prépost fejezte be. 1825-ben jelent meg ez a mű, majdnem 30 évi gyűjtőmunka után. Román címe: „Lexiconu romanescu-latinescu-ungurescu și germanescu”.

Az első román nyelvészek között Petru Maior szerzett különösebb érdemeket, főleg etimológiai munkásságával, a román szavak latin rokonságát bizonyítva. Eredményesen harcolt a cirill betűs írás elhagyásáért, követelve a latin betűk alkalmazását.

Bihar vármegye románjai kezdetben csaknem kivétel nélkül a Petru Maior által ajánlott helyesírást fogadták el. 1855-ben megjelent Pascuțiu Dénes „Magyar-román nyelvtan” című könyve, amely új helyesírást akart bevezetni Petru Maior és Timotei Cipariu mellőzésével, de kísérletezése sikertelen volt.

A belényesi gimnázium igen sokat tett a román irodalmi nyelv Biharban történő fejlesztése érdekében. A forradalom után a tantárgyak nagyobb részét már románul tanították itt, csak a német nyelvet adták elő németül. A román és a német nyelv tanítása mind a nyolc osztályban kötelező volt, ugyanakkor a magyart csak az ötödik osztálytól fölfelé tették azzá, román oktatási nyelvvel.

Csak 1861-től kezdve tanították a magyar nyelvet is minden osztályban.

Nemcsak a román nyelvészek, de a nyelvvel hivatásszerűen nem foglalkozó tanárok is hamar észrevették, hogy a korcs nyelv nem szép, hanem megrontója az eredetinek, ezért mindent elkövettek a temérdek idegen szó elterjedésének megakadályozására. Különösen sok magyar szó árasztotta el a román nyelvet, ezek ellen emelt szót Mihăițiu Petru belényesi tanár úgy, hogy román szövegbe helyezte el őket felszólalásaiban és írásaiban. Az egyik szövege így kezdődött: „Kedveșii mei! Între voi sînt mulți omeni vitkăși (vétkes), sînt korheli (korhely), sînt riszegeși (részegeș), ba sînt și zsebvağăi”⁴⁹ (Kedveseim! Köztetek sok vétkes ember van, sok korhely, sok részegeș, sőt sok zsebvágó is.)

A román történetírás elindítóival már találkoztunk, egy-két belényesi képviselőjéről kell még megemlékeznünk.

Paul Vela Ventraru korábban a belényesi gimnázium diákja volt, később pedig egyetemes történelmet és filozófiát tanított itt. Ekkor írta meg „Biografiile celor mai vestiți Romani (A legnevezetesebb románok életrajza) című könyvét, amelyet Nagyváradon nyomtatott ki, és nyelvének tisztaságával aratott nagy sikert.

Iosif Vulcan költő és hírlapíró „Panteonulu Romanu” (Román panteon) címen adott ki egy gyűjteményes könyvet 1869-ben Pesten, amely I. Károly román fejedelem arcképével és életrajzával kezdődik, de utána még harminc román író, tudós és tudománybarát tevékenységét beszéli el.

Ioan Munteanu belényesi tanár életrajzos könyvének címe: „Biografiile celor mai vestiți romani si romane” (A leghíresebb rómaiak és római nők életrajza.) Munteanu arról is híressé vált, hogy különösen román művekben gazdag könyvtárát a belényesi gimnáziumnak hagyományozta.

Gheorghe Vlass latin nyelven írta meg a belényesi gimnázium történetét (Brevis historia gymnasii Belényesiensis), mivelhogy latint tanított a gimnáziumban.

Az emlékbeszédírók közül Papffy Iustin nevét kell kiemelni, aki a nagyváradi görög katolikus székesegyházban 1876. február 12-én lefolyt gyászünnepélyen Deák Ferencről mondott emlékbeszédét magyarul nyomatta ki. Különösen szép része a beszédnek a János evangéliuma 19. részének „Tu qui es?” tételéből kiinduló fejezete.⁵⁰

Megfigyelhető, hogy a belényesi és a nagyváradi főgimnáziumokból kikerült román értelmiségiek igen sokoldalú emberek. Értenek a teológiához, a filozófiához, a történelemhez, az irodalomhoz, a nyelvészethez, az újságíráshoz, kitűnően beszélnek magyarul, esetleg latinul és egy-két nyugati nyelven. Többen közülük igen magas tisztséget töltenek be: püspökök, főispánok, országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, egyetemi tanárok. Igen jó anyagiak között élnek, magyarbarátok, de ugyanakkor rendíthetetlen nemzettudat is jellemzi őket. 1862-ben egy román küldöttség azt kérlemelte Belényesen a Bihar megyei főispáni helytartó előtt: hasson oda, hogy a megye hivatalos nyelve a román legyen, s a hivatalokra minél több

⁴⁹ Ilyen jellegű írásai: Unu resunetu (Egy visszhang), Limba stricata. (Elrontott nyelv) 1858.

⁵⁰ Márki Sándor i. m. 58.

románt alkalmazzanak. Ezt a kérést ilyen formán nem teljesítették, de 1867-ben elérték, hogy a megyei jegyzőkönyveknek eredeti magyar szövege mellett párhuzamosan a románt is fel lehessen olvasni, ha van, aki kíváncsi rá.

Az Össiben született Alexandru Roman Belényesen tanított, majd a nagyváradai főgimnáziumban a román nyelv számára felállított tanszéket nyerte el, végül a pesti egyetemen a román nyelv és irodalom tanárának is kinevezték. Tagja volt a magyar országgyűlésnek. Mindamellettt úgy nyilatkozott Bukarestben Ștefan Golescu temetésén, hogy a Kárpátokon túli három millió román nevében fejezi ki hódolatát, hiszen Golescu is az összrománságra terjesztette ki szeretetét és vonzalmát, nem ismerve határokat.⁵¹

A szépirodalom Bihar megyei román művelői között nem voltak rendkívüli tehetségek, de valamennyien sokoldalú emberek, megérdemlik, hogy foglalkozzunk legalább néhányával.

A Belényesen és Nagyváradon iskolázó Bădescu Ioan az egyik legügyesebb költője az akkori Biharnak, nagy szeretettel tanulmányozta Vörösmarty és Petőfi költészetét. Nemcsak lefordította Petőfi „Örült”-jét, hanem nagy sikerrel szavalgatta is. A román költők közül legjobban Alecsandrit kedvelte, több művét magyarra is lefordította. (Például az „Emmi”-t és a „Magyar leány”-t.)

A hollódi (és nem vértesi) születésű Iosif Vulcan a Kisfaludy Társaság külső tagja volt, Alecsandri népszerűsítői közé tartozott ő is. Lapjában, a Familiában (Család) és más lapokban is sikerült fordításokat közölt Petőfi és Jókai műveiből. „Hollód” címen szülőfalujáról írt megragadó verset.

És végül meg kell említeni Meciu Dumitru nevét, akinek életrajzáról kevés adat maradt fenn. Erdélyi származású román nemes volt, a nagyváradai görög katolikus püspök ispánja Belényesen. „Poema Munților Beiușului” (A belényesi hegyek poémája) című négyénekes elbeszélő költeménye határtalan szeretetét fejezi ki a bihari vadhavasok iránt, amelynek minden vizét, hegyét, csúcsát megszemélyesíti.

Márki Sándor fordításában közlök egy részletet a harmadik ének bevezetéséből:

Dragán látta Izbukot,
S az Alunig is jutott,
Majd Susanba ért, ahol
Medve és vadkan honol.
Hogyha éhes a medve,
Barmokat űz sietve,
És az ökröt beérve,
Dúslakodik a vérbe.
Ha nyáj felé kujtorog,
Megfutnak a pásztorok.
A sok kutya nem ugat,
Behúzzák a farkukat.
Ha vadkannal küszködik,
Minden elszörnyülködik.
Követ kap föl a medve,
A vadkan után vetve,
Majd meg fát: úgy törni szét
A vadkan hátgerincét. -

⁵¹ Márki Sándor i. m. 71.

De agyaráát feni ez,
S azonnal támadni kezd;
Dúl-fúl, habzik a szája,
Rohan, hogy szétcibálja.
A medve be nem várja:
Menekszik a bikkfára.
Ha távozik a vadkan,
A medve is fölvakkan.
Aki látja, elhiszi,
(A félelem ráviszi),
Hogy a sebzett gyomorbul
Étel, ital kifordul.⁵²

⁵² Márki Sándor i. m. 100.

19. fejezet

Bartók Béla Belényesen

A középkori évkönyvek (annales) feljegyezték minden jelentős eseményt, ami a kolostorok életével kapcsolatos volt, így a fontos személyek látogatásait is. Bartók Béla belényesi megjelenése sokkal több volt az egyszerű látogatásnál, mert huzamosabb időig is tartózkodott itt, s az ilyen alkalmak mindig hozzájárultak alkotói munkásságának megtermékenyítéséhez. Az első olyan nagy tehetségű zeneszerző volt, aki világgá kürtölte a román népdalok szépségét és értékét.

Belényesi útjairól, a román népzenehez fűződő viszonyáról, a Ioan Bușuția belényesi zene-tanárral kötött baráti kapcsolatáról és levelezésükről részletesen beszámol Szegő Júlia nagy sikerű Bartók-könyve, ennek alapján ismertetem dél-bihari kutatásait.⁵³

Nem a véletlen hozta létre találkozását a román népzenevel, ahogy sokan elképzelték, hanem maga a kutatás természete, ami mindig lépéstől lépésre halad előre, s megnyitja rejtelmes kiskapuit. A dolgok ugyanis összefüggenek, a már ismertté váltak mindig az ismeretlenek felé terelik a figyelmeket. Bartók Békés megyében gyűjtött magyar népdalokat, amikor észrevette, hogy a magyar dallamanyagban olyan sajátosságok vannak, amelyekre nem talál magyarázatot. Feltételezte, hogy eme sajátosságok létrejöttéhez a többnyire román lakosságú szomszédos Bihar megye népzeneje járulhatott hozzá. Elhatározta, hogy hozzálát a Bihar megyei román népzene tanulmányozásához.

1909-ben levelet írt a belényesi román főgimnáziumba, amelyben közölte, hogy szeretne a környéken román népzene gyűjteni, s ehhez egy román anyanyelvű tanár segítségét kérné, aki jól ismeri a környékbeli falvak életét, helyzetét. Levelére az iskola zenetanára, Ioan Bușuția válaszolt, aki a legteljesebb mértékben megfelelt Bartók igényeinek, mivelhogy nemcsak zenei szakértő volt (elméleti tudása mellett szépen hegedült), hanem szenvedélyes vadász, horgász, méhészt és természetjáró is, senki sem ismerte nála jobban a Belényes környéki falvakat, hegyeket.

Bușuția közölte Bartókkal, hogy szívesen elkíséri első gyűjtőútjaira, megad minden útbaigazítást, amire szüksége lehet.

Bartók belényesi útjának az volt a jelentősége, hogy első felfedezője volt ennek a területnek, itt még sohasem járt népdalgyűjtő. A környékbeli román falvak annyira eldugottak voltak, s oly távolra estek a forgalmasabb útvonalaktól, hogy a népzene itt ősi formájában maradt fenn az írástudatlan parasztság körében. Ahogy Szegő Júlia írja: „Bartók ott, Belényes környékén élte át tulajdonképpen a népzene-felfedezés első nagy örömét.”⁵⁴

Bartók szinte uralkodni sem tudott magán a nagy felfedezés örömeiben, minden városi kényelméről lemondva a legnyomorúságosabb falvakat járta be szinte pihenés nélkül, olyannyira, hogy 14 napi kutatómunka után teljesen kimerült, félbe kellett szakítania kutatásait. Aztán újból erőre kapva mintegy három hetet dolgozott itt 1909 nyarán, hogy 1910 telén ismét visszatérjen, s egy hétig kutasson nemcsak Belényes, hanem Vaskóh környékén is.

Nagy örömmel veszi számba eddigi eredményeit: Belényes környékén körülbelül 400, más területeken közel 200 dallamot gyűjtött fonográfjával. Ez nem akármilyen teljesítmény.

Bușuția tanár azt javasolta neki, hogy vegye fel a kapcsolatot a legkiválóbb kutatókkal, kérje a segítségüket. Így ismerkedett meg az egyik leghíresebb román szaktekintéllyel, Kiriak-kal, s

⁵³ Szegő Júlia: Bartók Béla, a népdalkutató. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Bukarest, 1956.

⁵⁴ I. m. 74.

annak közbenjárása folytán a Román Tudományos Akadémia kiadta Bartók bihari dallamgyűjteményét.

1911 januárjában ismét népzénét gyűjt, s ezt írja a Mócvidékről Budapestre „...Csodálatosan szép helyen járok - még ha semmi eredménye sem volna utamnak, akkor sem bánnám. Fenyvesek közt, óriási havazások, zuhogó patakok: kocsin és szánkón is, gyalog is. Nekem ez egészen új, még sohasem jártam télen vad-erős vidéken... Sok hangszeres zenét találtam, minden faluban egy-két paraszthege düst; a lányok és asszonyok havasi kürtöt - majdnem 3 méter hosszú fakürt - fújnak.”⁵⁵

Szombatság, Rogoz, Drágcséke, Tasádfő, Korbezd, Kotyiklet román falvakat bejárva 7 napon át dagasztotta a sarat Belényes környékén, s közben a román nyelvel is szorgalmasan tanulta. Hogy milyen eredménnyel? Bizonyítja ezt a Bușițianához írt román nyelvű levele. Elküldte Bușițianának Ady „Illés szekeren” című kötetét, amelyben a költőzseni a Duna menti népek összefogásának szükségességét hirdeti.

Egyre telhetetlenebbé válik. Látva a kimeríthetetlennek tűnő népdalkincset, szeretne előbb nagyvonalakban látni, összefüggéseket, eltéréseket felfedezni, hogy aztán eldöntse: hol és milyen sorrendben folytassa a legintenzívebb kutatásait. Anélkül, hogy felhagyna bihari gyűjtésével, a Máramarost szemeli ki. 1913 tavaszán 12 nap alatt 11 községben fordult meg, és 371 dallamot gyűjtött össze Bîrlea János román pap segítségével. Kiriak hozta össze ezzel a segítőkész lelkipástorral. Szinte hihetetlen a felbuzdultsága.

Közben Párizsban arab népdalgyűjteményt tanulmányoz, arabul tanul, Észak-Afrikában kutat, és szeretné kiadni a máramarosi gyűjtését Kiriak segítségével. Ezt írja erről Szegő Júlia: „A román tudós másodszor vetette latba minden tekintélyét és erejét Bartók máramarosi gyűjteménye érdekében, ugyanakkor, mikor saját gyűjteménye hosszú ideje kiadatlanul hevert.”⁵⁶

Egy percig sem pihen. Tervezi, hogy összegyűjti egy román falucska, Dumbrăviște de Codru teljes népzeneanyagát, mert ennek a Belényes környéki falunak a lakói utak hiányában alig érintkeznek más falubeliekkel.

1914-ben is sokat foglalkozik a román népzénével, ám a háborús hangulat miatt román és magyar részről is veszélyesnek minősítik munkásságát. De azért gondoljuk el: a Román Tudományos Akadémia ki is adta már egy gyűjteményét akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia, sem egyéb illetékes köreink még tudomást sem akarnak venni Bartók egyedülálló népdalgyűjtéséről. (Ennek ellenére sem mondhatjuk, hogy a románok megelőztek volna bennünket a kutatásban, vagy akár a kiadás terén. Az idegen, nem magyar és nem román szerzők könnyűzeneje sokkal jobban érdekelte műveletlen város lakóink tömegeit.)

Az első világháború kitörésekor is tele volt munkavágygal, amit az is fokozott, hogy alkalmatlannak találták a maga 45 kilós testsúlyával a katonai szolgálatra.

Figyeljük meg Bartók magatartását a nehéz háborús időkben egy Bianuhoz írt francia nyelvű levelében (nevezett a Román Tudományos Akadémia titkára volt abban az időben):

- Történjék bármi, sohasem fogom cserbenhagyni megkezdett munkámat. A román népzene tanulmányozásának folytatását és befejezését - legalább Erdélyben - életcélnak tekintem.⁵⁷

Ugyanebben a levélben határozottan kifejezte háborúellenes magatartását is: „Mindennél jobban kívánnám, hogy a béke legalább köztünk és Románia között megmaradjon.”

⁵⁵ I. m. 80. (Bartók levele Freund Etelkához, Topánfalva, 1911. december 31. D. II. 93.)

⁵⁶ I. m. 91.

⁵⁷ I. m. 117.

Még mindig bízik benne, hogy máramarosi gyűjtését rövidesen kiadják, de nem kap választ a Román Akadémiától. (Csak a gyűjtés időpontja után tíz évre rá jelenik meg a gyűjtése.)

1917-ben azt írja Bușițianak, hogy nagyon vágyik „valami kis román ének vagy román beszéd után.”⁵⁸

Még sikerült eljutnia egyszer Dumbrăviște de Codruba, aztán 1917 nyaratól kezdve az annyira szeretett bihari román népzene helyszíni tanulmányozása Bartók számára egyszer s mindenkorra véget ér.

De még mindig nem szakadt el a szeretett tájtól. 1918 nyarán még eljutott egyszer - s most már csakugyan utoljára - első román gyűjtőútjainak színhelyére. Ezúttal nem vitt magával fonográfot, csak pihenni ment. Bușiția hívta meg, aki ismeretlen búvóhelyekre akarta vezetni őt, elzárt „szigetekre”, oda, „ahol a madár se jár”, ahová másként, mint lovon, nem is lehet eljutni. Bușiția elbeszélése szerint Bartók ezen a nyáron valóban betartotta pihenési fogadalmát. Csendesen ült a patak mellett, nézte, akad-e pisztráng barátja horgára. Felemelt egy követ a vízparton, és figyelmesen nézegette a napfényre kerülő lárvákat, bogarakat. Vasárnaponként az esztenában összegyülekező pásztorok duda- vagy furulyamuzsikáját hallgatta, s hosszasan figyelte a messziről hangzó havasi kürt átható hangját... Hazatéréskor nem kaptak lovat. A Galbina-patak megáradt az esőzésektől, s elmosta a kisvasút töltését is. Erdei utakon, vízmosásokon át gyalog kellett megtenniük a 20-25 kilométeres utat, míg eljutottak Petros (Petróc) faluig, onnan aztán szekeren mehettek tovább Belényesre.

Minden bizonnyal nagyon sokszor járt még képzeletben a feledhetetlen bihari tájakon, a vadrengetegben, mikor 1918 októberében elhangzott a parlamentben a döbbenetes miniszterelnöki bejelentés: „Elvesztettük a háborút.”

A háború utáni első romániai útját zongoraművészi mivoltának köszönhette. (1922.) Kolozsvárt, Szebenben, Szászsebesen, Marosvásárhelyt koncertezett, aztán Belényesen is, mégpedig sikerrel. Ennek a kisvárosi hangversenynek Bartók ezerszer jobban örült, mint világvárosi fellépéseinek. Bartók őszintén szerette ezt a kisvárost, hiszen innen indult el tulajdonképpeni népzenekutató pályája, ide vágyott vissza élete válságos pillanataiban is.

Hogy még jobban megértsük egyéniségét és ars poeticáját, néhány idézettel erősítsük még meg a róla szóló gondolatainkat:

22 éves korában, 1903 áprilisában ezt írta édesanyjának küldött levelében:

- Kell, hogy minden ember, minden férfiúvá fejlődött megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy eszerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének minéműségét. Én, részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a haza javát.⁵⁹

Érdemes ezzel összehasonlítani az 1938. április 13-án Müller-Widmann asszonyhoz írt levelének egy részletét:

- Az én vezéreszmém... amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé, minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem - amennyire erőmből telik - szolgálni zenémben.⁶⁰

⁵⁸ I. m. 121.

⁵⁹ I. m. 45.

⁶⁰ Átvétel: Nagyvárad Fáklya napilap. 1955. IX. 25. 3. l. A közlő neve ismeretlen.

Bartók világosan átlátta, hogy az igazi művésznak elsősorban a népet és a hazáját kell szolgálnia. (Ezt a szeretetet kell mindenekelőtt gyakorolnia.) Népének szeretete teszi őt képessé arra, hogy más népeket is megszeressen.

1920 márciusában a következőket írja Berlinből Buşîianak.

- Idejöttem széjjelnézni, mit lehetne tenni. Örömmel láttam, hogy itt már nagyon megbecsülnek. Mindenesetre lehetséges volna itt is megtelepednem. De - amint jól tudja - a népdalok nehezen engednek engem Nyugatra: hiába minden, Kelet felé húznak.⁶¹

1928-ban ezt írja a „Magyar népzene és új magyar zene” című tanulmányában:

- Életem legboldogabb napjai azok voltak, amelyeket falvakban parasztok között töltöttem.

Emberi és művészi bölcsességét, életfilozófiáját nagyszerűen érzékelteti egykori tanítványa, a nagyváradi Fischerné Szalay Stefánia: „Egyszer, amikor ellátogatott akkori Szalárdi utcai (most Coşbuc) lakásunkra, restelltem, hogy olyan görbe utcában lakunk, de a mester megnyugtató: Az egyenes utca nem érdekes, látni a végét.”⁶²

Saját számítása szerint Bartók a variánsokkal együtt mintegy 3500 román dallamot gyűjtött. „Ő volt az az «idegen» - írta róla Brăiloiu, a kiváló zenetudós -, aki a román népi verselés szabályait első ízben megfogalmazta... Nem szorítkozott a pusztá leírásra, megkockáztatott feltevéseket... amelyeket később, ha kellett, újabb felfedezések után gyakran ő maga megcáfolt... ő a megtestesült egyenesség és becsületesség volt. Ám ha meg kellett védeni az igazát, arról nem mondott le semmi áron; ha jogtalanságot érzett, nem hallgatott.”⁶³

És akkor tegyük még hozzá: keresni kell még egy olyan magabiztos művészt, aki képes így nyilatkozni magáról, a munkásságáról, mikor egy moldvai kisvárosban megjelenő néprajzi folyóirat megtámadja őt: „A gyűjtő hajlandó bárkivel egy bihari faluba elmenni és versenyre kelni dallamlejegyzésben. Ha adódnék véletlenül valaki, aki ott a helyszínen jobban és gyorsabban tudná lejegyezni a parasztok által énekelt dallamokat, a gyűjtő kész örökre lemondani a népzene tanulmányozásáról”.⁶⁴

⁶¹ Boros Endre cikkéből: A népdalgyűjtés bölcsője. Fáklya, azonos szám.

⁶² Fáklya idézett száma.

⁶³ Constantin Brăiloiu: „A folklórlista Bartók.” A Népművészetek és Néphagyományok Bizottságának III. plenáris ülésén elhangzott beszéde, Párizs, 1947. október. (Átvétel: Szegő J. i. m. 293.)

⁶⁴ Szegő Júlia i. m. 319.

20. fejezet

Belényes és vidéke a mai irodalomban

Sok olyan emberrel találkoztam már, akit a kiszámíthatatlan sors hozott el Belényesre, s aztán úgy ideragadt, hogy nem tudott többé megválni a meglehetősen eldugott kisvárostól.

Őszintén vegyük számba: magának a városnak nincs egyetlen, évszázadokra visszamenő műemléképülete; beépített területe annyira kicsinek mondható, hogy egy-egy alföldi nagyközségben a kétszerese is elhelyezhető lenne, s akkor mi az, ami mégis olyan vonzónak teszi, hogy érdemes letelepedni benne. Elképzelhető, hogy az idősebb nemzedék számára épp ez a szűkkeblősége. Hogy nem kell sokat mászkálni itt. A közepe táján elhelyezkedő piaca és főtere valóban minden irányból percek alatt megközelíthető, a könnyen fáradó lábak nincsenek különösebb megpróbáltatásnak alávetve. A rohangáló fiatalságot is sok-sok kilométer megtételétől mentesíti a házak és az utcák meleg összesimulása, józan kimértsége. Egy-egy rokon meglátogatása itt nem kerül erőfeszítésbe, a kapcsolatok megőrzése nem érdemli meg a különösebb elismerést.

Belényes központja kétségkívül sokat változott az utóbbi évtizedekben, falusi kisszerűségét levette városi színezetet kapott barátságos parkkal és aszfaltozott térrel gazdagodva, de hol van már a régi Central vendéglő előkelősége, tömeghívogató muzsikája, s azok a régi román tangók hol vannak, amelyeket reggeltől estig a kisdíákoktól kezdve az aggastyánokig szüntelenül fütyültek a város utcáin, s amelyek szépségükkel az argentin tangókkal vetekedtek. És hol vannak a fülbemászó, könnyen megtanulható magyar szerzeményű angolvalcerek? A nyüzsgő belényesi korzó, amely oly tartalmassá és életvidámmá tette itt az estéket?

Persze sok minden a múlté már, s valószínű, hogy visszahozhatatlanul a múlté, de valami mégis megmaradt a régi Belényesből: a megragadóan szép fekvése és a bűvöletesen romantikus hegyvidéke, a régi írásokban Igfonnak nevezett „szent rengetege”. Ez az, amivel az országnak csak kevés városa dicsekedhet. Van Romániának néhány sokkal magasabb hegycúcsa is az 1849 méteres Nagybihárnál, de a legvadabb hegyek mégiscsak itt vannak: kiismerhetetlen bűvópatakokkal, járhatatlan völgyekkel, kiszámíthatatlan barlangokkal. „Elveszett világ” (Lumea pierdută) nevű rengetege egyetlen hegységünknek sincs, s csak az tudja, hogy mennyi félelemmel jár itt a kiút keresése, aki egyszer már eltévedt benne, mint én.

Belényes és környéke mindenkor egyet jelent: megnyugvást, kiengesztelődést s a mai züllött világtól bizonyos fokú tartózkodást. Talán sehol sem őrizték meg olyan sokáig a széplelkűséget, mint itt, s ennek két alapja is volt: a természetközelség és az istenfélelem. Ez a két megkülönböztetett érték kapcsolta össze évszázadokon át ezen a vidéken a román és a magyar paraszti lelkeket is mindaddig, amíg a haszonleső politikusok el nem riasztották egymástól őket, megmételtyezve olykor a legszebb lelkeket. De maradt még a hagyományos széplelkűségből minden bizonnyal annyi erő, hogy visszaterelje helyes útjukra a megtévesztett embereket.

Épp azokból az írásokból akarok most ízelítőt adni, amelyek erre tesznek kísérletet.

A mőcvidéki románság és a Fekete-Körös vidéki magyarság barátkozásának elősegítője volt évszázadokon át ez a „szent rengeteg”, mikor a mi parasztságunk és hegyvidéki románok egymás szomszédságában legeltették nyájait, s a „Groapa Ungurilor”-nak nevezett terület (Magyarok völgye) nem szűrt szemet a mőcoknak, s a Dregán-völgye sem a mieinknek.

Nem hinném, hogy volt már olyan írónk, aki mélyebben belelátott volna ennek a vidéknek a lelkébe s az emberekébe is, mint Kós Károly, az ő írásaiból idézek mindenekelőtt egy-egy részletet. „A havas” című elbeszélésében írja a következőket.

- „Vidám és fiatal volt ez a havas ezer és ezer esztendő óta. Kifogyhatatlan volt és jóságos. Így tudta ezt minden: emberek és állatok, vizek és mezőségek és a véghetetlen, nagyságos erdőségek. A nyírfaerdők és a bükkösök az aljában, a fenyvesek fenn a hegyen és a fenyőknél is feljebb, az ormokon a görcsös ágú, kesernyés, gyantás gyümölcsű gyalogfenyő-rengetegek. A medve nem győzte legelni a málnát és az áfonyát, a farkas nem tudta kipusztítani a nyulat és az őzet, a barna barátkeselyű lomhára hízott, zsírosra a fenyőrigó meg a siketfajd, és kövér pisztrángot halászott a róka. Zsendüléstől hóhullásig sűrű fűben legelt a juh meg a marha és a ló, s télire annyit kaszálhatott az ember, amennyit csak bírt a dereka. Vidámak és bőségesek voltak a vizek, akik itt születtek, és innen futottak le a messze világba, ahol az emberek verejtékezve túrják és kínozzák ezt az öreg földet.

Vidám és mindig fiatal volt az ezer esztendő nagy sövény, aki a rekiceli völgy végéből kanyarodik fel a hegygerincre, és mindenütt a füves, zöld gerincen, magasabban minden erdőnél és minden gyalogfenyőnél kígyózik csúcstól csúcsig, nyeregtől nyeregig Stîna de Valéig és onnan végig a Bihari hegyháton a Găina-tetőig. Ezer esztendő ez az ösvény, akit az emberek bocskora és lovak patája taposott ki, és aki mégis puha és sima maradt, mint a régi medvebunda. Hatalmas és szép ösvény ez, a leghatalmasabb ezen a havasunkon, anyja minden többi ösvénynek, akik belőle kiszakadva jobbra és balra vezetnek le a völgyekbe, ahol már emberek élnek, és ahol utak vannak. Keskeny, játékos, fiatalosan soványkás völgyi utak, amik a harsogó vizek mentén kígyóznak a messze lenn való városok felé.

Időtlen idők óta egyformán élő volt az erdő. És nagy volt, temérdek nagy. Egyetlen volt a rengeteg a Jára vizétől a bihari Budurászáig, és szakadatlan volt a Sebes Köröstől a Fekete-Körösig. Végtelennek és örökkévalónak tudta mindenki a fenyvest, kiapadhatatlannak, halhatatlannak.

Mert mindig több, mérhetetlenül több volt, mint amennyi kellett belőle az egykor itt való életnek...”

A havas nyári képe ez inkább, derűs homéroszi kép, amelyben minden és mindenki megtalálja a számítását, kivéve az állatoktól felfalt állatokat, amelyek a természet törvényének áldozatai. A nyári havas képét lényegében két jelző érzékelteti, a „vidám” és a „fiatal”. Mindennapi jelzők, nem költőiek, de az ezer esztendő ösvény bemutatásához már sajátosságos hasonlatot („mint a téli medvebunda”) s a nagyságot igen hatásosan érzékeltető metaforát („anyja minden többi ösvénynek”) használ az író. A tárgyra vonatkoztatott „aki” névmás és a „többi” utáni többes szám használata elégségesnek mutatkozik az archaikus népiesség érzékeltetésére, nem folyamodik stilizált ábrázoláshoz.

Nézzük tovább az ember és a táj összefonódását:

- „Ezeké az öt gazdáké volt több mint félmillió holdon minden hegy és völgy, minden erdő, legelő, kaszáló, minden víz és minden köszikla. Övék volt minden falu és minden lunka, és minden ember is az övék: férfi, asszony, gyermek és fehérhajú görbe vénység is...”

Tudták ezt az itt való emberek, ámbár nemigen értették. Mert a gazdáikat ők a régi időkben itt fenn nem látták, s az úrszolgálatot a havasi ember nem ösmerte. Nem robotolt kaszálással, szántással vagy aratással, nem adott urának kilencedet, csak juhötvenedet. Ha az uraság rideg állatot hajtott fel a nyári tartásra, azt megőrizte a magáéval együtt; ha úgy parancsolták: faluszámra behordott valamennyi tüzelőfát Belényesre, Abrudra, Kolozsvárra, Tordára, s erdőhasználat és fűrészvám fejében faragott fát és deszkát is beadott. Beadta, mert volt miből bőséggel, az öt világi gazdának.

De benn a rengeteg havasban az egyetlen igazi gazda az Úristen volt, s egyedül ő tartotta számon a havasi ember dolgát. Ezért az élet szabad volt, és a fa meg a fű csak az ő számára jelentette az életet. És ez így volt rendjén. A tágas, verőfényes lunkák arra valók, hogy az emberek nyáron reájuk hajtsák a juhot, a marhát és a lovat, és nyár végén annyi fűvet kaszáljanak, amennyi a hosszú télire elegendő. A fenyőfa arra való, hogy ősszel és tél elején kiválogassák a szálakat, amelyeket levágjanak, megtakarítsanak és gerendát faragjanak, kártyus- és cseberdongát meg zsendelyt hasítsanak belőle, vagy leúsztassák a vízfűrészig, hogy deszka vágódjék belőle. A gyertyán arra való, hogy nyertet, a bükk, hogy szuszénkot eszkábáljanak a fájából, disznót hizlaljanak a makkjával, és annyi ölet vágjanak le tüzelőnek, amiből egy kis tehénre való pénzt csinálhassanak a kolozsvári, tordai vagy fehérvári vásárokon.

A havasi ember vagyona a fa és a fű, és ez a mindennapi kenyeré. Kifogyhatatlan vagyon és örökkévaló kenyér volt ez valamikor...”

Érdemes itt megfigyelni, hogyan teremti meg az író a bekezdésekben a mondatok kapcsolatát: az egyikben a „ha” kötőszóval, a másikban az „arra való” szószerkezettel.

A „Gálok” című kisregényében a havas téli képét s a téllal tusakodó emberek furcsa lelkivilágát így mutatja be Kós:

- „De most tél van, és hull-hull a hó. Nincsen patak és nincsen omlás, és nincsen bársonyos gyepek, nincsen barna ugar, és nincsen út, sem ösvény sehol-sehol. De hull-hull a hó, és nincsen ég, és nincsen levegő, és nincsen föld. Hull-hull a hó, és nincsen falu, és nincsen erdő, nincsen felleg, és nincsen élet, és semmi-semmi sincsen, csak a hangtalanul, halottan, dermesztően egyformán hullongó hó...

Aztán! Egyszerre! Mintha valami mozdulna, a szürkesség ott valahol megsűrűsödik: mozog ott valami.

Lassan, némán, de nő, növekedik, sötétedik: jön ott valami.

A hóban, a szürkességben, a gomolygó, zúzmarás halotti világban jön, küszködik valami.

Látom is már: fekete kucsma, szürke condra, két hosszú, fekete csizma: egy ember jön, tusakodik ott előre a kegyetlen téiben, szemben velem.

Találkozunk. Megállunk. Egy szempillantásra mind a ketten csak. Egy emberi életpillanatra. Bólint a fejével, és visszabólintok én is: megláttuk egymást, két küszködő ember, és megismerjük egymást mind a ketten.

Aztán az, aki jött, csak megindul megint, tovább az úttalan úton. És ahogy utána nézek, látom, amint egyre jobban beleszürkül a hóba. Halványodik, kisebbedik, végre eltűnik egészen.

És hull-hull a hó tovább körös-körül mindenütt, egyformán, hangtalanul, halottan. Egy ideig még látszik a hóba szántott barázda: egy tusakodó ember lába nyoma. Aztán lassan azt is lassan bélepi a hó.

... Egy ember ment itt el mellettem...

Hull-hull a hó, és nincsen ég, nincsen föld; nincsen erdő, nincsen mező, nincsen falu, és semmi, de semmi sincsen, csak a kegyetlen-méltóságos véghetetlen szürkesség.

És a szürkességben itt is, ott is küszköd, tusakodik előre egy-egy emberi élet. Néha találkoznak egymással a vándorlók: condrások és kaputosok, gyalogosok, lóhátasok, és kocsin járók. Találkoznak egymással itt is, ott is. Ilyenkor, nagy ritkán, megállnak egy-egy szempillantásra, és meglátják egymást. Egy szempillantásra csak: továbbra nem lehet. Aztán továbbmennek, és nyomukat is hamar-hamar bélepi a hó, a hangtalanul, mindenütt köröskörül hullongó hó.”

Kós Károly itt két dolgot akar érzékeltetni: a havasok végtelen telét (mint képet) s benne az emberi életet. Leírását többoldalúan is ellentétre építi fel. Egyrészt a hóval borított havasi táj mérhetetlen nagyságát s benne az ember parányi mivoltát látjuk, másrészt a természet nyugalmát, mozdulatlanságát s az ember mozgását. Az író is szereplővé válik, mikor látomásában találkozunk a hóval küszködő emberrel. Annyira kimerültek mindketten, hogy szólni nem tudnak egymáshoz, de lélekben, emberségükben mégis egymásra találnak, testvérekké válnak, hiszen sorstársak, a viszontagságok kiszolgáltatottjai. Gyönyörű ez a némasággal érzékeltetett egymásra találás. Kós Károly olyan mestere itt a hangulatteremtésnek, mint nagy barátja, Móricz Zsigmond, aki hatással is volt rá...

Áprily Lajos különös módon került kapcsolatba a Bihar-hegységgel. Miután édesapját elbocsátották állásából, állandó volt a veszekedés a családjukban nemcsak a szülők, hanem apja és közte is. Az elkeseredett, immár öregember a Bihari havasokban, egy faipartelepen kapott állást, s a vad Galbina-patak mellett, egy Flóra-réti boronaházban lakott magányosan. A költő sokáig makacsul kitart, majd büntudattal keresi fel apját, s nemcsak a szüleihez tér vissza a kolozsvári éjszakázások után, hanem a megnyugtató természethez is. Szabad idejét most már a Galbinán tölti, újra örömmel járja a titokzatos ösvényeket, gyönyörködve nézi a források „kristályos buzogását”, a hatalmas páfrányok gyermekkorának erdőire emlékeztetik.

„Ave Galbina” című versében megható hangon érzékelteti visszatérését a „zord fenség hazájába”, a feledhetetlen hegyekbe. Utolsó két szakaszát közlöm a szép költeménynek:

Csak végtelenbe nyúló hómezőket
S havas fenyőt lát rajtad most a szem,
De volt nyarad, dalos, virágos korszak,
Én láttam azt, én még emlékezem.
Elhangzott még a furulya s madárdal,
Robogva gördül most a lavina -
Szívem mennydörgő, gyilkos szenvedélye -
Nem ismeresz rám még most se, Galbina?

Ismerj reám! Kifárasztott az élet,
A láz tüzelve ég az arcomon,
Rokkant erőmmel hozzád visszatérek,
Hideg kezeddal fogd le homlokom.
Fölzaklatott, hozzád óhajtó lelkem
Hagyd hómeződön megnyugodnia,
Rejts el, hogy gyűlölt emberszem ne lásson,
Engedj magadhoz, testvér-Galbina!

Az 1920-ban született Simonyi Imre költőt a bihari táj, a Fekete-Körös vidéke bocsátotta útjára. Az 50-es évek első felében versei nem jelenhettek meg, segédmunkásként Budapesten, aztán Gyulán telepedett le, ahol korábban nevelkedett. Népi ihletésű, igen tehetséges intellektuális költő, nagy formaművész. Költészetére jellemző az epikai elemek felerősödése és a párbeszédes drámai jelleg is. Népi származására szívesen hivatkozik, belényesi kötődésére úgyszintén. Nagy szeretettel ír egykori bocskoros román juhásztársairól is. „Nyáját tereltünk nagyapámmal” című versét például így kezdi el:

Fején szalmakalap volt,
széles
karimájú.
Valahol Belényes
alól a nyáját
tereltük akkor Pankotának

azon a nyáron.
Jó botokkal
meg két szemes kutyával,
s azzal
a bocskoros-talpas
rideg juhással.

Ez a vers még csak szeretetteljes emlékezés ifjúkorára s egy román juhászra; nincs benne semmi lázongás, semmi veszélyeztetettség-érzés, de egy igencsak fiatalon, 1939-ben, tehát 19 évesen írt másik versében („Vers egy régi juhászról”) már szemére hányja a korabeli politikusoknak, hogy egymás ellen uszítják a népeket, így a magyarokat és a románokat is.

A békés egymás mellett élést tükrözi az első három szakasz:

Belényesen egy juhakol;
ez maradt az elmúlt nyárból -
s aki zsendicével kínált,
Urs Traján, a birkapásztor -

Csöndes tűznél békességgel
ültünk szikkadt nyári estén
alig szóltunk, hiszen alig
értettünk szót egymás nyelvén.

Fújtuk csak dohányunk füstjét,
s bámultuk óriásra nőtt
árnyékunkat - s bólogattunk,
egy arra jövő, ha ránnköszönt.

A következő szakaszok kifejtik barátságuk hátterét: a közös hit, az egymásrautaltság érzése tartja őket össze.

De a befejezésben már feszültség és aggodalom van a háború közelsége miatt, s ugyanakkor azonosul is román társával:

Mert úgy hírlík, hogy Urs Trajánnal
ölre kell még előbb mennem
foggal, ágyúval vagy kaszával -

Urs Trajánnal. - Kinek szemére
békés árnyékot vet a bánat.
Ismerős bánat - láttam egykor
táskás szemében nagyapámnak -

A Fekete-Körös felső szakaszán élő magyarság, tehát Belényes és környéke, ezer év óta szer-
ves része volt az egyetemes magyar kultúrának. A középkorban a római katolikus egyház
minden bizonnyal jól megszervezett életével és sokoldalú tevékenységével a keresztény
kultúra alapjait vetette meg ezen a vidéken is, amit a temetőkertben található igen értékes
templomromok is igazolnak, bár láttuk, hogy ezek a romok magyar görögkeleti egyházi
tevékenységre is utalhatnak. Akár erről a templomról mondja ki több nagyváradi püspök is,
hogy a váradi után a második székesegyháza volt, akár egy másíkról, ez mindenképpen
bizonyít: ahol ilyen jelentős templomot építenek, ott keresztény kultúra is van.

A reformáció felvétele már az anyanyelvi kultúra szélesebb körű elterjedését jelentette, az
írás-olvasás elsajátítását, a Biblia kézhez adását nemcsak a papok, hanem egyre szélesebb
körben a világiak számára is, ami a civilizáltabb viselkedési formák megjelenését is eredmé-

nyezte bizonyos körökben. A magyar nyelvű egyházi énekek állandó jellegű gyakorlása a templomokban a zenei, illetve a zenélési, éneklési vágy igényét ébresztette fel a lelkekben, a zenei intelligenciát fejlesztette, mivelhogy énekelni az emberek minden időben szerettek. Sajnos a legjelentősebb kulturális érték, a népköltészet legrégibb alkotásai elvesztek, mivelhogy a romantikus irányzat megjelenése és térhódítása előtt nem mutatkozott komolyabb érdeklődés a népművészet iránt. Az utóbbi évtizedek néprajzi kutatásai aztán olyan gazdag gyűjtéseket eredményeztek ezen a vidéken is, amelyeket csak a székely, illetve a csángó népköltészet előzött meg.

Amit legjobban fájlalhat Belényes a maga kulturális fejlődésében, a tehetséges írók, illetve költők megjelenésének hiánya volt. De csak volt, mert van immár költője Belényesnek Zsiskú János református lelkipásztor személyében, aki ugyan nem Belényesen született, de évtizedek szolgálata, helytállása úgy odaláncolta ehhez a szóránymagyar vidékhez, hogy soha semmi el nem szakítja őt innen, s ami talán egyedülálló érdem: olyan baráti kapcsolattal fűződik a helybeli románsághoz is, hogy legszebb példáját csillogtatja meg a bibliai szeretetnek. Kíváncos is, hogy béke honoljon ezen a mindig is békére vágyó szép vidéken, amelynek nyugalomát csak némelykor sikerült megzavarniuk a karrierizmusra vágyó, háborúskodó természetű politikusoknak.

Zsiskú János tiszteletes olyasféle intellektuális költő, mint Simonyi Imre, aki nem érzelmős ömlengéssel, hanem a józan ész szavával dokumentálódva tereli jó irányba nemcsak református nyáját, hanem a vidék valamennyi emberét, s minden bizonnyal vannak esetek, mikor a farkasokat is sikerül jobb belátásra hangolnia itt is, amott is, amire csak az Isten áldását élvező lelkészek képesek. Ha van olyan költő, akinek a munkássága a meddő l'art pour l'art-ral ellenkezik, akkor csak Ő az, olyannyira, hogy mutogatásra kívánczik, példamutatásra; és mégis tiszta művészet az övé a tartalom-forma-egység gondos összekovácsolásával: a mértékletességével, a lényegre törekvésével, példás tömörségével, megfontolt sortördeléseivel, szavainak megválogatásával. Költészetében az idegen szavak sem tűnnek idegennek, mert szervesen kapcsolódnak a mondanivalóhoz, a tartalom összesűrített hordozói.

Nincs talán egyetlen olyan verse sem, amely csak önmagáért léteznék. Az oktatás lólába szinte mindegyikből kilóg, s azt tartom a legcsodálatosabbnak a költészetében, hogy ezt nem is lólábnak érezzük, hanem természetes velejárónak, amellyel szemben egyetlen ellenérvünk sem állja meg a helyét, vagyis: nevelési hatása előtt azonnal meghajlunk. S az egyenessége? Már szinte felháborító. Abban az értelemben, hogy emberfeletti magasságban érezzük magunk fölött: lehet magyar érdekeket szolgálni ilyen nyíltan, s ugyanakkor keblünkre szorítani románokat? Csak így lehet, csak így szabad: mindkettőnk érdekeinek figyelembe vételével. Ezen a téren Ő a mintakép. Belényes büszkesége. Megérdemli, hogy megismerkedjünk röviden az életével.

Tasnádszántón született 1936-ban, református családból, apai ágon iparos (a régmúltban zsellér), anyai ágon kismemesi elődök sarjaként. A középiskolát Zilahon, Tasnádon, ismét Zilahon végezte, de a kolozsvári Apáczai Csere János Gimnáziumban érettségizett. Református lelkipásztori oklevelét a kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológia Református Karán szerezte 1957-ben, s már a következő évben megnyerte a Népi Alkotások Háza megyei szintű költészeti versenyét. Aztán - szó szerint idézem -: „Implon Irén, a nagyváradi megyei napilap, a Fáklya kiváló rovatvezetője lett a kifuttatóm az ismertség felé.” Lelkipásztori állomásai: Szilágynagyfalu, Szilágyzovány, 1965-től pedig Belényes, a rajongásig megszeretett szóránközpont, ahol minden bizonnyal gyökeret is vert, hiszen ezt írja: „Én, alföldi származék lévén, félttem a hegyektől, de ma én vagyok a Nyugati Szigethegység legmegszállottabb mindenese. Együtt lélegzem ezekkel a vonulatokkal - őket lélegzem be.” Aztán: „Rómán

tudásom akkor nagyon hiányos volt. De ma már nemcsak beszélem a nyelvüket, hanem egyes házasaik temetésén, határozott igénylésre, románul is elmondom gyászbeszédemet.”

Lelkeszi tevékenységének legfontosabb célja: a Belényesi-medence népeinek megbékéltetése, református híveinek „önmagukhoz való visszatalálása.” Halhatatlan érdemeket szerzett a „Megmaradás Háza” felépítésével 1999-ben, amely a vidék kultúrmissziós szórványközpontjának számít. Fáradhatatlan munkájának fáradhatatlan segítője kolozsvári származású közigazdász képesítésű felesége, Keresztes Annamária.

Nézzük meg most néhány versében az elhangzottakat:

Tertium non datur (Szórványmagyarok, Erdélyi Érchegységben.)

Kihal?
Beolvad?
Alkalmazkodik?
Mimikrizik, vagy máshoz
hasonul?
Mint langymeleget kiköpi az
Úr.

Kitart.
Nem enged.
Makacs.
Hajthatatlan.
Nem lakja lelkét semmiféle
pátosz,
de Nagyidőkben, szét-
szórattatásban,
miként egy Isten, hű marad
magához.

Ez a vers őszintén és nyíltan kimondja, hogy a Belényes környéki szórványmagyarságnak meg kell maradnia, nem szabad elpusztulnia. (Természetesen az együttélő románság mellett, az adott keretek között). Nincs az a becsületes román ember, aki elítélné a költőt ezért az őszinte kiállásért.

Kitett gyermek

A mőcvidék iránti szeretetét, ragaszkodását tükrözi a vers.

Parlando rubato (Bartók elveszettnek hitt levele Busitiához.)

Bizony mondom, az ember naggyá,
magyarabbá is, azzal
vállik,
ha nem állít ott lármafákat,
hol nótafákön szól a
másik!

Tehát életbölcseleti kérdést tükröz a vers: békés egyetértésben kell élnünk román polgártársainkkal, mert csak így lehetünk igazán becsületes magyarok is. (Tanulság ez a románok számára is. Külön értéke a versek, hogy Ioan Busitiához, Bartók Béla barátjához fűződik.)

Ez itt Belényes

Köszönöm, Uram azt, hogy életem
én itt élhetem le, a végeken.
Jobbról hegyek, a Bél-zerindi fal,
átellenben a hókucsmás Bihar.
Belső égésre itt, ha nagy tüzed,
jeges priznicet rak Biharfüred.
Csütörtökön bezsong az utcazaj,
itt móc beszéddel vegyül a magyar.
Míg hangosulnak ott kint a szavak,
a Vers kiömlik, mint búvópatak,
hogy vigasztalja a szétszórtakat.

A hegyvidéki táj szép képeivel fejezi ki korábbi gondolatait. Megerősíti az elhangzottakat.

A szót-értés kell ide kössön!

Bámulatra méltó, hogy hányféleképpen tudja kifejezni a költő az elhivatottságát, s mindig az adott témakörből vett képekkel, amelyek nem ismétlődnek, nem válnak unalmassá, s meggyőző erejük egyre csak fokozódik. Az előzőknél teljesebbnek érezzük ezt ebben a versben, azért az egészet közlöm:

Én itt élek, és itt maradtam.
Minden más földrész lakhatatlan.
Minden más égtáj csábja csapda,
ha számkivetne, mehtagadna,
én tengődnék csak, tőle távol,
nem tudok inni más forrásból,
mert lábnyomokban felgyülemlett
ujjbegynyi víz is adhat enyhét,
de mohos sziklák húsét tartó
forrásnál jobb a szomjfakasztó
kötődés, melyről történelmi
rendeltetésem hitet tenni.

Osztályrészem a Koós Ferencé,
és mégsem vagyok kitett gyermek,
csúcsok közt élek, fenyők szintjén,
a hegyek körém térdepelnek.
Nincs titkuk, bár a legtöbb szótlan,
ha olykor egy-egy felém kéklik,
az örök, elrendelt helytállás
példabeszédét zengi égig:
kóbor szelekre nincs mit adni,
turistára, ki eltéblábol,
itt csak az áll meg, az időtlen,
ki kincset fejt ki önmagából.
Míg századonként néhány centit
térfogatához told a cseppkő,
a te számodra Mócvidék is
lehet gyökér és lombnővesztő.
Itt nem létezik más hasonlat,

a jövő mellett nem tehetsz le
más érvet, csak hogy igazadtól
nem tágítasz még az Istennek se.

Ez nem különbség, hanem belső
parancsból támadt életösztön,
nyelvükön szólni nem elég már,
a szót-értés kell ide kössön!
Nincs soha nyugtom, járok akár
kötélverőknél a pereszlen,
a ború napján szétszóródott
testvéreimet kell megkeresnem.

Vásárhely szindróma

Ez a legszebb kéznyújtása a költőnek a román nép felé. Elsiratja a Vásárhelyt történeteket, Sütő András félszemének elvesztését, de nem tudja - és nem is akarja - azonosítani a vétkeket a román néppel, („csak önmaga volt, nem az összrománok”).

Bányásztemetés (In memoriam Vasile Mărgineanu)

Szintén legemberibb versei közül való: hajlandó volt eltemetni azt a háromgyermekes, 25 éves szerencsétlen mócot, aki öngyilkos lett, s ezért a papja nem temethette el.

Zsiskú Jánosnak egy 128 oldalas kötete jelent meg eddig, a „Halálos hűség”, de költészete máris elég sokoldalú. Kifogástalan mestere például az aforizmának. Ezekben a versekben egy-egy erkölcsi igazságot, életbölcseleti kérdést tárgyal igen szellemes formában, olykor pap-társait sem kímélve. Íme néhány:

Polémia

Kis stílú sűrű kartácstűzbe
nem jár a szarvas, csak a csürhe.

Nem viczorítok

Egymásra tátott, nagy tépőfogak
közé dobálok virágszirmokat.

Mementó

Az Isten senkit nem kárhoztat,
de szószékükön jaj azoknak,
kik bakóságra vetemednek,
kerékbe törve anyanyelvet!

Prédikátorhoz, lekönyörgés

Jákób létráján menj fel, földi,
de ne felejts el... visszajönni!

Családi költeményeiben mindenkit megénekel: szülőt, nagyszülőt, hitvest, gyermeket, unokát, rokont. Tárgyalt intellektuális verseinek ellensúlyozásaképpen a kisunokájához fűződő egyik bűbájos versét közlöm:

Miskolci Dudás Kis Katának

Akármit mondjon is a látszat,
Kata, hiányzol nagyapának.

Két hónapja már hangod üzöm,
hogya a csendembe csengettyűzzön.

Várom, hogy számolj egytől tízig,
(kétéves lányhoz ennyi illik),

s ha zene szólal meg, Vivaldi,
kezdjed a farocskád riszálni.

Kata! E belényesi paplak
falai közt még kacagtak

jobbízúeket, mint te; már-már
mintha gyöngyökkel gurigáznál.

Nagyapád karthauzi csöndjét
angyalok szilánkokra törték.

És végül engedtessek meg, hogy a szerző (K.J.) is közölje két elbeszélését kötetének végén, kifejezve ragaszkodását szülőföldjéhez:

A barátom egy ló

Igen, igen, egy ló volt a barátom. Sajnos csak két napig. Aztán az Úr magához szólította. Vagy tudomisen, kicsoda. Csakugyan: ki szólítja magához a becsületesen szolgáló lovakat? Ugyanaz, aki a becstelenül élő embert? Ezen még nem gondolkoztam.

Sétálás közben találtam rá Biharfüred határában, a Jád patak mellett. A letaposott fűben feküdt, fejét hol a földhöz lapítva, hol fel-felemelve. Sárgásbarna szőrű, szép pejlo volt, a sörénye és a farka valamivel sötétebb.

Gyanús volt nekem ez az állat. A lovak nem szoktak fényes nappal ilyen nyugodtan, szinte a földhöz lapultan feküdni. Lassú lépésekkel közeledtem felé, s megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy a lába eltörött, tehetetlenségében feküdt végig a fűvön. Nem is próbált felállni, nyilván nem volt már hozzá ereje, s megtörténhetett, hogy napok óta van ilyen lehetetlen helyzetben; csoda, hogy a rendkívüli hideg bihurfüredi éjszakában egyáltalán életben maradt. Romániának ez a legcsapadékosabb helye, ezért olyan kegyetlenül hideg még a nyári időszakban is az éjszaka itt.

Alighogy hozzáérkeztem, nagy nehezen felemelte valamelyest a fejét, és a szemembe nézett, elárulva, hogy nagyon várhatott valakire, minden bizonnyal a gazdájára. De ki lehet a gazdája, s miért nincs vele? Nem is tud lova tragédiájáról?

Egy román parasztember közeledett felénk, felfelé haladva a Jád völgyében, Remec irányából.

- Azt nézheti már az úr! - mondta szánakozó hangon - Soha többé ló nem lesz belőle. Itt fog elpusztulni néhány nap alatt, s amilyen soványnak látszik, még a húsát sem érdemes már értékesíteni, majd megeszik a telep pisztrángjai. Még a ledarált csontját is idővel.

Megbillentette zsiros, fekete kalapja szélét, s már ment is tovább, Füred felé kanyarodva. A ló csak a szeme sarkából nézett utána, csalódottságát érzékeltetve. Itt volt egy ember, ugyanolyan szegényparaszt, mint a gazdája, és meg sem próbált segíteni rajta.

Leültem a szerencsétlen állat mellé, és alaposan szemügyre vettem. Ugyanilyen kitartóan nézett rám ő is, várta, hogy megszólaljak, minden segítséget tőlem remélve. Megsimogattam a pofáját, a nyakát, és mindjárt az jutott eszembe, hogy Szent Ferenc az állatokat is barátjainak, sőt testvéreinek tekintette. Rájöttem, hogy nincs ebben semmi túlzás, a kutyák például jobb barátaink az embereknél. Na és a lovak? Szintén.

Csak néztünk egymás szemébe, s már tudtuk mind a ketten, hogy több ez minden beszélgetésnél, valóban barátok találkoztak most a hűvös, párás völgyben, a havasok közelségében, immár könnyes szemmel. Mert elkönnyeztem magam fájdalmas tekintete láttán, s a ló szemében is megpillantottam egy könnyecseppet. Szentséges Úristen, csodálatosnak teremtetted a furcsa világot: ennek a lónak lelke van. Tud sírni, búslakodni, könnyörögni, reménykedni, barátkozni, s ha megmenthetném az életét, még hálálkodni is tudna. Képes ilyesmire minden ember?

Mi sem természetesebb, beszédbe elegyedtem vele, szüntelenül a fejét simogatva.

- Azt sem tudom, hogy hívnak, kis hegyi lovacska. Lehet, hogy nem is fogom megtudni soha. Ha nem haragszol, Lacinak foglak nevezni. Tudod, miért? Mert nekünk is volt egyszer egy Laci nevű lovunk, még kisgyermek koromban. Olyan kicsi voltam, hogy csak egyetlen emléképem maradt róla, amikor édesapám befogta a hátulsó udvarunkon, hogy vásárra menjen vele. Az apám ugyanis piaci szabó volt. Aztán eladtuk Lacit, mert nem tudtunk elfogadható istállót építeni neki kicsi udvarunkon. Így mondta nekem az apám.

A szerencsétlen ló - immár Laci - türelmesen hallgatta a beszédemet, talán abban a hiszemben, hogy én rettenetesen nagy hatalmú úr vagyok, egy ember, aki mindenre képes, még arra is, hogy meggyógyítsam őt. Mert ő nem ismert nagyobb urat az embernél. Az ember költötte fel reggel, hogy munkába induljanak. Hatalmas szálfákat kellett lecsúsztatnia a hegyen reggeltől estig, s csak akkor pihenhetett egy-egy kicsit, ha az ember megengedte. Tőle függött, hogy mikor eszik, iszik, s késő este a munkát mikor hagyhatja abba.

Egy gondolat röppent föl bennem:

- Laci, tudsz te még enni? Gyere próbáljuk meg!

Füvet tépdestem a zsengejéből, és melléje térdepeltem. Minden erőmet és ügyességemet összeszedve felemeltem óvatosan a fejét, s a térdemre helyezve felkínáltam neki a finom ételt, enyhén a szájához érintve. Előbb csak megszagolta, majd kinyitotta a száját, és rágcsálni kezdte, aztán nagy örömmre le is nyelte.

- Megy ez, Laci, csak egy kis akarat és türelem kell hozzá.

Nem evett sokat, mert szemmel láthatóan belefáradt az evésbe. Pihentettem egy kicsit, aztán ismét etettem. Engedelmeskedett, mert neki egész életében engedelmeskednie kellett.

- Lacikám, egy kis finom vizet hozok neked. Olyan finomat, amilyenről a városi emberek már nem is álmodhatnak. Onnan, a Jád patakából hozom. Mindig ebből ittál, tudod, hogy milyen finom.

Sűrű szövésű sapkámat telemerítettem, és sikerült megitatnom nagy nehezen.

Ezután már csak simogattam, és motyogtam, duruzsoltam neki. A szemét tágasan kinyitotta, elég nyugodtnak látszott.

Este nagy fájdalommal búcsúztam el tőle. Már sötétedni kezdett, s a Bihari-hegyek a sötétben félelmetesek. Farkasok és medvék tanyáznak erre, s a velük való találkozások végzetesek lehetnek.

Másnap is kitartottam mellette, amennyire az időm megengedte. Etettem, itattam, rengeteget beszélgettem vele.

- Laci, neked román gazdád van, illetve volt, sohasem hallottál magyar beszédet ezen a vidéken; azon csodálkozom, hogyan értesz szót velem. Mert, hogy mi társalgunk most, semmi kétségem felőle. Látod, milyen furcsa dolog ez: egy magyar és egy román ember (mondjuk most így) milyen tökéletesen megérti magát itt, a természetben. Valaki azt mondta egyszer, úgy kétszáz évvel ezelőtt: „Az emberek rosszak, a természet jó.” Ugye érted, mennyire igaza volt? Laci, resteltem magam. Szó ami szó, te román ló vagy, és én magyar nevet adtam neked. Ez igazságtalanság. Mivelhogy pej ló vagy, Murgunak nevezlek el. Ez a román szó pej lovat jelent, s a legtöbb itt élő lónak ez a neve. Tudod, én mindig azt vallottam: ha valaki románnak születik, úgy is haljon meg. A magyar meg magyarnak. Mindenki olyannak, amilyennek született. Becstelenség rávenni valakit, hogy más legyen. Murgule, valamit még nem értek. A te gazdád román ember, s én tudom, hogy a románok jószívű, vendégszerető és istenfélő emberek, sok jó tulajdonságuk van. Így ismertem meg őket gyermekkoromban, ezen a vidéken. Hogyan történhetett meg, hogy ennyire magadra hagyott?

Murgu kétszer is elpislogta magát, s csak ő tudja, miért tette ezt. Úgy éreztem, hogy megbocsátásképpen.

Átgondoltam ennek a lónak az életét. Gyönyörű kis csikó lehetett ezen a jó levegőjű friss-füves vidéken. Annyit ugrándozott, szaladgált egész nap, amennyi az erejéből tellett. Itt nincsenek kerítések, kitombolhatja magát a fiatal lótermészet. Végignéztem ernyedten elnyúló testét, és döbbenetes gondolatom támadt:

- Murgu, te ivartalanított ló vagy, egy gyönyörű, de nagyon fájdalmas szóval kifejezve: paripa. Nem tehetek róla, de ez a szó a régi háborúkat juttatja eszembe. Ettől eltekintve neked nem voltak szerelmi vágyaid soha, mint sok más lónak. Életed két kibékíthetetlen ellentétre épült: egy gyönyörű gyermekkorra, csikóságod idejére, s egy rettenetes rabszolgaságra. Felnőtt korodban egyetlen perced sem volt, amikor saját uradnak mondhattad magad. Hát akkor miért éltél tulajdonképpen? Rettenetes dolog lehet lónak lenni. Murgu, én borzalmasan szégyeltem magam, hogy ember vagyok. Bocsásd meg az emberi mivoltomat.

Mikor elkészöntem tőle a második nap alkonyán, már egészen fáradtnak látszott. Hol lehunyt, hol kinyitotta a szemét. Nem csodálkozom ezen, hiszen nagyon sokat beszéltem neki. Mikor lassan eltávoztam tőle, minden erejét összeszedte, hogy nyitva tartsa a szemét, amely határtalan szeretetet tükrözött. Én legalábbis így láttam. Mit mondhattam volna neki?

- Murgule, én is szeretlek téged - úgye érzed? -, hiszen a barátod vagyok.

Másnap reggel sehol sem találtam. Csak a földhöz ragadt fű jelezte: tegnap még Murgu fekhelye volt.

Valaki magához szólította. Valaki...

Szép Marióra

Dél-Bihar legdélibb csücskében, Arad és Torda-Aranyos megyék közé beékelődve, a Móma és a Nagyhavas csúcsaitól északra jellegzetes román falu terül el, Kalugyer a neve.

Apró házai szétfutottak, mintha rájuk rémített volna valaki. Egy vén boszorkány, aki nem állhatja a békés együttélést, vagy egy havasi zsvány, aki szeretne megállítani minden emberi fejlődést a hegyen, mert az a zsványi életmódot tenné lehetetlenné. Így volt ez akkor.

A házak előtt és mögött a végtelenség tátong. Sehol egy kerítés; sehol egy határmezsgye, csak erdő, erdő szakadatlanul, ahogy az Úr annak idején szabad akarata és belátása szerint megteremtette.

A végtelenség végén is, minden településtől távol, élt egyszer egy jó, szegény ember, Ilie. Mint fiatal házas került ide, honfoglalni jött jóval fiatalabb feleségével, a szépséges Flórikával. Az asszony végigmérte tekintetével a csodálatos tájat, bogárszeme megakadt egy forrás felett, kezét kinyújtotta, ujjával rámutatott:

- Oda! - mondta.

Kis házuk, amely tulajdonképpen nem is ház volt, csak amolyan vityillószerűség, ott épült fel a forrás felett. De kedves és érdekes volt. Túlhegyezett szalmateteje furcsán és erőlködően ágaskodott az ég felé, s lám, alighogy elkészült, máris benépesült. Honnan, honnan nem, egy verébpár költözött bele, s vidám jókedvükben hamarosan kis fiókákat költöttek a meleg fészekben.

Szegény embernek jó a veréb is, ha fecskéje nincs - nevette Ilie, és jólesett neki, hogy Isten nem hagyta magukra őket.

Boldogok voltak itt.

Felesége, a falu legszebb lánya, szerelemből szökött el vele, inkább a szegény boldogságra, mint a gazdag szolgaságra vágyva. Mert szolgaság az: olyan legényhez menni, akit nem szeret az ember, legyen akármilyen hatalmas, akármilyen gazdag.

Ilie úgy érezte nagy boldogságában, hogy elég, ha az égiek vele vannak, a földiek csak irigykedjenek rá, undok hangjuk ide el nem hallatszik. De amikor az égiek is megirigyelték a boldogságát, a derék szegény emberre rettenetes fájdalom szakadt: Flórikát elvesztette. Az imádott asszony életet adva önmaga életét áldozta fel.

Így lett a kis Marióra Ilie szemefénye, legdrágább kincse, életének egyetlen reménysége.

Mintha a természet is pótolni akarta volna az elvesztett szépséget. Marióra olyan gyönyörű volt már kisgyermek kora óta, hogy apja félelmet érzett mindig, ha elmerengve belesuttogta a szélbe:

- Az anyjánál is szebb lesz ez a gyerek!

Dehogyan mondta volna ki hangosan, dehogyan dicsekedett volna vele! Legszívesebben elrejténé a drága kincset a világ elől mindaddig, amíg eljő az idő, hogy teljes fényében és bájában mutakozzék majd az emberek előtt; hogy besugározza eltorzult arcukat, rosszindulatú tekintetüket.

A homloka fehér volt, mint a kecsketej, amelyen nevelkedett. Arcának pirossága nem a pipacsé, hanem az ég derengő alja a reggeli ébredésben. Hamvas és puha és meleg, mint a kiscsibák teste. Szemének szépsége havasi tavak kékje, vagy kőkényszemek eleven mosolya, mielőtt dér csípné meg őket. Ó, ha ezek a szemek egyszer valakire ránéznek majd! Az orra hegyes és felfelé hajló, mintha örködnék az ajkak felett, amelyek sem nem kicsik, sem nem nagyok, és pirosak, akár a csodabogyó.

Ilie félt.

Ennyi szépségnek nem lehet jó vége. Az anyja is annak lett az áldozata. Talán - ha bent marad a faluban, ma is élne. Nyugodtan szülhetett volna ott, bába is akadt volna. Ó, miért is kötötte az életét hozzá, miért nem elégedett meg kevesebbrel, Szálvetával például, hiszen az sem volt csúnya, Szálveta is szerette őt! Mit csinál majd a lánnyal, ha megnő, hogyan őrzi meg őt? Nem lehet mindig mellette, mert a falutól elszakadva nem élnének meg. Ruha kell, bocskor

kell, egy kis ablaküveg, petroleum, tű, cérna - Isten tudja, mi kell! Ő menjen be, vagy a lányt küldje be Vaskóhra, esetleg Belényesre? Mindenképpen nélküle marad; ó, ha az asszony élne, mennyivel könnyebb volna az élete!

Egyelőre nem volt komoly veszély, Marióra kicsi még.

Ilie szorgalmasan dolgozott, s minden jel arra mutatott, hogy a leányka is dologra termett. Tízéves korában már sült-főtt úgy, ahogy az apjától eltanulta. Ilie kedvelt eledelét, a román palacsintát szilvalekvárral jobban is csinálta már. Figyelme mindeme kiterjedt, akár a legjobb háziasszonyé. A szakadozott ruhát megvarrta, az ólt kitakarította, megnézte a legelésző kecskéket, behajtotta, megfejte őket, énekelt is nekik.

Tizenegy éves korában már a városba is bejárt. Tudta, hogy mikor mit kell vinni a piacra, hogyan vásárolhat gazdaságosan. A kényszer életre nevelte a kis félárvt.

Iliét időnként megnyugtatta kislánya okossága és talpraesettsége. Ilyenkor abban reménykedett, hogy természetes, átlátó esze megőrzi majd a veszedelmektől.

Első alaposabb félelme akkor támadt, mikor a vásárból hazajöve így szólt hozzá a leányka, gyerekesen az ölébe bújva:

- Apa, azt mondták a vásárban, hogy szép vagyok. Igaz ez? Mondd, miért vagyok én szép?

Marióra tizenöt éves volt akkor, és sudár, mint a gyors növekedőben lévő nyárfácska. Kissé sovány még.

Ilie megrendült, hiszen ez volt az első aggasztó kérdés, amely már nem tőle származott, hanem egyenesen a kislánytól.

- Ki mondta, hogy szép vagy, kislányom, kis tubicám?

Remegő kezét a leányka fejére tette, és magához vonta féltő szeretettel.

- Az öregasszonyok. Kint ültek a kapuban, nagyon megbámultak.

Ilie valamelyest megnyugodott. Amíg az öregasszonyok dicsérik a leányka szépségét, addig nincs baj.

- Jaj kislányom, persze hogy szép vagy! Szép kis gyermek. Ez azért van így, mert jóanyád is szép volt. Tudod, hiszen beszéltem már róla.

Marióra leszökött apja öléből, s mint akinek nincs több kérdeznivalója, munkája után nézett.

Zavartalanul folyt az élet a kis házban, mintha semmi sem történt volna. A nyár szép volt, az ős terményekben gazdag, a padlás alig bírta a tengerit meg a ludájt, amelyből az idén rendkívül sok termett; annyi, hogy alig győzték elraktározni. A tél is megjárta ilyenformán. Ha van ruha meg fa meg élelem bőven, jóbarát a tél is. Csak a farkasok ne járnának szüntelenül. Az ember könnyebben megvédi magát tőlük, de az állatok megvédése nehéz. Azok se ülhetnek mindig bent: a tyúkok, kecskék, malacok...

Hanem a tavasz újabb gondot hozott. Ilie kint ült a kisházban az ajtó előtt, és a vadméhek szorgalmában gyönyörködött. Mennyi kedvteléssel végzik munkájukat! A nap melegét érzik és élvezik, de tudnak-e gyönyörködni az erdőközi legelők szépségében, a virágok íze mellett azok illatában és tarkaságában is?

Ha Flórika élne, most együtt néznék a méheket.

Marióra az erdőben volt, virágot szedett. A ház felé közeledve észrevette apját, s hogy megviccelje, lábujjhegyen a hátához lopakodott. Apja közvetlen közelében elnyerítette magát, mint egy kiscsikó, és örömeiben így ugrándozott:

- Apám, most már én is kezdem elhinni, hogy szép vagyok.

Ilie felugrott a székről, és bosszúsan a fejéhez kapott:

- Csakhogy a szépség nem elég, ha okosság nem társul vele, s aki dicsekszik a szépségével, az már nem is okos! Jóanyád sohasem dicsekedett. Ugyan ki dicsérte a szépségedet már megint?

- A lányok! - vágta ki egyenesen - Apuskám, ne bántson, hogy én szép vagyok, mert ők meg gazdagok! Ha egyszer szememre vetik majd a szegénységemet, engedd meg, hogy én meg azt mondjam nekik: igen, ti gazdagok vagytok, de én meg szép vagyok, pukkadjatok meg!

- Nem, kislányom, ezt sohase mondd! A szépség, akár a gazdagság mulandó, tehát nincs mit egymás szemére vetnetek. Isten óvjon, őrizzen benneteket!

Csak ő tudta, hogy most valójában mire gondolt. Arra, amire állandóan: hogy a szépség sok baj forrása lehet, lám Flórika is...

Ilie végigmérte kislányát, és megállapította, hogy tavaly óta elég sokat nőtt. Valamivel teltebb, csinosabb, de kislány még mindig. Akkor is, amikor kiscsikósan nyerít - csak kislányok kacagnak így -, akkor is, ha tömjénezi magát.

Atyai szíve, akár tavaly, végül most is megnyugodott. Talán nehezebben valamivel, de meg. Amíg a kislányok dicsérik Marióra szépségét, addig nem lehet nagy veszély...

Az idő kereke gyorsan fordult, tavasz lett ismét. A gyümölcsfák, amelyeket még Flórikával ültetett Ilie, korán virágoztak az idén. Kései fagy nem volt, hideg esők sem nehezítették porzásukat, a gyümölcs kitűnően indult.

A hegyoldal is korán kipipálta magát az idén, és szárazon, virágosan várta a vidám gyermek-hadat, amely sohasem verődik olyan szép számban össze, mint tavasszal, a várva várt kellemes napfürdőben. A fiúk hosszú vászongatyája élénken villogott a zöld gyepen, bocskoruk hegye süvítve vágott a levegőbe, ha birokra kelve, egymást dobálták le a lejtőn. A játék többnyire arra ment, hogy ki lesz a hegy ura; az, akit a jelzett vonalon túl nem dobnak le.

Marióra útja éppen arra vezetett. Kíváncsian haladt el mellettük, mert a nagy szétszórtság miatt elég ritkán látta némelyiket. Az apróbbakat megsimogatta, a nagyobbakhoz is volt egy-két szép szava, de amikor a legnagyobbat is megpillantotta, a tizenhét év körüli Mojszét, aki a kisebbek játékát figyelte, s akit ő két éve nem látott már, mert a városban volt: fiatal vére elöntötte arcát, és szempillája remegni kezdett az izgalomtól. Szép fiú volt, mint ahogy várni lehetett, de mégis teltebb, erősebb, daliásabb a várnál. Mintha kihúzták volna a két év alatt.

- Te vagy az, Mojsze? - kérdezte boldog izgalommal.

- Én vagyok, Marióra - felelte az, nem kisebb meglepetéssel.

- Mi szél hozott vissza?

A legény magára találva közelebb jött, és tekintetével végigsimogatta a lányt.

- Visszajöttem, Marióra, mert az egész városban nem találtam olyan szép lányt, amilyen te vagy. Azt mondják a legények, te vagy a legszebb lány a környéken. Én már régóta tudtam, hogy te leszel. És most itt vagy. Hogy megnőttél!

Kezet fogtak, elnevezték magukat. A legény azért nevetett, mert érezte, hogy jól beszélt, a leány meg azért, mert tudta, hogy van valamelyes igazság benne.

Mojsze elkísérte Mariórát az útkanyarig, és láthatóan nagyon boldogan tért onnan vissza, egy egész lényét átfogó titok birtokában.

Marióra dúdolva, énekelve érkezett a házhoz. Kertelés nélkül, nagylányi mivoltának teljes tudatában jelentette ki édesapjának:

- Apácskám, haragudni fogsz, de megmondom neked: most már biztosan tudom, hogy én vagyok a legszebb lány a környéken.

- Kitől hallottad ezt megint? - pattant fel Ilie. - És miért dicsekszel a szépségeddel, amikor már megmagyaráztam neked, hogy a szépség mulandó, és különben sem a te érdemed. Kitől hallottad megint?

Marióra közelebb lépett, átölelte apja borzas fejét, és sok-sok szeretettel, nagylányos komolysággal vonta magához ezt a becsületes fejet:

- Ne félj, apám! Tudom, hogy féltesz engem, jól is teszed, de úgy érzem, hogy a szükségesnél is jobban. Talán észre sem vetted, hogy kétoldalt öszülsz. Részben ezért is. Ne féltsd a te csacsi Mariórát, aki a szépségére hiú, de ki nem volna az, ha a legények a környék legszebb lányának tartanák!

- A legények! - kiáltotta Ilie, és kibontakozott lányának karjából. - A legények! Tudtam, hogy itt lesz a baj, egész télen át sejtettem. Álmomban megjelent jóanyád előttem és figyelmeztetett, hogy bajt hoz a tavasz. Kislányom, egy jóra való lány nem kacérkodik a legényekkel, hanem megvárja, hogy az apja szerezzen neki egy jóra való legényt. Szépet, gazdagot is, ha megérdemli.

- Gazdagot, apám? - pattant fel Marióra is. - Hiszen te voltál a legszegényebb a faluban, mégis tiéd lett a környék legszebb lánya!

- Éppen ez volt a baj! - kiáltotta Ilie. - Ezért kellett jóanyádnak meghalnia. A szépsége miatt gazdagnak szánták, s én valósággal elraboltam őt. Kezdetben azt hittem, nem fog a gazdagok átka, és utolért mégis, hiszen tudod!

- És a szegények átka nem ér utol?

- Nem, nem! Én már azt hiszem, a szegény az átkának sem ura, a szegény semmiben, sehol sem úr!

- Apám, vétkezel Isten ellen. Mindig azt mondtad, a gazdagság mulandó, akár a szépség. Valóban az. A víz is, a tűz is elpusztíthatja. Miért kössem hát hozzá magam? Nézz körül! Van-e nagyobb úr nálad, hiszen a végtelenség ura vagy, nem parancsol itt neked senki! Neked meg nekem. A kakukk nekünk énekel, a forrás nekünk csobog. Miénk az erdő, a fű, a nap fénye és melege. Bízzál a jósorsban, apám!

- Csak rám hallgass, én megnyugszom, kislányom!

- Csak csillapodj, apám!

Igen, Marióra nagylány lett, s ezt Iliének is be kellett látnia. Egy esztendő alatt lett nagylány...

* * *

A fellegek látszólag szétoszlottak, de a valóságban ott lebegtek apa és lánya fölött. Csak arra vártak, hogy mikor tömörüljenek ismét, és mikor zuhanjanak alá végzetesen.

A fiatalok majdnem mindennap találkoztak. Csak ők tudták, hogyan. Egyszer a hegyen, másszor a völgyben. Ha nem az útkanyarnál, akkor valamivel odébb: a százéves fa árnyékában a domboldalon, ahonnan az út kilométernyi hosszúságban látható volt.

Bármerre is jártak, akárhol ölelkeztek, egy földi mennyországot teremtetek maguk körül, amelyben másképp hajladoztak a fák, és másképp futkározott a szellő; a nap sugara melegebb volt és csiklandozóbb, a madárdal édesebben zengő, s a virág is illatosabb, mint másutt.

A mennyország mindig ott volt, ahol ők ketten.

- Szeretsz, Marióra? - kérdezte Mojsze tízszer, százszor is, és mégsem feleslegesen, mert jó azt hallani százezerszer is. És úgy nézett a lány szemébe, mintha ettől a választól függne minden, maga a lét is.

- Szeretlek, csak téged szeretlek - suttogta a lány, és olyan lágyan hullt szépséges feje a fiú mellére, mint a hang, amely ajkáról szállt.

Így telt el ez a csodálatos tavasz, s jóformán észre sem vették, már bent jártak a meleg nyárban.

És jött volna még sok-sok boldog nap, de az emberi irigység beférkőzött a földi mennyországba. Azt híresztelték máris - még itt is, a szétrepített házak táján, ahol kilométernyire laknak az emberek egymástól -, hogy szép Marióra a Mojsze szeretője, a harmatos rózsza kinyílt, és megkezdődött lassú hervadása.

A hír eljutott Ilie fülébe is. Előbb csak távolról hallotta, az emberek beszélgetéséből, mintha csak éppen elszólták volna magukat, nem neki szánnák. De az embereket ez nem elégítette ki. Arra voltak kíváncsiak, hogyan fogadja Ilie a döbbenetes hírt, ha nyíltan szembekerül vele. Azért nemsokára az arcához vágták:

- Ilie, a madár kirepült! Látod, hiába vigyáztál rá!

- Ilie, a fánál csókolóznak, a fűben hemperegnek!

- Nagyapa leszel, Ilie, nagyapa!

Már a megboldogult Flórikát is beleszótték ocsmány pletykájukba. Hogy elsökik majd ez is, mint az anya, az alma nem esik messze a fájától.

A szerencsétlen özvegyben egy világ omlott össze, mikor egyszer maga is meggyőződött a valóságról: a fiatalok a fűben fetrengtek és csókolóztak, a saját szemével látta.

Nem szólt egy szót sem, de megsemmisülten vonult vissza házikójába. És amikor a késő délutáni órákban Marióra is hazavetődött, Ilie már nem is volt gondolkodó ember, csak egy látomásokban gyötrődő roncs, aki hol Flórikával viaskodott zavarodottságában, hol önmagával. Mariórához egy szava sem volt. Ő tisztátalanná lett, nem érdemli meg az atyai szót.

Hiába könyörgött a szépséges gyermek, hogy hallgassa meg, Ilie hajthatatlan maradt, az ő füle már bezárult a világ számára.

- Nagyapa leszel, nagyapa! - ezt hallotta minduntalan.

Már késő este volt, és jó magasan járt a Hold, amikor Iliének különös gondolata támadt. Azt beszélük a csodálatos szent forrásról, hogy Kisasszony napjától Szent György napjáig nincs vize, s aztán is csak kiszámíthatatlanul folyik belőle olykor-olykor, de ha szeplőtelen nő imádkozik a sziklái fölött, azonnal megindul a víz. Ide cipeli Mariórát, és akkor majd kitudódik minden. Ha nem indul meg a forrás vize, az Úr legyen irgalmas neki, atyai szíve végképp elfordul tőle, elúzi a tisztességes szülői házból.

Marióra nem ellenkezett. Virágos kiskendőjét a vállára tette, és megtörten követte apját.

Ilie a legrövidebb utat választotta, át hegyen, bokron, mindenben. Semmi kímélet nem volt benne. Olyan iramot diktált, amelybe Marióra gyöngye lába hamar befáradt. De azért mentek, szakadatlanul mentek meggörnyedt háttal, folyton csak maguk elé nézve. A hegyoldalon olyan szörnyű árnyékot vetett meggyötört testük a mélybe, hogy maguk is megijedtek volna tőle. Csakhogy ki figyelte azt!

A forráshoz értek, amelynek a medre most teljesen száraz volt.

Ilie lent maradt a parton, s csak intett a lánynak, hogy menjen fel a sziklára, a forrás fölé, és imádkozzék.

Marióra feltornászta összetört testét, s mikor a kijelölt helyre ért, az ég felé egyenesedett. Minden erejét össze kellett szednie, hogy erre képes legyen. Sápadt tekintetét a holdra szegezte büszkén, bizakodóan, s az ég Urát keresve végigpatakzott arcán a könny:

- Jóatyám, te tudod, Mojszét hogyan szerettem. Tégy csodát, hogy induljon meg a víz!

Szép szemével hiába kutatta a forrás útját, nem fakadt abból bizonyíték.

A büszkén kiegyenesedett test most összébb görnyedt, s a holdfényben csillogó könnyes szemek nem az eget kutatták többé. Marióra a szikla oldalához tapadt. Két kezével görcsösen kapaszkodott belé, mintha egy végső erőfeszítéssel onnan akarná kifakasztani a vizet:

- Ó jöjjön, jöjjön hát a víz! - nyögte fuldokolva, de mit sem ért a könnye.

Elhagyta minden ereje. Kimerülten omlott maga elé, a mélység fölé zsugorodva. És akkor lent a mélyben mintha az anyját látta volna ráhajolni Ilie roskadt fejére. Az anyját, akit a valóságban sohasem látott. Mindössze egy pillanatig, aztán a magasba emelkedett az anyja, csodálatos angyal képében.

- Jóanyám - kiáltotta harmadszor is -, te tudod fent az égben, milyen vagyok. Ha szeretsz, küldj bizonyítékot nekem!

Akkor nagy morajlás támadt a föld mélyében, s a gazdagon buzogó forrásvíz csillogó képet rajzolt a Hold fényében.

Szép Marióra még látta ezt a képet, a morajlást is hallotta még, és halálos zuhanásában utoljára húzódott mosolyra ajka, a szépséges csodabogyó.

21. fejezet

A Magyar-Román Baráti Társaság elnökségi ülése Belényesen

Belényesen tartotta kibővített ülését 1997. május 24-én a Társaság elnöksége. Ez volt a testület utolsó (rendes) ülése. A tanácskozás napirendjén egyetlen téma szerepelt: **a baráti társaságok szövetségének létrehozása**. A kérdés fontosságára való tekintettel meghívást kaptak az elnökségi ülésre azoknak magyarországi és romániai szervezeteknek a képviselői is, amelyek kinyilvánították belépési szándékukat a szövetségbe. A két országból összesen 16 társaság és filiálé vállalkozott a nemzetközi közösség megalapítására. (Azok a szervezetek, amelyek most valamilyen ok miatt nem csatlakoztak, később kérhették felvételüket a baráti szövetségbe.)

Az ülés első részében az elnökség megtárgyalta az alapító közgyűlésére való felkészülés menetrendjét, továbbá a közgyűlés lebonyolításának programját. A következő határozatok születtek:

- A szövetségi alapszabály tervezetét általános vitára bocsátják. (A tervezet teljes szövegét eljuttatják az alapító szervezetekhez, legfontosabb részleteit pedig közzéteszik az újságukban is.) A szabályzatra vonatkozó észrevételeket és javaslatokat július 15-ig küldik el a szervezetek Pécsre, hogy legyen idő a dokumentumtervezet szövegének egyeztetésére, fordítására, sokszorosítására. Az Aradon márciusban megalakított munkacsoport készíti el az alapszabály „végleges” tervezetét, amely az alapító közgyűlés elé kerül.

- Az elnökség létrehozta a jelölő bizottságot, amely összegyűjti a szövetségi tisztségviselőkre tett személyi javaslatokat. A tisztségek: elnök és négy alelnök, valamint a felügyelő bizottsági és etikai bizottsági tagok. A feladat ellátására a kolozsvári szervezetet kérte fel az elnökség. Mindazok, akik javaslatot kívánnak tenni az egyes tisztségek betöltésére, juttassák el írásos ajánlásukat Pop Floriannak (címe: Str. Becaşului nr. 24. ap. I.) vagy Fey Lászlónak (címe: Str. Scorţarilor nr. 38. ap. 1. (Kolozsvár irányítószáma: 3400.)

- A testület felhatalmazta az elnököt, hogy 1997. augusztus 23-ra hívja össze a társaság küldöttgyűlését Kaposvárra. A küldöttgyűlésen az elnökség tagjai együttesen lemondanak a mandátumukról, majd a küldöttség felosztatja önmagát. Ezzel az aktussal megszűnik a jelenlegi társasági struktúra, egyúttal megteremtődnek a jogi feltételei annak, hogy az egyetértő szervezetek (társaságok, filiálék stb.) létrehozzák a szövetséget.

- A Kaposváron összegyűlt küldöttek, mint a leendő tagszervezetek meghatalmazott képviselői, aláírják a szövetség alapító okiratát, és ezzel jogosultságot nyernek az alapító közgyűlésen való részvételre. Az ezt követő közgyűlés javasolt napirendje: 1. a szövetségi alapszabály megvitatása és elfogadása, 2. a szövetségi tisztségviselők megválasztása.

Az ülés második részében az elnökség megvitatta a szövetségi alapszabály tervezetét, amelyet a munkacsoport állított össze és jogi szakértőkkel egyeztetett.

Részletek a szövetségi alapszabály tervezetéből

Preambulum

A Magyar-Román Baráti Társaságok Szövetsége (Romániában: Román-Magyar Baráti Társaságok Szövetsége) a magyar és a román nép barátságát szolgálja, híven ahhoz az eszméhez, amelyet a Pécsi Magyar-Román Baráti Társaság alapítói 1988-ban megfogalmaztak, és amellyel elindították országainkban a magyar-román, illetve a román-magyar barátsági mozgalmat.

A szövetséget a két országban működő helyi közösségek alkotják, amelyek a polgárok szintjén szerveződnek, s a maguk sajátos eszközeivel munkálkodnak Magyarország és Románia jószomszédi viszonyának erősítése, a magyar és a román nemzet barátságának elmélyítése érdekében.

A Szövetség állami és pártpolitikától, valamint ideológiáktól független nemzetközi közösség.

Általános rendelkezések

A közösség neve: Magyar-Román Baráti Társaságok Szövetsége.

Székhelye: Pécs.

Működési területe: Magyarország és Románia.

Pecsettje: köralakú, benne köriratban magyarul és románul a Szövetség neve, középpontban a Szövetség emblémája. A zászlaja: kék-fehér színű, rajta a Szövetség emblémája és két nyelven a Szövetség neve. Jelvénye: kék-fehér alapon a Szövetség emblémája, és ugyancsak két nyelven a Szövetség neve.

A közösség jogállása: önálló jogi személy.

A Szövetség célja és feladata

A Szövetség célja, hogy összehangolja a Magyarországon és Romániában működő baráti társaságok (tagszervezetek) tevékenységét, egyeztesse és segítse a tagszervezetek közösen vállalt munkafeladatainak megvalósítását.

A Szövetség mindezekon túlmenően önálló, saját hatáskörű tevékenységet is folytat (rendezvények, kiadványok, kapcsolatépítés, szövetségi szintű állásfoglalások, nyilatkozatok kiadása stb.).

Az alapszabály tervezete a továbbiakban meghatározza, melyek a tagszervezet jogai, kötelességei, s végül a Szövetség felépítésével (tagszervezetek, Szövetségi Tanács, Szövetségi Elnökség) foglalkozik.

A május 24-én tartott elnökségi ülés alkalmával szívélyes hangulatú találkozó zajlott le a városházán, ahol a házigazdák és a vendégek megismerkedtek egymással. Előbb a filiálé elnöke, Mezei János, majd a város polgármestere, Codreanu Octavian üdvözölte a találkozó résztvevőit.

Belényes egyfajta szimbólum is - hangzott a találkozón -, amely arról tesz tanúbizonyságot, hogy sohasem a hely nagysága vagy gazdagsága számít, hanem az ott élő emberek lelkesedése és jóakarata.

Adattár⁶⁵

Belényes

1291. Benesus, 1422. Belynes. Más középkori nevei: Belenus, Belenis, Belenjes. A körülötte fekvő magyar falvakkal a közös szolgáltatási kötelezettség folytán és fajilag is szoros egységet alkotott. Neve csak a 13. század végén tűnik fel, de eredete a Fekete-Körös felső völgyének honvédelmi szempontból történt megszállásáig nyúlik vissza: (1291. Jakubovich, 358. l.) - 1213: Várad Regestrum 24. (Kétségtelen, hogy az egykori gyepű őrei a völgy legfontosabb pontját nem hagyták megszállatlanul. A védelmi vonal keletebbre tolása után királyi adományból a várad püspökség tulajdonába került. Belényes már a 13. század végén is a vidék legjelentősebb helye volt, később pedig a püspökök pártfogásával, mint uralkodó székhely föléje nőtt a többi falunak. (V. ö. Györffy: A feketekörösvölgyi magyarság, Földr. Közl. XLI. köt. 453., 504. l., Bunyitay III. 348-460. l., Jakó 208. l.) - A város 1441-ben nyert önkormányzatot. János püspök a polgároknak bíróválasztási jogot adott, akik az officiálisok helyett bíraskodhattak, végül pecsétet és ezzel oklevélkiállítási jogot is nyertek. Plébánosa nem tartozott a főesperes alá, hanem közvetlenül a püspöknek volt alárendelve. Az 1552. évi összeírás szerint 70 telke volt, s ezen kívül Belényes tartozékai 420 telekből álltak... A város szerepe az erdélyi fejedelmek alatt még jobban megnőtt, és mivel sorsa a szomszédos magyar falvakéval össze volt kapcsolva, kiváltságainak védelme azok érdekeit is szolgálta. Temploma Szent Ágota tiszteletére épült. 1600-ból a város egész lakosságát név szerint ismerjük. Színmagyar lakossággal lépett át az újkorba... - 1600. U.C. 17/6. U.C. = Urbaria et Conscriptio az O.L. m. kir. kamarai levéltárában. (Az 1600-as összeírásban a legjellegzetesebb Csizmadia, Mészáros, Szemina neveket már nem találjuk meg.) A 17. században Belényes városának lakossága túlnyomó részben kipusztult, s az 1692-ben összeírt néhány lakos is újabb telepés lehetett... A hajdan virágzó város pusztulására az is jellemző, hogy 1552-ben még 70 telkéről szólnak, 1692-ben pedig már csak azt tudják, hogy egykor 35 telke volt. - A török kiűzése után Belényes ismét gyorsan népesült, de a magyarok közé csakhamar románok is nagyobb számban települtek. 1715-ben még csak 29 Belényesen összeírt jobbágycsalád magyar, de 1720-ban 52 magyar jobbágycsaládon kívül már 22 román családdal is találkozunk. (Acsády 31. és 36. l.) Mindamellett Belényest még az 1773. évi helységösszeírás is magyarnyelvű városnak ismeri. (Lexicon, 67. l.)

Fenes (Várasfenes)

1291. Fenes. 1491. Magyarfenes. 1552. Alsó-, Felseo Fenes. Neve a mellette emelkedő püspöki várral kapcsolatban tűnik fel... A középkori oklevelek minden esetben határozottan megmondják, hogy lakói magyarok voltak... A 15. század végén Magyarfenesről hallunk, amiből román mellételepedésre kell gondolnunk. A török hódoltság végén Fenes falunak 5 lakosa volt. A nevek részben magyar (2), részben román (3) hangzásúak. - Fenes ma is község Belényes alatt. - A középkori Bihar vármegyének nevezetes helyei közé tartozik. Oklevél először 1291-ben szól róla. A 13. században már erős vára volt, s ezzel a községgel együtt a várad püspök birtoka, belényesi uradalmának védelmezője. A középkorban kifejezetten magyar községnek említi. (Bunyitay II. 309-314., III. 454., Csánki Dezső I. 608., Györffy: A

⁶⁵ Jakó Zsigmond és Mezösi Károly könyvei alapján. Jakó Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Település- és népiségtörténeti Értekezések.) Budapest, 1940. - Mezösi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). (Településtörténeti tanulmányok.) Budapest, 1942.

feketekörös-v.m. Fölldr. Közl. 1913. 453., Jakó 241. l.) A török hódoltság előtt, 1552-ben Alsó- és Felsőfenes falvakkal találkozunk. Előbbinek 16, az utóbbinak Füzeeggel együtt 28 telke volt. Földesuruk ekkor is a váradi püspök. Lakosai a 16. század végén túlnyomó részben magyarok. (1588, 1597. Csekély román népesség csak Felsőfenesen lakott. Györffy uo. 520. l.) Az 1692-ben felsorolt neveket egy századdal előbb nem találjuk meg, tehát a régi lakosság a 17. században kipusztult vagy elmenekült, s helyükbe jött a fenti néhány család. (Vö. Jakó id. h.) - A török hódoltság utáni összeírásokban (1704, 1715, 1720) a magyarság mindig nagyobb számarányban szerepel, de egyre megfigyelhető a román lakosság betelepülése is. (Györffy i. m. 522. Délbihar, táblázat; Acsády Ignác 32. és 37. l.) A Halász- és Boros-nemzetség, mint a legősibb családok, maig élnek a községben. (Györffy: i. m. 521. l.) Fenest 1773-ban is magyar nyelvű községnek írták. (Lexicon, 68. l.)

Tárkány (Köröstárkány)

1332. Tarkand, 1422. Tarkan. Az egykori gyeplővonal legelőretolttabb pontján keletkezett a 11. században (Kniezsa István, 371. l.) Első említése az 1332-34. évi pápai tizedjegyzékben található. (Pápai tj. 66. l.) A Fekete-Körös-völgyi magyar falvakkal élt egy szervezetben, s azok kiváltságolt helyzete, egysége is hozzájárulhatott, hogy népi összetételében nem következett be változás. Neve a pogány tarchan méltóságnévből ered. (Jakó i. m. 364. l. - Hiv.: A név mithikus hátterére. (Alföldi A.c.M. Ny. 1932- 205. és k. l.)

A török uralom megszűnésekor is magyar lakosságú község. Az összeírt 4 magyar család éppúgy a legnagyobb szegénységben élt, mint a környékbeli román falvak népe. Az 1692. évi összeírás szerint egyetlen jószáguk és semmiféle gazdaságuk nem volt. Ma is község (Köröstárkány) a Fekete-Körös bal partján, Belényes alatt. Határvédelmi célból már a 11. században megtelepült magyar község. Egyházas község, Nagy-Tárkány néven városnak is nevezik (Bunyitay III. 476., Györffy: A feketekörös-v.m. 508., Délbihar, táblázat, Csánki I. 625., Jakó 364. l.) - 1552-ben még 29 telekből állt, és a váradi püspök birtoka. Még a 16. század végén is 38 család élt a községben (1597). Kisebb román beszivárgás ekkor megállapítható. Kis és Molnár nevű lakosai ekkor is voltak, de Lőrinc és Tamás nevűek nem. A 17. században tehát a nagy elnéptelenedésen kívül a lakosság részbeni kicserélődése is megfigyelhető. (Vö. Jakó 364. l.) - A török hódoltság után ismét szaporodni kezdett a lakossága. 1715-ben 10 magyar nyelvű, 1720-ban pedig 15 magyar- és 3 román nyelvű jobbágy élt a községben. (Acsády 35. és 40. l.) Az 1773. évi összeírás szerint Tárkány-román néven Terkaje - magyar nyelvű község. Lexicon, 69. l.)

Jánosfalva (Körösjánosfalva)

Község Belényestől nyugatra, a Fekete-Körös mellett. A Belényes vidéki magyar községek közé tartozott. Az első okleveles adat 1422-ből van róla (Jánosfalva), de települése már a 13. században megtörténhetett. A szomszédos magyar községeknél újabb volt, s ezért került egyháziilag Fenessel filiális viszonyba. (Györffy, 524. l.) Eredetileg a Körös jobb partján állott, s lakói csak 1744-ben költöztek át az áradásoktól védett bal partra (Györffy, 524.) A 15. század elején a váradi püspök birtokába került. (Bunyitay II. 252., Csánki I. 611., Györffy: 523., Jakó 265. l.) - 1552-ben mint a váradi püspök birtokát írták össze 19 telekkel. - A török hódoltság után ismét benépesült. 1704-ben még valamennyi lakosa magyar, a 18. század második felében (1770) azonban már 30 % románt találunk a még mindig többségben lévő magyarok mellett. (Györffy: uo. 524. l. és Délbihar, táblázat). 1715-ben 3, 1720-ban 4 magyar család lakott benne (Acsády 32. és 38.) - Az 1773. évi összeírás szerint is magyar nyelvű község. (Lexicon, 68.).

Újlak (Belényesújlak)

1422. Wylak. A Fekete-Körös alsó és felső völgyét elválasztó szoros szájába települt. A magyarság terjeszkedése hozta létre a 13. század első felében. Először az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékek említik, tehát telepesei és akkori lakói nem lehettek görögkeleti románok. (Pápai tj. 48. l.) A püspökség Fekete-Körös-menti községeit összefogó kiváltságok is elősegítették magyarsága megőrzését. - A 16. század végén lakosai még túlnyomó részben magyarok; 16 magyar nyelvű lakosa mellett 7 bizonytalan, köztük 3 „Oláh” nevűt írtak össze. A román beszivárgás így jól látható (Jakó 374. l. - L. még Bunyitay III. 397., Csánki I. 627. l.) - 1552-ben 36 telekből állt, s a váradi püspök birtoka. - A török hódoltság megszűnése után hamarosan ismét benépesült. 1704-ben lakosainak 95 %-a magyar, 5 %-a román; 1778-ban 73 % magyar, 27 % román (Györffy: Délbihar, táblázat, és A feketekörös-völgyi magyarság 527-530. l.) 1715-ben 19, 1720-ban 16 magyar nyelvű jobbágy lakosa volt (Acsády 35. 41. l.). Az 1773-i összeírás szerint is magyar nyelvű község. (Lexicon, 69. l.)

Tarkaica, Tarchaichia (Tárkányka)

Község a belényesi járásban, Belényes alatt. A 16. század végéről (1588) van róla az első okleveles adatunk. A helynév a mai Tárkány (ilyen nevű patak mellett áll) elrománosított alakja, s román település lehetett) Jakó 364., Györffy: A feketekörös-v.m. 510. l.) A régi neve Kistárkány (Györffy: Délbihar, táblázat). - A hódoltság megszűnése után 1720-ban 3 magyar nyelvű jobbágyot írtak össze benne (Acsády 40. l.), Györffy szerint azonban a 18. századi lakosai mind románok voltak. (Uo.) Az 1773. évi összeírás is Tarkovicza néven román nyelvű községnek írja. (Lexicon, 69. l.)

Sólyom

1487. Solyond, Sylyond, 1600. Soliomd. Község a Fekete-Körös mellett, a belényesi járás nyugati szélén. 1374-ben még nem sorolták fel a széplaki kerület falvai között. Az első adatot a 15. század végén (1487) találjuk róla. A magyar helynév ellenére a középkorból és a 16. századból ránk maradt jobbágyok szerint románok laktak (Jakó 340. l.). 1552-ben nem írták össze. Gazdái a befolyásos örvényesi nemes vajdák voltak. A hódoltság megszűnése után csak igen gyéren szállták meg az új lakosok. 1715-ben mindössze egy román nyelvű, 1720-ban pedig 2 magyar és 1 román nevű jobbágy lakott benne. (Acsády 34. és 40. l.) Györffy százalékos kimutatása szerint 1720-ban 33 % a magyar és 67 % a román lakosa, 1778-ban azonban csupa románság lakja (Délbihar, táblázat). Az 1773. évi helységösszeírás szerint is román nyelvű község. (Lexicon, 69. l.)

Széplak (Tenkeszéplak)

Ma a tenkei járás dk. szélén község. - Szintén korai megtelepedésű magyar helység. A 13. század végén emlékezik meg róla először oklevél (1291), de minden bizonnyal már a 12. században fennállott. Az Alfölddel már közvetlenül érintkező Alsóvölgynek éppúgy legfontosabb és legnépesebb városa a török hódoltság előtt, mint a Felsővölgyben Belényes. (Györffy: A feketekörös-völgyi m. Földr. Közl. 1913. 453. l.) - A Barsa-nemzetség uradalmának középpontja, s hozzá 15 falu tartozott (Borz, Brátáfalva, Belényesörvényes, Dsósánforró, Kisháza, Kisdombrovia, Lakattya. Preszáka, Papmezőszelistye, Száldobágysszelistye, Szókány, Venter, Mácsaháza és Lászlóháza. (Jakó 357.) A középkorban tekintélyes egyházas hely, a váradi püspök és káptalan birtoka. (Bunyitay III. 358. 391., Csánki I. 624. l.) 1552-ben még 45 telekből állt, tartozékai pedig külön 153 telekre rúgtak. Miután azonban vidékét

„teljesen felperzselték és elpusztították a tatárok” (Totaliter combusta et deserta per tartaros, - Györffy uo. 534.), 1600-ban már csupán 10 család élt benne. Ezek valamennyien magyarok. (L. Györffy és Jakó i. m.) - A török hódoltság után Széplak ismét életre kelt. 1715-ben 7, 1720-ban 8 jobbágy lakott benne. (Acsády 35. és 40. l.) Ekkor már vegyes magyar-román lakosságú, de a románság aránya még csak 37 %. Magyar nevű elrománosodása következtében (Szabó, Barna, Sütő, Bán stb. nevűek. L. Györffy i. m. 524. l.) a 18. század folyamán a magyarság arányszáma egyre romlott. Az 1773. évi Lexicon szerint is a román nyelvű községek közé tartozik (66. l. L. még Györffy: Délbihar, táblázat).

Magyargyanta (Gyanta)

1213. Gyonta, Genta, 1552. Egyházas-Kápolnás Gyantha, 1599. Nemes Gianta, Wegh Gyanta. A Fekete-Körös és a Hollódi patak közti teraszra települt még a 13. század előtt, s valószínűleg a széplaki kerülettel egyszerre jutott a váradi egyház birtokába. Megülői a folyó mellett felfelé nyomuló magyarok voltak. A 16. század közepén a püspökség mellett már nemeseknek is volt birtokuk benne, s az egyházi birtokok szekularizációja után az egész falut azok szerezték meg. A nemesek lehetőleg püspöki praedialisok voltak. A 16. században ikerközséget találunk mellette, Kápolnásgyantát, melyből a későbbi Feketekápolna kifejlődött. Lakossága magyar volt. (1213. Vár. Reg. 24., 34.)

Ma már csak egy Gyanta község van Bihar vármegyében, a tenkei járás dk. részében, a Fekete-Körös mellett. 1692-ben is azonban még Magyargyantán kívül Nemesgyanta és Rohgyanta elpusztult falvakról emlékeznek meg. - Tehát Gyanta falu neve már 1213-ban eltűnik. Később Egyházas- és Kápolnásgyanta, Véghgyanta, Rohgyanta, majd Magyar- és Oláhgyanta helynevekkel találkozunk. (Bunyitay III. 364., Csánki I. 609., Györffy: Délbihar, táblázat, Jakó 247. l.) A 16. század végén is magyarok lakták (1575, 1599 - Jakó uo.) 1552-ben Egyházasgyanta és Kápolnásgyanta falvakat írták össze. Az előbbinek 19 és fél telke volt, s a váradi püspök és Koba Mátyás a földesurai, az utóbbi pedig 11 telekből állt, és Kalych Bálint volt a földesura. A török hódoltság után Gyanta csakhamar ismét lakott hely. 1715-ben 12 magyar nevű jobbágyot írtak össze benne, 1720-ban pedig 16 magyar- és 3 román nevű lakosa volt. (Acsády 32. és 37. l.) - Györffy 1720-ban 84 %, 1778-ban pedig 69 % magyarságot mutat ki Gyanta községben. (Délbihar, táblázat). Az 1773. évi összeírás szerint Gyanta - román nevén Zsinta magyar nyelvű község. (Lexicon 65. l.)

Magyarremete

1422. Remethe, 1445. Magyar-, Oláhremete, 1552. Wanchya Remethe. A Belényes környéki magyar falvakat felsoroló 1422-i oklevél említi először, de temploma közelebb segít települési idejének meghatározásához. A templomhajó még román stílusú, tornya és szentélye azonban már gótikus. A közelmúltban többek között Szent Istvánt, Szent Imrét és Szent Lászlót ábrázoló falfestmények kerültek elő benne, amelynek keletkezése a 14. század elejére tehető. A templomnak tehát a 11. század eleje előtt kellett épülnie, a falat pedig az egykor itt húzódó gyepű védelmére rendelt magyarok legkésőbb a 13. század első felében megépítették.

Ma község Belényestől északra a Rossia patak mellett. Régi nevei még: Belsőremete és Belényesremete (Györffy: Délbihar, táblázat). - 1445-ben Magyar- és Oláhremete falvakat említik, később pedig Magyarremete mellett Váncsaremete fordul elő. Az eredetileg magyar falu mellett tehát román ikerközség települt. Magyarremete lakosai a 16. század végén is magyarok. (Jakó uo.) - 1552-ben Magyarremete 13 telkes község, és a váradi püspök birtoka. Mellette ekkor megtaláljuk még Váncsaremetét is, a hódoltság végére azonban ez már eltűnt. - A török kiűzése után Magyarremete hamarosan ismét benépesült. 1704-ben már lakott hely,

62 %-ban magyarok, 38 %-ban románok lakják. 1778-ban lakosainak 70 %-a magyar, 30 %-a román. (Györffy: Délbihar, táblázat. - A feketekörös-v.m. 530, 533. l.) - 1715-ben 18 magyar nevű, 1720-ban pedig 10 magyar és 13 román nevű lakost írtak össze benne. (Acsády 34. és 39. l.) Az 1773. évi összeírás szerint magyar nyelvű község. (Lexicon, 69. l.)

Magyarcséke

1398. Cheke, 1561. Magyar Chyeke. 1398-ban tűnik fel, mint a Telegdiek egyik birtoktestének középpontja s legrégibb telepe. Hihetőleg még a királyi uradalom népei ülték meg a 13. században. A megtelepülő magyarság még a 16. század végén is szinte vegyítetlenül él a faluban, ami a színromán környezetben csupán a régebbi megülés adta népi erőforrások feltételezésével érthető meg. Református magyar lakóit csak a 18. század végén vesztette el, amikor azok az erőszakos katolizálás elől Tenkére költöztek át. A visszamaradt kisebbséget pedig a beköltöző románok beolvasztották. (Györffy: Délbihar, 276. l. és Feketekörös-v.m. 246. l.) Neve a „cége” halászszer számmal áll kapcsolatban, de a 12. század óta mint személynév is használatos. (Oklsz. Cseke, Cége a.) A hegyipatak mellé települt falu neve a halászattal jól megmagyarázható. A „Magyar” melléknevet a határában megtelepült Drágcsékétől való megkülönböztetésül kapta.

Cséke már a török hódoltság előtt, 1552-ben népes helység. Magán Cséken 13, tartozékára pedig 109 telket írtak össze. 1599-ben 14 magyar nyelvű lakosa mellett csak egy román nevűt jegyezték fel. (Jakó uo.) - 1720-ban lakosai közül még 90 % a magyar, és csak 10 % a román. 1768-ban azonban már csak 25 % a magyar, és 75 % a román. (Györffy uo. táblázat). Az 1773. évi összeírás szerint Magyarcséke községben főleg a román nyelv használatos. (Lexicon, 72. l.)

Tenke

1349. Tenke. A váradi püspökség Fekete-Körös-menti birtokainak egyik központjaként tűnik fel 1349-ben, de eredete sokkal korábbra (12. század) tehető, minthogy a környék jelentéktlenebb falvai is a 13. század elején már léteztek. Lakosai még a 16. század végén is túlnyomó részben magyarok voltak. (Bunyitay III. 393; Csánki I. 626; Jakó 366. l.) - 1552-ben még 39 telekből állt. Portáinak száma ezután állandóan csökken, s a század végén, 1597-ben már csak 20 telekkel írták össze.

(Györffy: A feketekörös-v.m. 543. l.) 1600-ban lakosainak 92 %-a magyar, csak 8 % román. (Délbihar, táblázat). Utóbb Györffy helyesíti ezt az adatát, és Tenkét a 16. század végén tiszta magyar lakosságú községnek írja. (A feketekörös-völgyi m. 564. l.) Jakó ugyanezt állapítja meg róla. (Id. helyen.) - A török kiűzése után ismét megtelepült. 1715-ben 11 magyar nyelvű, 1720-ban 7 magyar- és 3 román nyelvű lakost írnak össze benne. (Acsády 35. és 40. l.) A katonai terhek elől 1717-ben elfutott a lakossága, és a község földesura románokat hozott helyükbe, de a visszatérő magyarok a románokat elűzték. 1770-ben lakosainak 96 %-a magyar, 4 %-a román (Györffy uo. 546. l.) Az 1773. évi összeírás szerint Tenke - román nevén Tynka - román nyelvű község. (Lexicon, 67. l.)

Bélfenyér

Község Tenkétől délkeletre. Róla szóló Mohács előtti adatokkal nem rendelkezünk. Valószínű, hogy a Fekete-Körös menti püspökségi magyar falvak 14. század eleji kirajzása. Neve erdőirtással kapcsolatos, s erdőben lévő műveletlen területet, irtást jelent. (Oklsz. Bél és Fenyér címszók a.) Lakosai a 16. század végén is kizárólag magyarok. 1552-ben 29 telkével a váradi

püspök birtoka. - A török hódoltság megszűnése után hamarosan ismét megtelepült. 1715-ben 13, 1720-ban 25 magyar nyelvű jobbágyot írtak össze a községben, (Acsády 31. és 36. l.) 18. századi lakosai Györffy kimutatásaiban és az 1773. évi Lexicon szerint is magyarok (65. l.)

Felsősolymos (Gyepüsolymos, Petrász)

Gyepüsolymos községnek felel meg, Belényestől északra. (Lásd Alsósolymosnál vázolt adatokat is.) - Régi neve még: Oláhsolymos és Solymospetrász. (Györffy: Délbihar, táblázat; A feketekörös-v.m. 467.) Lakossága 1600-ban még túlnyomó részben magyar (Jakó 339. l. - Györffy szerint 95 %-ban, Délbihar, táblázat), s még a török hódoltság után is 25 %-nyi magyar lakossága volt 75 % román mellett (1704-ben Györffy uo.) A 18. században azonban teljessé lett a faluban a román térfoglalás. Az 1773. évi Lexicon Petrász Solymos - román nevén Șioimușiu Petrosa - községet román nyelvűnek mondja. (69. l.), s 1778-ban már csak 3 % magyar lakosság mutatható ki benne. (Györffy uo.)

Alsósolymos (Biharpoklos, Pokola)

A hajdani Alsósolymos Belényestől ény-ra, a Remete (Rossia-patak mellett állt, s a mai Biharpoklos (Pocola) községgel olvadt egybe. (Jakó 326. l.; Györffy. A feketekörös-v.m. Fölldr. Közl. XLI. köt. 467. l.)

Örvényes

1487. Erwenyes, 1580. Keozeperweness. Az 1374-i káptalani statutumok még nem említik a széplaki terület falvai között. Ezután és 1487 előtt települt meg. Bár a Fekete-Körös szorosában álló község erős magyar hatásnak volt kitéve, kezdettől fogva románok lakhatták.

Sonkolyos

1422. Sonkolyos. A 13-14. század fordulóján hívta életre a püspökség feketekörös-völgyi magyar jobbágysága. Erre mutat az is, hogy egyházilag Újlak filiája volt. (Györffy, 525. l.) A többi Belényes vidéki magyar faluval élt egy szervezetben.

Nyégerfalva

1422. Negerfalwa. 1552. Negherfalva. A Fekete-Körös-völgyi magyarság legfiatalabb települése. Jakó Zsigmond szerint neve a román negru (fekete) szóval kapcsolatos, és mutatja, hogy kialakulásakor a környéken már voltak románok, akik a magyar-román néphatáron megtelepült községet saját nyelvükön nevezték el. (Jakó i. m. 306. l.) Györffy szerint Kisnyégerfalva, másként Feketefalva nevét a község alatt a Fekete-Körösbe szakadó Fekete-pataktól vette át. (A Fekete-Körös-völgyi magyarság, Bp. 1986. Gy. Ruitz Izabella szerk. 57. l.) Első telepeseinek magyarságához kétség nem férhet, mert az oklevelek hangsúlyozzák, hogy magyar jobbágyok lakták, és a többi magyar faluval élt egy szervezetben.

Vaskóh

A Belényes vidéki bányászat egyik központja. Bár 1552-ben említik először, valószínűleg a század elején a Thurzó-bérlettel kapcsolatos fellendülés idején keletkezett. Neve magyar, de 1600-ban már a szláv Kraiovával jelölik. A 17. század elején lakossága majdnem teljesen román. (Jakó, 378. l.)

A felhasznált forrásművek jegyzéke

- Balás Gábor: A székelyek nyomában. Budapest, 1984.
- Balla Lajos: A római Dácia lakosságtörténetének kérdéseihez. (Rácz István szerk.: Tanulmányok Erdély történetéből) Debrecen, 1988.
- Balogh Sándor: A Groza-komány nemzetiségi politikájának történetéből. 1945-1946. (Rácz István sz.: Tanulmányok Erdély történetéből) Debrecen, 1988.
- Beke György: Itt egymásra találunk az emberek. (Benne: Jakó Zsigmond évszázadai) Bukarest, 1984.
- Beke György: Kisebbségi örjárat Nyugaton. (Erdélyi Magyarság folyóirat V. évf. 9. 1994.)
- Benda Kálmán főszerk.: Magyarország történeti kronológiája. Bp. 1983.
- Benda Kálmán: Erdély története a fejedelemség korában. (Rácz I. sz.: Tanulmányok Erdély történetéből) Debrecen, 1988.
- Borovszky Samu dr. szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. (Benne: Bihar vármegye és Nagyvárad) Bp. 1901.
- Böszörményi Géza: A jánosfalvi nyelvjárás. (Nyelvészeti füzetek 29.) Bp. 1906.
- Bunyitay Vince: A váradi püspökség története (I-III. k. Nagyvárad 1883.
- Csernák Béla. A református egyház Nagyváradon (1557-1660) Nagyvárad, 1934.
- Dragne Florea-Ionescu Matei-Iordănescu Aurel: Istoria României (Manual pentru clasa VIII-a) București, 1971.
- Dumbrava Vasile: Értesítmény a belényesi gör. kath. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodákról 1907-8. tanévre. Belényes, 1908.
- Fehér András: Erdély és az 1918-19-es magyar politika kérdéséhez (Rácz I. sz.: Tanulmányok Erdély történetéből.) Debrecen, 1988.
- Fodor István: A népvándorlás és a honfoglalás kora Erdélyben. (Rácz I. stb.)
- Gáldi László és Makkai László: A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra. Magyar Történelmi Társulat könyvei, Bp.
- Gunda Béla: Néhány néprajzi megjegyzés Erdély történetéhez. (Rácz I., sz. stb.) Debrecen, 1988.
- Györffy István: A feketekörös-völgyi magyarság települése. Bp. 1914.
- Hegyesi Márton: Belényes és vidéke. Nagyvárad, 1889.
- Hegyesi Márton: Bihar vármegye 1848-49-ben.
- Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet (I-V. k.) Bp. 1935.
- Irinyi Károly: Tudatcsere kellene. (Rácz I. stb.) Debrecen, 1988.
- Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. (Település- és népiségtörténeti Értekezések) Bp. 1940.
- Jakó Zsigmond-Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662-1898. Bukarest, 1979.
- Konsza Samu: Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely, 1957.

- Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. (Rácz I. stb.) Debrecen 1988.
- Kovács Ferenc: Iratosi kertek alatt - kisiratosi népköltészet - Bukarest, 1958.
- Köpeczi Béla főszerk.: Erdély története (I-III. k.) Bp. 1986.
- Kristó Gyula: Erdély XI-XIII. századi történetéhez. (Rácz I. stb.) Debrecen, 1988.
- Kubinyi András: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. (Rácz István stb.) Debrecen 1988.
- Kun József: Belényes, te drága. Miskolc, 1989.
- Kun József: Fekete-Körös-völgyi tájszavak és magyar szavak a délbihari román nyelvjárásban. Bp. 1993.
- Kun József: A tárkányi sudár torony. (Fekete-Körös-völgyi folklór) Miskolc, 1998.
- Makkai László: Erdély betelepülése. (História folyóirat VIII. évf. 1986. 2. sz.)
- Makkai László: Hozzászólás az Erdély története bírálóinak megjegyzéseihez. (Rácz István stb.) Debrecen, 1988.
- Maria Bocșe: Țara Bihariei, Oradea, 1999.
- Márki Sándor: Bihari román írók. Nagyvárad, 1880.
- Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692) Bp. 1943.
- Náményi Lajos: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898.
- Németh György: A székelyek eredetének kérdése. Századok, 1935.
- Orosz István: Eredmények és feladatok Erdély ókori és középkori történetének kutatásában. (Rácz István sz. stb.) Debrecen, 1988.
- Pach Zsigmond Pál: Miért írtunk Erdély-történetet? (Rácz I. stb.) Debrecen, 1988.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900.
- Révész Imre dr.: Magyar Református Egyháztörténet. Debrecen, 1938.
- Simonyi Imre: Különvélemény, válogatott versek. Bp. 1986.
- Szász Zoltán: Vasútépítés. (História folyóirat VIII. évf. 1986. 2. sz.)
- Szegő Júlia: Bartók Béla, a népdalkutató. Bukarest, 1956.
- Török László: A székely rovásírás és a blakok. (Erdélyi Magyarság VI. évf. 1995.)
- Tóth Szabó Pál: Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában. Nagyvárad, 1899.
- Vállaji Sipos Imre: A belényesi ev. reform. egyház története. Nagyvárad, 1883.
- Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református egyházkerület története. Debrecen, 1939.
- Zsiskú János: Halálos hűség, versek. Nagyvárad, 1995.

Rövidítések

Acsády I. = Acsády Ignác
Arch. Ért. = Archaeológiai Értesítő (Budapest)
Bp. = Budapest
c. = című
c. = capitulum, fejezet
Debr. Prot. lap = Debreceni Protestáns Lap
e. m. vagy egyh. megye = egyházmegye
egyh. tört. = egyháztörténet
évf. = évfolyam
f. i. = folyóirat
Földr. Közl. = Földrajzi Közlemények
fősz. vagy főszerk. = főszerkesztő
gr. cat. vagy gr. kat., vagy gör. kath. = görög katolikus
Györffy I.: A feketekörös-v.m. = A feketekörösvölgyi magyarság települése, Bp. 1919.
h. vagy hiv. = hivatkozás már íróra
i.h. vagy id. h. = idézett helyen
ig. = igazgató
i. m. = idézett mű
J. Zs. vagy Jakó = Jakó Zsigmond
k. = kötet
k. = következő
k. l. vagy köv. l. = következő lap(ok)
K. J. = Kun József
kötetszám: I. vagy II. stb.
l. = lap vagy lásd!
M. K. vagy Mezösi K. = Mezösi Károly
M. Ny. = Magyar Nyelv folyóirat
Okmt. = Okmánytár
Pápai ti. = Pápai Tizedjegyzék
ref. = református
r. = rész
sz. = század, vagy számú
szerk. = szerkesztette, szerkesztő(ség)
U.C. = Urbaria et Conscriptiones az O.L. m. kir. kamarai levéltárban
uo. = ugyanott
Vár. Reg. = Várad Regestrum
vm. = vármegye
vö. = vesd össze!

Utószó

Be kell vallanom, előbb csak az Előszót képzeltem el írói szándékom megmagyarázásához, aztán kialakult az a meggyőződés, hogy két olyan félrevezetett népnek, mint amilyen a miénk, nem elég egy gondosan megszerkesztett rövid bevezetés, hanem olyan sokoldalú dokumentációra van szüksége, amely elősegíti tévesen táplált illúziói elfeledésére s egy olyan világkép kialakítására, amellyel az új Európába bizakodóan beléphet. Már láttuk: bizakodásunk alapja csak nemzeti identitásunk megőrzése lehet, mert e nélkül nincs megmaradás. De hogyan alakítsuk ki egészséges, mondhatnám becsületes nemzettudatunkat, hogy senkinek se ártsunk nagy egymásrautaltságunkban?

Úgy gondolom, minden népnek előbb a saját portáján kellene söprögetnie, csak hogy ilyen porta tulajdonképpen nincs is, mert a történelmünk annyira összepréselt bennünket, hogy csak viszonyulásaink vannak, nem egymástól elszigetelt történelmi eseményeink együttélésünk óta. Ezek annyira bonyolultak - és tudatosan összegabalyítottak -, hogy csupán részekre szedetten hozhatnak eligazítást, konkrétan szólva gyökeres szemléletváltozást.

Mindenekelőtt alaposabban s végre világosabban, tehát torzítások és hazudozások nélkül meg kell ismernünk egymást hibáinkkal és erényeinkkel egyaránt, de olyan beállítással, hogy képesek legyünk a jövőben hitványságaink elkerülésére, lehetővé téve, hogy pozitív vonásaink kerüljenek mindennapi gondolkodásunk előterébe, hogy a derűlátás adjon erőt közös jövőnk építgetésére, s ne hátráltassa munkánkat múltunk oly sok sikertelensége. Legyünk büszkék azokra a sikerekre, amelyeket népeink eddigi történelme fel tud mutatni, hogy kirajzolódják előttünk: egy népnél sem vagyunk alábbvalóak, s nem könyörgünk, hogy vegyenek be minket Európába, mert legalább annyi érdemünk van, mint másoknak. Sok vonatkozásban több is. A mi hibánk volt talán, hogy a Nyugat kiszolgáltatott bennünket az általa is jól ismert bolsevizmusnak? S akkor mi tehetünk róla, hogy fél évszázadig ismét rabságban éltünk, s elmaradtunk a Nyugattól gazdasági fejlődésünkben? (Erkölcseileg megelőztük őket, épp napjainkban igazolódik be. Nálunk nem volt szennyirodalom, szexkultusz és pornográfia, s a mi gyermekeink nem revolverrel a zsebükben jártak iskolába, mint Amerikában. Itt nem lőtték le minden második, harmadik államfőnket, és mi nem dobtunk le atombombát.)

Ebben a szellemben fejtem ki további gondolataimat.

A történelmet tévesen vagy elferdítve tanították nekünk is sok esetben. Ennek két nagy oka volt. Az egyik az, hogy legrégebb történelmünkre vonatkozóan nincsenek elegendő forrásaink, s ezért biztosnak és megmásíthatatlannak állítottunk be olyan kérdéseket, amelyek történeteseink írásaiban csak feltételezések, vagy már ők is abba a tévedésbe estek, hogy valósaknak minősítették adataikat. A történelemtudósoknak jogukban van feltételezésekből kiindulni, hiszen ez minden tudományágban lehetséges, sőt szükséges is. A feltételezések sok esetben beigazolódnak. (De az is megtörténhet, hogy az ellenkező feltételezés igazolódik be.)

A tévedés súlyosabb formája a **tudatos elferdítés**, erre pedig az összes tudomány közül a történelem a legalkalmasabb. A legtöbb esetben a politikusok követik el ezt a hibát (inkább bűnnek nevezném), vagy azért, mert ezáltal többet akarnak használni népüknek (persze jogtalanul), vagy népszerűségük növelése céljából ferdítenek. Erre akkor kerül sor főleg, ha nehéz gazdasági körülmények között él az ország, vagy ha választások közelednek. Román részről ilyenkor azzal etette egy-egy politikus a népet, hogy a (teszem hozzá: idegenektől vezetett, kifosztott és évről évre pusztuló) magyarság Erdély visszaszerzésére törekszik, s ezért roppant veszélyes szomszéd.

Román testvérem, gondolkozz egy kicsit! Dél-Erdélyben alig van már egy-egy összefüggő magyar település. Észak Erdélyben is nagyjából hasonló a helyzet. Elképzelhető, hogy az a másfél millió magyar el tudja szakítani Erdélyt? Vagy az, hogy 22 millió román behunyja a szemét, és ezt megengedi? Vagy az, hogy a nagyhatalmak hozzájárulása nélkül előfordulhat egy ilyen radikális területi változás? Hiszen ők állapították meg ezeket a határokat. Még a 90 százalékban albánok által lakott Koszovónak sem adják meg a függetlenséget. (Hogy előbb-utóbb ki fogják ezt harcolni, az nem lehet kétséges.)

Maradna a székelyföldi autonómia kérdése Románia keretén belül. Ilyen már volt, és semmi veszélyt nem jelentett a román népre. Mert a Székelyföld nem szomszédos az egyébként is kicsi Magyarországgal, de Koszovó Albániával igen. Meg ott van az óriási román számbeli különbség. Aztán: a közös Európát nem kerülhetjük el, mert belekényszerítenek bennünket. Ott próbálnának területet szerezni a magyarok? Menjünk tovább. Ha a románok egy éjszaka mind elaludnának, és arra ébrednének reggel, hogy a magyarok valamilyen formában visszacsatolták vagy visszakapták Erdélyt: meg tudná Magyarország őrizni?

Nevetséges politikai huncutságok ezek, de Ceaușescunak lehetőséget adtak arra, hogy az élelmiszerjegyek korában féken tartsa a népet (mikor a magyar nép még dúskált minden jóban - hiszen a 22 milliárd dolláros hitelt ette, s csak később roppant össze a kommunizmus világ-méretű bukásával együtt.)

Véleményem szerint a székelyföldi autonómia létrejön, ezt megakadályozni nem lehet. De ha nem jönne létre, akkor olyan helyzet adódna, hogy létrejöttének nem lenne semmi jelentősége.

Magyar részről a történelem elferdítésének egyik csúnya módszere az volt régebben: a románok (a „szőrös nyelvű” oláhok) olyan elmaradott nép, hogy önálló megmaradásra nem képes, s ezért uralkodni kell felette. Ez volt a németek felfogása is a magyarokról. Nem vették észre ezek az embereink, hogy miközben mi elsősorban német műveltséget szívunk magunkba (ami nem megvetendő dolog), a románok tudatosan Párizsból inspirálódtak? Párizs pedig a világ fővárosa. Nem vették észre, hogy nemcsak nekünk sikerült egy olyan fejlett irodalmi nyelvet teremtenünk, amely mindenfajta verselésre és műfordításra alkalmas, hanem nekik is. Ha nem is annyira belső erőből, mint nekünk, de a szép latin és neolatin francia és olasz rokon nyelvek segítségével. Hogy nekik is van Eminescujuk és Enescujuk és számos olyan énekművészüket, akiket a Scalában és a Metropolitanban is megtapsoltak. A 81 évet élt Ionesco az abszurd színház egyik legnagyobb mestere volt. A fekete humor és a bohózat elemeit egyedülállóan ötvöző stílusával ejtette rabul a színházi közönséget világszerte. Legismertebb drámáját, „A kopasz énekesnő”-t 1950-es bemutatója óta több mint huszonöt-ezerszer játszották.

Tessék már tudomásul venni: a sokat hangoztatott műveltségi színvonalkülönbség régóta a múlté.

A történelem elferdítésének gyakran alkalmazott módszere az **elhallgatás** volt. Például nem domborítottuk ki azt a tényt, hogy az európai kereszténység műveltségét évszázadokon keresztül nemcsak mi védtük, hanem a románok, a szerbek, az albánok, a kelet-európai és a balkáni kisleányok is.

A közös történelmi fellépésekre sok példát lehetne felhozni.

Budai Nagy Antal parasztfelkelésében 1437-ben nemcsak magyar, hanem román jobbágyság is részt vett, egyszerűen azért, mert józan ítélőképességük így látta ezt helyesnek - a nép fel tudja ismerni valóságos történelmi helyzetét, ha nem rendelkeznek vele olyan fölöttesek, akik erőszakkal vagy hazug ámitással tévútra vezetik.

Dózsa György parasztháborújában is harcoltak románok.

Amikor Ștefan cel Mare (Nagy István) moldvai fejedelem legyőzte a törököket a Vaslui folyó torkolatánál, seregében 5000 magyar és 2000 lengyel is harcolt.

1595-ben a török büntetőexpedíciót küldött Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) havasalföldi uralkodó ellen Szinán pasa vezetésével. Mihainak mindössze 16 ezer katonája volt, köztük igen sok idegen: kozákok, szerbek, bolgárok s egy 200 főből álló magyar hadsereg Király Albert kapitány vezetésével. Felismerve gyengeségét, Mihai segítséget kért Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemtől, s a călugăreni csatában (1595. augusztus 13-án) győzelmet aratott. Nem sokkal ezután Bocskai István vezetésével újabb csapatok érkeztek segítségére, és sikerült kivennie a törököt egész Havasalföld területéről.

Alig volt olyan törökellenes hadjáratuk a román fejedelmeknek, amelyben ne vettek volna részt idegen, elsősorban magyar katonák is.

Szép példáját láthatjuk a magyar-román összefogásnak a kuruc szabadságharc idején. II. Rákóczi Ferenc igen jó viszonyban volt Dimitrie Cantemir moldvai fejedelemmel, s a moldvaiak menedéket nyújtottak az Erdélyből kiszorított kuruc harcosoknak; a császáriak súlyos fenyegetése ellenére sem adták ki őket.

Az 1848-49-es szabadságharc idején sok véletlen játszott közre abban, hogy a két nép ne lépjen fel együtt elnyomói ellen, pedig szép kezdeményezések történtek. A balázsfalvi román követelések elutasítása után Nicolae Bălcescu mindent elkövetett, hogy kibékítse a románokat és a magyarokat, hogy aztán Avram Iancu, az erdélyi román felkelők vezére Kossuth támogatásával légiót szervezzen Havasalföld felszabadítására. A két nép kiegyezése Szegeden történt meg 1849 júliusában. Kossuth elfogadta a nemzetiségi jogokra és a román légió felállítására vonatkozó javaslatokat, s ez alkalommal Bălcescu ezt írta Ion Ghicának: „Képzeld el örömet, amikor Kossuth felajánlotta nekem, hogy vigyem magammal Iancut az egész hadsereggel Havasalföldre... Így hát hamarosan Bessel együtt nagy erővel behatolok Havasalföldre, és nyolcmillió román fog talpraállni... Ő valóban nagy ember. Most hiszem, hogy a szabadság ügye győzni fog. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a percben.”

Bălcescu július 20-a körül Iancuhoz indult, de a cári Oroszország csapatai augusztus elején már a Maros völgyében törtek előre. Iancu most már csak jóindulatú semlegességéről biztosította a magyarokat. A két nemzet késlekedése megbosszulta magát.

Figyelemre méltó, hogy már 1848 előtt fokozatosan kiterjesztették az erdélyi románság jogait. Elég, ha csak az iskoláztatásukra gondolok. A már korábban felállított balázsfalvi iskolák mellett 1828-ban Belényesen, és ebben az időben Brassóban is román gimnáziumot nyitottak, és se szeri, se száma általános iskoláiknak. Csak Gheorghe Șincai kezdeményezésére több mint 300 román általános iskola létesült.

Ugorjunk odébb egy kicsit! Még be sem fejeződött a második világháború, máris történtek intézkedések az erdélyi magyarság jogainak biztosítására. A Román Kommunista Párt 1944 szeptemberi programjavaslata követelte a nemzetiségellenes törvények hatályon kívüli helyezését.

Groza Péter 1944 novemberétől már a román kormány tagja. 1945. március 6-án demokratikus kormányt alakít, amely ünnepélyes nyilatkozatban garantálja, hogy harcolni fog a szovinizmus ellen, biztosítani fogja a nemzetiségek egyenjogúságát. Groza 1952-ig volt miniszterelnök, attól kezdve pedig a Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

A Román Népköztársaság 1948-i alkotmánya, majd az 1952-i új alkotmánya szavatolja a kisebbségek jogegyenlőségét, úgyszintén az 1965-ös alkotmány, amely már kimondja az ország szocialista köztársasággá alakulását.

Groza Péter 1958-ban halt meg, és úgy hunyta le szemét, hogy komoly életművet hagyott maga mögött. Bizonyítja ezt az a levele, amelyet 1957 márciusában magyar nyelven írt az Arany János születésének 140. évfordulóját ünneplő Nagyszalonta közönségéhez. (Köztudomású, hogy Arany-rajongó volt.) Ez év márciusában nyitották meg a helybeli Arany János Múzeumot.

Sajnos: a román reakció megakadályozta, hogy ezek a demokratikus törvények a valóságban is megmaradjanak.

Román barátaim, én is elismerem, hogy nincs okotok szégyenkezésre, s még hozzátehetem: **büszkék lehettek** nemcsak az Európa védelmében vállalt szerepetekre és a gyorsan szerzett műveltségekre, hanem sok jellemző vonásotokra, a család- és gyermekszereetre, a muzikáltságokra, s mindenekelőtt arra a szép népköltészetre, amelynek ékes bizonyítéka például a búbajosan kedves Miorița ballada, vagy a Bartóktól is megcsodált sok-sok szép népdal. Nehéz volna felsorolni a sportélet terén elért sikereiteket: a tornászlányokét, az evezősökét, a kézilabdásokét, a futballistákét és annyi mindent még. Ezeket minden magyar embernek meg kellene ismernie. Arra kérek benneteket, hogy **ti se legyetek elfogultak irántunk**, és próbáljátok elkönyvelni a mi érdemeinket is. Mivelhogy épp október 23-án írom ezt az Utószót, az 56-os magyar szabadságharc évfordulóján, engedjétek meg, hogy rámutassak ennek a napnak világtörténelmi jelentőségére. Mert a Ti érdeketekben is történt itt valami.

A magyar történelem egyik legszomorúbb és legszégyenteljesebb korszaka kezdődött el 1956-ban a forradalom leverése után, a Kádár rendszer elindulásakor. De a tankönyvekben egészen mást olvashattunk róla. Hogy „a Szolnokon megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azért folyamodott segítségért, mert a fegyveres erőket az ellenforradalom szétzihálta.”

Az 1989-ig használatos tankönyvből idéztem szó szerint. Tehát a kormány elismeri, hogy állig felfegyverzett hadseregét nem az „ellenforradalom” (ahogy ő mondja), hanem a munkásokból, értelmiségiekből, a falvakból bekerült parasztságból, az egyetemistákból, középiskolásokból és általános iskolásokból összegyűlt gyerekek, továbbá a hozzájuk csatlakozott nyugdíjasok leverték, vagyis a magyar nép verte le. (A videofelvételeken ez világosan látható.)

Az idézetet folytatom: „A kiáltvány elhangzásával szinte egyidejűleg a szovjet hadsereg akcióba lépett, és néhány nap alatt szétverte az ellenforradalmárok fegyveres alakulatait.” Ellenforradalmár tömegekről ír a tankönyv, de ne felejtsük el (mi, akik átértük ezeket a napokat, tudjuk), hogy Kádár János „csőcseléknek” is nevezte ezt a tömeget, tulajdonképpen a magyar népet, amelynek a kenyerét ette.

Hát nézzük meg, hogyan írt erről a „csőcselékről” a világ, amely elámult népünk határtalan bátorságán s olyan szabadságimádatának láttán, amelynél különben az egész világtörténelemben nem talál, hiszen a magyar forradalmi nép a világ legerősebb szárazföldi hadseregével szállt szembe. Íme néhány példa:

„Nagyon nehéz, vagy talán teljesen lehetetlen is ezeknek az embereknek a nemeslelkűségéről képet alkotni. Bárhol jártak is a felkelők, munkások vagy diákok, sehol sem történt fosztogatás. Betört üvegű kirakatok tele keresett árukkal érintetlenül” (New York Reporter).

„A budapesti felkelés valószínűleg a történelem legtisztább forradalma volt” (London Observer).

„A nagy történelmi vihar első és azonnali hatása az volt, hogy... lesöpörte a faji, vallási és politikai különbségeket a magyar és a nem magyar emigránsok között... hogy példátlan egységnek és szolidaritásnak adjon helyet... Ami óriásoknak évekig nem sikerült, a magyarok

néhány nap alatt a kommunizmusra, létezése óta a legnagyobb csapást mérték... Szlovákok, horvátok, románok, kitelepült németek és magyarok hirtelen ismét testvéreknek érezték magukat” (Exiled Europe Review).

„A magyarok... a nemzeti szabadság iránti szeretetükkel, bátorságukkal és tetteikkel a világtörténelem egyik legnagyobb fejezetét írták. Soha még más nemzet nem írta saját történelmét ilyen bátorsággal, mint a magyarok ebben a forradalomban” (A szlovák Jednota, USA).

„A magyarok megmutatták nekünk, és az egész világnak, hogy a gyáváknak, a cinikusoknak, a defetistáknak, akikből oly sok van szerte a világon, nincs igazuk... A hősiesség minden korábbi mértékét felülmúlták”. (Washington Star).

„A történelemben nincs fényesebb fejezet, mint amelyet a magyar nép írt le a harcával a szabadságért” (New York Times).

„Ismerjük be őszintén, hogy mi nem bátorítjuk a magyarokat, ők bátorítanak minket. Mi csak remélhetjük, hogy talán kiérdemeljük a tiszteletüket, és csak imádkozhatunk, hogy hősiességükből egy kicsi talán ránk is átszáll!” (Washington Star.)

„Az 1956-os nagyszerű magyar forradalmat egy felemelő érzés teszi a történelemben egyedülállónak, még a hősiességnél és az önfeláldozásnál is sokkal inkább... Ezek a hazafiak kezdettől fogva érezték, hogy nem csupán saját magukért harcoltak, hanem az egész szabad világért. Mi több, érezhették, hogy a győzelem nem lesz azonnali, hanem egy jobb jövő hozza majd meg” (Christian Science Monitor).

„A teljes szovjet kommunista rendszerre kiterjedő társadalmi megrázkódtatás előjátéka lehet” (Saturday Evening Post).

„A magyarok az emberiség szabadságküzdelmének könyvébe az egyik legdicsőségesebb lapot írták be örökre. A magyar mártírok vérével öntözött földből előbb-utóbb a szabadság virágai nyílnak majd, és a szabadság új korszakát nyitják meg a Duna völgyében, melynek népei, reméljük, a szabad és független országok hatalmas közösségéhez csatlakoznak a Baltikumtól az Adriáig” (a New York-i Croatia Press).

„A magyar nép forradalmával új fejezet kezdődött az emberiség történelmében. A magyar felkelés talán nem kisebb jelentőségű, mint a Nagy Francia Forradalom... Ez a kommunizmus végének a kezdetét jelzi” (Milovan Gyilas, The New Leader, New York).

Párizsban tisztelgő felvonulást rendeztek a magyar forradalom hírére. A felvonult tömeg első sorában 12 volt francia miniszterelnök állt egymás mellett. Legalább 30 volt miniszter, néhányszáz képviselő és szenátor. Elénekeltek a Marseillaise-t, éltették Magyarországot. Albert Camus, a Nobel-díjas francia író 1957-ben ezt írta rólunk: „A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és az igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt 20 esztendőben.”

Ne felejtünk el még két dolgot: az 56-os forradalomban sokkal több ház dőlt romba és sérült meg Budapesten, mint a második világháborúban; s a magyar forradalom olyan mély sebet ütött a világ két legnagyobb kommunista pártjára, az olaszra és a franciára, hogy ki sem heverték többé, hanem évek múltán összeroppantak. Vonatkozik az a sebeztség a világ valamennyi kommunista pártjára.

És erre a gyönyörű tömegre mondta Kádár János és számos híve, hogy „csőcselék”, „bandita” stb. És ezt a tömeget fékezte Horn Gyula is 1956-ban.

Miért méltattam én ilyen túlzott részletességgel, már-már ízléstelennek tűnő előhozakodással a mindenki által megcsodált 1956-os forradalmunkat? Hogy becsüljem meg bennünket, s mi is becsülni tudjunk titeket. Meg azért, hogy érzékeltessem: az a Nyugat - s főleg Amerika -,

amely maga is érzekelte, hogy erkölcsileg a lábunk előtt hever 1956-ban, már rég elfelejtette a zengzetes mondatokat, s gyarmati függőségre kényszerít bennünket. Román barátaim, belényesi földik, valamennyien: **a veszély közös**, ezért vigyáznunk kell magunkra. Bent, Európában. Megtörténhet, hogy a régóta ismert „divide et impera” taktikát fogják alkalmazni ellenünk, s ha nem fogunk össze - már mondtam a bevezetőmben -, megvásárolják drága anyaföldünket. Budapesten már nagyon sok ház és telek, a Dunántúlon nagyon sok föld a nyugatiak kezében van - zsebszerződésekkel. Csak egy parlamenti engedmény szükséges, s már minden a kezükben lesz. Roppant egyszerűen: csak be kell váltaniuk dollárjaikat a mi semmit sem érő pénzünkre.

Engedjétek meg, hogy ebben a nehéz történelmi helyzetben kinyilvánítsam, **kiket tartok és nagy hazafiaknak**, igazi európeereknek. Nem a nagyszájúakat, akik az ostobaság kitaposott útját járva még mindig a gyűlölködésre buzdítanak - piszkos politikai haszonlesésből -, hanem a halkszavú megfontoltakat, akik megtanulták saját történelmükből is a megcáfolhatatlan igazságot: egyesülésben az erő (unirea face puterea). Akik közös jövőnk is erre az igazságra alapozzák. Mindig voltak ilyenek nálunk is, nálatok is, hol többen, hol kevesebben, de most olyan határokon túli összefogásra van szükségünk, amilyen még nem volt, ha azt akarjuk, hogy megmaradjunk magyaroknak, románoknak, albánoknak, szerbeknek, bolgároknak és így tovább. Tőlük idézek több-kevesebb mondatot, és már előre is kijelentem: béke Nobel-díjat érdemelnének valamennyien.

Talán emlékeztek még rá, 1990. március 19-én Marosvásárhelyt ezt kiabálták: „Le Temesvárral!” „Le Tökéssel!” „Akasztófára Sütővel, Királlyal, Smaranda Enachéval!”, „Magyar vért akarunk inni!”.

Nos **Petru Dumitriu**, a Párizsban élő kiváló román író, a marosvásárhelyi események után, március 30-án a párizsi Le Monde, a világ egyik legtekintélyesebb lapjába többek között ezeket írta:

„Megélt tapasztalat alapján tudom, hogy románok és magyarok között létezhet barátság, szerelem. Vajon örökölte az ellenséges érzületeket a két nemzet - miként a franciák meg az angolok? Avagy a franciák és a németek? Pontosan a franciák és az angolok, az angolok és a németek bizonyítják, hogy nem létezik leküzdhetetlen örökletes gyűlölködés. Barbárság ez tulajdonképpen, s le kell küzdeni... Kedves Sütő András, szégyellem, hogy bántódás érte olyan emberek részéről, akik romának mondják magukat. Bocsásson meg nekünk, valamennyi romának, aki sohasem gondolt hasonló barbár tett elkövetésére magyar honfitársai ellen. Bárcsak találkozhatnánk egyszer, ön és én, s legalább mi nyújtsunk egymásnak békejobbot.”

Más román európeerek írása:

„Megindultsággal vettük a hihetetlennek tűnő hírt, hogy Sütő András író súlyosan bántalmazták... Polgártársunknak mihamarabbi felépülését kívánva... ismételten állást foglalunk a társadalmi és etnikumközi párbeszéd mellett, mint közös sebeink egyetlen és szükséges gyógy módja mellett. Az európai kultúra, a szabadság és a demokrácia alapvető érdekei szellemében - beszéljessünk!” - **Gabriel Andreescu, Stelian Tănase, Sorin Vieru**.

Marian Mariana részletesebben is kifejti egy újságcikkben aranyat érő tanácsait:

„Románoknak és magyaroknak egyaránt meg kell tanulniuk, hogy ne tekintsenek többé vissza, a múltba, hanem előre, a jövőbe. Mert sok rossz van közös múltunkban. Szépen kérlek, gyertek adjunk lehetőséget Petőfinek és Bălcescunak, hogy szeretettel nézhessenek reánk. Megdöntöttük a kommunizmust! Ne hagyjátok manipulálni magatokat... Rettenetesen szenvedek Sütő András elvesztett szeméért, és szenvedek rettenetesen az utóbbi napok erdélyi áldozataiért... Kedves magyarjaim és románjaim, adjunk egy esélyt gyermekeinknek, jertek,

tekintsünk előre, ne legyünk többé gazok! A szekuritáté kihasznál bennünket; Romániában a sovinizmust a szekuritáté szítja, az az erő, amely nem fedi fel orcáját! Ne játsszunk a kezére!”

Mariana Marin sorai az alábbiak is egy másik újságcikkben:

„A vérnek nincsen nemzetisége. Én a magam részéről, ha kell, felajánlom véretem Sütő Andrásnak.”

A bukaresti **St. Romano Nița** ezt írta többek között 1990. január 27-én a Romániai Magyar Demokratikus Szövetségnek:

„Egy olyan román ember köszönt benneteket szeretetteljes szavakkal, aki szívből örvend annak, hogy évezredes közös történelmünk annyi hányattatása és megpróbáltatása után, amit magyarok és románok együtt éltünk át, sajnos inkább bizalmatlankodva, gyanakvóan sőt néha gyűlölködve, most végre egymásra találunk a szabadságban, baráti kéznyújtással fordulunk egymáshoz, s a feledés fátyolát borítjuk a régi, abszurd, természetellenes gyűlölködésre... Nem találok szavakat afölötti örömöm kifejezésére, hogy az elmúlt évben, az utóbbi hónapokban olyan tetteknek voltam tanúja, s olyan hangokat hallhattam, amelyek azt bizonyítják, hogy a magyarok - mind a magyarországiak, mind a Romániában élők - nem táplálnak ellenséges érzelmeket a románokkal szemben, nem akarják elhódítani a románok földjét, hanem éppen ellenkezőleg, a segítségünkre sietnek. Rokonszenvem és tiszteletemet szeretném kimutatni Tőkés László lelkész úr, valamint Király Károly, Sütő András és Domokos Géza urak iránt. Hálás szívvel köszönöm Magyarországnak a vendégszeretetét, amiben az utóbbi években a Ceaușescu-pokolból szabadulni kívánó románok és magyarok ezreit részesítette. A gyűlöletet és ellenségeskedést szító álnok ceaușisza politika kudarcot vallott... Fájlaltam és egyben szégyenkeztem amiatt, hogy a szelíd s oly jószívű román nép szülte ezt a szörnyeteget... Ám féltem, és ezért hallgattam. Néha-néha azonban, ha alkalmam volt rá, s mégha suttogva is, de igyekeztem tudatosítani, hogy Liszt is magyar volt, hogy a rapszódiai éppoly szépek, mint az Enescué, vagy hogy a német Brahms magyar táncai is gyönyörűek, de magyar a Csárdáskirálynő is, mi Szilviának mondjuk, és én nagyon szeretem a csárdást. S hogy egészen köznapiasra fordítsam a szót: valamennyi román háziasszony egyetért azzal, hogy a levesporok, a Globus konzerv, a Ráma margarin s a Delikát ételízésítő mind-mind kiváló magyar termék, amit az is bizonyít, hogy pult alatt, feketepiaci áron keltek el... Mi románok, de nem csak mi, nem feledjük, nem feledhetjük el, hogy az 1956-os forradalom gyújtotta meg, lobbantotta lángra az elnyomott európai népek reménységfáklyáját, hogy ez a forradalom kezdte ki legelőször a totalitárius rezsimeket. (Ismeritek ugye a szöveget, hogy: Egy kis szög miatt sántul meg a ló. Nos, Magyarország volt az a bizonyos szög...) Határaink nyitva, jó szándékkal látogassuk, keressük fel egymást, ismerkedjünk meg jobban, barátkozunk meg, lépünk rokoni, testvéri kapcsolatba. Nyelveink különbözősége, mássága nem képezhet akadályt közöttünk.”

Dr. Octavian Buracu, az Etnikumközi Párbeszéd Egyesület elnöke a következő nyílt levelet tette közzé egy kolozsvári lapban:

„Fájdalommal töltöttek el és megbotránkoztattak azok, a jóérzés legelemibb hiányáról tanúskodó nyilatkozatok, amelyeket Gheorghe Funar, sajnos még Kolozsvár polgármestere, az egész magyar etnikumhoz címez, lábbal tiporva a tolerancia és a jó interetnikai együttélés írott és íratlan szabályait. Mint ennek az országnak az állampolgára és mint jó román, őszintén bocsánatot kérek minden Romániában, illetve annak határain kívül élő magyartól azokért a meg nem érdemelt, minősíthetetlen sértésekért, amelyeket ez a valóságtól teljesen elrugaszkodott személy nyilatkozatai, megnyilvánulásai és tettei révén osztogat.

Legyenek meggyőződve arról, hogy azok, akik emiatt az aberráns viselkedés miatt megalázva érzik magukat, a román polgári társadalom fontos részét képezik, és szenvednek azon meg-

fontolatlan tettek miatt, amelyeket egy román nemzetiségű követ el, pedig őt polgármesteri minősége arra kötelezné, hogy elsőként vigyázza a nemzetek közötti harmóniát, összhangot ebben a sok évszázados városban, amely a példamutató román-magyar kapcsolatok régi szimbóluma.

A román nép valódi érdekeinek nevében és a toleráns szellemiség, a nemzeti megbékélés jegyében, amelyet az európai közösség nagylelkűen és következetesen hirdet, bocsánatot kérek minden magyartól azon románok részéről és nevében, akik értékelik a kölcsönös tiszteletet, a békét mindazon etnikumok között, amelyek Erdélyben élnek együtt.”

Nem szégyellem bevallani férfi létemre, hogy könnyezve iktattam be írásomba ezeket az idézeteket, s az utolsónál már el is sírtam magam. Még közlök egyet. Olyan meghatóan szép ez is, hogy nincs szívem kihagyni belőle egyetlen betűt sem:

„Így hát akasszatok fel engem is!

Nem egy öngyilkos kívánsága ez. Nem exhibicionizmus. Sem pedig annak az embernek az óhaja, kinek az élet már nem jelent semmit. S nem az egyedüli megnyilatkozási módja sem egy olyan lénynek, akinek nincs már semmi mondanivalója.

De kérve kérlek benneteket, urak, kik Vásárhelyt lármásan kértétek Smaranda Enache, Sütő András és Király Károly felakasztását, akasszatok fel mellékük engem is!

Mivel ellensége vagyok az agresszivitásnak; mert úgy vélem, a nemzeti tolerancia olyan erély, melyet minden nemzetnek gyakorolnia kell, és minden országban elsősorban a többségi nemzetnek kell gyakorolnia a toleranciát.

Mivel undorodom a fasizmustól és annak minden formájától, függetlenül attól, hogy mely nemzetiség ellen irányul és melyik országban.

Mivel a büszkeség után, amit akkor éreztem, amikor népem szétzúzta a totalitarizmust, a szégyen következett, amiért e nép körében olyan kreatúrák jelentek meg, akik ezt kiáltották: „Le Temesvárral” és „Le Tökéssel!”

Mivel ugyanaz a véleményem nekem is a románok és a magyarok közötti barátságról és tiszteletéről, ugyanaz a véleményem a szabadságról, az anyanyelv mindennapi használatában és az oktatás valamennyi fokán, mint azoknak, akiket ti fel akartok akasztani.

Mivel tisztelet és becsület olyan emberek mellett meghalni, akik azért harcolnak, hogy méltóképpen foglalhassuk el helyünket Európában.

Vegyétek az én véretem is. Dél-erdélyi eredetű, Fogarasföldről való. Az A II. vércsoportoz tartozik. - **Dr. Mircea Iosifescu**, Atomfizikai Intézet, Bukarest.”

Felesleges bővebb magyarázatot fűzni ezekhez a maximálisan emberi és egyben isteni su-gallatú cikkekhez. Azokat a széplelkű román embereket fedeztem fel bennük, akiket már gyermekkoromban megismertem. Gondolom nagyrészt azoknak az egyszerű falusi embereknek az utódait, akik még megemelték kalapjukat a templomok előtt, és mindig így köszöntek egymásnak: „Aldăiască-te Dumnezeu!” („Aldjon meg az Isten!”). Akikkel együtt éltem 50 éves koromig. Gyakran hallhatták tőlem közeli ismerőseim ezt a minősítést: ha a román ember úriember, akkor nagyon is az. Akiket most idéztem, valamennyien azok. S akkor még nem említettem **Veronica Porumbacu, Eugen Jebeleanu, Mircea Dinescu, Eugen Bogdan, Gelu Păteanu** s megannyi más nevét.

Úgy érzem, ennyi őszinte megnyilatkozás után nekem is igazolnom kell elsősorban román olvasóim előtt emberséges szándékaimat.

1960 őszén a Securitate elvitt a menyasszonyoméktól néhány héttel az esküvőnk előtt, két hónapig kegyetlenül vert, 14 hónapig aludni sem hagyott, s egy teljesen alaptalan váddal 25 évi kényszermunkára és vagyonelkobzásra ítélte egy koncepció perben. Négy év múlva szabadultam ki a szamosújvári fegyházból nyugati nyomásra. Csak úgy lehettem volna ismét tanár, ha vállalom, hogy besúgom a kollégáimat és a tanítványaimat. A válaszem az volt: inkább a halál! Végül 1973-ban átengedtek 3 kisfiammal és felségemmel Magyarországra. Szekuritátés és börtönélményeimről énregényt írtam előbb „Védtelenül” címmel, amelyet „Így nem lehet” címre változtattam a dühöngő Ceaușescu-korszakban, s mikor megjelent 1992-ben a miskolci könyvnapi, már ez a cím volt olvasható rajta: **„Miképpen mi is megbocsátunk.”** Vagyis: református keresztyén emberként megbocsátottam (paraszti származású drága édesanyám kérésére, aki négy évig egyfolytában sírt értem) még a gyilkos szekuritátésoknak is. Azóta is köszönöm Istennek ezt a döntést. Egyébként nem is volt ebben semmi különös, ha jól belegondolok, hiszen a belényesi magyar és román elemi iskoláimban, a Samuil Vulcan Gimnáziumban, a nagyenyedi és kolozsvári iskoláimban is azt tanították nekem, hogy 77-szer is meg kell bocsátanunk az ellenünk elkövetett bűnöket. (A különös legfeljebb az, hogy százszor is szívesebben vállalnám a halált, mint a velem történtek megismétlődését.)

Hogy Belényes történetét vagy monográfiáját írtam meg? S hogy helyenként nem is történelmi stílusban írok, hanem vallomásosan, szóba elegyedve a szereplőimmel? Szerintem ez lényegtelen, ezeket az eseményeket én személyesen átéltem, megtapasztaltam, és számomra ez a történelem.

S hogy félreértés ne essék: én a közös Európának lelkes híve vagyok, de úgy, ahogy megígérték nekünk. És csak addig. Ezt minden becsületes magyar és román embernek vallania kell. A mi hazánk nem eladó.

Azzal kezdtem, hogy Belényes valamennyi polgárának, tehát magyaroknak, románoknak és minden itt élőknek ajánlom a könyvemet. Ha valakit megbántottam, elnézését kérem, hiszen én is csak egy ember vagyok, tehát nem tévedhetetlen.

Miskolc, 1999. október 23-án

A szerző

És ami még kimaradt az írásomból...

Már leadtam a könyvemet a nyomdába, amikor pár napra rá (2000. március 13-án) egy 30 oldalas gépelt szöveget kaptam Belényesről, egy könyv másolatát. Nem tudtam megállapítani belőle sem a könyv címét, sem a szerzőjét, de számomra ez nem is fontos, csak a szöveg döbbenetes tartalma érdekelt. Ez feltűnteti, hogy 1918. november és 1919. április 16 között milyen szörnyűségeket követtek el irreguláris, tehát a magyar kormány által nem ellenőrzött önkéntes csapatok Belényes környékén egy olyan időszakban, amikor a háború tulajdonképpen véget ért. Három jegyzéken 69 ember halálát mondták ki, köztük volt dr. Ioan Ciordaș és dr. Nicolae Bolcaș is. Őket április 4-én elhurcolták, és Lunkán megölték. 1935-ben Mezea Corneliu tanár kutatásai 32 ember kivégzéséről tesznek említést. De egyéni gyilkosságok is voltak más falvakban, amelyek semmiben sem különböztek a románok által a két világháborúban elkövetett szörnyűségektől. Nekem lelkierőm sem volt már ezek részletes bemutatására (a román nyelvű könyv megtette ezt helyettem, tehát nem vesznek el a homályban), de mindenképpen kötelezőnek tartottam, hogy legalább ennyiben bekerüljenek az én könyvembe is a mi szörnyű tetteink. S akkor felteszem ugyanazt a kérdést, amit Bridea Tiberiu esetében feltettem: meddig lehet folytatni a vadállati kegyetlenkedéseket?

Egy megnyugtató válaszom mégiscsak akadt: nem lesz, nem is lehet már folytatásuk. Az új Európában egyszer s mindenkorra megszűnnek majd. Én jogosnak tartom, ha mindenütt emléktáblák figyelmeztetnek - akár az áldozatok névsorával is - a sötét 20. század szörnyű tetteire. De mi lenne, ha Belényes főterén egy olyan nagy emlékművet állítanánk fel - mondjuk egy nyitott könyv formájában -, amelynek egyik oldalán a román, a másikon a magyar áldozatainkat sorolnánk fel? Hívó emberként azt is el tudnám képzelni, hogy fölöttük egy örömtől könnyező Jézus nyújtaná áldásra a kezeit.

S akkor csak egy kérésem maradna még: hogy én legyek az első, aki egy ilyen emlékmű felállításához a pénzbeli felajánlásomat szerény tanári nyugdíjamból is készségesen és szégyent nem valló összeggel megtenném. Persze semmilyen érdemet nem sajátítanék ki, azt is egykori nevelőimre hárítanám át.

Miskolc, 2000. március 15.

A szerző